

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇEVİRİBİLİM ANABİLİM DALI**

**KÜLTÜRLERARASI İLİŞKİLERDE ÇEVİRİ AÇISINDAN
TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU’NUN AVRUPA’DAKİ ETKİSİ**

Recep HATİPOĞLU

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK

HAZİRAN 2022

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KÜLTÜRLERARASI İLİŞKİLERDE ÇEVİRİ AÇISINDAN
TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU’NUN AVRUPA’DAKİ
ETKİSİ**

DOKTORA TEZİ

Recep HATİPOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : Çeviribilim

“Bu tez 14/06/2022 tarihinde hibrit olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Zahit CAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Fatıma GİMATDİNOVA	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Sine DEMİRKIVIRAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Recep HATİPOĞLU

27/06/2022

ÖNSÖZ

Bu tezde, kültürlerarası ilişkilerde Toledo Çevirmenler Okulu'nun çeviri açısından Avrupa'daki etkisi üzerinde durulmuş; Batı tıbbı, felsefesi ve kültürü üzerinde yüzyıllarca etkili olmuş olan üç kıymetli eser, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi 't-tıb*, Gazâlî'nin *Makâsidü 'l-Felâsife* ve Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu 'l-Mansûrî* adlı eserleri ve Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan Latince çevirileri yanmetinler bağlamında incelenmiş ve Avrupa'daki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada bana yol gösteren ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, şefkatli, sevgi dolu bir insan olan tez danışmanım çok değerli hocam Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK'e çok teşekkür ederim. Çalışmanın her aşamasında yanımda olan, kendisine her başvurduğumda bıkmadan, yorulmadan onca işinin arasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, karşısında öğrencisi değil bir arkadaş gibi yaklaşan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Zahit Can'a ayrıca çok teşekkür ederim. Tezin gelişmesinde desteğini esirgemeyen, anlayışlı, hoşgörülü, sakin yapılı, tez izleme komisyonu üyesi Dr. Öğr. Üyesi Fatıma GİMATDİNOVA hocama; çeviribilim bölüm başkanı Prof. Dr. Hüseyin Ersoy'a; doktora ders aşamasında her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen, arkadaş gibi davranarak bizi cesaretlendiren hocalarım Doç. Dr. Şaban KÖKTÜRK'e; Dr. Öğr. Üyesi Filiz ŞAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doktora yeterlik sınav komisyonunda görev alan ve önerileriyle ufkumu zenginleştiren değerli insan Prof. Dr. Alev BULUT'a; hem doktora yeterlik sınavında bulunan hem de tez savunma sınavında desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK'a ve doktora tez sınavında uzaktan katılarak destek olan ve kıymetli önerileri ile desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Sine DEMİRKIVIRAN'a çok teşekkür ederim.

Tezin yazım aşamasında her zaman yanımda olan ve bıkmadan desteğini esirgemeyen İnegöl Meslek Yüksekokulu müdür yardımcısı Öğr. Gör. İsmail Burak YAVRU'ya ve tezin başından sonuna kadar, yaşına rağmen sabırla hep arkamda olan canımdan çok sevdiğim anneme çok teşekkür ederim.

Recep HATİPOĞLU

14/06/2022

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	v
RESİM LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	x
ABSTRACT	xi

GİRİŞ	1

BÖLÜM I: ÇEVİRİ TARİHİ ARAŞTIRMALARI (KURAM YÖNTEMSEL YAKLAŞIMLAR), TANIMLAR VE KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM

YAKLAŞIMLARI.....	14

1.1. Çeviri Tarihi Araştırmalarının Bilimsel Altyapısı	15
1.2. Çeviri Tarihi ve Metodoloji Yaklaşımları.....	17
1.2.1. Kuram-Tarih İlişkisine Odaklanan Söylemler	17
1.2.2. Çeviri Tarihinin Konumu ile İlgili Söylemler.....	19
1.2.3. Yöntem / Kavram Çerçevesi ile İlgili Söylemler	24
1.2.4. Antony Pym'in Çeviri Tarihi Yaklaşımı	30
1.3. Kavramlar ve Çeviri-Kültür İlişkisi.....	32
1.3.1. Kültür Kavramı	33
1.3.2. Çeviri Kavramı.....	36
1.3.3. Kültürlerarası İletişim Kavramı	40
1.3.4. Çeviri-Kültür İlişkisi	43
1.4. Kültürlerarası İletişim Yaklaşımları.....	45
1.5. Yan Metin ve İşlevleri.....	49
1.5.1. Kitap Dış Kapakları ve İç Kapakları	49
1.5.2. Kitap Bölüm Başlıkları.....	51
1.5.3. Önsöz / Sonsöz.....	52
1.5.4. Çevirmen Notları.....	52

BÖLÜM II: XII. ve XIII. YÜZYILLARDA AVRUPA'DA SİYASÎ VE SOSYAL YAPI VE *RECONQUISTA* (YENİDEN FETİH).....54

2.1. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Avrupa'da Siyasî ve Sosyal Yapı	55
2.2. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Endülüs'te Siyasî ve Sosyal Yapı.....	58
2.3. Reconquista (Yeniden Fetih)	63

BÖLÜM III: TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU'NUN KURULUŞU, İŞLEYİŞİ VE BEYT'ÜL HİKME'NİN ETKİSİ..... 66

3.1. Beyt'ül-Hikme ve Endülüs'te Çeviri Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi	66
3.2. Toledo Şehrinin Önemi	68
3.3. Toledo Çevirmenler Okulu'nun Kuruluşu.....	70
3.3.1. Don Raimundo ve Katkıları	74
3.3.2. Bilge X. Alfonso ve Katkıları	76
3.4. Toledo Çevirmenler Okulu'nun Adı ve Tarihî Açısından Önemi.....	81
3.5. Toledo Çevirmenler Okulu'nda İzlenen Çeviri Yöntemleri.....	94

BÖLÜM IV: TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU'NDA FAALİYET

GÖSTEREN ÇEVİRMENLER VE FAALİYETLERİ 117

4.1. XII. Yüzyıl Çevirmenleri ve Faaliyetleri.....	121
4.1.1. Abraham Bar Hiyya.....	121
4.1.2. Abraham ben Meir ibn Ezra.....	122
4.1.3. Bath'lı Adelard.....	124
4.1.4. Morley'li Daniel.....	126
4.1.5. Dalmaçya'lı Hermann.....	126
4.1.6. Santalla'lı Hugo.....	129
4.1.7. Sevilla'lı John (Juan Hispalense).....	131
4.1.8. Pierre Alphonse	135
4.1.9. Tivoli'li Platon	135
4.1.10. Chester'lı Roberto	136
4.1.11. Bruges'lü Rodolphe.....	136
4.1.12. Dominicus Gundisalvi.....	137
4.1.13. Cremona'lı Gerardo.....	137
4.2. XII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Geçiş Dönemi Çevirmenleri ve Faaliyetleri	137
4.2.1. Sareshel'li Alfredo	137
4.2.2. Alman Hermann (Hermann el Alemán)	138
4.2.3. Toledo'lu Marcos	138
4.2.4. Miguel Scoto	139
4.3. XIII. Yüzyıl Çevirmenleri ve Faaliyetleri	141
4.3.1. Abraham Alfaquin	141

4.3.2. Oviedo’lu Álvaro.....	142
4.3.3. Arap Bernard.....	143
4.3.4. Siena’lı Bonaventure	143
4.3.5. Parma’lı Egidius de Thebaldis	143
4.3.6. Toledo’lu Ferdinand	144
4.3.7. Guillem Arremon Daspa	144
4.3.8. İshâq ben Sîd	145
4.3.9. Judas ben Mosé	147
4.3.10. Samuel Leví	148

BÖLÜM V: TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU’NDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLERİN KÜLTÜRLERARASI İLİŞKİLERDE OYNADIĞI ROL:

ÖRNEK ESERLER	151
5.1. Örnek eserler	156
5.1.1. İbn-i Sina’nın <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> (Tıbbın Kanunu) adlı eserinin çevirisi ve Batı tıbbı üzerine etkileri.....	156
5.1.1.1. İbn Sînâ (بنا اسين) ve eserleri.....	157
5.1.1.2. <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> , eserin çevirmeni Cremona’lı Gerardo ve çalışmaları	166
5.1.1.3. Çeviribilim açısından <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> adlı eserin çevirisinin yan metin ve işlevleri açısından incelenmesi.....	177
5.1.1.4. <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> adlı eserin çevirisinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı tıbbı üzerindeki etkileri	192
5.1.2. Gazâlî’nin <i>Makâsidü’l-felâsife</i> (Filosofların Maksatları) adlı eserinin Toledo Çevirmenler Okulu’nda yapılan çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı felsefesi üzerindeki etkileri	216
5.1.2.1. Gazâlî ve eserleri	216
5.1.2.2. <i>Makâsidü’l-felâsife</i> ; eserin Latince çevirmeni Dominicus Gundisalvi ve çalışmaları.....	221
5.1.2.3. <i>Makâsidü’l-felâsife</i> adlı eserin çevirisinin yanmetinler ve işlevleri açısından incelenmesi	229
5.1.2.4. <i>Makâsidü’l-felâsife</i> adlı eserin çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı felsefesi üzerindeki etkileri	239

5.1.3. Ebû Bekr Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî'nin <i>et-Tıbbu'l-Mansûri</i> (Mansûr Tıbbı / Mansûr Kitabı) adlı eserinin Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı tıbbı üzerindeki etkileri	246
5.1.3.1. Ebû Bekr er-Râzî ve eserleri.....	246
5.1.3.2. <i>et-Tıbbu'l-Mansûri</i> , eserin Latince çevirmeni Cremona'lı Gerardo ve çalışmaları.....	253
5.1.3.3. <i>et-Tıbbu'l-Mansûri</i> adlı eserin çevirisinin yanmetinler ve işlevleri açısından incelenmesi	258
5.1.3.4. <i>et-Tıbbu'l-Mansûri</i> adlı eserin çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı tıbbı üzerindeki etkileri.....	272
SONUÇ	280
KAYNAKÇA.....	296
ÖZGEÇMİŞ	310

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Kùltùrlèrarasì İletişimde Üç Farklı Sosyal Bilim Yaklaşımı (Martin ve Nakayama, 2000: 31)	47
Tablo 2: Alonso'nun Listesi	244

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Endülüs'te Ortak Yaşama Kültürünü Gösteren Bir Minyatür	42
Resim 2: Endülüs Haritası	62
Resim 3: Toledo Şehri	69
Resim 4: Günümüzde Toledo Çevirmenler Okulu Levhasının Bulunduğu Bina (Toledo)	71
Resim 5: Don Raimundo	75
Resim 6: Bilge X. Alfonso.....	77
Resim 7: Bilge X. Alfonso.....	78
Resim 8: Sarayında bir çeviriyi dikte eden X. Alfonso	78
Resim 9: Toledo Çevirmenler Okulu (Toledo)	82
Resim 10: Toledo Çevirmenler Okulu (Toledo)	85
Resim 11: Toledo Çevirmenler Okulu'nu Gösteren Bir Minyatür	87
Resim 12: X. Alfonso ve Toledo Çevirmenler Okulu	91
Resim 13: X. Alfonso ve Toledo Çevirmenler Okulu	96
Resim 14: Toledo Çevirmenler Okulu'nda Çalışan Çevirmenler	98
Resim 15: Toledo Çevirmenler Okulu'nda Çalışan Bir Çevirmen	100
Resim 16: Toledo Çevirmenler Okulu'nda Çalışan Çevirmenleri Resmeden Bir Minyatür	103
Resim 17: Toledo Çevirmenler Okulu	107
Resim 18: Toledo Çevirmenler Okulu	113
Resim 19: Abraham Bar Hiyya	122
Resim 20: Abraham ben Meir İbn Ezra	123
Resim 21: Bath'lı Adelard eğitim sırasında	125
Resim 22: Carinthia'lı Hermann	127
Resim 23: Juan Hispalense	132
Resim 24: Miguel Scoto	140
Resim 25: Rabiçag (İshâq ben Sîd) tarafından çevrilen <i>Astolabio redondo</i> adlı eserinden bir sayfa	146
Resim 26: İbn Sînâ	158
Resim 27: Eş-Şifâ'nın üçüncü kısmı olan riyâziyyâtın onikinci bölümü "Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsika'dan bir sayfa	160

Resim 28: Cremona’lı Gerardo	170
Resim 29: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin ön ve arka kapağı	179
Resim 30: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinin ön kapağı.....	179
Resim 31: <i>El-Kanun fi’t-tıb</i> adlı eserin Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinin arka kapağı	180
Resim 32: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin iç kapağı	181
Resim 33: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinin iç kapağı.....	182
Resim 34: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserde bölüm başlığını gösteren bir sayfa.....	183
Resim 35: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserde bölüm başlığını gösteren bir sayfa.....	184
Resim 36: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin Latince çevirisinin ‘İçindekiler’ kısmının da yer aldığı ilk sayfası.....	185
Resim 37: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin Latince çevirisinin ‘İçindekiler’ kısmını gösteren bir bölüm.....	186
Resim 38: <i>El-Kânûn fi’t-tıb</i> adlı eserin önsöz yerine geçen bölümü	188
Resim 39: Cremona’lı Gerardo tarafından çevrilen <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> adlı eserin Latince çevirisinin önsöz kısmı	190
Resim 40: Cremona’lı Gerardo tarafından çevrilen <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> adlı eserin Latince çevirisinde yanmetinler örneği.....	191
Resim 41: Ortaçağ Avrupası açısından tıbbın kralı İbn Sînâ	194
Resim 42: <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> ’ın İbranice çevirisinden bir sayfa (Napoli, 1491).....	198
Resim 43: Fransa’da Bobigny (Seine-Saint Denis) İbn Sinâ Hastanesi girişi.....	201
Resim 44: Cremona’lı Gerardo tarafından çevrilen <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> adlı eserin Latince çevirisine eklenen sözlükten bir bölüm.....	203
Resim 45: Ali İbn el-Abbas tarafından yazılan <i>Liber Regius</i> ’un Arapça metninden bir sayfa	206
Resim 46: <i>El-Kânûn fi’t-Tıb</i> adlı eserin Venetiis (Venecia) 24 Mart 1490 tarihli 15 yy. nüshasından bir sayfa detayı. Bazı iç organlar ile kafatası ve kemik tasviri. National Museum, Damascus/Bridgement Art Library.	210
Resim 47: Ortaçağ’da Montpellier Tıp Okulu	213
Resim 48: VIII. yüzyılda Salamanca Üniversitesi	215

Resim 49: Gazâlî	219
Resim 50: Gazâlî'nin türbesi (Tûs /İran).....	220
Resim 51: Gazâlî'nin Makâsidü'l-felâsife adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1737).....	224
Resim 52: Domingo Gundisalvo	225
Resim 53: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> adlı eserin ön iç kapağı	230
Resim 54: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> adlı eserin 1506 yılında Venedik'te, daha sonra 1969 yılında Frankfurt'ta yapılan baskısının ön kapağı	231
Resim 55: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> adlı eserin Latince orijinalinin ön kapağı.....	231
Resim 56: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin arka iç kapağı	232
Resim 57: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin Latince çevirisinin arka iç kapağı.....	233
Resim 58: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin orijinal metninde 'Mantık İlmi - Mantık İlmine Giriş' bölümünü gösteren kısım.....	233
Resim 59: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin Latince çevirisinde 'Birinci Bölüm' olduğunu gösteren resim.....	234
Resim 60: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin önsözü	235
Resim 61: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin Latince çevirisinin önsöz kısmı.....	235
Resim 62: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin orijinal metninin sonsöz kısmı.....	236
Resim 63: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin Latince çevirisinin sonsöz kısmı	236
Resim 64: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin birinci sayfasında yer alan yanmetin örneği.....	237
Resim 65: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin Latince çevirisinde yanmetin örneği içeren bir sayfa.....	238
Resim 66: <i>Makâsidü'l-felâsife</i> 'nin Latince çevirisinde yanmetin örneği içeren bir sayfa.....	238
Resim 67: <i>Tehâfütü'l Felâsife</i> 'nin ilk ve son sayfaları	240
Resim 68: Ebû Bekir er-Râzî.....	247
Resim 69: <i>Et-Tıbbü'l-Mansûrî</i> 'nin Katar Dijital Kütüphanesi dijital arşivinde yer alan ilk sayfası	255
Resim 70: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin Arapça orijinalinin ön ve arka kapakları ..	259
Resim 71: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin Latince çevirisinin ön ve arka dış kapakları	259

Resim 72: <i>Et-tıbbu'l-Mansûrî</i> 'nin 1534 yılında basılan Latince çevirisinin dış kapağı	260
Resim 73: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin ön iç kapağı	261
Resim 74: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin orijinalinin arka iç kapağı	261
Resim 75: Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilen eserin ön iç kapağı	262
Resim 76: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserde 6. Makalenin fasılları başlığının olduğu sayfa	263
Resim 77: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisinin önsöz kısmı	264
Resim 78: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisinin 'Kaslar Üzerine' bölümünü gösteren sayfa	265
Resim 79: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> 'nin önsözü	266
Resim 80: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisinin önsöz kısmı	267
Resim 81: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> 'nin son sayfası	268
Resim 82: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> 'nin Latince çevirisi Liber ad Almansorem'in sonsöz kısmı	268
Resim 83: <i>Et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> 'nin orijinal metninin 124. sayfasında yanmetin örneği	270
Resim 84: Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan çeviri metnin 87. Sayfası: Üstnot, yannot ve dipnotlar	271
Resim 85: <i>Receueil des traites de medecine</i> adlı eserde hasta birini tedavi eden Râzî betimlemesi	275
Resim 86: <i>et-Tıbbu'l-Mansûrî</i> adlı eserin dördüncü makalesi ile beşinci makalesinde yer alan konu başlıklarını gösteren sayfalar	277
Resim 87: İngiltere'nin Leicester şehrinde Ar-Razi Tıp Merkezi	278
Resim 88: Princeton Üniversitesi şapelinde yer alan Râzî vitrayı	279

ÖZET	
Başlık: Kültürlerarası İlişkilerde Çeviri Açısından Toledo Çevirmenler Okulu'nun Avrupa'daki Etkisi	
Yazar: Recep HATİPOĞLU	
Danışman: Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	
Kabul Tarihi: 14/06/2022	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 310 (ana kısım)
Bu çalışmanın amacı, çeviri tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşu, işleyişi, bu okulda görev yapan çevirmenler ve çalışmalarını açıklamak ve kültürlerarası ilişkilerde çeviri açısından Avrupa'daki etkisini örnek eserler üzerinden ortaya koymaktır. Çalışmada, Toledo Çevirmenler Okulu'nun nasıl oluştuğu, izlenen çeviri yöntemleri, kurulduğu dönemin siyasi ve sosyal yapısı, kuruluşunda etkili olan tarihi figürler ele alınmış, bu okulda faaliyet gösteren çevirmenler ve yaptıkları çalışmalar Antony Pym'in çeviri tarihi anlayışı bağlamında incelenmiş ve kültürlerarası ilişkilerde Avrupa üzerinde yapmış olduğu etki üç örnek eser; İbn Sînâ'nın <i>el-Kânûn fi't-Tıbb</i>, Gazâlî'nin <i>Makâsidü'l-Felâsife</i> ve Ebû Bekir er-Râzî'nin <i>et-tıbbu'l-Mansûri</i> adlı eserleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örnek eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, Gerard Genette'in <i>Paratexts: Thresholds of Interpretation</i> eserinde belirttiği kriterler çerçevesinde yanmetinler ve işlevleri bağlamında incelenmiş, kültürlerarası ilişkilerde Avrupa üzerinde nasıl bir etki yaptığını ortaya koymak için Martin ve Nakayama'nın kültürlerarası iletişimde üç farklı sosyal bilim yaklaşımı; işlevselci, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımların bir arada kullanıldığı diyalektik yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Batıda Avicenna olarak tanınan ve Toledo Çevirmenler Okulu'nun en verimli çevirmenlerinden Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilen İbn Sînâ'nın <i>el-Kânûn fi't-Tıbb</i> adlı eserinin, asırlarca Batıda etkisini sürdürdüğü, Batı için tıp açısından adeta kurtarıcı bir kitap olup başta Fransa ve İtalya olmak üzere birçok Batı üniversitesinde ders kitabı olarak okutulduğu, birçok çalışmaya konu olduğu ve halen olmaya devam ettiği; önemli çevirmenlerden Dominicus Gundissalvi tarafından çevrilen ve Latinceye <i>De Philophorum intentionibus</i> olarak çevrilen ve 1506 yılında Venedik'te <i>Summa theoricæ philosophiæ</i> adıyla basılan, Gazâlî'nin <i>Makâsidü'l-Felâsife</i> adlı eserinin, üç yüz yıldan fazla bir süre okuyucu kitlesi olduğu ve Latinlerin bu sayede Aristo felsefesini öğrendikleri ve Batılı önemli filozofların bu eserlerden yararlandıkları; İslam'ın büyük hekimi olarak kabul edilen Ebû Bekir er-Râzî'nin <i>et-Tıbbu'l-Mansûri</i> adlı eseri Cremona'lı Gerardo tarafından <i>Liber ad Almansorem</i> olarak çevrilip, yedinci ve dokuzuncu bölümlerinin Batı dünyasında tanındığı ve Batı üniversitelerinde okutulduğu ve birçok çalışmaya konu olduğu ortaya konulmuştur.	
Anahtar Kelimeler: Çeviri Tarihi, Toledo Çevirmenler Okulu, Kânûn, Makâsidü'l-Felâsife, Et-Tıbbu'l-Mansûri	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Influence of Toledo School of Translators on Europe in terms of Translation in Intercultural Relations	
Author of Thesis: Recep HATİPOĞLU	
Supervisor: Prof. Dr. İlyas Öztürk	
Accepted Date: 14/06/2022	Number of Pages: xi (front page) + 310 (body)
The aim of this study is to explain the foundation and the way of working of Toledo School of Translators, the translators and their works and the importance of this school in terms of intercultural relations by studying Avicenna's <i>Canon (el-Kânûn fi't-Tib)</i>, translated by Gerardo of Cremona, Algazal's <i>Summa theoricæ philosophiæ (Makâsidü'l-Felâsife)</i>, translated by Dominicus Gundissalvo, and Rhazes's <i>Liber ad Almansorem (et-Tibbu'l-Mansûri)</i>, translated by Gerardo of Cremona. In the study, the foundation of Toledo School of Translators, the way of translation at this school, the political and social structure of that period, the historical figures who had influence on the foundation of the school were explained and the translators and their works were examined in terms of Antony Pym's translation history approach and the influence of this school on Europe was examined through three important works in terms of translation: Avicenna's <i>Canon</i>, Algazal's <i>Summa theoricæ philosophiæ</i> and Rhazes's <i>Liber ad Almansorem</i>. In addition, the books were examined in terms of paratexts and their functions according to Gerard Genette's criteria explained in his book <i>Thresholds: Paratexts of Interpretation</i> so that they could be understood better. The influence of Toledo School of Translators on Europe in intercultural relations was examined in terms of Martin and Nakayama's dialectic approach based on functional, interpretative and critical approaches for intercultural communication. The study showed that Avicenna's <i>Canon</i>, translated by Gerardo of Cremona into Latin, influenced the West for centuries and it was used at different universities in the Middle Ages as a coursebook and examined by scholars and it is still an important research object for scholars. It was also found, in the study, that Algazal's <i>Summa theoricæ philosophiæ</i>, translated into Latin by Dominicus Gundissalvo, influenced the West, it helped scholars in the Middle ages to understand Aristoteles better and it was accepted as a coursebook at Western universities, and that Rhazes's <i>Liber ad Almansorem</i>, translated by Gerardo of Cremona, influenced the West and it was used as a coursebook at Western universities in the Middle Ages and it became an important research object for scholars.	
Keywords: Translation History, Toledo School of Translators, <i>Canon</i> , <i>Summa Theoricæ Philosophiæ</i> , <i>Liber Ad Almansorem</i>	

GİRİŞ

Ulaşım ve haberleşmenin yok denecek kadar az olduğu eski dönemlerde, birbirlerinden habersiz medeniyetlerin olduğu bir gerçektir. Zamanla savaşlar, seyahatler, alışveriş, ulaşım gibi imkan¹ların artması ile toplumlar arasında iletişim daha da artmış ve farklı medeniyetler birbirleri ile daha fazla bilgi, teknoloji ve kültür alışverişi sağlamış, bunun sonucunda da farklı medeniyetler kültür bağlamında birbirlerine etki etmiştir. Afrika ve dünyanın ücra köşelerinde yaşayan ve modern dünya ile etkileşimi bulunmayan ilkel kabileler istisna tutulursa, günümüzde birbirlerinden etkilenmeyen hiçbir medeniyetin varlığından söz edilemez. Geçmişten günümüze medeniyetler arasında kurulan ilişkilerde, doğal olarak taraflar önce birbirlerine karşı ihtiyatlı davranmış, daha sonra bu tanışmayla birlikte tartışmalar başlamış ve muhatabını daha iyi tanımak için de çeviri hareketleri ortaya çıkmıştır. Eski Yunanlılar, Uygurlar, İslam toplumları, Rönesans toplumları, Alman romantizmi eğer ortaya yeni bir şeyler koyduysa, bu ancak diğer medeniyetlerden elde ettikleri ile mümkün olmuştur ve bunun en önemli aracı da çok zengin tercüme faaliyetleridir (Ülken, 2016: 6).

Çeviri vasıtasıyla eski Sümer ve Mısır Yunan'a ulaşmış, Yunan kültürü Latin ve İslam ülkelerine, İslam ve Latin kültürleri de yine tercümelerin zeminini hazırladığı Rönesans yoluyla Avrupa'ya ulaşmıştır. Gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri, zaman zaman bireysel çalışmalar ya da ilme meraklı bazı hamiler kanalıyla yapılsa da asıl çeviri faaliyetleri değişik dönemlerde kurulan tercüme okulları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İskenderiye Okulu, Yunan medeniyeti ile Doğu dünyasını bir araya getirmiş; Cündişapur Okulu, İran ile Yunan ve Hint karşılaşmasını sağlamış; Sicilya ve İspanya'da kurulan tercüme okulları da İslam ve Batı dünyasını birbirleri ile tanıştırmıştır (Ülken, 2016: 5). Dolayısıyla hemen her medeniyet başka medeniyetler ile etkileşime girmiş ve tercümeler vasıtasıyla bilgi, teknoloji, dil, kültür bağlamında kendini daha da geliştirmiş, sonrasında da başka medeniyetlere etki etmiştir. Öztürk (2000: 1)'ün de belirttiği gibi, tarihte nerede medeniyet ve kültür toplulukları varolmuşsa, bunların arkasında yatan en önemli unsurlardan biri çeviri olmuş ve bu yolla kültür ve bilgi aktarımı yapılmış, sonuçta çeviri, milletlerarası ve kültürlerarası bir iletişim aracı olmuştur.

¹ Tezin içindeki çeviriler tarafımdan yapılmıştır.

750 yılında Emevilerin yerine Abbasilerin iktidara gelmesiyle birlikte idarî, siyâsî, askerî ve ilmî sahalarda çok büyük değişiklikler olmuş ve İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Gelişen toplumsal şartlar, farklı dinî ve felsefî gruplar arasında süren tartışmalar, şehirleşme alanında meydana gelen hızlı gelişmeler, daha karmaşık bir hale gelen idarî ve sosyal problemler, Abbâsîler'i kendilerinden önce birikmiş olan bilgi ve düşünce mirasını tercüme ettirmeye sevk etmiş ve böylece Bağdat'ta *Beytü'l-Hikme* adında bir akademi kurulmuş ve bu okulda, Yunan felsefesi, İran, Hint, Mezopotamya ve Mısır gibi köklü ilmî ve felsefî gelenekler İslam düşünce dünyasına taşınmış ve böylece İslam'ın entelektüel çevresinde yepyeni bir dönem açılmıştır (Demirci, 2016: 21). Kindî, Hârezmî, Sâbit b. Kurrâ, Huneyn b. İshâk, Râzi, Battânî, gibi bilgin ve filozofların yetişmiş olması, bu okulun İslam düşünce tarihinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bağdat'ta kurulmuş olan Beytü'l-Hikme, Endülüs kültürel hareketinin gelişiminde teşvik edici bir rol oynamış ve tercüme faaliyetlerine yön vermiştir. 1085 yılında VI. Alfonso Toledo'yu (Tuleytula) ele geçirmiş ve burayı Kastilya devletinin yeni başkenti yapmıştır. Kurtuba ve Endülüs'ün izinden giden VI. Alfonso, Toledo'yu bütün Avrupa'nın tercüme, düşünce, özellikle de bilim ve felsefe başkenti yapmıştır (Bedevî, 2002: 48). Burada yapılan tercümeler vasıtasıyla Arapça ve İbranice eserler Latince ve Kastilya dillerine tercüme edilmiş ve böylece Avrupa'nın Orta çağ karanlığından çıkıp aydınlanmasının önünü açmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllarda İber yarımadasının başlıca entelektüel ve çeviri merkezi olan *Toledo Okulu* veya diğer ifadeyle *Toledo Çevirmenler Okulu*'nun önemini ilk fark edenlerden biri Amable Jourdain olmuş ve 1819 yılında araştırmasının ilk sonuçlarını yayınlamıştır. O tarihten beri, Toledo Okulu konusunda yapılan atıflar ve özellikle de bu okulun önemi ve böyle bir okulun var olup olmadığı konusundaki tartışmalar devam etmiş, ancak entelektüel, sosyal ve siyasi nedenlerden dolayı bazı konularda görüş birliğine varılamamıştır.

On bir ve on ikinci yüzyıllarda Toledo'da gerçekleştirilen çeviri faaliyetlerinin Batı Avrupa üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dinlerine mensup üç büyük topluluğun bir arada yaşadığı Toledo'da, Yahudiler diğer topluluklar arasında köprü görevi görmüş, hem ticari hem de kültürel alışverişlerde aracılık etmişlerdir. İçlerinde Yahudi asıllı çok sayıda çevirmenin de bulunduğu Toledo'da, şehrin değişik kütüphanelerinde çeviriler yapılmış ve Arapça yazılmış bilimsel kaynaklar

Batı dillerine çevrilmiştir. Toledo’lu çevirmenlerin ilgilendikleri öncelikli eserler, Arapça’ya çevrilmiş olan Yunanca kaynaklar olmuştur (Bedevî, 2002: 9). Arapça’dan İspanyolca ve İtalyanca’ya yapılan çevirilerin, Avrupa’da bilim ve edebiyat alanında yaşanan Rönesans üzerinde çok önemli etkileri olmuştur.

İslam’ın Avrupa’yı kültürel olarak etkilemesinin, genelde Müslümanların İspanya’yı ve Sicilya’yı işgal etmelerinden sonra olduğunu belirten Montgomery Watt (2013: 11), Avrupa’nın İslam’a kültürel bir borcu olduğunu ve bu borcun üzerini örtmeye çalışmanın ve onu inkâr etmenin yersiz bir gurur olduğunu ifade eder. Yunanca kaynaklardan neredeyse tamamen kopmuş bulunan Avrupa, XII. ve XIII. yüzyıllarda yapılan çeviri faaliyetleri sayesinde Arapça’ya çevrilmiş olan bu kaynaklarla tanışma fırsatı bulmuştur. Avrupa bu kaynakları tanımanın yanı sıra Arapça’dan çevrilen diğer kaynaklar sayesinde de İslam kültürü ile tanışmış, Batı’nın kültür, edebiyat, felsefe, bilim ve diğer alanlarda gelişimi önemli bir hız kazanmıştır.

Çalışmanın Konusu

1970’lerden itibaren, çevirinin süreç ve ürün bağlamında edebiyat, kültürel çalışmalar, tarih, felsefe gibi farklı disiplinler tarafından önemli bir kaynak olarak görülmesiyle birlikte, çeviribilim günümüzde artık bağımsız bir disiplin olarak kabul edilmektedir. James Holmes 1972 yılında kaleme aldığı ‘*The Name and Nature of Translation Studies*’ (Çeviribilimin Adı ve Doğası) adlı makalesinde, hem bu disipline bir isim kazandırmış hem de ilk defa çeviribilimin kapsamını belirleyen bir şema oluşturmuştur. Holmes, “çeviri eğitimi”, “çeviriye yardımcı araçlar”, “çeviri politikası” ve “çeviri eleştirisi” şeklinde dört başlık altında topladığı uygulamalı çeviribilime ek olarak, çevirileri değil de çeviribilimi araştıran iki boyutun daha olduğunu ilave eder ki bunlardan biri “çeviri kuramı”, “çeviri betimlemesi” ve “uygulamalı çeviribilim tarihi” gibi alanları kapsayan tarihsel boyuttur (Berk, 2005: 24). Demircioğlu (2016: 13), çeviribilimcilerin farklı amaçlarla geçmişe yönelmesinin, kuram-uygulama-tarih ilişkilerini ele alan yeni yöntem, model ve söylemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını belirtir. Bu bağlamda ortaya çıkmış olan çeviri tarihi, disiplinlerarası bir alan olup, günümüzde hem çeviribilimcilerin, hem kültür ve edebiyat tarihçilerinin, hem de felsefe ve bilim tarihçilerinin ilgisini çekmektedir.

Fransız çeviribilimci Antoine Berman (1984: 12), modern çeviri kuramının ilk görevinin bir çeviri tarihi inşa etmek olduğunu belirtirken, José Lambert (1993) de, akademik bir meşruiyet kazanabilmesi için çeviribilim alanının çeviri tarihinin yazılmasının gerekli olduğunu ifade eder. Gürçağlar (2011: 153) çeviri tarihi kavramının günümüzde çeviribilimde iki farklı anlamda kullanıldığını, bunlardan birincisinin, çeviri etkinliklerinin geçmişi ile ilgili toplanan bilgilerin bütünü olduğunu ve ikincisinin de çeviri etkinliklerinin geçmişini yazarken kullanılan yöntemleri ve tarih üzerine oluşan üst söylemi inceleyen bir araştırma alanı olan çeviri tarihyazımı olduğunu belirtir. Demircioğlu (2016: 14) 1970'lerden günümüze, çeviribilimin gelişimine paralel olarak günümüzde farklı kültürlerde, gerek çeviribilimin kuramsal ve tarihsel verilerinden gerekse diğer disiplinlerden beslenen bakış açılarından yola çıkarak geçmişin incelenmesinin kaçınılmaz olarak karmaşık olan çeviri olgusunun doğasına, karmaşık nitelikteki tarihyazımı uygulamalarını dahil ettiğini belirterek, çeviribilimde tarihsel araştırmalarda hangi yöntem ve ilkelerin izlenmesi gerektiğinin hâlâ tartışıldığını ifade eder. Ayrıca son yıllarda çeviri tarihi ve tarihyazımı alanında gelişen literatür incelendiğinde, çeviri alanındaki tarihsel olguların hem çeviribilim kavramları hem de tarih, iletişim, kültür bilim, edebiyat bilim, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi çeşitli disiplinlerden alınan bazı kavramlarla yorumlanmaya çalışıldığını ifade eden Demircioğlu, (2016: 14), 1990'lardan itibaren kavramsallaştırma ve yöntem arayışlarında sömürgecilik sonrası ve postmodern bakış açılarının etkili olduğunu, 2000'ler ve sonrasında ise birtakım radikal söylemlerin ortaya çıktığını belirtir.

Disiplinlerarası nitelik taşıyan çeviribilim alanının önemli bir nesnesi olan çeviri etkinliğinin, sadece kaynak dildeki bir metni hedef dile aktarmak olarak algılanması, çevirinin kültürlerarası iletişime imkân veren yönünün göz ardı edilerek indirgeyici bir yaklaşıma yol açacaktır. Vardar (2001: 107), çevirinin çeşitli medeniyetler arasında bir köprü görevi üstlenen, farklı toplumların birbirlerine yakınlaşabilmesine imkân veren, her tür kültürel değeri, içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal çevrenin dışına taşıyan ve o çevreden olmayan kişilerin kullanımına sunan bir uğraş alanı olup medeniyetler ve kültürlerarası bir iletişim aracı olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Beytü'l-Hikme'de gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri ile Yunan felsefesi, İran, Hint, Mezopotamya ve Mısır gibi köklü ilmî ve felsefî geleneklerin İslam düşünce evrenine taşınması sonucu İslam'ın entelektüel çevresinde tamamen yeni bir dönem açılmış, Toledo Çevirmenler Okulu'nda

gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri ile de Avrupa’da felsefe, tıp, bilim, edebiyat ve başka alanlarda ciddi anlamda bir aydınlanma yaşanmış ve Rönesans’a giden yol açılmıştır. Dolayısıyla çeviri, kültürler ve medeniyetler arasında bir köprü görevi görerek kültürlerarası iletişimde önemli bir rol üstlenmektedir.

Doğu’nun Batı’ya yapmış olduğu bilimsel ve kültürel katkılar, 18. ve 19. yüzyıllarda Batı’da yetişmiş Renan, Goethe, Fauriel, v. Humboldt, Gibb, Marks, Le Bon ve Sylvestre de Sacy gibi bilim, kültür ve siyaset adamları tarafından dile getirilmiş olsa da, Batı’nın genel olarak Asya ve İslam uygarlığını dikkate almayıp, bilimin sadece Antik Yunan ve Batı kaynaklı olduğunu iddia ettiği bir gerçektir. Antik Yunan mucizesi denilen bilimsel atılım, kendi başına ortaya çıkmış bir gerçeklik değildir, zira hiçbir medeniyet tek başına oluşmaz, mutlaka başka medeniyetlerden etkilenir ve üstüne kendinden bir şeyler ekleyerek gelişir. Bu bağlamda Antik Yunan medeniyeti de Sümer, Babil, Mısır, Hindistan, Çin, Orta Asya ve Anadolu’da filizlenen, birbirleri ile etkileşime girip büyüüp olgunlaşarak ürünler ortaya koyan medeniyetlerin bir sentezi olduğu ifade edilebilir. Avrupa merkezli anlayışa göre, bilimin temelini Antik Yunan oluşturmaktadır ve 1500’lü yıllardan sonra Avrupa’nın bilimsel atağı ile zirveye ulaşmıştır. Acaba gerçekten böyle midir? Başka medeniyetlerle hiçbir etkileşimi olmamış mıdır? Medeniyetlerin bir mucize sonucu ortaya çıktığını dile getirmek son derece anlamsızdır, aksine her medeniyet çok çeşitli kaynaklardan beslenir ve derin köklere sahiptir.

On bir ve on ikinci yüzyıllarda Sicilya ve Endülüs üzerinden çeviri kanalıyla Avrupa’ya taşınan bilginin, bilim, felsefe, edebiyat, tıp, eczacılık, ziraat ve diğer alanlarda etkisi olmadığı düşünülebilir mi? Sicilya, Kurtuba, Zaragoza, Toledo gibi merkezlerde yapılan çeviriler Avrupa’nın bilim, felsefe, tıp, edebiyat ve diğer alanlarda gelişmesine öncülük etmiş ve Rönesans’a giden yolu açmıştır. Batı, çeviri yoluyla İbn Sina, el-Kindî, Farabi, İbn Rüşd, İbn Meymun, İbn Haldun ve daha birçok İslam bilgini ile tanışma fırsatı bulmuştur. Bu etkileşimde en önemli merkezlerden biri Toledo olmuş ve Toledo Okulu adı altında yapılan çeviriler bütün Avrupa’yı etkilemiştir.

Temelde Toledo Çevirmenler Okulu’nu, başta İspanyolca olmak üzere farklı dillerde yazılmış olan kaynaklara dayanarak tanıtmayı, çevirmenler ve çalışmaları hakkında bilgi vermeyi ve özellikle bu okulda yapılan çevirilerin kültürlerarası ilişkilerdeki etkilerini incelemeyi ve bu bağlamda İbn Sînâ’nın *el-Kânûn fi’t-Tıbb* (Tıbbın Kanunu), Gazâlî’nin

Makâsidü'l-felâsife (Filozofların Maksatları) ve Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-tıbbu'l-Mansûrî* (Mansûr Tıbbı / Mansûr Kitabı) eserleri ve çevirileri üzerinden Toledo Çevirmenler Okulu'nun kültürlerarası ilişkilerde oynadığı rolü ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, öncelikle *çeviri tarihinin*; Yunan ve İslam düşüncesinin Latince ve Kastilya diline çevrilmesiyle *felsefe tarihinin*; tam olarak bir kurum olarak nitelendirilemese de bir kurum olarak çalışması yönüyle *kurumlar tarihinin*; yapılan çeviri çalışmalarında bilimsel eserlerin çevirisi yoluyla Batı bilimine yön vermesi açısından *bilim tarihinin*; tıp çevirileri ile Batı tıbbını etkilemesi yönüyle de *tıp tarihinin* konusu olmaktadır. Ancak bu çalışma, esas olarak çeviri tarihi açısından ele alınmıştır. Toledo Okulu literatürde her ne kadar okul olarak anılsa da, gerçekte böyle bir okulun fizîken var olup olmadığı tartışmalı olmasına rağmen, sözü edilen XII. ve XIII. yüzyıllarda bu okul adı altında yapılan çalışmalar son derece önemlidir ve Batı tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturur. Bu dönemde yapılan çeviriler, tıp, metafizik, felsefe, bilim gibi birçok konuyu ilgilendirmesi açısından konunun işleniş tarzını, metodunu ve yöntemini de doğal olarak etkilemiştir. Çalışmanın zaman zaman felsefe, tıp, bilim tarihi ve hatta doğrudan olmasa da kurumlar tarihini ilgilendirmesi doğal bir sonuçtur, fakat genel olarak bakıldığında çeviri tarihi araştırması olduğu her zaman göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çeviri tarihi araştırmalarının kuram yöntemsel yönü, tanımlar, kültürlerarası iletişim ve çeviri kavramları ve kültürlerarası iletişim yaklaşımları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Toledo Çevirmenler Okulu'nun faaliyet gösterdiği XII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupa'da ve Endülüs'te siyasi ve sosyal yapı ve *Reconquista* (Yeniden Fetih) ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, XII. ve XIII. yüzyıllarda Toledo şehrinin önemi, Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluş çalışmaları, Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşunda Beytül Hikme'nin etkisi, Toledo Çevirmenler Okulu'nun adı ve tarihi açıdan önemi ile Toledo Çevirmenler Okulu'nda izlenen çeviri yöntemleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde, Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenler ve yaptıkları çalışmalar ele alınmıştır. Tezin asıl konusunu oluşturan beşinci bölümde ise, Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çevirilerin Batı kültürü, bilimi, edebiyatı ve diğer alanlarda etkileri örnek eserler üzerinden ele alınmıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Birinci Bölüm’de çeviri tarihi araştırmaları, tanımlar, ve kültürlerarası iletişim kuramları üzerinde durulmuştur. Tezin konusunu oluşturan Toledo Çevirmenler Okulu ile ilgili olan bu çalışmanın çeviri tarihi alanında yer alması nedeniyle, alt bölümlerde çeviri tarihi araştırmalarının bilimsel alt yapısı ve çeviri tarihi ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmiş ve kültürlerarası iletişim yaklaşımları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde konu ile ilgili kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır zira konunun anlaşılabilmesi açısından kavramların iyi bilinmesi gerekir ve bu nedenle kültür, çeviri ve iletişim kavramları açıklanmış ve bu çalışmanın, kültürlerarası ilişkiler açısından Toledo Çevirmenler Okulu’nu ele alması nedeniyle kültürlerarası iletişim kavramı açıklanıp kültürlerarası iletişim yaklaşımları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, XII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupa ve Endülüs’te siyasî ve sosyal yapı ele alınmış ve *Reconquista* dönemi açıklanmaya çalışılmıştır. Toledo Çevirmenler Okulu ve yapılan çevirilerin Batı üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması açısından dönemin siyasî ve sosyal yapısının bilinmesi gerekir. Bu dönemde yapılan çevirilerin sadece Endülüs değil, bütün Avrupa’yı etkilemiş olması nedeniyle tezde bu bölümün oluşturulması gerekli görülmüştür.

Üçüncü bölümde, Toledo Çevirmenler Okulu’nun kuruluşu, işleyişi ve Beyt’ül Hikme’nin etkisi üzerinde durulmuştur. Her ne kadar fiilen bir okul söz konusu olmasa da XII. ve XIII. yüzyıllarda Toledo’da, Avrupa kültürü üzerinde çok önemli etkileri olmuş olan çeviri faaliyetleri yürütülmüş ve bu çalışmalar Toledo Okulu adı altında literatüre girmiştir. Bu nedenle bu bölümde Toledo Çevirmenler Okulu kavramının nasıl ortaya çıktığı, çalışmaların nasıl yapıldığı, adı geçen okulun kuruluşu ve işleyişinde çok önemli bir role sahip olan Don Raimundo ve bilime olan ilgisi ve bilginlere gösterdiği derin saygı nedeniyle ‘Bilge’ (Sabio) olarak adlandırılan X. Alfonso için ayrı bir alt başlık açılmıştır. Beyt’ül Hikme anlaşılmadan Toledo Çevirmenler Okulu’nu anlamak neredeyse imkânsızdır, bu nedenle Beyt’ül Hikme’nin önemi ve etkileri ayrıca ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Toledo Çevirmenler Okulu’nun tarihî açıdan taşıdığı önem üzerinde durulmuş ve izlenen çeviri yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde, Toledo Çevirmenler Okulu’nda faaliyet gösteren çevirmenler ele alınmış ve yaptıkları çeviriler hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise, Toledo Çevirmenler Okulu'nda gerçekleştirilen çeviri faaliyetlerinin Batı bilimi ve düşüncesi, Batı kültürü ve Batı edebiyatı üzerinde nasıl etki ettiği ele alınmıştır ancak bu bölümde esas olarak üzerinde durduğumuz konu, genel anlamda bu çevirilerin Batı kültürünü nasıl etkilediğidir. Bu etkiyi somutlaştırmak için yüzyıllarca Batı tıbbı, kültürü, düşünce tarihi ve felsefesi gibi birçok alanda etkili olmuş olan eserler içinden üç tane eser (İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb*, Gâzâlî'nin *Makâsidü'l-felâsife* ve Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-tıbbu'l-Mansûrî*) ele alınarak eserlerin çevirileri üzerinde durulmuş ve Batı üzerindeki etkileri somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Çeviri tarihi, hem çeviribilim ile uğraşan araştırmacıları hem de kültür ve edebiyat araştırmacılarını ilgilendirmesi nedeniyle disiplinlerarası bir niteliğe sahiptir. Ancak bu çalışmanın kapsamı daha da geniştir çünkü Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çalışmalar çok yönlü olup İbn Rüşd, İbn Sînâ, Farâbî, Gazâlî, İbn Meymûn gibi Batı'da ilgi uyandıran ve Batı felsefesini etkileyen önemli şahsiyetleri ele alması nedeniyle *felsefe tarihi* ve *İslam tarihini*; İbn Sînâ, Râzî, Galeno, Hipokrat gibi bilim insanları ile ilgili çeviri çalışmaları nedeniyle *tıp tarihini*; fizik, kimya, matematik, biyoloji, astronomi, coğrafya gibi alanlarda yapılan çeviriler nedeniyle *bilim tarihini*; her ne kadar tam anlamıyla bir kurum olarak kabul edilmese de Alfonso X gibi hamiler desteğiyle kurumsal sayılabilecek çeviri çalışmaları nedeniyle de *kurumlar tarihini* ilgilendiren geniş kapsamlı bir çalışmadır. Ancak her şeyden önce, yapılan çalışmalar çeviribilim açısından ele alındığı için öncelikle *çeviri tarihini* ilgilendirmektedir.

Çeviribilim alanında önemli bir yere sahip olan Toledo Çevirmenler Okulu konusunda çoğunlukla İspanya'da ve doktora çalışması olarak Fransa'da yapılan çalışmalar olmasına rağmen Türkiye'de bu konuda makaleler dışında doktora düzeyinde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Fransa'da Clara Foz tarafından yapılan doktora çalışması daha sonra *Le Traducteur, l'Eglise et le Roi: Espagne, XIIe et XIIIe siècle* (Çevirmen, Kilise ve Kral: İspanya, XII. ve XIII. yüzyıllar) adı altında 1998 yılında Kanada'da kitap olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada, dönemin tarihi yapısı üzerinde durulmuş, Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenlerin biyografileri verilmiş, kilisenin çeviri üzerindeki etkisi ve hamilik üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ise, dönemin siyasi ve sosyal yapısının yanı sıra, çevirmenler ve çalışmaları ile ilgili bilgiler verilmiş

ve örnek eserler üzerinden, yapılan çevirilerin Batı kültürü, tıbbı ve bilimi üzerinde durulmuştur. Böylece hem çeviribilim alanında bir döneme ışık tutacak bir çalışma yapılmış, hem de felsefe, tarih, bilim tarihi gibi konu ile ilgili diğer bilim dallarında çalışan araştırmacılara yol gösterici olması hedeflenmiştir.

Çalışmanın Amacı

1970'lerden itibaren farklı kültürlerde gerek çeviribilimin kuramsal ve tarihsel verilerinden gerekse diğer disiplinlerden beslenen bakış açılarıyla çeviribilimde tarihyazımı uygulamalarının başladığını ifade eden Demircioğlu (2016: 14), çeviribilimde tarihin bağımsız bir alan olması gerektiği ve tarihsel araştırmalarda postmodern yaklaşımlara gereksinim duyulduğunun vurgulandığını belirtir. 2000'li yıllarda ve sonrasında birtakım radikal söylemler ortaya çıkmış, tarihsel çeviri araştırmalarında Avrupa merkezli yaklaşımlar eleştirilerek Asya, Afrika gibi Avrupa dışındaki çeviri geleneklerine dikkat çekilmiş ve böylece küçük ölçekli çalışmalar aynı zamanda çevirinin eyleyenlerine odaklanan, yani metin odaklı yaklaşımlardan insan unsurunun daha da belirgin hale geldiği eyleyen odaklı yeni bakış açılarına doğru bir yönelimi hızlandırmıştır (Demircioğlu, 2016: 15-16).

Bu çalışma, Antony Pym'in, çeviri tarihinin kültürlerin birbiriyle ilişkilendirilmesi bağlamında nasıl kullanılabileceğini, çeviri tarihinin uluslararası ilişkiler, siyaset ve sosyoloji alanlarındaki araştırmalar açısından incelenmesinde nasıl bir düşünce kaynağı olabileceğini gösteren tarih anlayışı; ve araştırmanın asıl hipotezini oluşturan ve kültürlerarası iletişiminde Toledo Çevirmenler Okulu'nun önemi üzerinde duran son bölüm de, Martin ve Nakayama'nın kültürlerarası iletişim yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu çalışmanın öncelikli amacı, Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşu, çalışma şekli, faaliyet gösteren çevirmenler ve çalışmalarını ortaya koymak ve bu okul bünyesinde yapılan çalışmaların Batı kültürü, edebiyatı, bilimi, tıbbı ve diğer alanlardaki etkisini kültürlerarası iletişim bağlamında incelemek ve çeviribilim alanında bu konuda bir boşluğu doldurmaktır. Bunu somutlaştırmak amacıyla da İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* (Tıbbın Kanunu), Gâzâlî'nin *Makâsidu'l-Felâsife* (Filozofların Maksatları) ve Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûrî* (Mansûr Tıbbı veya Mansûr Kitabı) eserleri ve Toledo Okulu çevirmenleri tarafından yapılan Latince çevirilerinin Batı tıbbı ve felsefesi üzerindeki etkileri kültürlerarası ilişkiler açısından ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bunun yanı sıra çalışmanın bir diğer amacı da, Arap ve Yunan düşüncelerinin Arapça'dan Latince ve Kastilya diline çevrilmesi ve böylece Batı felsefesine katkılarda bulunması yönüyle felsefe tarihi; astronomi, fizik, kimya, geometri, matematik gibi bilim dallarında yapılan çevirilerle Batı bilimine katkıda bulunması yönüyle bilim tarihi; tam olarak bir kurum niteliğine sahip olmasa da kurumsal faaliyetlerde bulunması yönüyle kurumlar tarihi; tarih disiplini açısından ele alınması yönüyle çeviri tarihi ve tıp alanında yapılan çevirilerle tıp alanındaki gelişmelere ışık tutması yönüyle de tıp tarihi alanında çalışan araştırmacılara yardımcı olması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Toledo Çevirmenler Okulu hakkında başta İspanya olmak üzere İtalya, Fransa ve diğer bazı ülkelerde birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların özellikle İspanya'da fazla olmasının nedeni, söz konusu okulun İspanya sınırları içinde bulunmasıdır. Bu çalışmaların bazıları yüksek lisans ve doktora çalışması şeklinde, büyük bir çoğunluğu da makale şeklinde yapılmıştır. Ülkemizde çeviri tarihi bağlamında doktora seviyesinde bu tür bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle, birçok açıdan Batı'yı derinden etkileyen bu okulun nasıl oluştuğu, ne tür çalışmalar yapıldığı ve yapılan çevirilerin, örnek eserler üzerinden hareketle Batıyı nasıl etkilediği açıklanmaya çalışılmıştır.

Bölüm I'de çeviri tarihi araştırmalarının bilimsel alt yapısından detaylı bir şekilde bahsedileceği için burada bu konuya yer verilmemiştir. Araştırmanın konusunu incelerken üç temel kaynak dikkate alınmıştır. Bu kaynaklardan ilki, Toledo Çevirmenler Okulu'nun kurulduğu dönemde tarihi bağlamın anlatıldığı, çevirmenler ve çalışmaları hakkında bilgilerin verildiği '*Le Traducteur, L'Eglise et Le Roi (Espagne, XIIe et XIIIe siècle)*' (Çevirmen, Kilise ve Kral – İspanya, XII. ve XIII. yüzyıl) adlı Clara Foz tarafından tez olarak hazırlanan ve kitap olarak basılan eserdir. İkinci temel kaynak eser ise, Serafin Vegas González tarafından yazılan ve 1997 yılında yayınlanan '*La Escuela de Traductores de Toledo en la Historia del Pensamiento*' (Düşünce Tarihinde Toledo Çevirmenler Okulu) adlı eserdir. Bu eserde, Toledo Çevirmenler Okulu'nun tarihi önemi, bu okulda izlenen çeviri yöntemleri, görev yapan çevirmenler ve çalışmaları ve bu eserlerin Batı'da nasıl algılandığı üzerinde durmaktadır. Üçüncü kaynak eser, Abdurrahman Bedevî tarafından yazılan ve 2002 yılında İz Yayıncılık tarafından

yayınlanan *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslâm'ın Rolü* isimli eserdir. Bu eserde İspanya ve özellikle Toledo ve Sicilya'da yapılan çevirilerin Batı düşüncesinin oluşumunda ne tür etkileri olduğu ele alınmıştır. Bu temel kaynaklara ilave olarak ikincil kaynaklardan da yararlanılmış, ulaşamadığımız birtakım kaynaklardaki konuyla ilgili verilen bilgiler, bu araştırmalar aracılığıyla çalışmamızın içinde yer almıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, XII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupa'da siyasi ve sosyal yapı ile *reconquista* (Yeniden fetih) konuları ele alınmış; üçüncü bölümünde ise, Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşu, işleyişi ve Beytü'l-Hikme'nin etkisi üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, genel tarih disiplini çerçevesinde, ilgili literatür taraması yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Tarih araştırmalarında izlenen yöntem; **kaynakların taranması**; toplanan verilerin bir sistem dahilinde sınıflandırılması aşaması olan **tasnif**; elde edilen bilgi ve verilerin kaynak değeri açısından araştırılması aşaması olan **tahlil**; kaynakların doğruluk derecesinin güvenilirliğinin diğer kaynaklarla uyumunun ele alındığı **tenkit** ile bilgi ve verilerin bir araya getirildiği **terkip (sentez)** aşamalarından meydana gelmektedir. Dolayısıyla araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümleri bu çerçevede ele alınmış, önce konuyla ilgili kaynaklar taranmış, elde edilen veriler tasnif ve tahlil edilmiş ve verilerin doğruluğu diğer kaynaklarla karşılaştırılıp teyit edildikten sonra bir senteze ulaşılmıştır.

Araştırmanın dördüncü bölümünde, Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenler ve çalışmaları ele alınmıştır. Bu bölümde, Antony Pym'in 1998 tarihinde yayınlanan *Method in Translation History* (Çeviri Tarihinde Yöntem) başlıklı kitabında önermiş olduğu yöntem izlenmiştir. Pym geçmişte yaşamış çevirmenlerin ve yapılmış çevirilerin tarihsel çalışmalar açısından incelenmesine yönelik bir yöntem geliştirmeyi hedefler ve bu bağlamda çeviri tarihinin, kültürlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi açısından nasıl kullanılabileceğini; çeviri tarihinin uluslararası ilişkiler, siyaset ve sosyoloji alanlarındaki araştırmalar açısından incelenmesinde nasıl bir 'düşünce kaynağı' olabileceğini aktarmak ister (Demircioğlu, 2016: 67). Yalnızca çevirmenlerin biyografilerini ve eserlerini incelemek yeterli bir yaklaşım değildir zira çeviri tarihi kapsamına giren böyle bir çalışmada, kültürlerin birbirleri ile ilişkilendirilmesi de ayrıca önem arz etmekte ve bu kapsamda çevirmenler önemli bir rol oynamaktadır. Pym (1993: 29)'e göre çevirmenler, yabancı dilleri ve kültürleri bilmeleri, yabancı metinlerle karşılaşp onları okumaları bağlamında kültürlerarası özneler olup kültürlerarası ağ içinde

alışmaları nedeniyle faaliyetleri kültürlerarası bir özelliğe sahiptir ve yapmış oldukları mesleklerinden dolayı da kültürlerarası bilgi topluluklarının yesi dahi olabilirler. Nitekim Toledo evirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenlerin ortaklaşa ve bireysel olarak yapmış oldukları çevirilerle kültür aktarımında önemli bir rol oynamış, aynı zamanda kültürlerarası bilgi topluluklarının bir parçası olmuşlardır. Bu durum dikkate alınarak, çevirmenlerin biyografisi ve çalışmalarının ele alındığı bu bölüm, Pym'in önerdiği yöntemde yer alan sorular çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Pym (1998: 5), önermiş olduğu tarihyazımı yöntemini "eviri arkeolojisi" (*translation archaeology*), "tarihsel eleştiri" (*historical criticism*) ve "açıklama" (*explanation*) olarak üç aşamalı bir yapı olarak tasarlar. Pym'in önerdiği modelde arkeoloji alanı "kim, nerede, ne zaman, hangi metin" sorularına cevap ararken, eleştiri alanı "nasıl" sorusuna odaklanarak metinlerarası ilişkileri açıklar. Arkeoloji ve eleştiri alanı bireysel olgu ve metinlerle uğraşırken, açıklama alanı g ve iktidar ilişkileriyle gelişen "nedensellik" ile ilgilenir (Demircioğlu, 2016: 68). Çevirmenler ve çalışmaları hakkındaki IV. Bölüm, Antony Pym'in önerdiği tarihyazımı yönteminde yer alan 'eviri arkeolojisi' kapsamında ele alınmış ve "hangi çevirmen, nerede, ne zaman, hangi metin/metinler ile nasıl" sorularına cevap vermeye çalışılmıştır.

Araştırmanın beşinci ve son bölümünde Martin ve Nakayama'nın (2000), işlevselci, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlarının bir arada kullanıldığı diyalektik yaklaşımları takip edilmiştir. Martin ve Nakayama'ya (2000) göre, kültür ve iletişimin çok dinamik ve kompleks bir alan olması nedeniyle kültürlerarası iletişimde işlevselci, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımların hiçbirisi yeterli olmadığı için bu yaklaşımların güçlü yanları ve sınırlılıklarından yola çıkarak diyalektik bir yaklaşım izlemek gerekir. Sarı (2004: 26), Martin ve Nakayama'nın diyalektik yaklaşımının, kültürlerarası iletişimin ilişkisel yönünü vurgulamaya imkn sağladığını belirtir. Bu konu ile ilgili detaylı bilgi Bölüm II'de verilecektir. Araştırmanın beşinci bölümü kültürlerarası ilişkilerde Toledo evirmenler Okulu'nda yapılan evirilerin Batı kültürü üzerindeki etkisini ele alması nedeniyle kültürlerarası iletişim kapsamına girmektedir. Martin ve Nakayama'ya göre "iletişim, kültür tarafından belirlenir ve kültür, iletişim aracılığıyla yaratılır ve sürdürülür." Nitekim Toledo evirmenler Okulu'nun etkin olduğu dönemde, Toledo ve İspanya'nın diğer birçok bölgesinde Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden meydana gelen toplum ortak bir kültür oluşturmuş ve bu kültürün belirlediği iletişim bütün topluma

hakim olmuştur; ortaya çıkan bu iletişim kanalıyla burada yaşayan farklı kültürler birbirlerini etkilemiş, ortaya koydukları eserler ve çeviriler bütün Avrupa'ya yayılmış, etkisi yüzyıllarca sürmüştür.

Ayrıca son bölümde örnek olarak incelenecek eserler çeviribilim açısından ele alınarak yan metinler ve işlevleri bağlamında incelenecektir. Bunu yapmaktaki amacımız, söz konusu eserler hakkında bilgi vermek ve eserlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Ancak asıl vurgulamak istediğimiz konu, bu eserlerden hareketle Toledo Çevirmenler Okulu'nun kültürlerarası ilişkiler açısından Batı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Eserlerin incelenmesi, Gérard Genette tarafından yazılan *Seuils* (İng. *Paratexts: Thresholds of interpretation*) adlı eserinde belirttiği çerçevede dahilinde kitap dış kapakları ve iç kapakları, kitap bölüm başlıkları, önsöz/sonsöz ve çevirmen dipnotları bağlamında ele alınacaktır.

BÖLÜM I: ÇEVİRİ TARİHİ ARAŞTIRMALARI (KURAM YÖNTEMSEL YAKLAŞIMLAR), TANIMLAR VE KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM YAKLAŞIMLARI

Antoine Berman, modern çeviri kuramının ilk görevinin bir çeviri tarihi inşa etmek olduğunu belirtir. Tarihi yazılmamış bir bilim dalının gelişmesi ve kendini kabul ettirmesi imkansızdır. Çeviribilim günümüzde şüphesiz bağımsız bir disiplin olarak kabul edilmiş ve kendini ispatlamış bir alandır ancak akademik açıdan her ne kadar bağımsız bir alan olsa da yöntemsel açıdan başka disiplinlerle yakın ilişki içinde olması gereken bir disiplindir. Çeviribilim alanında günümüzde yapılan çalışmalar, çeviribilimin edebiyat, dilbilim gibi alanların dışında tarih, sosyoloji, iletişim, psikoloji gibi disiplinlerle de bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Gürçağlar (2005: 13) Hermans (1985)'dan aktararak, çevirinin, 1970'li yıllarda gerçekleşen kültürel bir dönüşümle birlikte kültür ve tarih arasındaki bağların incelenmesine başlandığını belirtir.

Çeviri tarihi kavramı günümüzde çeviribilimde iki farklı anlamda kullanılmaktadır:

1. Çeviri alanında yapılan faaliyetlerin geçmişi ile ilgili toplanan bilgilerin bütünü;
2. Çeviri alanında yapılan faaliyetlerin geçmişini yazarken kullanılan yöntemleri ve tarih üzerine oluşan üst-söylemi inceleyen araştırma alanı, yani tarihyazımı. (Gürçağlar, 2011: 153).

Ürün, süreç ve kavram olarak çeviri, özellikle 1980'lerden itibaren önemli bir ilgi odağı olmuş ve bunun sonucu olarak da çeviri tarihine ilgi artmıştır. Dünyanın farklı ülkelerindeki araştırmacıların kendi kültürlerindeki çeviri tarihini incelemeye başladığını belirten Gürçağlar (2011: 153), çevirinin, kültür, sanat, bilim, siyaset gibi alanlarda üstlendiği rolü irdelediğini ve bu araştırmacıların izledikleri araç ve yöntemlerin birbirlerinden farklı olması nedeniyle yazdıkları tarih ve sundukları tarihsel bakış açılarının da önemli farklılıklar gösterdiğini ifade etmiştir. Günümüzde çeviri tarihi konusunda ciddi anlamda veri mevcut olmasına rağmen, bu verilerin evrensel bir çeviri tarihi yazmaya yönelik olmadığı belirtilebilir. Yakın zamana kadar çeviri sadece bir dilden başka bir dile aktarılan bir ürün, çevirmen de bunu aktarmakla görevli bir araç olarak görülmüş, iletişim görevi yerine getirildiği sürece bu unsurlar adeta yok sayılmıştır. Bu nedenle de çevirinin tarihi ile ilgili belge ve kayıtlar da son derece sınırlı

kalmıştır. Çeviribilim alanında çalışan araştırmacıların birçoğu, çeviri tarihinin ilgi alanları içinde olduğunu belirtirken, edebiyat çevirisi, medya çevirisi, terminoloji gibi alanları da ilgi alanları içinde saymıştır ve buradan hareketle de çeviri tarihinin çeviribilimde nihai bir amaç olmaktan çok genel çeviri olgularına ilişkin bir bilgi toplama aracı olduğu ifade edilebilir (Gürçağlar, 2011: 155). Ancak günümüzde çeviri ve çevirmenlerin geçmişi konusunda çalışma yapma isteği bugünü anlama açısından oldukça önemlidir.

1.1. Çeviri Tarihi Araştırmalarının Bilimsel Altyapısı

Bir bilim dalı kurulduğunda, geçmişi ve tarihsel süreç içerisinde evrelerinin ve değişikliklerin araştırılması gerektiğini belirten Öztürk (2000: 4), bu bağlamda yapılması gerekenleri şu şekilde sıralar:

- Günümüzde akademik bir disiplin haline gelen ve birçok insanın ilgi alanına giren çevirinin kaynaklarını araştırmak;
- Geçmiş devirlerin ve kişilerin çeviri stratejilerini, teorilerini ortaya koymak ve bugünkülerle karşılaştırmak;
- Çeviribilim alanında ortaya çıkan farklı tutum ve fikirleri ispatlamak, eleştirmek veya çürütmek;
- Farklı ülkelerdeki eserlerin / çevirilerin çeviri değerlerini irdelemek, ve
- Kaynakları taramak.

Geçmişte çeviri tarihi, edebiyat çevirisi ve kutsal metinlerin çevirisi alanına yoğunlaşarak gelişmiş ve özellikle BÇA'nın gelişmesiyle çeviri tarihi, çeviri kuramlarından çeviri uygulamalarına ve tarih içinde çevirmenlerin etkinlik ve konumlarını incelemeye yönelmiştir (Gürçağlar, 2011: 156). Holmes 1972 yılında yayımlamış olduğu *The Name and Nature of Translation Studies* (Çeviribilimin Adı ve Doğası) adlı makalesinde çeviribilimi salt ve uygulamalı olarak iki ana başlık altında tanımlayarak, uygulamalı çeviribilimi dört alt başlık altında toplar: “çeviri eğitimi (bu da yabancı dil öğretimi ve çevirmen yetiştirilmesi olarak ikiye ayrılır) öğretimi ve çevirmen yetiştirilmesi”, “çeviriye yardımcı araçlar”, “çeviri politikası” ve “çeviri eleştirisi”. Holmes bunlara ek olarak, çevirileri değil de çeviribilimi araştıran iki boyutun daha olduğunu ilave eder ki

bunlardan biri “çeviri kuramı”, “çeviri betimlemesi” ve “uygulamalı çeviribilim tarihi” gibi alanları kapsayan tarihsel boyuttur (Berk, 2005: 24).

Susan Bassnett (1980: 7), çeviri tarihini, erek metnin işlevselliğine vurgu yapan ürün-odaklı alan içine yerleştirir ve edebiyat tarihinin bir ögesi olarak kabul eder. Bassnett çeviri tarihi içinde yer alan çalışma alanları içine, farklı dönemlerdeki çeviri kuramları; çeviri eserlere karşı gelişen eleştirel tutumlar; sipariş edilen ve basılan çeviri eserlerin uygulama süreci; belirli bir dönemde çevirilerin rol ve işlevleri; yöntem açısından çevirinin gelişmesi ve tek tek çevirmenlerin çalışmalarının incelenmesi gibi konuları yerleştirir.

Çeviri tarihi araştırmaları farklı başlıklar altında ele alınmaktadır:

- Kanada, İrlanda, Hindistan, Çin, Türkiye gibi belli bir coğrafi bölge veya zamana odaklanan yer ve zamanla sınırlı tarihler;
- Kutsal metin çevirileri, Shakespeare çevirileri, çocuk edebiyatı çevirileri gibi çeviri türleri veya yazarları konu alan çeviri tarihleri;
- Çeviri etkinliğinin çok yoğun olduğu ve tarihte önemli bir yer tutan Beytü'l-Hikme, Toledo Okulu, Tanzimat Dönemi gibi dönemleri ele alan tarihler;
- Çevirmenin özne konumunu öne çıkaran kuramsal yaklaşımların etkisiyle birey olarak çevirmenler üzerine yapılan tarih çalışmaları. (Gürçağlar, 2011: 156-157).

Çeviri tarihi disiplininin yerleşme ve gelişme dönemi 1980'lere kadar uzanır. Demircioğlu (2016: 15), çeviribilimde kültürel dönüşümün gerçekleştiği 1980'lerden günümüze, tarihsel çeviri araştırmaları etrafında oluşan akademik üst-söylemin, çeviribilimin kuramsal alandaki gelişimine ve diğer disiplinlerle etkileşimine paralel bir seyir izlediğini belirterek, kuram-tarih ilişkisinde durağan, birikimci, anlatıma dayalı, sadakate önem veren tarihsel yaklaşımların karşısında dizgeci, betimleyici, işleve ve nedenselliğe önem veren, çeviri ve tarih olgusunu erek kültür, kültür tarihi, iletişim açısından ele alan yaklaşımların ortaya çıktığına vurgu yapar. Yapılan bu sınıflandırmalarda çeviribilim kategorilere ayrılmış, ancak çeviri tarihi konusunda metodolojik bir yaklaşım ortaya konulmamıştır.

1.2. Çeviri Tarihi ve Metodoloji Yaklaşımları

Yeni paradigmanın ortaya çıktığı 1970’li yıllardan itibaren kuram-tarih ilişkisi üzerine yeni düşünceler de ortaya çıkmaya başlamış, çeviri tarihinin önemine işaret eden ilk araştırmacılardan biri Fransız çevirmen, tarihçi ve çeviribilimci Antoine Berman olmuştur (Demircioğlu, 2016: 19). Daha sonraki süreçte kuram ve tarih ilişkisine değinen başka araştırmacılar da ortaya çıkmıştır.

Demircioğlu (2016: 20) çeviri tarihi ve tarihyazımı üzerine yapmış olduğu çalışmasında, çeviri tarihi araştırmalarını; kuram-tarih ilişkisi, çeviri tarihinin konumu ve yöntemsel-kavramsal çerçeve olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. Çeviri tarihi çalışmalarının bilimsel alt yapısından söz ettiğimiz bu bölümde, konu bütünlüğü sağlanması açısından, bu konuda yapılan çalışmaları biz de aynı çerçevede incelemeyi uygun gördük.

Kuram-tarih ilişkisini önceleyen söylemlere baktığımızda, André Lefevere çeviri tarihini, oluşturduğu ‘yeniden yazım’ ve ‘manipülasyon’ gibi kavramlarla çevirinin tanım ve işlevleri bağlamında ele alırken, Hans Josef Vermeer ise çeviri tarihini ve tarihyazımını kültürlerarası iletişim ve yorumlama etkinliği çerçevesinde ele alır. Ancak Vermeer, Scopus Kuramı’nın genel çerçevesiyle uyumlu olarak oluşturduğu tarihyazımı söyleminde, bir özne olarak tarihyazıcısının yorumlayıcı işlevine vurgu yapar. Susan Bassnett, Judith Woodsworth, Georges L. Bastin, Sergio Adamo, Şehnaz Tahir Gürçağlar gibi araştırmacılar çeviri tarihinin konumu üzerine vurgu yaparken; Gideon Toury, Antony Pym, Lieven D’hulst, Judy Wakabayashi gibi araştırmacılar da yöntemsel/kavramsal çerçeve üzerine söylemler geliştirmişlerdir.

1.2.1. Kuram-Tarih İlişkisine Odaklanan Söylemler

Ayrı bir disiplin olarak gelişmesini 1980’lerin bir başarı hikayesi olarak nitelendiren **André Lefevere**, 1992 yılında yayımlanan *Translation, History, Culture* (1992: önsöz) adlı eserinde, çeviribilimin, dilbilim, edebiyat, tarih, antropoloji, psikoloji ve iktisat alanları ile ilişkili bir disiplin olduğunu belirtir. Lefevere (1992: önsöz), çeviri tarihini, ‘yeniden yazım’ ve ‘manipülasyon’ gibi kavramlarla ele alır ve çevirinin, orijinal metnin bir ‘yeniden yazım’ olduğunu, belirli bir ideoloji ve poetikayı yansıttığını belirterek ‘yeniden yazımın’ yeni kavramlar, yeni türler ortaya koyduğunu ve çeviri tarihini, bir kültürün başka bir kültür üzerinde şekillendirici bir güce sahip olduğunu vurgulaması

bağlamında ele alır. Lefevere'e göre, tarihyazımı, eleştiri ve antolojinin yanı sıra dünya edebiyatının kanonlarına eserler hazırlayan bir üretim mekanizmasıdır ve tarih alanı ideoloji, iktidar, edebiyat-toplum etkileşimi içinde ele alınan bir çeviri tanımı çerçevesinde değerlendirilir (Demircioğlu, 2016: 22).

Kuram-tarih ilişkisi konusunda bahsedeceğimiz bir diğer araştırmacı **Hans J. Vermeer** olacaktır. İşlevci çeviribilim dendiğinde akla ilk gelen kavram olan 'skopos' kuramını ortaya atan Vermeer, çeviriyi kültürlerarası iletişimsel ve eylemsel bir alan olarak tanımlamıştır. Demircioğlu (2016: 25), Vermeer'in tarihe bakışının, çeviride işlev ve amacı öne çıkaran işlevci yaklaşımıyla ve oluşturduğu Skopos kuramı ile uyumlu olduğunu belirtir ve Vermeer'in, tarihyazıcısının bir özne olarak yorumlayıcı işlevine vurgu yaptığını belirtir.

Çeviri tarihi ve tarihyazımı konusunda **José Lambert**, 'araştırma nesnesi' ve 'araştırma nesnesi konusuna değinme' arasında bir ayrım olduğunu belirterek 'kültür' konusuna odaklanır ve ona göre, tarihyazımı konusunda 'mikro' ve 'makro' düzeyde araştırma son derece önemlidir (1993: 3-25). Lambert'e göre, bugüne kadar çeviri olgusu iletişim açısından ele alınmamıştır ve tarihsel-betimleyici bir yaklaşım, sadece kayda geçirme ve biriktirmenin ötesine geçmelidir. Tarihyazımı, Lambert'e göre, özel bir yöntem kullanarak hem 'kuramsal tarih' ve hem de 'çeviri uygulamaları tarihi'nden elde edilen bilgilerin yorumlanmasıdır (1993: 10). Lambert'e göre, tarih araştırmalarında ideal ve metodolojik bir model yoktur, aksine çeviri olgusunun gözlemlenmesi için birkaç değişik yaklaşım biçimi kullanılabilir ve tarihsel malzeme, işlev ve bağlamla birlikte ele alınmalıdır ki çeviribilimde teknikler ve işlevler arasındaki bağlantıyı ele alan tek dikkat çekici yaklaşım çoğuldizge (*polysystem*) kuramıdır (Demircioğlu, 2016: 31). Bu bağlamda, bir tarihçi, çeviri eserler arasındaki farklılıklar, düzensizlikler, çeviri stratejilerinin nerede ve nasıl farklılaştığı, belirli bir zaman ve kültürde çeviriye yönelik bir politikanın olup olmadığı ve genel çeviri eğiliminin ne olduğu gibi sorulara her zaman araştırmasında yer vermelidir (Demircioğlu, 2016: 31).

1.2.2. Çeviri Tarihinin Konumu ile İlgili Söylemler

Çeviri tarihinin konumu ile ilgili söylemlere baktığımızda Susan Bassnett, Judith Woodsworth, Georges L. Bastin, Paul F. Bandia, Sergia Adamo, James St. Andre ve ülkemizde Şehnaz Tahir Gürçağlar gibi isimlerin öne çıktığını görüyoruz.

Susan Bassnett (1980: 47), tarihî perspektif içinde ele alınmadan çeviribilim'e giriş yapılamayacağını belirterek, tarihsel alanın oldukça geniş olduğunu dile getirir. Avrupa ve Amerikan kültürünün farklı dönemlerinde çeviri konusunda ortaya çıkan bazı temel yaklaşım çizgileri (*lines of approach*) ile çevirinin rol ve işlevinin nasıl değiştiğini ele alan Bassnett (1980: 47), örnek olarak Roma sistemi içinde yerleşmiş olan sözcüğü sözcüğüne (*word for word*) ve anlamına göre (*sense for sense*) çeviri arasındaki ayrımın şu veya bu şekilde günümüze kadar tartışma konusu olduğunu ancak diğer yandan çeviri ve ortaya çıkan milliyetçilik arasındaki ilişkinin farklı kültür kavramlarının önemine ışık tuttuğunu belirtir. Bassnett'in, çeviri tarihini, erek metnin işlevselliğini vurgulayan ürün-odaklı alan içinde konumladığını belirten Demircioğlu (2016: 33), Avrupa ve Amerikan kültüründe farklı dönemlerde ortaya çıkan çeviri araştırmalarının yer ve zaman bağlamında incelenmesi ve böylece çevirilerin rolü ve işlevlerinin nasıl bir değişikliğe uğradığının belirlenmesi; geleneksel 'sözcüğü sözcüğüne' ve 'anlamına göre' çeviri kavramı ile günümüz farklı kavramlarının incelenmesi; İncil çevirilerinin veya çevirmenlerin hermenötik yaklaşımlarının ele alınması gibi konuların, Bassnett tarafından çeviri tarihinde birer araştırma konusu olarak ortaya konulduğunu ifade eder. Katı dönem kavramlarına mahkum olmayan ancak belirli bir kültürü oluşturan işaretler sistemini dikkate alarak, sistematik olarak değişen çeviri kavramlarını araştırmayı hedefleyen çalışmaların çeviri araştırmaları açısından çok önemli olduğunu belirten Bassnett (1980: 49), geçmiş çevirmen ve çevirilerle ilgili araştırmaların, erek dildeki ürünün oluşturulma süreci ve izlenen teori üzerinde durmaktan çok *etki* konusu üzerinde yani erek dildeki ürünün (*TL product*) belirli bir kültürel bağlam içindeki etkisi üzerinde odaklandıklarını ifade eder.

Cicero'dan günümüze uzanan zaman periyodu boyunca çeviride yaklaşım çizgisi (*lines of approach*) oluşturmada, kesin sınırlar oluşturmaya çalışmadan genel hatlarıyla kronolojik bir yapı izleyerek ilerlemenin en doğru yol olacağını dile getiren Bassnett (1980: 50), bu nedenle özellikle "Rönesans" ve "Klasik" çeviri kavramı ile ilgili

kaçınılmaz genel kavramların neler olması gerektiğini konuşmak yerine dönemsel bağlam içine kolayca yerleştirilebilen veya yerleştirilemeyen *yaklaşım çizgilerini* izlemeye çalıştığını ifade eder. Demircioğlu (2016: 34), Bassnett'in yaklaşımında vurgulanan ve araştırılmak üzere önerilen konuların uzun soluklu, karşılaştırmalı, derin ve disiplinlerarası işbirliklerini gerektirecek konular olduğunu, ancak Bassnett'in Batı çeviri tarihine odaklı yaklaşımının 1980'lerin işlevsel açıdan kimi somut araştırma alanlarına ve dönemleştirme gibi kimi yöntemsel sorunlara işaret etmesi açısından önem taşıyan bir çeviri kuramı tarihi yazma girişimi ortaya koyduğunu ifade eder.

Tarihin hem 'uygulama' hem de 'kuram' boyutunun bulunduğunu ifade eden **Judith Woodsworth** (1998: 101), çeviri tarihinin uygulama, kuram veya her ikisine de odaklandığını belirterek geçmişteki olayların anlatı tarzında nakledildiği *tarih* (history) ile belirli ilkeler çerçevesinde düzenlenen ve analiz edilen tarihî veriler konusundaki söylem olan *tarihyazımı* (historiography) arasında bir ayrım yapılabileceğini, diğer yandan tarihyazım yöntemi olan *tarihbilimi* (historiology) kavramının tarihyazımı kavramı ile karıştırıldığını ifade eder ve çeviribilimcilerin giderek artan bir şekilde tarihin nasıl yazılacağı konusunda bir gereksinim duyduklarını, bu konuda ortaya çıkan ilk problemin de tarih araştırmasının *nesnesi* ile ilgili olduğunu ifade eder. Woodsworth'a göre çeviri uygulaması tarihi, neyin çevrildiği, kimin tarafından ve hangi koşullarda çevrildiği ve hangi siyasi ve sosyal bağlam içinde çevrildiğine odaklanırken; kuram tarihinin, çevirmenlerin eserlerini nasıl kavramsallaştırdığı, önsözlerinde ne dedikleri, farklı tarihsel dönemlerde çevirilerin nasıl geliştiği gibi konulara odaklanır. Woodsworth'a göre, bir ülkenin, bir kıtanın çeviri tarihi gibi *coğrafi sınırlara*, belirli bir dönemin çeviri tarihinin ele alınması gibi *zamanla ilgili sınırlara* göre dönemleştirme yapılabileceği gibi, İncil çevirileri tarihi, bilimsel çeviriler, edebi çeviriler gibi *çeviri türlerine* göre veya Beytü'l-Hikme, Toledo gibi bazı önemli *çeviri okullarını konu alan* çeviri tarihi çalışmalarının yapılabileceğini ifade eder (Demircioğlu, 2016: 37).

Georges L. Bastin (2006: 111), Latin Amerika'ya odaklanan ve çeviri tarihini Avrupa-merkezli olmayan bir araştırma alanı olarak ele alan bir başka araştırmacı olup, mevcut çeviri tarihi metodolojisinin büyük bir bölümünün 'kuralcı' olduğunu ifade ederek, çeviri tarihi konusundaki çalışmalarda kaçınılmaz olarak tarihî kesinliğe ve objektifliğe vurgu yapıldığını dile getirir. Bastin (2006: 120)'e göre, uygulanamaz dönemselleştirme ve tarihî, antropolojik ve sosyolojik modeller, çeviri metodolojisinin değerlendirilmesi ve

çevirmen ve çevirilerin etkisinin ortaya konulmasında uygun olmayan dayanaklar olup özel ve öznel bir bakış gereklidir. Çeviri tarihi konusunda Bastin (2006: 121-123) bir takım ilkeler ortaya koyar ve çeviri tarihi araştırmacılarının ‘büyük isimler’den (genellikle ünlü şairler ve romancılar) kaçınması ve ihmal edilmiş çevirmenleri araştırması gerektiğini ve kesinlik konusunun araştırmanın en önemli özelliği olduğunu belirterek objektif tarihin imkânsız ve son derece sıkıcı olduğunu, tarih araştırmasının tarihyazımı açısından zorunlu olan kesinliğinin, araştırma nesnesinin niteliğini yansıtan öznelliğe eşlik etmesi gerektiğini ifade eder. Demircioğlu (2016: 43), Bastin’in yaklaşımının, gerek çeviri ve çeviri tarihi araştırmalarında gerek başka alanlarda geçmişten günümüze Batılı ve Avrupa-merkezli bakış açılarının ve teorilerinin, başka sosyokültürel ve sosyopolitik gerçekliklere uygulanmaya çalışılmasının doğuracağı sorunları vurgulaması açısından önemli olduğunu ifade ederek devamında şunları ifade eder:

“Bastin toplumların çeviri tarihlerini ve çeviri olgularını incelerken dönemin şartları ile toplumların sosyal, politik ve kültürel gerçekliklerinin (kendi deyimiyle bağlamın), kültür ve edebiyat dizgelerinde hâkim olan normların göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgular; olguların ‘titizlik’le incelenmesi ve yorumlanması konusunda uyarıda bulunur. Bastin’in yaklaşımı farklı dönem ve toplumlardaki çeviri olgularına ve tarihe günümüzün kavramları ve normları çerçevesinde bakan anakronik yaklaşımların ve kültürel yapıların özgün yönlerini görmezden gelen indirgeyici ve homojenleştirici bakışların önüne geçecek bir çerçeve sunmaktadır” (Demircioğlu, 2016: 42-43).

Çeviri tarihinin konumu ile ilgili olarak ismini anacağımız bir diğer araştırmacı **Paul F. Bandia** olacaktır. Bandia (2006: 45-46), Georges L. Bastin’le birlikte yayınladığı *Charting the Future of Translation History* (Çeviri Tarihinin Geleceğini Planlamak) adlı eserde, çeviri tarihi disiplininin, ufkunu başlıca Batılı geleneklerin ötesine taşıdığına işaret ederek, çeviribilimin genellikle bir alt disiplini olarak kabul edildiğini, çeviri tarihçilerinin de asıl görevlerinin, sürekli genişleyen çeviri tarihi disiplini içinde egemen konumda olan çeşitli eğilimleri ve söylemleri kayda geçirmek ve belgelemek şeklinde görüldüğünü belirtir. Çeviri tarihi için öncelikle açık ve titiz bir metodolojisinin oluşturulması gerektiğine işaret eden Bandia (2006: 47), Alan Munslow (1997)’un tarih çalışmaları için ortaya koyduğu üç kategorinin altını çizer. Bunlardan birincisi, doğru

bilginin, doğrudan ana kaynaklardan elde edilebileceğine inanan yeniden kurgulama (*reconstructionism*) anlayışı; ikincisi, yeniden kurgulamacılığın bir alt türü olan ve sadece ampirizmin karşılıklılık (*correspondance*) kuramının zayıf yönlerini göz önünde bulunduran kurguculuk (*constructionism*); ve son olarak, post-modernist düşünceye dayanan yazılı tarihin kültürel olarak belirlenmiş ve güçle bağlantılı yorumlardan ortaya çıktığını ileri süren yapıbozumculuktur (*deconstructionism*).

Gelenekselci tarih anlayışından ileri gelen memnuniyetsizlik sonucu ortaya çıkan yapıbozumculuğun 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını belirten Bandia (2006: 48-50), kültürler arasındaki karşılıklı ilişkileri vurgulayan ve müstakil tarihlerin ve geleneklerin ötesine geçmeyi ve özellikle Avrupa merkezli bir anlatıdan kurtulması gereken “müdahaleci (*interventionist*) bir tarihyazımının gerekli olduğunu ifade eder. Bandia (2006: 46), metodoloji ve tarih araştırmalarındaki mevcut eğilimlerle ilişkisi konusunda başlıca iki hususun altını çizer: İlk olarak, çeviri tarihi için açık ve kesin bir metodoloji oluşturulmalıdır ve çeviri tarihçisi, bir gözü araştırma nesnesi (yani çeviri ile ilgili söylemler) üzerinde ve diğeri de tarih disiplininin gelişen kuram ve metodolojilerinden haberdar olarak, akademik tarih disiplini üzerinde olmalıdır; ikincisi önemli husus ise, önceleri ihmal edilmiş olan güç ilişkileri ve ideoloji, sosyoloji ve kültürlerötesilik (*transculturality*), toplumsal cinsiyet ve postkolonyalizm gibi araştırma paradigmalarına dikkat çeken postmodern teorilerin, çeviribilimdeki çağdaş gelişmeleri fazlasıyla etkilemesi nedeniyle güncel ve kapsamlı tarih anlatısı açısından dikkate alınması gereklidir.

Herkes tarafından kabul edilen ve süreklilik arz eden olaylar yerine, çevrede kalmış özel olaylara alan açan bir yaklaşım olan mikrotarih üzerine odaklanan **Sergia Adamo**, geçmişte kabul gören ancak kuramlaştırılamamış çeviri stratejilerinin, yeterince önemsenmediği düşünülen çevirmen deneyimlerinin, çevirilerin üretimi, dolaşımı ve kullanımı arasındaki etkileşimlerin birer çalışma konusu olabileceğini dile getirir. Çeviri ile ilgili araştırmalarda tarihî farkındalık öneminin, çok önemli tefekkür ve araştırmayı hak eden bir konu olduğunu dile getiren Adamo (2006: 81), tarihsel paradigma ve tarihyazım modelleri ile ortaya çıkan zorlukların, çeviri araştırmasını, beraberinde getirdiği derin, girift ve tartışmaya açık problemler bağlantısı ile geçmişin boyutuna taşıyabileceğini düşündüğünü belirtir. Tarihî farkındalık probleminin çeviri tarihi konusunda dikkate alınmadığını vurgulayan Adamo (2006: 83), çeviri araştırmalarında

1990’lardan itibaren bir yandan kendini açık bir şekilde ‘çeviri tarihi’ olarak tanımlayan araştırmalarda belirgin bir artış olduğunu, diğer yandan da gelecekte muhtemel gelişmeler ile mevcut hata ve eksiklikleri ortaya koyabilecek özel bir kuramsal çerçeve oluşturmak amacıyla çeşitli girişimler olduğunu belirtir. Demircioğlu (2016: 49), Adamo’nun söyleminde tarihyazımının tarafsız olmayıp farklı tercih ve amaçlarla oluşturulan bir etkinlik olduğunu, tarihin ise geçmişe ait bilgileri günümüze taşıyan bir anlatı ve kurgu olduğunu vurgular ve Adamo’ya göre, çevirinin melez ve kültürlerarası niteliğinin araştırma nesnesi ve anlatısı içindeki sorgulayıcı potansiyelinin kaybolması durumunda çeviri tarihi yazmanın zemininin tartışmalı hale geldiğini, mikrotarih yaklaşımının çeviri tarihi bağlamında zorlu ancak yol gösterici bir yöntem olarak gördüğünü ifade eder.

Çeviri tarihinin konumu ile söylem geliştiren bir başka isim olan **James St. Andre** (2009: 133), 1990’ların başlarından itibaren çeviri tarihine karşı ilginin sürekli arttığını vurgulayarak, beşerî ve sosyal bilimler alanında yer alan birçok araştırma alanı gibi tarihin de postmodernizmin etkisiyle ‘kültürel dönüşüm’ yaşadığını belirtir ve büyük adamlarla, büyük fikirlerle ve belirli siyasî olay ve uluslarla ilgilenen, gerçeklere dayalı ve objektif, Avrupa merkezci, yukarıdan aşağıya (*top-down*) tarih anlayışından tabiatı gereği hikaye tarzında, öznel, aşağıdan yukarıya (*bottom-up*), gerek yerel gerekse dünya çapında sistemlerle, sıradan insanlarla, popüler kültürle, ve siyasî sınırlar ve uzun zaman dönemlerinde sosyal kurumların gelişimi ile ilgilenen tarih anlayışına doğru bir değişim olduğunu ifade eder. St Andre (2009: 136)’ye göre, çeviri tarihi kaçınılmaz bir şekilde etik değerlendirmelerle ilişkilidir ve ‘niçin çeviri yazıyoruz’, ‘bu tarihle hedeflenen kitle kim’, ve hem diğer insanların geçmişteki eylemlerinin değerlendirilmesi hem de gelecek planlarımız konusunda ‘araştırmamızın muhtemel etkisi ne olacaktır’ gibi soruları irdelemesi gerekir.

Türkiye odaklı çeviri tarihi araştırmaları yapan **Şehnaz Tahir Gürçağlar** (2013: 133), tarih araştırmalarının önemi konusunda genel bir uzlaşma olduğunu ancak çeviri tarihi ile ilgilenme konusundaki özel nedenlerin bir araştırmacıdan diğerine değiştiğini ve bunun da ilgilendikleri konu ve tercih ettikleri yöntemleri belirlediğini ifade eder. Gürçağlar, 2013 yılında yayınlanan *The Routledge Handbook of Translation Studies*’e yazdığı ‘Translation History’ (Çeviri Tarihi) başlıklı makalesinde, gerçekte ‘tamamen’ çeviri tarihçisi olarak kabul edilebilecek çok az çeviri araştırmacısı olduğunu ve çoğu araştırmacının, tarih araştırmasını, genel olarak çeviriyle ilgili olguları inceleme veya

sadece tarihe değil aynı zamanda günümüz çevirilerine uygulanan çeviri kuramlarını detaylı olarak inceleme aracı olarak kullandığını belirtir. Gürçağlar (2013: 134), çeviri ve çevirmenlerin tarihini araştırma dürtüsünün, çevirilerle ilgili güncel konuları anlamak ve geliştirmekle ilgili olduğunu, başka bir ifadeyle, çeviri konusundaki tarih araştırmalarının mevcut sorunlardan kaynaklandığını ve geçmişte yaşamış kişiler ve yaşamları ile ilgili olarak ‘gereksiz’ meraktan kaynaklanmadığını ifade ederek çeviri tarihçilerinin, çeviri tarihi ile ilgileri konusundaki iddialarında farklı bakış açıları sunduklarını ve farklı bakış açılarından elde ettikleri tarihsel bulguların sonuçlarını dikkate aldıklarını belirtir.

Son zamanlarda çeviri tarihine artan bir ilgi olmasına rağmen, araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi bekleyen geniş bir alan olduğuna vurgu yapan Gürçağlar (2013: 140), Santoyo (2006)’nın, yeterince değinilmeyen sözlü çeviri, günlük çeviri uygulamaları, sözde çeviriler, kendi kendine çeviri (self-translation), unutulmuş metinler, orijinalleri mevcut olan çeviriler, tarihyazım hataları ve tarihte çevirinin oynadığı rol gibi çeviri tarihi alanlarını zikrettiğini belirtir ve bunlara, şiir okuyucular (*lay reader*) tarafından çevirilerin alımlanması, bölgesel çeviri tarihleri, sınır bölgelerinde çeviri faaliyetleri, daha küçük diller/kültürler arasında çeviriler, edebiyat dışı çeviri tarihleri, çeviri ve gazetecilik, çevirmenlerle ilgili biyografik araştırmalar, kadın çevirmenler ve kadın çeviri okurları, ve yeniden çeviri (*retranslation*) alanlarını da dahil eder. Gürçağlar (2013: 140), yeni ortaya çıkan yöntembilimlerle ilgili olarak, tarih alanından ödünç alınan bir dizi yöntembilim yaklaşımları olduğunu ifade eder ve örnek olarak ‘çakışan tarih’ (*histoire croisée*), ‘sözlü tarih’ (*oral history*) ve ‘mikrotarih’ (*microhistory*) gibi yaklaşımların gelecekte oldukça dikkat çekeceğini belirtir.

1.2.3. Yöntem / Kavram Çerçevesi ile İlgili Söylemler

Demircioğlu (2016)’nın yapmış olduğu çalışmaya göre, çeviri tarihi konusunda yöntem/kavram çerçevesi bağlamında öne çıkan isimler Gideon Toury, Anthony Pym, Lieven D’hulst ve Judy Wakayabashi olmuştur. Anthony Pym’in çeviri tarihi anlayışından daha sonraki bölümde detaylı bilgiler vereceğimiz için bu bölümde diğer isimlerin tarih anlayışından kısaca bahsedeceğiz.

Gideon Toury, 1995 yılında yayımladığı *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Betimleyici Çeviribilim ve Ötesi) adlı kitabında, kuramsal ve yöntemsel temeller üzerine

eğilmesinin yanı sıra çeviri olgusuna tarih-içi bir bakışla yaklaşmasından dolayı tarihsel çeviri araştırmaları için de önemli bir hareket noktası sunar (Demircioğlu, 2016: 59).

BÇA'nın erek odaklı olmasının en önemli göstergesi olan ve "erek kültürde, hangi nedenle olursa olsun çeviri olduğu varsayılan veya çeviri olduğu sonradan anlaşılan her tür metin" olarak tanımlanan "varsayılan çeviri" kavramı Toury tarafından ortaya atılmıştır. Toury'ye göre, erek kültürün çeviri saydığı ya da ortaya çıkan verilerle çeviri olduğu anlaşılan her tür metne çeviri denilebilir ve çeviribilimin araştırma nesnesi haline gelir (Gürçağlar, 2011: 134). Eşdeğerliği, uygulamada her çeviride mevcut bir özellik olarak tanımlayan Toury, doğal olarak her çeviri metin diğerlerinden farklı olacağı için eşdeğerlik de her çeviride farklı biçimlerde ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda BÇA'da çeviri metinler üzerine yürütülen çalışmalar, eşdeğerlik kavramına getirilen bu kapsamlı yaklaşım sayesinde çevirinin *nasıl olması gerektiğini* değil, *nasıl olduğunu* inceler (Gürçağlar, 2011: 134-135). Toury, erek-kaynak metin karşılaştırması esnasında üzerinde durulması gereken konunun, iki metin arasında eşdeğerlik var olup olmadığı değil, çevirinin doğası gereği zaten var olan eşdeğerliğin derecesinin ve türünün belirlenmesidir.

Toury, çeviri sürecinde alınan kararları içeren ve norm olarak adlandırılan davranış biçimlerini üç gruba ayırır: *öncül normlar*, *süreç öncesi normlar* ve *süreç normları*. *Süreç öncesi normlar*, çevirinin doğrudan kaynak metinden yapılıp yapılmadığı yani bir ara dilden yararlanılıp yararlanılmadığı ve çevrilecek yapıtlara ve ait oldukları kaynak kültüre ilişkin bir çeviri politikası bulunup bulunmadığı başlıkları altında incelenir. *Süreç normları* ise, çeviri metnin dağılımı, çeviride cümle yapılarının değişip değişmediği, herhangi bir ekleme yapılıp yapılmadığının betimlenmesi gibi konuları ele alan matris normları; sözcük ve deyiş seçimi, ve biçimsel tercihleri kapsayan metinsel-dilsel normlar olarak iki başlık altında incelenir. *Öncül normlar* ise, çevirmenlerin, yaptıkları çevirilerde kaynak metin ve kültürün normlarına mı yoksa erek dil ve kültürün normlarına mı daha yakın olacağını belirler.

Toury'nin yönteminde normlar iki ana kaynaktan hareketle incelenebilir: İncelemeye esas olan çeviri metnin kendisi ve çeviri üzerine yazılmış olan eleştiri yazıları, çevirmenlerin/yayıncıların önsözleri gibi çevirinin metin dışı kaynaklardır. Bütün bunların incelenmesi çeviri tarihinde önemli bir yer tutmaktadır, ancak Toury bu tür metin

ve kaynakların incelenmesinde belirgin bir yöntem önerisi sunmamaktadır. Toury'nin betimleyici yaklaşımında, tarihin, kuramsal alanı besleyen içsel bir öge olarak ortaya çıktığını vurgulayan Demircioğlu (2016: 59), çeviri külliyyatının saptanması ve “keşif yöntemleri”yle (*discovery procedures*) ilgili ileri sürdüğü üç postulada (kaynak metin, aktarım ve ilişki postulları) çeviriye tarihsel perspektiften yaklaştığını ifade eder. Toury'nin tarihsel çalışmalar açısından bir başka önemli yönü de, belirli bir kültürde, tarihsel bir ekseninde, çeviri kavramı ve bu kavram etrafında oluşan tanım ve adlandırmaların jeneolojik (soykütüksel) olarak incelenmesi için uygun yöntemsel bir zemin sunmasıdır. Demircioğlu (2016: 61)'na göre, bu bakış açısıyla ele alındığında, kültürlerin başka kültürlerle kurduğu ilişki biçimleri, kültürlerarası aktarımlardaki kültüre özgü davranışlar gibi aktarım/etkileşim olguları ve özellikle alıcı kültürdeki çeviri tanımları, terim ve etiketleme gibi somut kültürel göstergeler üzerinden tarihsel olarak çalışılma imkânına sahip olunmaktadır.

Toury (1995: 70-86), tarihsel çalışmalar için birer çerçeve oluşturan betimleyici araştırma yönteminde altı ana öge keşif yöntemi ortaya koyar ki bunların ilki, çeviri varsayılan metinler ile bunların kabul edilebilirlikleri konusu; ikincisi, çeşitli karşılaştırmalı araştırma noktalarının olduğu; üçüncüsü, karşılaştırmaya esas olacak uygun bir kaynak metnin bulunması yani kaynak metnin saptanması; dördüncüsü, çeviri varsayılan metin ile kaynak metnin karşılaştırılması; beşincisi, geçmişe veya geleceğe özgü kestirimleri, genellemeleri veya kaynak metnin dilsel-metinsel temellerde tanımlanmış öğelerini erek odaklılık bağlamında tartışma; ve altıncısı da, incelenen metnin temelinde yatan çeviri anlayışının/kavramının ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

Çeviri tarihyazımı konusunda yöntem / kavram çerçevesi ile ilgili olarak söylem geliştiren bir diğer araştırmacı **Lieven D'hulst**'tür. D'hulst, 1995 yılında yayınlanan ve tarihe duyulan ilgiye değindiği, “Pour une historiographie des théories de la traduction: questions de méthode” (Çeviri Kuramları Tarihyazımı Üzerine: Metot Sorunları) adlı makalesinde, çeviri kuramlarının tarihsel incelemelerinde karşılaşılabilecek yöntemsel sorunlardan bahseder. D'hulst'e göre, tarihsel bir araştırmada farklı odak noktalarının olabileceği yadsınamaz ve önerdiği model, araştırmacıyı tarihsel kazı yapmaya yöneltecek arkeolojik soruları temel alır ve nedenselliği dışlamadan çeviriden çevirmene, coğrafyadan zamana kadar geniş ve esnek atlarda dolaşarak eçmiş çeviri etkinliklerini anlamayı önerir (Demircioğlu, 2016: 78). D'hulst (2001: 24), tarihsel araştırmaların

muhtemel alanlarına işaret etmek amacıyla bazı soruların yer aldığı bir model önerisinde bulunur:

Kim?

Bu soruyla, çevirmenin biyografisi (eğitimi, ailesi, toplumsal-ekonomik, ideolojik ve kültürel profili), çeviri yaklaşımı ve cinsiyeti gibi konulara odaklanılır ve böylece pozitivist ve anlatımcı tarih geleneğinden uzaklaşma imkânı bulunur. Bourdieu'nün *habitus* teorisinden hareketle çeviriye uygulanan ve çevirmen figürünü sosyo-bilişsel açıdan tanımlamak açısından ilginç olan bu yöntemden hareketle, sadece tek bir çevirmenin değil, bir çevirmen topluluğunun veya okulunun ya da çeviribilimcilerin bile tarihsel açıdan incelenmeleri mümkün olabilecektir (D'hulst, 2001: 25).

Ne?

Bu soruyla neyin çevrildiği ya da çevrilmediği konusuna odaklanılır ve çeviri biyografyaları incelenerek nelerin çevrilmediği ortaya konulur. Kullanılan parametrelerin (tematik, dilsel veya zamansal) neler olduğu, nasıl bir dönemselleştirme yapıldığı, bibliyografyaların ne tür malzemeleri ele aldığı açıklanmaya çalışılır. Bibliyografyalar incelenerek nelerin çevrildiği veya çevrilmediği ortaya konulabilir, hangi parametrelerin (konu ağırlıklı, dilsel veya zamansal) kullanıldığı, nasıl bir dönemleştirme yapıldığı, bibliyografyaların ne tür malzemeleri ele aldığı açıklanmaya çalışılır. D'hulst (2001: 26) ayrıca bu sorular bağlamında çeviri üzerine yazılanların da incelenmesi gerektiğini belirtir ve bir kültürün ortaya koyduğu önsöz, eleştiri, inceleme yazıları, tarih çalışmaları, teoriler gibi hangi çeviri türleri veya çeviri düşüncesi biçimleri bulunduğu ve bunların nasıl derecelendiklerin de önemli konular olduğunu ifade eder.

Nerede?

Çevirilerin nerede üretildiği, basıldığı, yayımlandığı ve dağıtıldığı bu sorunun odak noktasını oluşturur. Eserlerin kimler tarafından seçildiği, çevirilerin nerelerde basıldığı, çevirmenlerin nerede yaşadıkları, nerede çalıştıkları gibi konulara dikkat çekilir.

Yardımcılar kim?

Çevirmenlerin çalışmalarına kimlerin yardımcı olduğu, kimlerin destek sağladığı konusuna odaklanılır. Bu soru ayrıca kimlerin hamilik yaptığı ve sansür dahil kontrol

mekanizmalarının neler olduğuna hatta sosyal ve siyasi inanışlar gibi daha geniş bağlamlara cevap arar.

Neden?

Bu soruyla çevirilerin neden yapıldığı sorusuna cevap aranır. Genel anlamda karmaşık çeviri konularına da değinilir. D'hulst (2001: 29), bu tür soruların, bizi karmaşık yorum süreçlerine götürdüğünü, belki de bunların çeviri araştırmasında en önemli sorular olarak görüldüğünü belirtir.

Nasıl?

Çevirilerin nasıl yapıldığı, çeviri normlarının zaman ve uzam boyunca nasıl değiştiği, kuramsal/kavramsal yaklaşımların nitelikleri ve çeviri tanımları üzerinde durulur. Çeviri kuramları veya diğer kavramsallaştırma biçimlerinin ve söylemsel özelliklerin yani iddiaların niteliği ve yapısı, postulatların, tanımların neler olduğu konusuna odaklanılır.

Ne zaman?

Soru kelimesinden de anlaşılacağı gibi burada zamanla ilgili sorular öne çıkmaktadır. Tarihte çeviri ne zaman ortaya çıkmıştır, sorusuna odaklanılarak çevirilerin nasıl dönemleştirilebileceği, çevirilerin ne zaman ve nerede ortaya çıktıkları gibi sorulara cevap aranır. Çevirilerin sıklık ve amaç açısından değişebileceğini ve bibliyografyaların kısa veya uzun vadede sıklık modellerinin ortaya çıkarabileceğini ifade eden D'hulst (2001: 30), bu sorunun ayrıca, çevirilerin zamansal parametrelerle nasıl yapılandırılabilirliği gibi, dönemselleştirme konusuna da değindiğini belirtir.

Kime?

Bu soruyla çevirinin, toplumdaki etkisi, işlevi ve etkisi ile ilgili konulara cevap aranır. D'hulst (2001: 30), karşılaştırmalı edebiyatın, kesin olarak desteklenmiş olmamasına rağmen, çevirinin algılanması ve kullanımı üzerine kapsamlı bilgiye sahip olduğunu belirterek verilerin çeviriyle ilişkili daha anlamlı bakış açılarından ele almadığını vurgular ve bu tür alanlarda “etki” kavramının, saf bir nedensellik olarak değerlendirildiğine işaret eder.

D'hulst'ün yaklaşımı, tarihsel bir araştırmada farklı odak noktaları olabileceğini göz ardı etmez, bu bağlamda tarih araştırmalarındaki ‘nesne’ sorununa sapanmaz ve araştırmacıyı

tarihsel kazı yapmaya yöneltecek arkeolojik soruları temel alır (Demircioğlu, 2016: 74-78).

Yöntem / kavram çerçevesi ile ilgili olarak son bahsedeceğimiz araştırmacı **Judy Wakayabashi** (2004: 2; akt. Demircioğlu, 2016: 79), tarihyazımını, geçmiş olayların nesnel bir betimlemesi olarak değil, nedenlerini kesin olarak bilmemizin mümkün olmadığı, dolayısıyla hem eldeki verilere hem de altta yatan varsayım ve yöntemlere göre oluşturulan ve çeşitli yorumlara imkân veren, geçmişin bugüne yapılan bir “tercümesi” olarak tanımlar. Demircioğlu (2016: 85)’nin belirttiğine göre Wakayabashi, önerdiği karşılaştırmalı çeviri tarihyazımı modelinde, tarihsel araştırmada üzerinde durulacak çeşitli odak noktalarından söz ederek bunları şu şekilde tanımlar:

- 1-Çeviri veritabanları veya kataloglardan hareketle verilerin kronolojik tasnife, kaynak dillere, yazarlara, çevirmenlere veya türlere göre sınıflandırılacağı külliyat seçimi;
- 2-Araştırmacının, antik, ortaçağ ve modern dönem gibi klasik dönemleştirmeler yerine, çeviriyi kendi süreçlerine odaklanarak temellendirmesi;
- 3-‘Süreklilik, değişim ve ilerleme’ kavramlarına odaklanması;
- 4-Erek kültürde çevirilerin yol açtığı etkinin ve bunun yanı sıra sansür, okur algısı, yeni çevirilerin edebi, siyasi ve toplumsal konularda yeni değerler getirip getirmediği, çevirilerin benzer telif eserlerin üretilmesine yol açıp açmadığının ele alındığı ‘etki ve alımlama olgusunun araştırılması’;
- 5-Çeviri-dışı etmenlerin çeviri kuramına ve uygulamasına nasıl yol açtıklarının araştırıldığı ‘nedensellik’;
- 6-Toplanan verilerin nasıl çözümleneceğine dikkat çekerek verilerin yalın bir şekilde indirgemeci olmadan açıklanması, yorumlanması ve böylece genellemelere ulaşılmasının amaçlandığı ‘çözümleme’ edimi. Görüldüğü gibi Wakayabashi, dönemleştirmeden ayrı olarak, daha çok çevirilerin nasıl ele alınacağı, nasıl yorumlanacağı ve nasıl genellemelere varılacağı üzerinde odaklanmaktadır.

Bu konuda farklı fikirler öne sürmüş Lynne Long ve Çin kültüründe tarihsel çeviri araştırmaları yapan Martha P.Y. Cheung gibi araştırmacılar da bulunmaktadır ancak konunun dağılmaması açısından bunlar üzerinde çok fazla durmaya gerek görülmemiştir.

1.2.4. Antony Pym'in Çeviri Tarihi Yaklaşımı

Antony Pym, 1998 tarihinde yayınladığı *Method in Translation History* (Çeviri Tarihinde Yöntem) adlı eserinde, geçmişte yaşamış çevirmenlerin ve yapılan çevirilerin tarihsel açıdan incelenmesi amacıyla bir yöntem geliştirmeyi amaçlar ve çeviri tarihinin, kültürlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesinin yanı sıra uluslararası ilişkiler, siyaset ve sosyoloji alanlarında nasıl kullanılabileceği konusunda ne tür bir 'düşünce kaynağı' olabileceği yönünde fikirler geliştirir (1998: vii). Pym (1998: ix), çeviri tarihi için dört temel ilke önerir:

İlk olarak, söz konusu çeviri tarihinin belirli bir zaman ve mekânda neden üretildiğinin açıklanması gerekir. İkinci ilke, tarihsel bilginin merkezdeki nesnesi olarak kabul edilen çevirmen üzerine odaklanmak; üçüncü ilke, çevirmenlere, onların yaşadıkları ve çalıştıkları yerlere ve toplumsal bağlamlara eğilmek; ve son ilke, neden çeviri tarihi çalışıldığını açıklamaktır.

Demircioğlu (2016: 68) Pym'in, çeviri tarihi araştırmalarında, araştırma nesnesi olarak merkeze insan ögesini yerleştirdiğini ve böylece yönteminde tarihyazımının nesnesinin insanlaştırıldığını düşündüğünü, dolayısıyla tarihsel çalışmaları nedenselliğin araştırılması, insan/çevirmen ögesine odaklanması, kültürlerarası örtüşük alan (*interculture*) bağlamında varsayımlar ileri sürülmesi ve bugünün geçmiş karşısında öne çıkarılması yönleriyle incelediğini belirtir. Gürçağlar (2005: 32), Pym'in çeviri tarihine eğilmesinin ardında yatan gerçek nedenin, kültürün yerleşik ve kesin çizgilerle sınırlandırılmış bir olgu olarak kavramsallaştırılmasına karşı çıkması olduğunu vurgular ve onun tarihe bakışının, kültürlerarası etkileşimleri, örtüşmeleri ve karşılaştırmaları ortaya çıkararak gelecekte kültür olgusunun algılanışını değiştirme amacı taşıdığını belirtir.

Pym'in, çeviri tarihinin, kültürlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi bağlamında nasıl kullanılabileceğini; çeviri tarihinin uluslararası ilişkiler, siyaset ve sosyoloji alanlarındaki araştırmalar açısından incelenmesinde nasıl bir 'düşünce kaynağı' olabileceğini göstermek istediğini belirten Demircioğlu (2016: 67), Pym'in yönteminde çeşitli araştırma projeleriyle desteklenmiş dört temel ilke önerdiğini ifade ederek bu ilkelerin şunlar olduğunu ifade eder:

“Birinci ilke, söz konusu çeviri tarihinin verili zaman ve mekânda neden çeviri üretildiğini açıklaması gereğidir. Bir başka deyişle Pym’in tasarladığı çeviri tarihi, dizgesel ve betimlemeli yaklaşımların temelde açıklamakta yetersiz kaldığını düşündüğü ‘nedensellik’ konusuna odaklanmalıdır. İkinci ilke, tarihsel bilginin merkezdeki nesnesinin ne çeviri metin ne onun dizgesi ne de dilbilimsel özellikleri olduğunu, tersine çevirmen olması gerektiğini görmektir. Çünkü verili zaman ve mekânda çevirilerin neden üretildiğini sadece çevirmenler, müşteri, patron, okur gibi çevirmen ve etrafındaki kişilere bakarak anlayabileceğimizi düşünür. Üçüncü ilke, çeviri tarihinin çevirmenlere, onların yaşadıkları ve çalıştıkları yerlere, toplumsal bağlamlara eğilmesi gereklidir. Pym, bu bağlamın bugün erek kültür olarak değerlendirildiğini belirtir. Dördüncü ilke ise, neden çeviri tarihi çalışıldığının açıklanmasıdır.” (Demircioğlu, 2016: 67-68).

Çeviri tarihinin, çeviri alanında meydana gelen veya bilfiil engellenen değişiklikleri ortaya koyan bir dizi söylem olduğunu belirten Pym (1998: 5), çeviri tarihyazımını yöntem açısından üç aşamalı bir yapı olarak tasarlar ve bunu ‘çeviri arkeolojisi’ (*translation archaeology*), ‘tarihsel eleştiri’ (*historical criticism*) ve ‘açıklama’ (*explanation*) olarak sınıflandırır.

Pym’in modeline göre ‘**çeviri arkeolojisi**’ (*translation archaeology*), “kim, neyi, nasıl, nerede, ne zaman, kim için ve hangi etkiyle çevirdi?” sorularına cevap arar ve katalogların derlenmesinden çevirmenlerle ilgili biyografik araştırmalara kadar her şeyi içerir. Pym, *arkeoloji* kavramının ‘küçültücü’ bir anlama gelmediğini belirterek, aksine karmaşık etkileyici araştırma çalışmalarını ve çeviri tarihinin diğer alanlarına ciddi anlamda hizmet eden çalışmaları ortaya koyan bir kavram olarak ifade eder. Çeviri tarihyazımı konusunda arkeolojiye vurgu yapan Pym’e göre, bibliyografik verilere dayanarak bir külliyat oluşturulması, bu verilerden hareketle araştırma yapıp tüm sonuçları bir araya getirme ve bir yoruma ulaşmak önemlidir; bunun sonucu olarak da, makro düzeyde verilere ulaşmak için mikro alanlarda çalışmak için tümevarımsal bir yöntem izlemek gerekir (Apak, 2003: 102).

‘Tarihsel eleştiri’ (*historical criticism*)’nin tarihyazımının filolojik boyutunu kapsadığını belirten Pym, bir çevirinin, bizim için hali hazırda gelişimsel olup olmadığına karar vermekten çok, geçmişte gerçekleştirdiği bir çevirinin etkileri ile ilgili olarak bir çevirmenin değerini ortaya koymaya çalıştığını ifade eder. ‘Açıklama’ (*explanation*)’nın

ise, çeviri tarihinin, arkeolojik çalışmaların ‘ne zaman’ ve ‘nerede’ gerçekleştiğini ve değişimle ilgisinin ne olduğunu ortaya koyan bölümü olduğunu ifade eden Pym, ‘arkeoloji’ ve ‘tarihsel eleştiri’nin genellikle bireysel olgu ve metinlerle ilgili olmasına karşın ‘açıklama’nın, bu tür verilerin nedenselliği ile ilişkili olduğunu belirtir.

Çeviri tarihinin neden yapılması gerektiğini de sorgulayan Pym (1998: 15-17), özel kültürlerle ilişkili beşerî bilimler için bir hizmet görevi yerine getirdiğini ve kültürlerarası bakış açılarının, uygun kavram ve ampirik araştırma yöntemleri ile açıklanması ve bütünleştirilmesi gerektiği için, çeviri tarihinin, bu tür kavramları formüle etme ve gerekli araştırmaları gerçekleştirme yolu olduğunu; genel dil ve kültürün yanı sıra çeviri alanında karar vericiler için faydalı olduğu kanıtlanmış bilgi ve fikirler ortaya koyduğunu; ve bazılarının da özel kültürlerin, özellikle de dilbilimsel veya edebî kimliklerinin oluşumunda bilinçli olarak çeviri programlarını kullanan daha küçük veya bölgesel kültürlerin ortaya çıkışı ve gelişimine ilgi duyması nedeniyle bu alana yöneldiğini belirtir.

Pym’in önerdiği tarih yönteminde tarihsel bilginin nesnesi olarak merkeze yerleştirilen çevirmenler, tanım gereği *transkültürel* ilişkiler hakkında bilgi sahibi olan ve sınırların iki tarafında da neler olduğunu bilen kimseler olup okurların ve alıcı toplumların uzağında ele alınmalıdırlar zira çevirmenler sadece bir kültüre ait olmayıp kültürel sınırlar üzerinde faaliyet gösterirler, bu nedenle de eserleri kültürlerarasıdır (Demircioğlu, 2016: 69).

Pym’in çeviri tarih yazımı anlayışından yola çıkarak, çalışmamızın dördüncü bölümünde yer alan çevirmenler, kültürlerarası ilişkilerde çok önemli bir konuma sahip olmaları nedeniyle ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Yazıcı (2011: 152), Pym’in öne sürdüğü arkeolojik kazıdan elde edilen verilerin açıklanması ve değerlendirilmesi konusuna değinerek, bu yaklaşımda, günümüz koşullarına göre değil de, çevirinin yapıldığı dönemin resmi tarihine dayalı olarak inceleme yapmanın, araştırmanın tarihsel olarak görgüllüğünü artırdığını belirtir.

1.3. Kavramlar ve Çeviri-Kültür İlişkisi

Aynı coğrafyada yaşıyor olsalar da, her toplumun kendine ait farklı kültürü, algılama ve değerlendirme biçimleri var olup farklı ‘gerçeklikler’ içinde yaşamaktadır. Farklı gerçeklik deneyimlerinin oluşumunda da yaşadıkları coğrafyadan çok toplumsal nedenler etkili olmaktadır. Toplumsal nedenler olarak ifade edilen bu gerçekliğin temelinde kültürel farklılıkların yattığı ifade edilebilir. İnsanların ve toplumların birbirleri ile ilişki

kurdukları ilk zamanlardan günümüze kadar, çeviri her aşamada en önemli unsurlardan biri olmuştur. İlk defa karşılaşan kişi veya toplumlar önce muhatabının dilini anlamaya çalışmış, yeterli olmadığı durumda çeviri yoluyla iletişim kurmaya çalışılmıştır. Çeviri yoluyla toplumlar birbirlerini daha yakından tanıma imkânı bulmuş ve böylece başta kültür olmak üzere değişik açılardan birbirlerini etkilemiştir. Zira insanlığın ve medeniyetlerin gelişiminde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olan çevirinin, kültürel ve dilsel etkileşim ve oluşumun temel aracı olduğu ifade edilebilir (Aksoy, 2002: 9).

Kültürlerin birbirlerini çeviri yoluyla etkilemesi ve gelişimlerine çok önemli katkılarda bulunması nedeniyle; çeviri, iletişim, kültür, kültürlerarası iletişim ve çeviri-kültür ilişkisi kavramları öne çıkmaktadır. Bu çerçevede, bu bölümde adı geçen kavramların açıklanmasının uygun ve gerekli olduğunu düşündük. Araştırmanın temel konusunun, kültürlerarası iletişimde Toledo Çevirmenler Okulu'nun önemi olması nedeniyle kültürlerarası iletişim kuramlarının da açıklanmasının yerinde olacağını düşünerek bu konuya da ayrıca bu bölümde yer verdik.

1.3.1. Kültür Kavramı

Kültür kavramı sosyal bilimler kapsamına giren bütün disiplinleri yakından ilgilendiren bir kavram olup, kültür üzerine yapılan tanımlar; genellikle, insan gruplarının üretimlerini de içeren belli başlı kazanımlarını, deneyimlerini, tarihi süreç içerisinde geliştirdikleri sembolleri, kuşaktan kuşağa aktarılan davranış kalıplarını içermektedir (Aktan & Tutar, 2007: 1).

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde bu kavramın Fransızca'dan geldiği belirtilmekte ve şu şekilde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2005): “1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunların yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın ve doğal toplumsal çevresine egemenliğin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin. 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü. 3. Bireyin kazandığı bilgi.”

Sözlük anlamıyla işlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek gibi birçok anlamlar içeren Latince “colere” sözcüğünden gelmiş olan *kültür* kavramı değişik şekillerde tanımlanmıştır. Dilbilimcilere göre ‘kültür’

kavramı, Latince’de daha çok toprak kültürü anlamında kullanılan *edere-cultura* sözcüğünden geldiği ifade edilirken (Mejuyev, 1987: 22; akt. Oğuz, 2011: 125), Williams (1976/2005: 106-107; akt. Oğuz, 2011:125)’a göre bu kavram, Latince ikamet etmek, yetiştirmek, korumak gibi anlamlara sahip olan *colere* kök sözcüğünden gelen *cultura* olduğu ifade edilir. Kültür sözcüğü XV. yüzyıl başlarında İngilizce’ye *culture* olarak geçerek çiftçilik, doğal büyümenin takibi anlamlarında kullanılmış, XVI. yüzyıldan itibaren de kelimenin anlamı insan gelişimini de içine alacak şekilde genişlemiştir.

UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi’nde yer alan tanımına bakılırsa, “en geniş anlamıyla kültür, bir toplumu ya da toplumsal bir grubu tanımlayan belirgin maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün ve sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, insanın temel haklarını, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsayan bir olgu”dur (UNESCO, 1982). UNESCO tarafından yapılan bu tanıma bakıldığında, kültür, sadece bilim ve edebiyatı değil, aynı zamanda toplumların yaşam biçimlerini, değer yargılarını, geleneklerini ve inançlarını da kapsadığı görülür, zira kültür çok çeşitli unsurları bünyesinde barındıran oldukça kapsamlı bir kavramdır.

Aktan ve Tutar (2007: 2), Larousse sözlüğünde, “*Kültür, bir toplumda geçerli olan ve gelenek halinde devam eden, her türlü duygu, düşünce, dil, sanat, yaşayış unsurlarının tümü, belli bir konuda edinilmiş, geniş ve sistemli bilgidir*” tanımından hareketle, kavramın unsurları içinde yer alan; gelenek, duygu, düşünce, bilgi ve dilin onun soyut yönünü, sanatın somut yönünü, yaşayış biçiminin ise somut ve soyut yönünü ifade ettiğini belirtir.

Kroeber ve Kluckholm (1952: 4) kültür kavramı için 154 tanım yapıldığını ifade eder ve kullanıldığı bilim dalına bağlı olarak geçerli kabul edilebileceğini belirterek kültür kavramını, “bir toplum tarafından paylaşılan ve toplumdaki her bireyin davranışını ve başka toplumların davranışının ‘anlamlandırılması’ konusundaki yorumlarını etkileyen tutum, inanç, davranışsal uzlaşım ve temel varsayım ve değerler bütünü” olarak tanımlar.

Fuchs (2008: 13; akt. Şimşek, 2017: 7-8), farklı disiplinlerde yapılan kültür tanımlarının farklı olduğunu belirterek tanımların yalnızca içeriklerinin değil, bu tanımlarda aynı zamanda birbirinden farklı özne ve eylemlerin de görüldüğünü ifade ederek bilimsel

alanlardaki kültür tanımlarının farklılıklarına rağmen bütün kültür tanımlarının ortak noktalarını şu şekilde özetler:

- Kültür bilinçli bir eylemdir.
- Kültür, insanın kendisinin ve kendi dünyasının şekillendirilmesidir.
- Kültür dünü, bugünü ve yarını birbirine bağlar.

Kültürün maddi (somut) ve manevi (soyut) olmak üzere iki boyutu olduğunu ifade eden Aktan ve Tutar (2007: 3), kültür değişimleri sırasında bu iki boyutta değişimler yaşandığını ancak maddi kültür unsurlarının değişiminin manevi kültür unsurlarından daha hızlı ve kolay olduğunu belirtir. Aktan ve Tutar, kültür kavramına şöyle bir açıklama getirir:

Kültür kavramını kimileri fonksiyonel açıdan, kimileri değere dayalı olarak, kimileri ise kavramın somut sonuçlarını dikkate alarak tanımlamışlardır. Hangi yöne vurgu yapılırsa yapılsın, tanımların birleştiği ortak nokta, kültür kavramının toplumların ve grupların ortak yaşamıyla ilgili olduğudur. Bu belirlemeyi yaptıktan sonra kültürü, *“bir toplumun; gelenek, görenek, sanat, düşünce yapısı, tarihsel birikimi ve sosyal kurumları gibi varlıkların varlıkların tümünü kapsayan maddi ve manevi değerler bütünü”* şeklinde tanımlayabiliriz (Aktan ve Tutar, 2007: 3).

Şimşek (2017: 17) kültürün herhangi bir nesne olmayıp, toplum dışında gelişen bir süreç değil aksine toplumun değişim süreçleriyle, münasebetleriyle ve ilişki biçimleriyle şekillendiğini belirtir ve Fuchs (2008: 17)’dan alıntılıyarak farklı kültür tanımlamalarını ve yaklaşımlarını şu şekilde özetler:

- Kültür, insanın kendisini ve dünyasını şekillendirmesidir; kültür insan ürünüdür ve insanın kendisi de bir kültür ürünüdür.
- Kültür, bir süreçtir.
- Kültür, insanların yaşam biçimidir.
- Kültür, normatif bir yapıya sahiptir.
- Kültür, eğitimle, tarihle ve sanatla iç içedir.
- Kültür, kendine has toplumsal bir görevi olan bağımsız ve sosyal bir alt sistemdir.
- Kültür, çokluk olarak algılanmaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan görüleceği gibi, kültürün çok çeşitli tanımları olmakla birlikte toplumların ve grupların ortak yaşamıyla ilgili olduğu ve maddi, manevi, zihinsel ve duygusal özelliklerin bileşiminden meydana geldiği ifade edilebilir. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi kültürün durağan değil, dinamik bir yapısı olduğu, tarih, sanat, eğitimle iç içe olduğu ve insanların bir yaşam biçimi olduğu görülebilir.

1.3.2. Çeviri Kavramı

Antik dönemle birlikte başlayıp günümüze kadar gelen çeviri eylemi, değişik kültür ve zamanlarda çok değişik şekillerde algılanmış ve tanımlanmıştır. Sosyo-kültürel bir varlık olan insan, içinde yaşadığı dünyayı daha iyi anlayabilmek ve iletişim kurduğu farklı kültürleri tanımak istemiş, bunun sonucu olarak da çeviri önemli bir araç haline gelmiştir. Öztürk (2000:1), çevirinin insanlık tarihi ile başlayan bir olgu olduğunu belirterek, tarihte nerede medeniyet ve kültür toplulukları olmuşsa, bunların aralarında çeviri aracılığıyla kültür ve bilgi aktarımı yapıldığını ifade eder.

Türk Dil Kurumu (2005: 419) sözlüğüne baktığımızda çeviri şu şekilde tanımlanır: 1. Bir dilden başka bir dile aktarma, çevirme, tercüme; 2. Bir dilden başka bir dile çevrilmiş yazı veya kitap, tercüme (İng. translation); 3. Bir dilden bir dile yapılan aktarma, bir yapının başka bir dile aktarılması; Osm. Tercüme bir yapının, bir dilden başka bir dile aktarılması işlemidir.

Günlük kullanımda çeviri, genellikle bir dilden başka bir dile bir aktarım işlemi olup çeviri ürün ile özgün metin arasında bir takım eşdeğerlik ilişkisi aranan bir metin olarak anlaşılmaktadır. Ancak çeviri bu basit tanımın çok ötesinde anlamlar ve önem içermektedir. Vardar (2001: 107) çeviriyi, bütün çağlarda karşımıza çıkan bir etkinlik olup çeşitli uygarlıklar arasında köprü kuran, değişik toplumlardan bireyleri birbirine yaklaştıran, her türden kültürel değeri, içinde olduğu tarihsel-toplumsal çevrenin dışına taşıyan, o çevreden olmayan kişilerin yararlanmasına sunan bir uğraş alanı, kısacası uygarlıklar, kültürler arasında bir iletişim, bildirişim aracı olarak tanımlar. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, çeviri sadece bir aktarım faaliyeti değil, kültürler ve medeniyetler arasında köprü görevi gören bir etkinliktir.

Göktürk (2011: 16) çevirinin diller arasında sadece bir aktarım olmadığını belirterek şöyle ifade eder:

“Çeviri, yalnızca anlamın yabancı bir dilden tanıdık bir dile aktarılması değildir. Her dil belli bir kültürün göstergeler dizgesiyle, belli uzlaşmalar, töreler, davranışlar, değer ölçüleriyle, kısacası somut insan yaşamıyla iç içedir. Bu yönüyle çeviri başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılmasıdır. İnsanın kendi yaşam çevresi dışındaki olgularla düşleri bilme çabasının bir sonucudur çeviri. Değişik toplulukların, ulusların bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yoludur. Bu yönüyle de tek tek diller ötesinde bir ortak dildir çeviri, dillerin dilidir”.

Akbulut (2004: 13) çevirinin çoğunlukla benzetmeler ve eğretilmelerle betimlendiğini ve geleneksel tanımların hem çeviribilimcilerin hem de alan dışındaki kişilerden duyulduğunu belirterek bunların genellikle yasaklar koyan, kimliği ve yaptığı iş pek tekin olmayan çevirmenden gizemli, sanatsal ve olağanüstü yetiler bekleyen, çevirmene imkânsızı başaramadığı için baştan hüküm giydiren, ayakları yerden, çeviri gerçeklerinden kopuk, bir anlamda sanal ve önyargıların ürünü olan birtakım tanımlar olduğunu ifade eder. Bu açıdan çeviri, sadece bir aktarım değil, çok daha kapsamlı bir eylemdir.

Çevirinin ilk yazılı kaynaklara göre M.Ö. 4500 yıllarında çok sayıda farklı dilin konuşulduğu ülkemiz toprakları içinde yer alan Mezopotamya’da rastlandığını belirten Eruz (2003: 22), burada bulunan çivi yazısıyla yazılmış çok dilli levhalardan çok daha önce ağızdan ağıza aktarılan sözlü çeviri etkinliklerinin de var olabileceğini ve bu nedenle de yazılı çeviriden önce sözlü çevirinin yapılmış olabileceğini ifade eder. Şüphesiz yazılı dilin henüz gelişmediği çok eski dönemlerde, birbirinin dilini bilmeyen ve birbirleriyle ilk defa karşılaşan bireylerin, önce jest, mimik ve birtakım işaretlerle anlaşmaya çalışmaları, ilerleyen süreçte de sözlü iletişim kurmaya çalışmaları oldukça anlaşılır bir durumdur. Zira Akalın (2018: 1), Kautz (2000)’un ifadesiyle, M.Ö. 3. yüzyılda tercümanların, Mısırlılar ve komşuları arasındaki dil aktarıcıları olarak görüldüklerini belirterek, bu nedenle de tercümanların soyluluk hiyerarşisinde üst sıralarda yer aldıklarını belirterek, çevirinin son yıllarda sık sık ve öncelikle bilim adamları ve çevirmenlere, diğer yandan kültür tarihiyle ilgilenen genel kitleye hitap eden yayınlara konu olmasının kendiliğinden anlaşılır bir şey olduğunu ifade eder.

Çevirinin, her biri farklı bir kuramsal modeli ön plana çıkaran birçok tanımının yapıldığını belirten Berk (2005: 44), bu tanımlardan pek çoğunun, özellikle 1970’li yıllara

kadar dilbilimsel yönünü öne çıkardığını ve bu yaklaşımda çevirinin genel olarak “eşdeğerlik” düzeyinde ele alındığını; sözcüklerin, çevirinin birimi olarak ele alındığı için çevirinin de sözcükler arasında eşdeğerliğin sağlanması olarak düşünüldüğünü ifade eder.

Eugene A. Nida ve Charles R. Taber ise çeviriyi, “kaynak dil iletilisine en yakın doğal karşılığın alıcı dilde öncelikle anlamın, sonra biçimin ön plana alınarak yeniden üretilmesiyle oluşur” şeklinde tanımlar ve çevirmen, öncelikle kaynak metnin içeriğini, sonra da alıcıya dönük olarak erek dilde iletinin ‘doğal’lığını sağlamakla yükümlüdür (Berk, 2005: 46).

1960’lı yıllarda çevirinin karmaşık toplumsal ve kültürel bir faaliyet olduğuna dair düşünceler gelişmiş, Jirí Levy çevirinin salt dilsel bir olgu değil, iletişim bağlamı içinde ele alınması gereken ve çevirinin hem kaynak bir metinden üretilen bir türev metin, hem de kendi içinde bağımsız bir metin olduğunu savunmuştur (Gürçağlar, 2011: 119).

Çeviriyi işlevci bakış açısıyla ele alan yaklaşımlar, çeviri edimini dilbilimsel bir işlem olarak değil, bir eylem, özellikle de iletişimsel ve toplumsal bir eylem olarak değerlendirir. Holz-Mänttari çeviriyi, bir amaca yönelik eylem olarak niteleyerek bir iletişim süreci olarak tanımlar ve çevirinin alacağı nihai biçimi belirleyen şeyin, kaynak metnin türü ve özellikleri değil, erek kültürde amaçlanan işlevi yerine getirmesi önemlidir (Gürçağlar, 2011: 121).

Hans Vermeer, ‘skopos’ kuramı ile çeviriyi, “kültürlerarası iletişimsel ve eylemsel bir alan” olarak tanımlayarak, kaynak ve erek metin ilişkisini belirleyen bağdaşıklık ve sadakat kuralları üzerinde durmuştur. Hans J. Vermeer, çeviri tanımı ilgili olarak göstergeler üzerinden yola çıkarak şöyle bir tanım geliştirir:

“Ferdinand de Saussure bir dil göstergesinin iki bileşeni olduğunu, göstergenin bir gösteren ya da dış-biçim ile bir gösterilen ya da kabaca söyleme gerekirse anlamdan, benim yeğlediğim deyişle işlevden oluştuğunu söylemişti. Bu tanımı herhangi bir göstergeyi, örneğin bir trafik göstergesi gibi maddesel göstergeleri kapsayacak biçimde genişletebiliriz, hatta bir düşünce için de kullanabiliriz; beyin yapısıyla ilgili etkinlikler devreye girdiği için bu dururunda da içsel maddesel göstergelerden söz edilebilir. Dolayısıyla çeviri ürüne götüren çeviri süreci bir göstergenin göstereni yerine başka bir gösteren koymak, bunu yaparken de gösterilene dokunmamak anlamına gelir” (Vermeer, 2008: 165; akt. Can, 2015: 45).

Can (2015: 36), Vermeer'in dilbilimsel açıdan yaklaşarak bir çeviri tanımı yaptığını, ancak onun çeviriyle ilgili bakış açısının dilbilimin çok ötesinde olduğunu bildiğini ifade ederek, maddi planda incelendiğinde göstergenin gerçekten değiştiği ve gösterilenin yerinde kaldığı bir çeviri sürecinden bahsedilebileceğini belirtir.

1970'li yıllarda Itamar Even-Zohar tarafından bir kültür kuramı olan Çoğuldizge Kuramı temelinde oluşturulan ve Gideon Toury tarafından geliştirilen Betimleyici Çeviri Araştırmaları (BÇA), çeviri metinlerin incelenerek bulguların açıklanmasına yönelik bir yöntemler bütünüdür. Toury, bu yöntemleri geliştirirken ortaya norm kavramı, kendine özgü eşdeğerlik tanımı ve sözdeçeviri gibi kavramlar getirmiş ve çeviriyi, kaynak kültürün değil, erek kültürün birer gerçeği olarak tanımlamıştır (1995:13).

Çoğuldizge kuramını geliştiren Itamar Even-Zohar, çeviri araştırmalarına yeni bir boyut kazandırmış ve çeviri metinlerin seçilmesi, çevrilmesi ve okunmasında toplumsal bağlamın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuş; kültürün birçok dizgeden oluşan dev bir dizge olarak kavramsallaştırarak edebiyat, siyaset, eğitim, medya, vb. dizgelerin tümünün birbiriyle ilişki halinde olup kesişme noktalarında birbirleriyle etkileşime girdiklerini, alışverişte bulunduklarını, birbirlerini etkilediklerini ve çevirinin de bu dizgelerden biri olduğunu ifade etmiştir (Gürçağlar, 2011: 130).

Yapısalcılık ve sömürgecilik sonrası çerçeveyi benimseyen Lawrence Venuti, Tesajwini Niranjana ve Gayatri Spivak gibi araştırmacılar çeviribilime yeni bir bakış açısı getirmişlerdir. Venuti, çevirmenin görünmezliğine vurgu yaparak, kapitalist sistemin değerlerinin yapılan çeviriler aracılığıyla aktarıldığını ve gizlice benimsetildiğini belirtir ve akıcılık olarak adlandırdığı bu düzenin, çevirmenin daha çok hissedilmesi için, çeviriler aracılığıyla sarsılması gerektiğini ifade eder. Diğer yandan, André Lefevere geliştirdiği 'yeniden yazım' kavramı ile çevirinin arkasındaki kişi ve kurumları güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından ele alınmasının önünü açmıştır.

Ülken (2011:5), çevirinin tanımından çok taşıdığı önem üzerinde durmuş ve çevirinin, kültürlerin gelişimine ve medeniyetlerin yükselişine nasıl etki ettiğine vurgu yapmıştır. Medeni açılışta birer dönüm noktası oluşturan uyanış devirlerinde, yeni fikir ve sanat eserlerinin büyüklüğünün ve göstermiş oldukları etkinin ortaya konulmasında en önemli etkenin çeviri olduğunu ifade eden Ülken (2011: 4), Eski Yunan uyanışının Anadolu, Fenike, Mısır çevirileriyle; Türk Uygur uyanışının Hint, İran, Nasturi çevirileriyle; İslam

uyanişının Yunan (Nasturi, Yakubi), Hint çevirileriyle,yeni Garp uyanışının da İslam (Türk, Arap, Acem), Yahudi, Yunan çevirileriyle mümkün olduğunu belirtir.

Geçmişten günümüze çeviri, çok değişik şekillerde tanımlanmış olsa da, gerçek olan şu ki, çeviri sadece dilbilimsel bir aktarım değil, toplumların, kültürlerin, medeniyetlerin gelişmesine katkıda bulunan, hatta XII. ve XIII. yüzyıllarda Endülüs'te olduğu gibi bazen başrolde yer alan başat bir rol üstlenmiştir.

1.3.3. Kùltürlerarası İletişim Kavramı

Kùltürün geniş anlamda insanı ve insan davranışlarını niteleyen, onu diğerlerinden ayıran özelliklerin ve donanımın tümünü ifade ettiğini belirten Kartarı (2014: 11), kùltürel farklılıkların bir yandan kavga, savaş, ölüm gibi olaylara yol açarken diğer yandan da farklı bakış açılarının, yeniliklerin, keşiflerin, icat ve buluşların ortaya çıkmasına ve böylece bir sinerji oluşmasına sebep olan önemli bir bileşen olduğunu ifade eder.

Stockinger (2010: 16), kùltürlerarası iletişim kavramını genel anlamıyla, farklı referans, inanç, değer, gelenek, tarih, dil gibi farklı unsurları taşıyan, farklı kùltürlere ait kişiler arasında, ortak kabul edilen hedefleri gerçekleştirmek amacıyla, doğrudan veya aracılı olarak, katılımcıların kùltürel farklılığının farkında olarak gerçekleştirilen iletişim olarak tanımlamaktadır. Kùltürlerarası iletişimde gerçekleştirilmek istenen program ve projelere değinen Stockinger (2010: 17), bunları şu başlıklar altında sınıflandırmaktadır:

- Gelişmekte olan ÷lkelerde ekonomik, sosyal, tıbbi programların uygulanması;
- Çok kùltürlü çevrelerde toplumsal eğitim ve toplumlar arasında mutabakat inşa etme;
- Farklı ulusal ve uluslar arası aktörler arasında siyasi, ekonomik, askeri, vb. konularda mutabakat oluşturma;
- Farklı geleneklere ait toplumların katılımını gerektiren küresel çapta ekonomik, sosyal, vb. projelerin oluşturulması ve yönetimi;
- Doğal afet, barışın temin edilmesi gibi durumlarda katılımcı kùltür bilgisini ve aktif katılımını gerektiren insani müdahaleler.

Stockinger'in yapmış olduğu kùltürlerarası iletişimi ilgilendiren proje sınıflandırmasına bakıldığında, daha çok günümüz koşulları dikkate alınarak yapılmış olmasına rağmen,

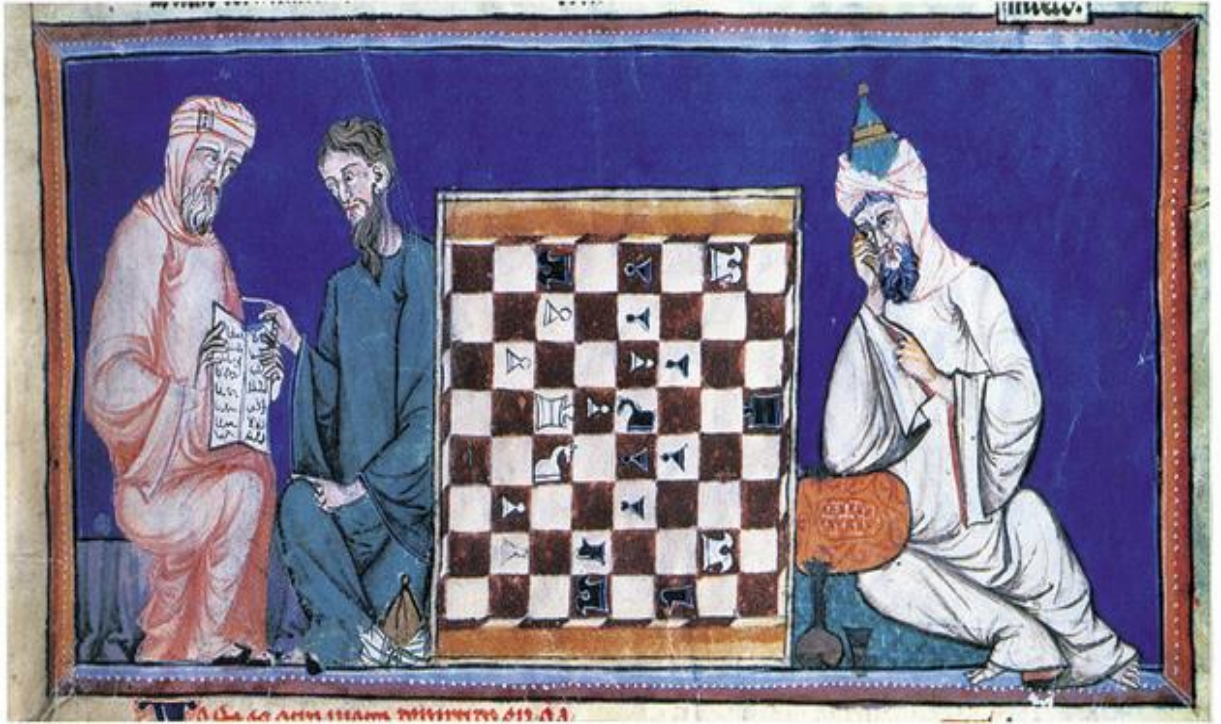
benzer koşulların tarihin hemen her döneminde az ya da çok geçerli olduğu ifade edilebilir.

Özdemir (2011: 1), kültürlerarası iletişimin, farklı kültürlerin veya bir kültür içerisinde yer alan farklı alt kültürlerin üyeleri arasında gerçekleşen iletişim olduğunu ifade eder ve farklı kültürlerden gelen insanların etkileşimde bulunmalarıyla, birbirlerine mesaj göndermeleri ve almaları ve böylece anlam yaratma ve anlamları ortak kılma çabalarının kültürlerarası iletişim kavramı çerçevesinde ele alındığını belirtir.

Kültür ve iletişim kavramlarından oluşan ve bu kavramlarla doğrudan ilişkili olan “kültürlerarası iletişim”, farklı kültürlere mensup insanlar arasında etkileşim ve anlam aktarımları, yabancıların algılanması, açıklanması ve kültürel farklılıkların gözetilmesi gibi konuları inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalıdır (Roth, 1996: 20; akt. Kartarı, 2014: 50). Kültürlerarası iletişimin, günlük yaşamın çeşitli alanlarında ve evlilik, aile, ticari ve resmi kuruluşlar vb. kurumlarda farklı kültürlerle mensup insanlar arasındaki iletişim sorunlarıyla ilgilendiğini belirten Kartarı (2014: 55), algılama, klişeleştirme, kültürel etkileşim ve başka kültürlerin benimsenmesi, kültürel değişme ve modernleşme, göç ve kültürel kimlik sorunları gibi konuların kültürlerarası iletişimin inceleme alanına girdiğini ifade eder.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda çeviri faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği Toledo şehri, kültürel iletişim ve etkileşimin her alanda kendini gösterdiği çokkültürlü bir toplumdur. O tarihlerde Toledo ve diğer Endülüs şehirlerinde toplumun demografik yapısını başlıca üç farklı dine mensup bireylerin oluşturduğu görülür. XII. ve XIII. yüzyıllarda Hristiyan, Müslüman ve Yahudilerden oluşan bu toplum, kendi aralarında dönem dönem çatışmalar olsa da genel anlamda oldukça sağlıklı ilişkiler geliştirmiştir. Bu durum dikkate alındığında Toledo’da çok kültürlü bir toplum yapısı olduğu görülür. Kültürlerarası iletişimde çokkültürlülük ayrı bir öneme sahiptir zira Grant and Billings (1997: 182)’e göre, “Çokkültürlülük, bütün kurumsal yapılarında, toplumsal norm ve değerlerinde, cinsiyet, etnik, ırksal ve kültürel çeşitliliği yansıttığı varsayılan çoğulcu bir toplumu ifade eder”. Geçmişten günümüze bir arada yaşayan farklı topluluklar her dönemde görülmüş, taşıdıkları kültürleri, gelenekleri, inançları birbirlerine aktarmışlardır. Bhikhu Parekh (2002: 3) çokkültürlülüğü, “tek başına farklılık ve kimlikle ilgili değil, kültürle kaynaşmış ve ondan beslenen farklılık ve kimliklerle, yani

bir grup insanın kendilerini ve dünyayı anlamakta, bireysel ve toplumsal yaşamlarını düzenlemekte kullandıkları inançlar ve uygulamalar bütünüyle alakalı olup, kültürel çeşitlilik veya kültürle kaynaşmış farklılıklarla ilişkilidir” demektedir. Çokkültürlü toplumlarda farklılıkların, iletişimde bir engel değil, kaynaştırıcı bir unsur olarak görülmesi durumunda ortak yaşamın zenginleştirici bir niteliğe sahip olduğu görülür. Tarihte bunun en güzel örneklerinden biri, 711-1492 yılları arasında Endülüs’te Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumlar arasında gerçekleşen siyasal, sosyal, ekonomik ve dini etkileşimleri ve birlikte yaşamalarıdır.

Resim 1: Endülüs’te Ortak Yaşama Kültürünü Gösteren Bir Minyatür

Kaynak: Libro de Ajedrez, Dados Tables – Alfonso X; Biblioteca de la Real Monasterio de San Lorenzo de el Escorial, Madrid

Çokkültürlülüğün hakim olduğu Endülüs’te birlikte yaşamının en önemli etkeni şüphesiz, İslam hukukunun bir gereği olarak, her bir kültürün varlığını sürdürmesi için farklılıklardan kaynaklanan taleplere saygı duyulmasıdır.

Kültürlerarası iletişim bağlamında, dil ve kültür ilişkisine de değinilmesinin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Zira iletişim kanalları her ne kadar çeşitli olsa da bunların içinde en önemlisi sözlü ve yazılı dildir. Bazı araştırmacılar, insanın kendi dünyasını dille

birlikte ve dil yoluyla oluşturduğunu ifade etmektedir ve dille kültür arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kartarı, (2014: 159), bir grubun dilinin, o grubun dünyaya bakış tarzı ile yakından ilgili olduğunu ifade ederek, dilin aynı zamanda bireyin kültür tarafından şekillendirilmiş yaşantısının ifadesi olduğunu ve farklı kültürlerin dünya görüşleri, yönelimleri, beklentileri ve ihtiyaçlarına göre yapısını belirlediğini ve diğer dillerden ayrıldığını belirtir.

1.3.4. Çeviri-Kültür İlişkisi

Umberto Eco çevirinin, “iki dil arasında değil, her zaman iki kültür arasında bir değişim” olduğunu ifade eder. Çeviri sadece iki dil arasında, dilbilimsel bağlam çerçevesinde gerçekleştirilen bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürler arasında yapılan bir aktarım faaliyetidir. Kültürler arasında oluşan bu eylemin gerçekleştirilmesinde çeviri en önemli araçtır ve medeniyetler bu yolla gelişmiş, birbirlerinden kültürel anlamda alışverişte bulunarak karşılıklı olarak birbirlerini etkilemişlerdir. Dilin çeviride en önemli unsur olması nedeniyle, kültür olgusu da zorunlu olarak sürece dahil olmaktadır zira dil ve kültürün birbirinden ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Humboldt, dil ve kültür arasındaki bağlantıdan söz ederken, toplumların kültürlerini incelemeye dili bir çıkış noktası olarak kullanmıştır (Yalçın, 2015: 36). Çevirinin, iki dil arasında dolayısıyla da iki kültür arasında gerçekleştiğini ve kültürden kültüre geçişte dilin bir vasıta olarak kullanılmasında çeviri eyleminin bir araç olarak rol oynadığını ifade eden Yalçın (2015: 37), bir kültürdeki öğeleri başka bir kültüre taşımanın ancak dil yoluyla gerçekleştiğini, çeviride dilin kullanılmasında ister istemez kültür olgusunun da sürece dahil olduğunu, bundan dolayı dil ve kültürün birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini belirterek bu konuda ayrıca şunları ifade eder:

“Paul Ricoeur’ün, insanlığın her döneminde sürekli olarak çeviri ile ilgilendiğini, bir kültürün kendisi dışındaki kültürlerin bilincinde olduğunu ve bunlara merak saldıgını belirtmekte ve çevirinin de böyle bir merakın sonucunda meydana geldiğini ifade etmektedir. Bunun nedeninin de, kültürlerin kendileri dışındakiler hakkında bilgi sahibi olmak istemeleridir. Bu da onları çeviri eylemine götürmektedir. Birbirine çok uzak kültürlerin bile çeviri ile belli ölçüde yaklaşabileceğini ifade eden Ricoeur, çevirinin bir özelliğinin de, kaynak metin ürününü hedef kültürde oluşturması olduğunu ifade etmektedir. Çeviriler,

kültürlerin birbirlerini tanımada ve birbirleriyle etkileşiminde önemli rollere sahiptir.” (Yalçın, 2015: 38).

Hans Vermeer, 1984 yılında Reiss ile birlikte kaleme aldığı kitapta, akla ilk gelen kavram olan “skopos” ile çeviriyi, “kültürlerarası iletişimsel ve eylemsel bir alan” olarak tanımlar (Gürçağlar, 2011: 123). Yücel (2016: 11), insanın sosyo-kültürel bir varlık olarak içinde yaşadığı dünyayı daha iyi anlayabilmek için kendi kültür, düşünce ve yaşayış biçiminden farklı olanlarla iletişim kurmak istediğini, bu iletişimde, ortak yaşam alanını paylaşmanın bir gereği olmasının yanı sıra savaşların, ticaretin, göçlerin sonucunda doğan gerekli ve istendik ilişkilerin de bir sonucu olduğunu belirtir.

İnsanların, üzerinde yaşadıkları dünyanın aynı fiziksel gerçekliğini paylaşmalarının yanı sıra, farklı kültürler, yaşantılar, algılama ve değerlendirme biçimleri ile gerçekte birbirlerinden çok farklı dünyalarda yaşadıklarını belirten Büyükkantarcıoğlu (2006: 7), iklim ve coğrafya koşulları gibi nedenlerin, her ne kadar yaşam biçimleri üzerinde belirleyici olsa da, farklı gerçeklik deneyimlerinin oluşumunun doğal nedenlerden çok, önemli ölçüde toplumsal nedenlere dayandığını ifade eder. Bir diğer ifade ile, ortak alanları paylaşma, maddi ve maddi olmayan her tür değerin birlikte üretilmesi ortak bir kültür oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla her toplumun kendine özgü bir kültür birikimi vardır ve farklı kültürlerin birbirleriyle karşılaşması sonucu çeviri kanalı ile kültürler arası iletişim ortaya çıkmaktadır.

Tarih boyunca büyük kültürel alışverişlerin hepsinin çeviri yoluyla olduğunu dile getiren Burke ve Hsia (2012: giriş), ister Ortaçağ’ın başında Budist metinlerinin Sanskrit ve Pali dillerinden Çince’ye aktarılması olsun, ister Yunan felsefesinin Arapça’ya aktarılması olsun, isterse de Ortaçağ’ın zirve dönemi boyunca bu metinlerin Arapça’dan tekrar Latince’ye aktarılması ve yine daha yakın dönemden örnek verilecek olursa 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında iki Doğu Asya medeniyetinin modernleşmesine damgasını vuran Batılı metinlerin Japonca ve Çince’ye çevrilmesinin kültürel alışverişlerin bir sonucu olduğunu ifade eder. Ülken (2011: önsöz), Oswald Spengler’in zannettiği gibi, kendi içine kapanmış, birbirlerinden habersiz ve kendi kendine doğup büyüyen ve sonra da ortadan kaybolan medeniyetler olmadığını belirtir ve Eski Sümer ve Mısır’ın Yunan’a, Yunan medeniyetinin Latin’e ve İslam’a, İslam ve Latin dünyalarının da Rönesans vasıtasıyla Avrupa medeniyetine ulaştığını ifade eder. Medeniyetlerin esaslı uyanış hareketlerinin her şeyden önce birer büyük tercüme devri ile başladığını belirten

Ülken (2011: 5), Eski Yunan uyanışının Anadolu, Fenike, Mısır tercümeleleriyle; Türk Uygur uyanışının Hint, İran, Nasturi tercümeleleriyle; İslam uyanışının Yunan (Nasturi, Yakubi), Hint tercümeleleriyle; yeni Garp uyanışının İslam (Türk, Arap, Acem), Yahudi, Yunan tercümeleleriyle mümkün olduğunu ifade eder.

1.4. Kültürlerarası İletişim Yaklaşımları

Her medeniyet birbirinden etkilenmiş, karşılıklı olarak kültür aktarımı sağlayarak gelişmiştir. Medeniyetlerin kendi başlarına gelişmesi ancak başka medeniyetlerle iletişim halinde olmasıyla mümkündür ve böylece farklı kültürlerin karşılaşması sonucu yapılan kültür alış verişi ile medeniyetler gelişir ve başka kültürleri de etkiler.

Kültürlerarası iletişimin oldukça geniş bir kavram olduğunu ifade eden Kartarı (2014: 68), bu alanda çalışanların, farklı kültürlerin üyeleri arasında gerçekleşmesi durumunda kültürlerarası; farklı ulusların temsilcileri arasında gerçekleştiğinde uluslararası; aynı ülkede sayısal ve politik açıdan baskın olan kültürle altkültür arasında, beyaz ve siyah Amerikalılar arasında, ırklararası, aynı ülkede yaşayan etnik gruplar arası iletişim şeklinde birbirlerinden ayrılması gerektiğini ifade eder.

Kültürlerarası iletişimin kurucusunun Edward T. Hall olduğu kabul edilmektedir ve “kültürlerarsı iletişim” kavramını ilk kez Hall’ün, 1959 yılında yayımladığı *The Silent Language* adlı eserinde geçtiği ifade edilir ve bu alandaki ilk çalışma olarak kabul edilir (Sarı, 2004: 3). Ancak Kartarı (2014: 65), her ne kadar Hall’ün çalışması bu alanda ilk olarak kabul edilmesine rağmen, Ruth Benedict’in 2. Dünya Savaşı sırasında 1943 yılından itibaren ABD Savaş Enformasyon Dairesi için yürüttüğü antropolojik çalışmaların, yabancı bir kültürün iletişim davranışlarını anlamaya yönelik ilk çalışmalar olması nedeniyle kültürlerarası iletişim araştırmaları için başlangıç kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.

Araştırmamızın doğrudan nesnesi olmaması nedeniyle kültürlerarası iletişim kuramlarını detaylı olarak açıklamanın gereksiz olduğu düşüncesiyle ve konunun amacından uzaklaşmaması için sadece önemli olan kuramlar üzerinde kısa bilgi verilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz.

Sarı (2004: 15), kültürlerarası iletişim alanında kuram oluşturma aşamasının 1980’lerin başından itibaren özellikle Gudykunts’un çalışmaları ile gelişmeye başladığını ifade

eder. Berger ve Calabrese (1975)'nin **belirsizliğin azaltılması kuramı**, ötekinin tavır, inanç ve davranışlarına ilişkin öngörülerde bulunarak açıklama yapma gereksinimini kavramsallaştırıp çözümlerken, bir başka kuram olan **yöndeşme kuramı** (convergence theory), Barned ve Kincaid (1983) tarafından farklı çapraz kültürlerde iletişim ağlarının incelenmesinden yola çıkarak geliştirilmiş olup, “kültürlerarası iletişim kuramının temel amacı, farklı kültürel gruplar arasında iletişimin bir sonucu olarak her zaman oluşan kültürel farklılıklardaki değişimleri –kültürel yöndeşmenin yönü ve derecesi- tanımlamak, açıklamak ve onlar hakkında öngöründe bulunmaktır” şeklinde tanımlanmaktadır (Sarı, 2004: 19).

Martin ve Nakayama (2000) kültürlerarası iletişim alanındaki yaklaşımları sınıflandırmış ve bunları şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Kültürel farklılıkların iletişimi etkilediğini vurgulayan geleneksel sosyal psikolojik **İŞLEVSELÇİ YAKLAŞIM**;
2. İletişim bağlamını anlamayı öne çıkaran **YORUMLAYICI YAKLAŞIM**;
3. Kültürlerarası iletişimi anlamada iktidarın ve tarihsel bağlamın önemi üzerinde duran **ELEŞTİREL YAKLAŞIM** (Sarı, 2004: 23).

Sarı (2004: 24), Martin ve Nakayama'nın işlevselci, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımın temel özelliklerini tablo haline getirerek şu şekilde özetlemiştir:

Tablo 1: Kültürlerarası İletişimde Üç Farklı Sosyal Bilim Yaklaşımı

	İŞLEVSELÇİ	YORUMLAYICI	ELEŞTİREL
Yaklaşımın temellendiği disiplin	Psikoloji	Antropoloji Sosyolinguistik	Birçok disiplin
Gerçeklik varsayımları	Dışsal ve tanımlanabilir	Öznel	Öznel ve özdeksel
İnsan davranışına ilişkin varsayımlar	Öngörülebilir	Yaratıcı ve özgür irade	Değişebilir
Çalışma yöntemi	Anket, gözlem	Katılımcı gözlem, alan araştırması	Metin analizi
Kültür ve iletişim ilişkisi	İletişim, kültür tarafından belirlenir	Kültür, iletişim aracılığı ile yaratılır ve sürdürülür	Bir iktidar mücadelesi alanı olarak kültür
Yaklaşımın katkısı	Kültürel değişkenleri tanımlar; iletişimin çeşitli boyutlarındaki kültürel farkları ortaya koyar ancak bağlamı gözden geçirir	Kültür, iletişim ve kültürel farklılıkların belli bir bağlamda incelenmesi gerektiğini vurgular	Kültür ve iletişimde ekonomik ve politik güçleri kabul eder. Bütün kültürlerarası etkileşimlerin iktidar ve güç tarafından karakterize olduğunu vurgular

Kaynak: Sarı, Engin (2004). "Kültürlerarası İletişim: Temeller, Gelişmeler, Yaklaşımlar", *folklor/edebiyat*, 2004/3, cilt: x, sayı: 39, s. 1-31

Martin ve Nakayama (2010: 71), sosyal bilim, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımların birbirleriyle ilişkili olduklarını ancak bazen de birbirleriyle çelişik olduklarına işaret ederek, bu üç yaklaşımdan birini savunmak yerine kültürlerarası iletişim araştırmalarında **dialektik yaklaşımı** önermekte ve bu yaklaşımın, kültürlerarası iletişimin süreçsel, ilişkisel ve çatışmacı özelliği üzerine vurgu yaptığını belirtir. Kültürlerarası iletişimin süreçsel niteliği söz konusu olduğunda, bireylerin değiştiği gibi kültürlerin de değiştiğini dile getiren Martin ve Nakayama (2010: 72), örnek olarak New Orleans ve Gulf Coast (Körfez Sahili)'u oluşturan birçok kültürün Cajun, Creole, Afro Amerikalılar, Beyaz Amerikalılar, Vietnamlı Amerikalılar ve diğer birçok kültürü içerdiğini, kültürlerarası iletişim araştırmalarının, kültürel grupların statik ancak geçici yönünü incelediğine dikkat çekerek adaptasyon, iletişim ve tanımlanmış kalıpların değiştiğini dile getirir. Dialektik bakış açısı, kültürlerarası iletişim araştırmalarının ilişkisel yönüne vurgu yapar ve kültürlerarası iletişimin çeşitli yönleri arasındaki ilişkiye odaklanırken, çatışmacı yönü,

eşzamanlı çatışmacı fikirleri ele almaktadır (Martin ve Nakayama, 2010: 72). Kültürlerarası iletişimi betimleyen altı dialektik şu şekilde tanımlanmaktadır:

Kültürel-Bireysel Dilaetik (Cultural-Individual Dialectic): Kültürlerarası iletişim hem kültürel hem de bireyseldir ve iletişimin *kültürel* olması, iletişim kalıplarını ait olduğumuz grubun üyeleriyle paylaşmamız anlamına gelmektedir.

Kişisel-Bağlamsal Dialektik (Personal-Contextual Dialectic): Bu dialektik, kültürlerarası iletişimde bağlamın rolü içerir ve eş zamanlı olarak kişi ve bağlam üzerinde odaklanır. Bireyler olarak kişisel düzeyde iletişim kurmamıza rağmen, iletişimin bağlamı da önemlidir.

Farklılıklar-Benzerlikler Diyalektiği: Kültürlerarası iletişim hem benzerlik hem de farklılıklarla nitelenir yani insanlar eşzamanlı olarak birbirlerine benzer ve ayrışır. İnsan grupları arasındaki gerçek ve önemli farklılıklar, yani değerler, dil, sözsüz davranış, uyumsuzluğun çözümü gibi konulardaki farklılıklar ile insan deneyimleri ve iletişim yollarındaki birçok benzerlik ele alınır.

Statik-Dinamik Diyalektik: Bu diyalektik, kültürlerarası iletişimin statik ve dinamik olduğunu ileri sürer ve bazı kültürel ve iletişim kalıpları göreceli olarak değişmez olurken diğer bazı kültür görünümleri zamanla değişir yani dinamiktir.

Tarih/Geçmiş-Şimdiki Zaman/Gelecek Diyalektik: Bu diyalektik, kültürlerarası ilişkileri anlamak için geçmiş ve geleceğe eşzamanlı olarak odaklanma ihtiyacına vurgu yapar ve bir yandan, insanlar arasındaki etkileşimi şekillendiren çağdaş güç ve gerçeklerin farklı kültürel gruplardan nasıl ayrıştığının farkında olmamız gerektiğine vurgu yaparken diğer yandan da, tarihin, güncel olgular üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bilmemiz gerektiğine işaret eder.

Ayrıcalık-Dezavantaj Diyalektiği: Bu diyalektik bakış açısına göre, insanlar eşzamanlı olarak ayrıcalıklı ve dezavantajlı olabilmesinin yanı sıra bazı bağlamlarda ayrıcalıklı bazılarında ise dezavantajlı olduğuna vurgu yapar. (Martin ve Nakayama, 2010: 74-76).

1.5. Yan Metin ve İşlevleri

Edebî bir eserin, tamamen veya özünde, az ya da çok uzun söz dizileri olarak tanımlanan bir metinden meydana geldiğini, ancak bu metnin; yazarın adı, başlık, önsöz veya başka unsurlarla süslenmeden nadiren sade bir tarzda sunulduğunu belirten Genette (1997: 1), kapsam ve görünüş olarak değişebilen bu unsurları yanmetin (*paratext*) olarak adlandırdığını ifade eder. Yanmetinsel bir unsur, en azından maddi bir biçim almışsa, metnin kendi konumuna nispetle zorunlu olarak ya metnin etrafında ya da aynı cilt (volume) içinde veya daha ölçülü bir uzaklıkta bir konuma sahip olacaktır ki aynı cilt içinde olanlar için başlık veya önsöz ve bazen de metnin aralarına sıkıştırılmış bölüm başlıkları veya bazı notlar örnek gösterilebilir (Genette, 1997: 4). Baş (2019: 384), Genette'in edebî eserleri kapsayan yapısalci metin yaklaşımının, sadece edebiyat alanında araştırma yapan bilim insanları tarafından değil, başka bilim alanlarında da ilgi gördüğünü vurgular.

1.5.1. Kitap Dış Kapakları ve İç Kapakları

Genette (1997: 24) ön kapak ve eklentilerinde yer alan unsurları metin türü ve dönem ayrımı yapmaksızın şu şekilde belirtir:

- Yazar(lar)ın adı veya takma adı
- Yazar(lar)ın ünvanı (örneğin, profesör, ... üyesi, vb.)
- Eserin başlığı veya başlıkları
- Metin türü bilgisi
- Çevirmen(ler)in adı, önsöz yazar(lar)ının adı, metni oluşturan ve eleştirel araçların hazırlanmasından sorumlu kişi(ler)in adı
- İthaf
- Önsöz
- Yazarın resmi veya bazı biyografi ya da eleştiri çalışmalarında çalışmaya konu olan kişinin resmi
- Yazarın imzasının kopyası
- Özel resimler

- Serinin adı ve/veya künyesi
- Seriden sorumlu kişi(ler)in adı
- Yeniden basım durumunda özgün seriler hakkında bilgi
- Yayıncının (veya ortak yayın durumunda yayıncıların) adı veya ticari adı ve/veya isminin baş harfleri ve/veya künyesi
- Yayıncının adresi
- Baskı sayısı
- Tarih
- Fiyat

Ön ve arka iç kapakların genellikle boş olduğunu ancak bu kuralın istisnaları olduğunu ve dergilerin genellikle bu sayfalara yayıncı ile ilgili bilgileri koyduğunu vurgulayan Genette (1997: 25), arka kapağın stratejik açıdan önemli bir nokta olduğunu belirtir ve arka kapakta yer alan bilgileri şu şekilde sıralar:

- Yazar adı ve kitap adı hatırlatması
- Biyografik ve/veya kaynakça notu
- Aynı yazarın önceki çalışmaları ile ilgili yayın alıntısı veya diğer övgü yorumları
- Aynı yayın evi tarafından yayınlanan diğer çalışmalar hakkında bilgi
- Eserin türü
- Seri açıklaması
- Baskı tarihi
- Yeni baskı sayısı
- Kapak basımı ile ilgili bilgiler
- Kapak tasarımcısı hakkında bilgiler
- Kapak resmi tanıtımı
- Fiyat
- ISBN

- Barkod

Bunların dışında dar bir alan olmasına rağmen stratejik öneme sahip olan kitap sırtında genellikle yazar adı, yayıncının künyesi ve kitabın adı yer almaktadır (Genette, 1997: 26).

1.5.2. Kitap Bölüm Başlıkları

Kitap bölüm başlıkları yanmetinlerin bir parçasını oluşturmaktadır ve metin konusunda ön-metin işlevi görmekte olup bu konumu, ‘güçlü konum’ olarak adlandırılmakta (Moreva, 2014: 418), metin başlığı diğer yanmetin unsurları ile birlikte ‘metnin bütünü’ anlamak için çok önemli bir ön izlenim sağlamasının yanı sıra konu ve resimlerin muhtemel çerçevesi hakkında tahmin edebilme imkânı sunmaktadır (Arnold, 1990: 46-47). Yüzyıllardır yazar adı gibi başlığın da kendisi için ayrılmış bir yeri olmadığını belirten Genette (1997: 64), başlık sayfasının 1475-80 yıllarına kadar yer almadığını ve uzun bir süre, basılı kapak icat edilene kadar eklenti olarak kabul edilen ve çeşitli bilgileri içeren tek başlık yeri olarak kaldığını ifade eder (Genette, 1997: 64).

Metnin anafikri ile ilgili başlıkları tanımlamak için kullanılan *konu başlığı* kavramı; ister hikâye, ister dramatik isterse söylemsel olsun bir eserin ‘anafikrinde’ konunun önemine vurgu yapmakta, konu ile ilişkisi muğlak ve yoruma açık olabilmektedir (Genette, 1997: 81). Genel olarak halka hitap eden genel başlıkların aksine altbaşlıkların, okuyucu dışında neredeyse hiç kimseye ulaşmadığını ve metni okuyanlara hitap ettiğini belirten Genette (1997: 294), altbaşlıkların mutlaka zorunlu olmadığını, kitabın bir bölümünün başlığı olup ünite metinlerinde, bölüm, başlık veya paragraf olabildiklerini ve tamamen ünite odaklı bir metnin altbaşlıklar içermeyebileceğine işaret eder. Anlatımcı kurmaca yazında altbaşlık normunun iki çelişik konuma ayrıldığını; gerçek kurguda, bölüm ve başlıkların sadece rakamla; komik veya popüler kurguda, genişletilmiş altbaşlıklar şeklinde ifade edildiğini vurgulayan Genette (1997: 305), ondokuzuncu yüzyıl başında altbaşlıkların özet şeklinde olduğunu veya daha sade veya daha kısa, çoğu durumda iki-üç kelimeye hatta tek kelimeye indirgenmiş başlık türüne dönüştüğünü belirterek sayfa başında veya bazen zorunlu olarak kısaltılmış olan “içindekiler” kısmının, çalışmanın genel başlığının ve bölüm başlığının bilgi notu olduğunu ifade eder.

1.5.3. Önsöz / Sonsöz

Yanmetinlerin en önemli öğelerinden bir olan önsöz, bir eserin nasıl algılanacağı, nasıl yorumlanacağı ve okunacağı konusunda önemli yazılar olup işlevi, okuru yazılmış metne hazırlamaktır (Krämer, 2014: 22-23; Genette, 1997: 197). Genette (1997: 197), önsözleri işlevsel açıdan altı temel gruba ayırır: (1) *özgün yazara ait önsöz*; (2) *özgün yazara ait sonsöz*; (3) *özgün yazara ait sonraki önsöz*; (4) *özgün yazara ait gecikmeli önsöz veya sonsöz*; (5) *yazar dışında başkası tarafından yazılan önsöz* ve (6) *kurgusal önsöz*. Konunun önemi ile ilgili bir önsöz ifadesinin, metne değer verme konusunda şüphesiz başlıca çerçeveyi oluşturduğunu ve yazar tarafından yazılan önsözün, çalışmanın konusu, hangi şartlarda yazıldığı, yazılma aşamaları ve yazılış amacı hakkında bilgilendirdiğini ifade eden Genette (1997: 200), yazar tarafından yazılan önsözün en önemli işlevinin belki de metnin yazarının yorumunu ve niyetini ortaya koymak olduğuna işaret eder. Genette (1997: 237)'e göre önsözün en önemli sakıncası, dengesiz ve güçsüz bir iletişim durumu oluşturması yani eserin yazarının, okurun henüz bilgi sahibi olmadığı bir metin üzerinde bir ön yorum sunması olup, kitabın sonuna yerleştirilen ve okuyucuya hitaben yazılan sonsöz, daha mantıklı ve konuyla daha ilgili bir okuma sağlamakla birlikte faydacı bir bakış açısıyla, okuyucunun ilgisini çekmek ve okuyucunun metni neden ve nasıl okuyacağı konusunda yönlendirmesi işlevlerini yerine getirmesi açısından daha az etkilidir.

1.5.4. Çevirmen Notları

Genette (1997: 319), notu, “bir metin bölümüyle az ya da çok bağlantılı olup ya bu metnin karşısına yerleştirilen ya da metne sıkıştırılan değişik uzunlukta ifade” şeklinde tanımlar ve not kullanımının, sayfa ortasına metin yerleştirme şeklinde uygulandığı Ortaçağlara kadar uzandığını, bazen daha küçük harflerle yazılmış açıklamalarla çeşitli şekillerde zenginleştirildiğini ve bu uygulamanın onbeşinci yüzyılda da devam ettiğini, onaltıncı yüzyılda daha küçük boyutuyla ayrışmaya başladığını ve bu yüzyılda yan notların, diğer ifadeyle marjinal notların görünmeye başladığını belirterek onsekizinci yüzyılda notların sayfa sonuna koyulmasının geleneksel bir hale geldiğini ancak günümüzde sayfa veya bölüm sonu, sayfa kenarı, satır arasına veya daha farklı bir şekilde yerleştirildiğini vurgular.

Notlar konusunda en yaygın uygulamanın rakam, harf veya semboller kullanarak metne “belirtme çizgileri” koymak ve tanımlama işaretini tekrar ederek veya metnin kelime veya satırlarından birini zikrederek her bir nota ilişkilendirmek olduğuna işaret eden Genette (1997: 321), söz konusu metin kısmının karşısına koyulan yan notların bu tür bir bağdaştırma ile kolayca verildiğini ve hatta belirtme çizgileri ile verilen notların, belirtme çizgisi ile bağlantılı olan kelime veya cümlenin ötesine uzanabildiğini yani paragraf sonundaki referansların bütün bir paragrafı ilgili olabildiğini veya bütün bir paragraf veya yazı ile ilgili bir notun ilk cümle ile veya başlıkla ilişkilendirilebileceğini belirtir. Dipnot, yan not, satır arası notu ve son not olarak nitelendirilen notların diğer bazı özellikleri Genette (1997: 324) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

-Notlar, okuyucu için önsözlerden bile daha fazla tercihe bağlı olabilir ve bu nedenle de sadece bazı okuyuculara hitap edebilir;

-Notlarda karşılaştığımız şey, metinde kullanılan terimlerin tanımı veya açıklamaları bazen de özel veya mecazî bir anlamından bahsedilmesidir; bazen metinde kaynak dilde var olan alıntıların çevirileriyle veya tersi durumla, bazen alıntı referansları, kaynak belirtme, destekleyici veya ek bilgi ve belgelerle karşılaşıyoruz.

BÖLÜM II: XII. ve XIII. YÜZYILLARDA AVRUPA’DA SİYASÎ VE SOSYAL YAPI VE *RECONQUISTA* (YENİDEN FETİH)

İber yarımadası, çeviri faaliyetleri yoluyla bilginin Avrupa’ya yayıldığı en önemli merkezlerden biri olmuştur. Müslümanlar, 711 yılından son bağımsız Müslüman güç olan Gırnata (Granada) Hükümdarlığı’nın düştüğü 1492 yılına kadar sekiz asır boyunca hüküm sürdükleri bu bölgeye Endülüs adını vermişlerdir. Özdemir (2019: 11), İberya üzerinde, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında siyasi açıdan devam eden mücadelelerin yanı sıra, iki tarafın kültür ve medeniyet alanlarında birbirini etkilediği başka bir sürecin de devam ettiğini belirtir. Hristiyanlar, Endülüs’te Müslümanların gerçekleştirdikleri medeniyet hamlelerini ve ürünlerini, XI. yüzyılın ikinci yarısında istila ettikleri Endülüs şehirlerinde yakından görmüşler ve hayran kaldıkları bu medeniyeti kendi toplumlarına kazandırmak ve Müslüman mirasından yararlanmak amacıyla XII. ve XIII. yüzyıllarda yoğun ve kapsamlı bir çeviri faaliyetine girişmişler ve gerek bu yolla gerekse Müslümanlar tarafından geliştirilen teknolojilerin Avrupa’ya ulaşması sonucu Batı medeniyetinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamışlardır (Özdemir, 2019: 11). Nitekim Muhammed İkbâl, Endülüs’te Müslümanların ortaya koymuş oldukları bu medeniyeti, “Doğu’yu ve Batı’yı medenileştiren medeniyet” olarak ifade etmiştir.

Özdemir (2014: 9), Doğu’nun birikimlerini Batı’ya taşıyıp bunlara mahalli renklerini de katıp özgün bir medeniyet hamlesine öncülük ettiklerini ifade ederek İslâm’ı ve Arapça’yı üzerinde yaşadıkları coğrafyanın hakim değerleri haline getirdiklerini belirtir. Çeviri faaliyetlerinin Toledo (Tuleytula)’da yoğun olarak yapıldığı XII. ve XIII. yüzyıllarda, Arapça eserlerin Latince ve diğer Batı dillerine çevrilmesi ile Batı’da ciddi bir uyanış başlamış ve “Batı medeniyeti” denilen olgunun oluşmasında çeviri hamlesinin ciddi bir payının olduğu, artık herkesin bildiği ve kabul ettiği bir gerçek haline gelmiştir (Özdemir, 2014: 11).

Bu başlık altında, konunun daha iyi anlaşılması açısından, Müslümanların İberya’ya ayak bastığı 711 yılından, Toledo Çevirmenler Okulu adı altında çeviri faaliyetlerinin gerçekleştirildiği XII. ve XIII. yüzyıla kadar geçen dönemde, Avrupa’nın ve Endülüs’ün siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede bu dönem hakkında özet olarak bilgi verilecek, konunun amacından sapmaması amacıyla detaylara girilmeyecektir.

Afrika ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olan İber yarımadasının, tıpkı Anadolu coğrafyası gibi birçok kavmin uğrak yeri olduğunu ifade eden Özdemir (2014: 17), Fenikeliler, Grekler, Romalılar ve Franklar'ın farklı tarihlerde İberya'da egemenlik kurduğunu ve Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce Germen boylarından biri olan Vizigotlar'ın idaresi altında olan İberya'nın Hispania adıyla bilindiğini belirtir. Endülüs'ün, bugünkü güney batı Avrupa'yı oluşturan İberya Yarımadası'nın fethinden sonra Araplar tarafından bu topraklar için kullanılan coğrafi bir isim olduğunu dile getiren Şeyban (2016: 42), Endelüs adının, Hispania karşılığı olarak ilk defa İslâm fethinden sonra 716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görüldüğünü ve beşinci yüzyılda İspanya'nın güneyinde kısa süre yerleşmiş olan Vandallar'ın (Vandalus) adından, yani Vandalların yurdu anlamına gelen Vandalucia'dan türemiş olduğunu belirtir.

2.1. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Avrupa'da Siyasî ve Sosyal Yapı

Toledo Çevirmenler Okulu'nun faaliyet gösterdiği XII. ve XIII. yüzyıllarda Batı üzerinde nasıl etkili olduğunun anlaşılabilmesi açısından, belirtilen dönemde Avrupa'nın genel olarak siyasî ve sosyal yapısının bilinmesi uygun olacaktır, zira tıp, teknik, astronomi, kültür ve edebiyat gibi alanlarda gelişmeler önce Batı Avrupa'da başlamış ve buradan bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Gül (2021: 9), bugünkü Avrupa coğrafyasının siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik, etnik ve dinî yönlerden şekillenmesinin Orta çağlarda gerçekleşmesi nedeniyle Avrupa'yı, Avrupa tarihini anlayabilmek ve Avrupa hakkında genel bir kanaate sahip olabilmek için Ortaçağ Avrupa tarihinin çok iyi bilinmesi gerektiğini ifade eder.

Avrupa'nın İlk Çağının, siyasi hayatına Orta İtalya'da bir Latin kentleri federasyonunun önderi olarak başlayan Roma'nın, zamanla Akdeniz'i bir iç deniz haline getirecek şekilde Avrupa'nın güney bölgelerini hakimiyeti altına alması ile tanımlanabileceğini ifade eden Gül (2021: 51), bu dönemde kuzey coğrafyasının büyük oranda putperest toplulukların yaşadığı ayrı bir dünya hüviyetinde olduğunu, Ortaçağ Avrupasının ise, Roma'nın önce ikiye ayrılması ve arkasından da Batı Roma'nın yıkılmasına sebep olan ve 11. yüzyıla kadar devam eden istilalar ve sonrasındaki gelişmelerle şekillendiğini belirtir. Agibalova ve Donskoy (2017: 39), Şarlman'ın ölümünün ardından vârislerinin bitmek bilmeyen bir savaşa tutuştuğunu, 843 yılında bu savaşlardan birinin ardından Şarlman'ın üç torununun Verdun kasabasında imparatorluğun pay edilmesi konusunda bir anlaşmaya varmak üzere

bir araya geldiklerini ve daha sonra da bu toprakların üzerinde, Fransa, Almanya ve İtalya olmak üzere üç büyük krallığın ortaya çıktığını belirterek, bu devletlerin kendi içlerinde bile bir birlik olmadığını ve Batı Avrupa’da feodal bir parçalanma dönemi ortaya çıktığını ifade eder.

Bu dönemin sosyal yapısı hakkında birçok eser ve makale yazılmıştır. Toledo Çevirmenler Okulu’nda gerçekleştirilen faaliyetlerin Avrupa üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için öncelikle bu dönemin sosyal yapısının bilinmesi gerekir. Jacques le Goff (2015: 282), bin yılı civarında Avrupa toplumunun, rahipler, savaşçılar ve köylüler şeklinde ‘üç halk’ kesiminden oluştuğunu ve her üç bölümün hem birbirinden ayrı hem de birbirini tamamlar nitelikte olduğunu ancak 12. yüzyılın ikinci yarısında ve 13. yüzyıl boyunca toplumdaki üçlü şemanın bozulup yerini ‘tabakalar’ toplumuna yani toplumsal ve meslekî konumlar toplumuna bıraktığını belirterek toplumdaki üçlü şemanın yıkılmasının, 11-13. yüzyıllar arasında kentlerdeki gelişmeye bağlı olduğunu ifade eder. Toplumsal sınıfların yapısına ve yaşam biçimindeki çeşitliliklere bağlı olarak, kimi toplumsal yaşam merkezlerinde örülen toplumsal ilişkiler ağının önemini vurgulamak gerektiğini ifade eden le Goff (2015: 344), bu merkezlerden ilkinin, ruhbanların yürüttüğü inanç yaşamının merkezi olan *kilise*, diğerlerinin ise *şato*, *değirmen* ve *taverna* olduğunu belirtir. Le Goff ayrıca şu ifadelerle yer verir:

“Ortaçağ’da Kilise, sadece ortak bir manevi yaşam merkezi değil aynı zamanda bir toplanma yeridir, aslında kilise propagandası izleği çerçevesinde zihniyetler ve duyarlılıklar burada oluştuğu için çok önemlidir. Toplantılar burada yapılır, çanlar tehlike anında ve özellikle yangınlarda toplanmaya çağırır. Konuşmalar, oyunlar, alışverişler burada yapılır.” (le Goff, 2015: 344).

Şato toplumunun, şatoda senyöre hizmet etmek, askerî öğrenimlerini tamamlamak üzere gönderilen ve Avrupa feodal sisteminde, derebeyine hizmet karşılığında kendisine toprak ve köylü tahsis edilen şeklinde tanımlanan vassalların genç oğullarını, uşakları ve feodal sınıfın saygınlığını ve eğlenme gereksinimlerini gidermekle yükümlü olan herkesi kapsadığını dile getiren le Goff (2015: 344), *değirmenin*, kırsal kesimde, tahılını getirdiği, sıraya girdiği, ürününü beklediği bir buluşma yeri olduğunu, bir diğer merkez olan *tavernanın* ise, yalnızca köy ya da mahalle sakinlerinin toplandığı bir yer olmayıp, uzaklardaki gerçekliklerin, efsanelerin anlatıldığı haberlerin getirildiği bir yer olduğunu ifade eder.

Dokuzuncu yüzyıl sonunun, Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmesinin en düşük düzeye indiği, onuncu yüzyılın ise bir toparlanma dönemi değilse de en azından bir denge ve kısmî barış dönemi olduğunu belirten Gül (2021: 166), On birinci yüzyılın, bütün farklılıklar, zıtlıklar, aşırılıklar ve karmaşaya rağmen bir taraftan toplumun yeniden şekillendiği, yeni toplumsal ahlâk kurallarının konduğu, kadınların toplum içinde daha görünür olduğu, seküler okullar olarak Paris ve Bologna üniversitelerinin ortaya çıktığı, bireyseliğin ağırlığının hissedildiği, eğitim ve okuma-yazmanın yaygınlaştığı ve her alandaki bütünleşmeye hukuk alanında Roma hukuku temelinde yeniden bakıldığı bir dönem olduğunu ifade eder.

Le Goff (2015: 294) bu dönemle ilgili bir takım olumsuzluklardan söz eder ve ikili savaşlar dünyası olan Ortaçağ Hristiyanlık dünyasında, öncelikle birlik ve çeşitlilik arasında savaşların olduğu bir sahne olduğunu, daha genel bir ifadeyle iyilik ve kötülük arasında düello gerçekleşen bir sahne olduğunu belirtir ve aslında Hristiyanlık dünyasının papa ve imparatorun başrolde olduğu bir çift başlılığın söz konusu olup bu iki baş arasında anlaşmazlık ve mücadelelerin hakim olduğu bir dönem olduğunu ifade eder. Katı bir hiyerarşiye sahip olan Ortaçağ Hristiyan toplumunda, birinci ve en önemli yer, aynı zamanda ekonomik ve manevî üstünlüğü olan kiliseye ait olup, kilisenin sayısız mülkü, büyüklük yönünden asilzadelerinkinden daha üstün olmasının yanı sıra kendileri de bilgi açısından onlardan üstün konumdadır (Pirenne, 2005: 21). Kilisenin, çağın yalnızca büyük manevî otoritesi olmayıp, aynı zamanda büyük malî gücü olduğunu da belirten Pirenne (2005: 22), kilisenin dünya görüşüne göre, o dönemde çalışmanın amacının zengin olmak olmayıp, yoksulluğun, ilâhi kökenli olduğunu ve Tanrı tarafından takdir edildiğini ifade eder. Agibalova ve Donskoy (2017: 96), Ortaçağ'da Katolik Kilisesi'nin feodal sistemin ana dayanaklarından biri olduğunu ve feodal sistemin düşmanlarına karşı verdiği mücadelede, iknadan şiddete uzanan farklı yöntemlere başvurduğunu belirtir.

Gül (2021: 150), 11. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın dış yayılmasındaki büyümeyi besleyen baş döndürücü bir iç büyüme süreci yaşandığını ve bunun en belirgin görünüşünün, 1000'li yıllardan itibaren başta kiliselerin âdeta beyaz bir manto giymiş gibi bir inşaat atılımıyla kendini gösterdiğini belirterek istilaların sona ermesi, nispi barış dönemleri, yeni teknikler ve tarım devrimi, yerleşik hayata geçen barbarlar ile birlikte yeni tarım alanları, yeni artı üretici nüfus ve genel nüfus artışı gibi daha birçok faktörün

bu görüntüyü ortaya çıkardığını ifade eder. Ortaçağ Avrupa'sında hiç durmadan artan bilgiye susamışlığa değinen Gül (2021: 174), 11. yüzyıldan beri piskoposların denetlediği okullardan kurtulmak isteyen kent soylularının, öğretmenlerin ve öğrencilerin kendi kendilerini yönetme hakkı istemeleri ile büyük bir ivme kazandığını belirtir. Gül bu konuya ayrıca şöyle bir açıklık getirir:

“On bir ve on ikinci yüzyıllarda öğrenim merkezleri olarak *manastır okullarının* yerine geçen ve seçkin hale gelen *katedral okullarının* çoğu Gerbert'in öğrencileri tarafından kuruldu. 12. yüzyıl sonlarında, üniversiteler ortaya çıkıncaya değin, bu okullar Batıda en önemli öğrenim merkezleri oldular. Böylece 12. yüzyılla birlikte kökeni Piskoposluk okullarına dayanan bu kent okulları manastır okullarına karşı kesin bir üstünlük sağlamaktadır. Dahası bugünün modern üniversiteleri Avrupa'nın kendi iç dinamiklerinin biçimlendirildiği “*stadium generale*” olarak adlandırılan bu Orta Çağ okullarına dayanıyordu. Elbette 11. yüzyıldan itibaren feodal sistemin zayıflaması, şehirleşme, ticaret ve para ekonomisiyle birlikte merkezî yönetimlerin güçlenmesi onları kilise hukuku karşısında Roma hukukunun yanında yer almaya iterken ilk üniversitelerin kurulmasını da teşvik edeceklerdi.” (Gül, 2021: 174).

On bir ve on ikinci yüzyıllar, bilgiye duyulan açlık nedeniyle adeta çeviri yüzyılları olmuştur. Batı uygarlığı Orta Çağlarda başlayan ve aralıksız beşyüz yıl süren çeviri hareketleri ile büyük bir medenî gelişim göstermiştir.

Bu bölümde XII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupa'nın siyasî ve sosyal yapısı hakkında ana hatlarıyla bilgi vermeye çalıştık. Konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için genel hatlarıyla bilgi verilmiş, fazla detaya girilmemiştir.

2.2. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Endülüs'te Siyasî ve Sosyal Yapı

Bu başlık altında, farklı dinlere mensup milletlerin (Müslüman, Hristiyan ve Yahudi) yaşadığı Endülüs'ün siyasi ve sosyal yapısından kısaca bahsedilecektir, zira Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşuna zemin hazırlayan gelişmelerin anlaşılması için bu dönemde neler yaşandığının bilinmesi gerekir. Yüksek bir kültür zenginliğine sahip olan İberya'da, çeviri faaliyetlerinin başlamasına ve gelişmesine zemin hazırlayan sosyal, siyasi, dini ve kültürel koşulların bilinmesi yerinde olacaktır.

Özdemir (2019), *Endülüs Müslümanları* adlı eserinde, Müslümanların Endülüs'te varlık gösterdikleri dönemleri Valiler Dönemi (714-756), Endülüs Emevîleri Dönemi (756-1031), Mülûküt-Tavâif Dönemi (1031-1090), Murâbıtlar Dönemi (1091-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1238) ve Nasrîler Dönemi (1147-1238) olarak ifade eder. Müslümanların 711 yılında girdikleri İber yarımadasına 1607 yılı sürgünüyle veda ettiklerini ifade eden Özdemir (2014: 9), X. yüzyılda Batı'nın en güçlü ve hiç şüphesiz en müreffeh devletini inşa ettiklerini ve Doğu'nun birikimlerini Batı'ya taşıyıp, mahalli renklerini de bunlarla harmanlayarak özgün bir medeniyet hamlesine öncülük ettiklerini belirtir. Ancak IX. ve X. yüzyıllarda zirve noktasına çıkan bu büyük başarının ardından hüznün bütün ağırlığıyla yaşandığı çöküş dönemi kendini göstermekte gecikmez. 1614 yılına kadar devam eden bu elemli ve uzun çöküş döneminde Endülüs şehirleri birer birer Hristiyan hakimiyetine geçerken yağma, kıtlık, katliam, esaret ve sürgünleri de beraberinde getirdiğini belirten Özdemir (2014: 10), X. yüzyılda gücünün zirvesine ulaşan Endülüs'ün, yirmi sene gibi kısa bir sürede nasıl dağılma noktasına geldiğini, XII. ve XIII. yüzyıllarda bu ülkeye koşan Mağribli Müslümanların cihadının, Kuzeyli Hristiyanların *reconquistası* (yeniden fetih) karşısında niçin kalıcı olamadıklarını sorgular.

Endülüs'te sekiz asır hüküm süren Müslümanların, bu sürenin ilk üç asrını varlıklarını pekiştirmek, yarımada ve çevresinde nüfuz alanları kurmakla geçirdiklerini belirten Özdemir (2019: 11), XI. yüzyılın ortalarından itibaren, içine düştükleri siyasi parçalanmanın bir sonucu olarak sürekli kan kaybettiklerini; kuzeyde verimsiz topraklara sıkışmış olan Hristiyan unsurların toplanarak krallık veya kontluk şeklinde yeniden ortaya çıktıkları ve 'yeniden fetih' anlamına gelen *Reconquista* hareketiyle Endülüs topraklarını yavaş yavaş istilâ ettiklerini ifade eder. Endülüs üzerine yazılan bütün tarih kitaplarında belirtildiği gibi, 1492 yılında Gırnata'nın teslim olmasıyla Endülüs'te Müslümanların siyasi varlığı tamamen sona ermiştir.

Siyasi tarih açısından Müslümanlarla Hristiyanlar arasında mücadele devam ederken, diğer açıdan kültür ve medeniyet alanlarında birbirlerinden yararlandıkları bir başka süreç devam etmiş ve bu süreçte Endülüs Müslümanları özgün bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuşlardır (Özdemir, 2019: 11). Özdemir Hristiyanların Müslümanlar karşısındaki durumlarını şöyle açıklar:

“Hristiyan müstevliler, Endülüslüler’in gerçekleştirdikleri medeniyet hamlelerini ve ürünlerini, XI. yüzyılın ikinci yarısında bazı Endülüs şehirlerini istilâ ettiklerinde yakinen görmüşler ve gördükleri karşısında hayretlerini gizleyememişlerdir. Bu hayretin sonucudur ki, XII ve XIII. yüzyıllarda, ele geçirdikleri Müslüman mirasından yararlanmak ve bu suretle Müslümanların medeniyet alanında yakaladıkları seviyeye ulaşmak amacıyla yoğun ve kapsamlı bir tercüme faaliyetine öncülük etmişlerdir. Gerek yapılan tercümelerin, gerekse Müslümanlar tarafından geliştirilen teknolojilerin Avrupa’ya intikalinin, Alman araştırmacı Claudio Lange’nin de haklı olarak vurguladığı gibi, Batı medeniyetinin şekillenmesinde başka kanallarla birlikte merkezî bir rol oynadığı muhakkaktır.” (Özdemir, 2019: 11-12).

Arapça’nun uçsuz bucaksız bir bölgede barbarlar hariç herkesin ana dili olmasa bile ortak dil olmasının yanı sıra tüccarların ve seyyahların kullandığı uluslararası iletişim dili olduğunu belirten Menocal (2020: 41), Arapça’nın yeniden hayat bulan yarımadanın büyük kısmında, Yahudi ve Hristiyan toplumlar tarafından saygınlık ve seçkinliğin en üst noktası olarak kabul edildiğini, Endülüs’ün simgelediği entelektüel zenginliği ve geniş kültürel düşünce yelpazesini, belki de en iyi olarak yaklaşık 400.000 cilt kitaba ev sahipliği yapan hilafet kütüphanesinin gözler önüne serdiğini ve aynı dönemde Hristiyan Avrupa’daki en büyük kütüphanesinin kitap sayısının muhtemelen dört yüzü geçmediğini ifade eder.

Müslümanların değişik alanlarda sahip oldukları ihtişam karşısında Avrupa’nın durumu hiç de iç açıcı görünmemektedir. Le Bon (1964; akt. Hacci, 2017: 26), İslam medeniyetinin İspanya’da son derece parlak olduğu dokuzuncu ve onuncu asra bakıldığında, Batı’daki kültür merkezlerinin, okumamakla övünen azgın senyörlerin oturduğu kuleler olduğunun görüldüğünü belirtir ve o dönemde, Hristiyanların en bilginlerinin, zamanlarını manastırlarında eskilerin şaheser kitaplarını huşu ile kazımakla geçiren zavallı cahil rahipler olduğunu ve bunu da ibadet kitaplarını yazmak için yeterli miktarda parşömen elde etmek için yaptıklarını ifade eder. Hacci ayrıca bu konuda şu açıklamalara yer verir:

“Avrupa’nın bu şekilde barbarlığı farkına varmaksızın uzun zaman devam etti. Avrupa’nın ilme karşı birazcık eğilimi ancak miladî on birinci ve on ikinci yüzyılda başladı. Bu da içlerinden, üzerlerindeki ağır cehalet kefenini yırtmak isteyen özverili insanların çıkması ve yüzlerini o zamanın dünyasında yegâne ilim

önderleri olan Araplar (Müslümanlar)dan tarafa çevirmeleriyle gerçekleşti.” (Le Bon, 1964; akt. Hacci, 2017: 26).

Batı Avrupa, Endülüs Müslümanlarının sahip olduğu ihtişam karşısında büyülenmiş ve XI. yüzyılda başladıkları yoğun çeviri faaliyetleri sayesinde ilim ve teknikte ilerlemeye başlamışlardır. Arnold ve Guillaume, *The Legacy of Islam* (1931) adlı eserde, Avrupa’nın çoğunluğunun yolsuzluk ve anarşi boyunduruğu altında maddî ve manevî bakımdan eziyet çekerken, Müslümanların Endülüs’te parlak bir medeniyet ve düzenli bir iktisadî hayat kurduklarını ve ilim, sanat, felsefe ve şiirin gelişmesinde kesin bir rol oynadıklarını belirterek Akinolu Thomas ve Dante de dahil olmak üzere on üçüncü yüzyıl Hristiyan düşüncesinin en yüksek temsilcilerini etkilediğini ve İspanya’nın, o dönemde Avrupa’nın aydınlanma merkezi olduğunu ifade eder.

III. Abdurrahman’ın Endülüs’te tahta geçtiği X. yüzyıl başlarında Hristiyan İspanya’nın durumu şöyledir: Ülkenin kuzeyindeki İspanya topraklarında **Asturias-León** ve **Navarra** krallıkları ile **Aragon** ve **Barselona/Katalonya** Kontluklarından ibaret başlıca dört Hristiyan siyasi yapısı mevcuttu (Özdemir, 2019: 126). Özdemir bunlara ilave olarak Asturia krallığı ilgili şunları ifade eder:

“Kuzeydeki Hristiyan krallıklarının en güçlüsü Asturias idi. (...) III. Alfonso’nun yerine geçen I. Garsiye (910-914), krallığın idari merkezini León’a taşıdı ve bu suretle Asturia krallığı, 1157 yılına kadar devam edecek olan **León Krallığı**’na dönüşmüş oldu. III. Abdurrahman’ın Endülüs’ün iç bütünlüğünü sağlamakla meşgul olduğu yıllarda León Krallığı, dahili problemler nedeniyle zayıflama emareleri göstermeye başladı ve bu durum, daha sonra Hristiyan İspanya’nın en büyük siyasî gücü haline gelecek olan **Kastilya Kontluğu**’nun zuhuruna imkân hazırladı” (Özdemir, 2019: 128).

Resim 2: Endülüs Haritası

Kaynak: Hulusi Eroğlu, Meb Haritalar

Miladî IX. yüzyıl ortalarında Basklı kabilelerce meydana getirilen **Navarra Krallığı**'nın ilk temsilcisi olan I. Sancho Garcés (905-925)'in sınırlarını Ebro Nehri'ne dayandırdığını belirten Özdemir (2019: 128), **Barselona/Katalonya Kontlukları**'nın bulunduğu Marca Hispanica'da kont Vifredo'nun çabalarıyla kurulan hakimiyet sonucu Katalonya'nın bağımsızlığının başlangıcı olarak telakki edildiğini ifade eder.

On birinci yüzyıl başlarında Endülüs Emevileri çözülme sürecine girmiş, Navarra Kralı III. Sancho (1000-1035) liderliğinde Léon, Kastilya ve Navarra'nın birleşmesiyle Hristiyan İspanya'nın en büyük siyasi gücü oluşmuştur (Özdemir, 2019: 174). 1085 yılında Kastilya kralı VI. Alfonso'nun Endülüs'ün Kurtuba'dan sonra ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı zaptetmesi, Hristiyanların Müslümanlara indirdiği en ağır darbe olmuş, ancak bu olaydan sonra Endülüs Müslümanları Reconquista tehlikesinin farkına varmışlardır (Özdemir, 1995: 225-232).

2.3. Reconquista (Yeniden Fetih)

Yeniden fetih anlamına gelen ve İspanyolca bir kelime olan *Reconquista*'nın, Müslümanların İspanya'yı 711 yılında fethetmelerinden sonra, mağlup Vizigot ordusundan artakalan bir grup asker tarafından, Kuzey İspanya'daki Asturias (Aştûrîş) bölgesinde bulunan Kantabria (Cantabria) dağlarında bulunan Covadonga mağarasında başlatılan ve İspanya'yı Müslümanlardan geri almayı hedefleyen hareketin adı olduğunu ifade eden Şeyban (*Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri Kitabının Tanıtımı: İz Yayıncılık*), buna "Hıristiyan İspanya Devleti'nin doğuşu ve gelişimi tarihi" de denilebileceğini belirtir. Şeyban *reconquista* konusunu şöyle açıklar:

"Yaklaşık olarak sekiz asırda neticelenmiş olan Reconquista'yı üç safhada değerlendirmek mümkündür. Birinci safha, Valiler döneminde Aştûrga'nın (Astorga) düşmesinden Tuleytula'nın düşüşüne (750-1085) kadar olan süreyi kapsar ve Reconquista'nın temellerinin atıldığı bir oluşum devresidir. İkinci safha, Tuleytula'nın düşüşünden Muvahhidler'in Endülüs'teki hâkimiyetlerinin bilfiil sona erişine (1085-1238) kadar olan süreyi kapsar ve Reconquista'nın hız kazanarak büyük başarıların elde edildiği asıl önemli büyüme devresidir. Üçüncü ve son safha ise, Endülüs'te kalan topraklara Nasrîler'in sahip olmalarından hâkimiyetlerinin sona erişine (1238-1492) kadar geçen süreyi kapsar ve Reconquista hareketinin kolayca neticelendirildiği bir işi tamamlama devresidir." (Şeyban, 2016: Tanıtım Yazısı)

On ikinci yüzyılın ilk yarısında Endülüs topraklarına doğru yayılmayı en fazla Aragon Krallığı gerçekleştirmiş ve Kral I. Alfonso'nun, dağların arasında sıkışmış küçük krallığını Ebro vadisindeki zengin Endülüs ovalarına doğru genişletmek amacıyla ilk olarak Sarakusta'yı hedef seçmiştir, zira burası Tuleytula (Toledo) kadar önemlidir (Özdemir, 2014: 127). Arapların Endülüs'e hakim olmalarından yaklaşık 373 yıl sonra 25 Mayıs 1085 tarihinde, Vizigot İspanya'nın sembol gücü olmanın yanı sıra kültür ve dillerin karışımından oluşan bir toplum olan Toledo, VI. Alfonso tarafından fethedilmiştir (Rucqoi, 1993: 198). Fetihten sonra Toledo'da Araplar, Yahudiler ve az sayıda Berberi yaşamaktadır ve Yahudilere, kendi dinlerine davet etme faaliyetleri yapmama kaydıyla kendi dinlerini yaşama hakkı verilir;

Reconquista sürecinde ve daha sonrasında Katolik yönetimine giren ve *mudeóas* olarak isimlendirilen Müslüman Araplara da, kendi hukuklarını, yasalarını ve daha sonra kiliseye dönüştürülecek olan camilerini koruma hakkı verilir. O dönemde İber yarımadasında konuşulan diller, Arapça, bir bölgeden diğerine farklılıklar gösteren *Romance* ve İbranice konuşulmaktadır. Ancak İbranice'yi sadece hahamlar ve bazı eğitilmiş Yahudiler kullanmakta, diğerleri Arapça yazmakta, konuşurken de *Romance* dilini kullanmaktadır. Bir arada kullanılan bu dillere ek olarak, Toledo'nun VI. Alfonso tarafından alınmasından sonra yenilenmiş Latince'nin, özellikle de kralın seçtiği Cluny keşişleri tarafından kullanılan kilise Latincesi etkisini göstermiştir, ancak İber yarımadasında Latince'nin varlığı yeni bir olgu değil, Vizigotların *Romance* dili ile birlikte Arap hakimiyeti boyunca kullanılan bir dildir (Foz, 1957: 15). XIII. yüzyılın sonuna doğru Arapça, X. Alfonso'nun dilbilim politikası sayesinde giderek ağırlığını hissettiren *Romance* diline bırakmıştır ve diğer yandan Yahudiler XIV. asrın sonuna kadar yazılı Arapçayı kullanmış, hatta bazıları XV. asırda kullanmaya devam etmiş, ancak XVI. yüzyılda Arapça Toledo'dan kesin olarak kaybolmuştur (Foz, 1957: 16).

1085 yılında Toledo'nun geri alınması çeviri çalışmalarına yol açmış ancak bu durum hemen bir günden diğerine oluşmamış, X. yüzyıldan itibaren başlayan ve devam eden bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden itibaren Batılılar Arap bilimi ile ilgilenmeye başlamış ve bu durum çeşitli kanallarla kendini göstermiştir. Vallicrosa, Arap bilimi ile yakından ilgilenen keşiş Gerbert d'Aurillac ile ilgili şunları belirtir:

“Keşiş Gerbert d'Aurillac (999 yılında Silvestre II adıyla papa olmuş ve 1003 yılında ölmüştür), 967-970 tarihleri arasında İber Yarımadası'na gerçekleştirdiği seyahat sırasında matematik, astronomi ve Arap bilimlerini incelemiş ve görünüşe göre, “eski dönemlerin hesap makinesi” olan ve onlar, yüzler birimleri ile hesaplamayı oldukça kolaylaştıran sütunlu abaküsü Araplar'dan ödünç alan ilk Batılı olmuştur. Bu keşişin adı, Avrupa'nın diğer kesimlerinden gelen başka rahipleri çeken Ripoll Benedikten manastırı ile ilişkilendirilir. Gerçekten Ripoll'de X. yüzyılın sonlarına uzanan elyazmaları bulunmuştur. Bunların bazılarında Arapça kelimelerle süslenmiş anonim, bölüm pörçük çeviriler bulunmuştur.” (Vallicrosa, 1960: 64).

Foz (1957: 17) XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başlarında, din değiştirmiş bir Yahudi olup gerçek adı Moïse Sepharda olan ve İspanyolca'da Pedro Alfonso (Latince Petrus Alfonsi)

olarak tanınan Huesco'lu bu doktorun Arapça astronomi kitaplarını Latince'ye çevirdiğini belirtir ve İbranice, Latince ve Arapça bilen bu rahibin faaliyetlerinin İspanya'nun kuzeydoğusunda gerçekleştiğini, İngiltere kralı I. Henri tarafından, kendisine Arap astronomisini öğretmek üzere saraya kabul edildiğini ve aynı dönemde, Chartres Okulu'nun, Arapça'dan Latince'ye çeviriler konusunda alışkanlık kazanmaları için İspanya'da Ebro bölgesine öğrenci gönderdiğini ifade eder.

O dönemde çevirilerin yapıldığı tek merkezin İber Yarımadası olmadığını belirtmek gerekir, zira İspanya'nın diğer şehirlerinin yanı sıra İtalya, Sicilya ve Bizans'ta da çeviriler yapılmaktaydı, ancak Latin Ortaçağ'ın entelektüel ve bilim tarihinde en önemli çeviri hareketi burada gerçekleşmiştir. Tıp okulu ile ünlü Salerno'da, başında Afrika'lı Konstantin'in bulunduğu Latin çevirmenler, özellikle tıp konusunda yazılmış Grekçe ve Arapça metinlerle ilgilenmişler, aynı dönemde çok dilliliğin hakim olduğu Bizans krallığının başkenti Konstantinopolis'te Grekçeden Latinceye çeviriler yapılmıştır (Foz, 1957: 18).

Dilsel çoğulculuk, çok kültürlülük ve elverişli siyasi iklimin bir dizi çeviri çalışması için hareket noktası oluşturduğunu belirten Foz (1957: 18), bu çalışmaların iki önemli dönem içerdiğini belirtir ve bu dönemlerden ilkinin, 1130-1187 arası, ikinci dönemin ise 1252-1287 arasını kapsadığını ve bu iki dönem arasında çeviri faaliyetlerinin tamamen durmadığını, ancak 1210-1250 tarihleri arasında Hristiyanlar tarafından fethedilen toprakların genişliğinin, dönemin siyasi sorumluluklarına öncelik verdiğini ifade eder. İki dönem arasında önemli bir fark vardır: Birinci dönemde Arap bilim ve felsefesinin önemli eserleri Latinceye çevrilmiş, diğer dönemde ise ulusal onayın ön planda olduğu bir irade olan Kastilyalılaştırma ve dini güç karşısında belirli bir mesafe oluşturma söz konusudur (Foz, 1957: 19).

Reconquista hareketi Hristiyanlar açısından her anlamda büyük bir kazanç olmuştur: Bir yandan topraklarını geri kazanmışlar, diğer yandan, daha da önemlisi, Arap bilimi ve felsefesi ile tanışmış ve böylece önlerinde yeni ufuklar açılmıştır.

BÖLÜM III: TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU'NUN KURULUŞU, İŞLEYİŞİ VE BEYT'ÜL HİKME'NİN ETKİSİ

3.1. Beyt'ül-Hikme ve Endülüs'te Çeviri Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi

Abbâsî Devleti'nin ilk dönemi olan 750-960 yılları arasının ilim, kültür, sanat ve kurumlaşma açısından, İslâm kültür ve medeniyetinin oldukça canlı ve verimli bir dönemini oluşturduğunu belirten Demirci (1996: 31), bu dönemde kurulmuş olan Beytül-Hikme'nin, Batlamyus hanedanının kurduğu İskenderiye kütüphanesinden ve Sâsânîlerin Cundişâpûr tıp medresesinden ilham alarak kurulduğunu ve kadîm medeniyetlerin muhafaza edilmiş olan ürünlerini ve son üstatlarını içinde barındıran Orta Çağ'ın en önemli kültür merkezlerinden birisi olduğunu ifade eder. Etkileri asırlarca sürecektir olan ilim ve felsefi gelişmelerin başlatıcısı olacak olan Beytül-Hikme, vahyedilen değerlerin ışığında kendi evrensel medeniyetlerini kurmaya çalışan Müslümanların, o zamana kadar yaşamış olan kadîm medeniyetlerin tecrübeleriyle doğrudan irtibata geçebilmek için, girişilen çabanın kurumlaşmış bir vechesi olarak ilk Abbâsî halifeleri tarafından Bağdat'ta kurulmuştur (Demirci, 1996: 22).

Beytül-Hikme'nin ne zaman kurulduğu tam olarak tartışma konusu olmakla birlikte, kaynakların çoğunda Abbâsî halifelerinden Me'mûn tarafından 830 yılında Bağdat'ta kurulduğu ifade edilse de bunun düşünce ve teşebbüs olarak Mansûr dönemine (754-775) kadar uzandığı anlaşılmaktadır (Kaya, 1992: 88-90). Beytül-Hikme'nin kimin tarafından kurulduğu konusunda kaynaklarda açık ve kesin bir tarih olmadığı için ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmese de kuruluşunun Me'mûn'dan önceye dayandığı, ilk nüvesinin Halife Mansûr tarafından oluşturulduğu, Hârûn Reşîd zamanında daha geniş bir mekâna ve daha düzenli bir yapıya kavuştuğu ve Me'mûn döneminde de genişleyen faaliyet alanları, yeni ilaveler ve artan personel ile düzenli işleyen bir akademi haline geldiği söylenebilir (Demirci, 1996: 66).

Beytül-Hikme'nin ne zaman, nasıl, kim tarafından kurulduğu tarih bilgisi açısından önemli olmakla birlikte, konumuzu asıl ilgilendiren taraf, burada yapılan çeviriler ve bunların Endülüs'te çeviri faaliyetleri üzerinde etkisi olması nedeniyle daha çok yapılan çeviriler üzerinde duracağız. Beytül-Hikme kurulduğunda, çeşitli dillerde yazılmış ve çoğu felsefe, mantık, matematik, tıp, hey'et, astronomi, tarih ve coğrafya ile ilgili kitaplar

toplanmış, bunlar arasında Yunanca, Farsça, Hintçe, Kiptîce, Ârâmice, Kuzeydoğu İran'da konuşulan ve Farsçanın bir şivesi olan Soğdca, Süryânîce ve Sanskrit dillerinde yazılan kitaplar getirilmiş olup Ârâmi dilinin bir kolu olan Süryânîce kitapların çokluğu dikkat çekmektedir (Demirci, 1996: 69).

“Getirilen tüm eserler tercüme işiyle görevli kişi ve heyetler tarafından kısa zamanda Arapçaya tercüme edilmiştir. Çok kısa bir sürede, Aristo'nun belli başlı tüm eserleri, Eflatun'un diyaloglarının çoğu, Hipokrat, Galen, Dioscerides, Ptolomy, Öklid, Porfirios, Antolyus, Mirelaus, Tyonalı Apollonous, Afrodisyalı Alexander ve Artemidorus ve Proclus'a ait geniş eserlerle Yeni Eflatunculuğa ait eserler tercüme edilmiştir. Hatta aslı bulunamayan bazı eserlerin şerhleriyle birlikte tercümeleri yapılmıştır. Kısa bir dönemde, Yunan felsefe ve ilmi literatürün hatırı sayılır bir kısmının Arapçaya tercüme edilmesi ile kalınmamış, bunların yorumları da yapılmış, bunları geçen eserler ortaya çıkarılmıştır. Örneğin Coğrafya'ya dair Ptolomy'nin eseri bir kaç kez tercüme edilmiş, daha sonra da Harezmi, bu dalda 'Suretü'l-Arz' adlı eserini yazmıştır. Halife Me'mun'un da teşvikiyle 70 kişinin ortaklaşa yürüttüğü bir çalışma sonucu İslam dünyasında ilk dünya haritası olarak çizilen ve Batlamyus'un haritasından çok daha kapsamlı ve doğru olduğu söylenen harita da bu eserde yer almıştır.” (Erdem, 2013: 68).

Beytü'l-Hikme'de çalışan ve en tanınmış çevirmenin, Arapça, Farsça, Yunanca ve Süryaniceyi iyi bilen Huneyn b. İshak olduğunu belirten Erdem (2013: 68), Huneyn'in, etrafına topladığı kişilerden iyi bir tercüme heyeti oluşturduğunu, birçok filozof ve ilim adamının kitaplarının tercümesini yaptığını ifade eder. Önde gelem mütercim ve müelliflerden biri de Kindî olup, Aristo, Ptolemy, Öklid ve Porfirios'un eserlerinin bazılarını tercüme etmiş, bazılarını özetlemiş ve bazılarına da şerhler yazmıştır (Erdem, 2013: 68). Huneyn b. İshak ve Kindî dışında Beytü'l-Hikme'de görev yapan diğer önemli mütercimlerden söz etmek gerekirse, Kusta b. Luka, Yuhanna b. Maseveyh, Yahya b. Batrik, Ömer b. Ferruhan, Sabit b. Kurra, Haccac b. Matar ve Abdülmesih b. Naima el-Hımsî gibi isimleri sayabiliriz (Erdem, 2013: 68).

On birinci yüzyıldan başlayıp XV. yüzyılın sonuna kadar devam eden süreçte Sicilya ve İspanya kanalıyla Batı'ya çok önemli bilgi intikali olmuştur. Bu intikal genellikle iki yoldan gerçekleşmiştir: İspanya (Endülüs) ve Sicilya. Müslümanların Endülüs'te oluşturdukları görkemli kültür ve medeniyet konusunda hemen hemen bütün tarihçiler

hemfikirdir. Demirci (1996: 289), Ortaçağ İslam dünyasının en batısında bulunan bu yarımada'daki yazılı kaynakların büyük bir kısmının doğudan yani Abbâsîler zamanında Bağdat'ta ve diğer önemli ilim ve kültür merkezlerinde oluşturulan kültürel ve ilmî verilerden aktarılmış olduğunun görüldüğünü ifade eder. 1085 yılında Toledo'nun kuzeyli Hıristiyanların eline geçmesi, bu intikal için önemli bir dönüm noktası olmuş ve burada kurulan çevirmenler okulunun çalışmaları sonucunda Arap astronomların, tabiat bilimcilerinin, filozoflarının, tabiplerinin, kimyacılarının başlıca eserleri Latinceye çevrilmiş, ayrıca Aristo'nun, Eflatun'un Müslümanlar tarafından daha önce Beytü'l-Hikme'de Arapçaya çevrilen eserleri, burada Arapçadan Latinceye çevrilmiştir (Demirci, 1996: 288). Toledo Çevirmenler Okulu Batı düşünce ve uyanışında çok önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Renan şöyle söyler: "Bu mektebin kurulması, Ortaçağ'ın bilgi tarihini ikiye ayırmaktadır; Toledo tercümeleri öncesi ve Toledo tercümeleri sonrası" (Bammatt, 1963: 212).

3.2. Toledo Şehrinin Önemi

Çevirmenler okulu ile önemli bir yere sahip olan Toledo şehri hakkında bilgi verilmesinin önemli olacağını düşünüyoruz, zira XII. ve XIII. yüzyıllarda İspanya'nın başka şehirlerinde de çeviri faaliyetleri gerçekleştirilmesine rağmen Toledo şehri öne çıkmıştır. Neden Toledo şehrinin öne çıktığının anlaşılması açısından, Ortaçağ dönemi Toledo'su hakkında kısaca bilgi verilmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

İspanya'nın merkezinde yer alan Toledo şehri, Hıristiyan dünyası ile Arap dünyası arasında sınır teşkil eden Tajo kıyısında bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir ve 1085 yılında Hıristiyanlar tarafından Müslümanlar'dan geri alınarak Yunan, Pers ve Hint karışımı olan Arap bilgeliğinin Hıristiyan Avrupa'ya aktarılmasında bir merkez haline getirilmiştir (González, 2007: 78).

González (1954: 1), Toledo'nun 1085 yılında VI. Alfonso tarafından kan dökmeden ve rızaya dayalı olarak fethedilmesinden itibaren üç büyük kültür, yani Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan kültürleri arasında simbiyotik bir ilişkinin oluştuğunu ve sonuçta Hıristiyan batı ve Müslüman doğu arasındaki hoşgörüsüz çevrelerin içinde eşsiz bir deneyimin yaşandığı bir şehir haline geldiğini belirtir. Antik gotik krallığın mirasçısı olan Toledo'nun, kentsel varlığı, nüfus yoğunluğu ve çoğunluğu oluşturan Müslüman nüfusu ile kendi zamanının benzer kentleriyle karşılaştırıldığında kültürel açıdan bir çok yönden

üstün bir düzeyde olduğu görülür (Ruano, 2000: 16). Geçmişten gelen Hristiyan soylarından kalan kitaplar ile adet ve geleneklerin korunması ile mevcut İslam kültürünün dil, yazı ve dinî olan da dahil genel eğitim unsur ve biçimleri; yerel medreselerin dağılımı; mimari, sanat ve zanaat üretimi; Toledo’da birbirleri ile örtüşmüştür (Ruano, 2000: 17).

Resim 3: Toledo Şehri

Kaynak: pixabay.com Erişim Tarihi: 02/06/2022

González (2007: 81) Toledo şehrinin, Roman dili, Arapça ve İbranice gibi farklı dillerden çeşitli grupları temsil ettiğini ve bu toplulukların büyük bölümünün iki dilli hatta üç dilli olduğunu belirtir ve 1085 yılında şehir düştüğünde, Arap nüfusun büyük bir çoğunluğunun Endülüs’ün başka bölgelerine veya Kuzey Afrika’ya gittiğini ancak dilin Mozaraplar² ve Yahudiler tarafından konuşulmaya devam ettiğini ve bu iki grubun çeviri merkezinde çalıştıklarını ifade eder.

Kısacası Toledo, Ortaçağ’da ve özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplulukların barış içinde bir arada yaşadığı; Arapça, Roman dili ve İbranice’nin konuşulduğu çok dilli bir huzur ve barış ortamına sahiptir. Toledo’da mevcut olan barış ve huzur ortamı, farklı toplulukların birbirlerine yakınlaşmasını

² Endülüs döneminde Müslüman bölgelerde yaşayan, Arapça veya Arapçadan etkilenmiş bir Romen dili olan Mozarapça konuşan Hristiyanlara verilen isim.

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mozaraplar> Erişim Tarihi: 10/12/2021

sağlamış ve bu iklim sayesinde Arapça'dan Latince'ye yapılan bilim, felsefe, astronomi ve diğer birçok alanda yapılan çok sayıda çevirilerle Doğu'nun zengin mirası Batı'ya aktarılmıştır.

3.3. Toledo Çevirmenler Okulu'nun Kuruluşu

Toledo Çevirmenler Okulu'nun nasıl kurulduğu konusuna geçmeden önce neden bu şekilde isimlendirildiğinin açıklanmasının uygun olacağını düşünüyoruz. Amable Jourdain, 1819 yılında yayınlamış olduğu '*Recherches critiques sur l'âge et l'origine des traductions latines d'Aristote*' adlı eserinde Ortaçağ'da (XII. ve XII. yüzyıllar) Toledo'da faaliyet gösteren bir çevirmenler okulundan (*Collège de Traducteurs*) söz etmiş ve 1874 yılında Valentine Rose, *Hermes* (s. 327-349) dergisinde '*Ptolomaeus und die Schule von Toledo*' (Batlamyus ve Toledo Okulu) adlı çalışmasıyla Toledo Çevirmenler Okulu adının somut bir nitelik kazanmasına katkıda bulunmuştur (Ruano, 2000: 14).

Toledo Çevirmenler Okulu'nun, Toledo merkezli bir eğitim kurumu veya merkezi ya da bir eğitim ve araştırma kurumu veya enstitüsü bağlamında *Okul* olarak kabul edilerek zamanla evrensel bir anlam kazanmıştır (Bonila y Martin, 1908: 385). Diğer yandan D. Ramón Menéndez Pidal (1952: 37), '*España y la introducción de la ciencia árabe en Occidente*' (İspanya ve Arap Biliminin Batıya Girişi) adlı çalışmasında, okul kavramıyla, eğer öğretmenlerin, öğrencilerin, sınıfların ve hizmetçilerin olduğu organik bir bütünlük anlaşılıyorsa bunun yanlış olduğunu çünkü gerçekte böyle bir okul olmadığını, ancak aynı yerde, aynı kütüphanelerde, aynı prosedürleri izleyerek çeviri faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dizi çalışma anlamında düşünülüyorsa Toledo'da bir okul olduğunun söylenebileceğini ifade eder. Sözcük anlamında düşünüldüğünde, gerçekte bir okul olmadığını, yani organize ve uyumlu somut bir kurum olmadığını ifade edilebilir. Arap bilimi uzmanı Juan Vernet (1978: 114) de, burası için açıkçası okul denemeyeceğini, öğretmenlerin olduğu bir teşkilat ve bir süreklilik olmadığını ancak farklı çevirmen veya çevirmen grupları arasında yalnızca coğrafi yakınlık ve himayenin söz konusu olduğunu ifade eder.

Menéndez Pelayo (1947: 175), Toledo Çevirmenler Okulu'ndan söz ederken '*grán taller de traductores*' (büyük çevirmenler atölyesi) ifadesini kullanırken, Millás Vallicrosa (1960: 114) da, bu okuldan bahsederken, '*grupo de Toledo*' (Toledo grubu) ifadesine dayanarak *Escuela de Traductores de Toledo* (Toledo Çevirmenler Okulu) şeklinde söz

eder. Bu şekilde isimlendirme ve kısaltılmış şekli olan *Toledo Okulu* ifadesi, çeviri tarihinin bu döneminden söz edilirken kullanılan bir tanımlandırma şekli olarak yaygınlaşmış ve yoğun çevirilerin yapıldığı bu dönem *Toledo Çevirmenler Okulu* olarak isimlendirilmiştir. González (2007: 77), Aristo, Platon, Vitruvio, Hipokrat, Galeno, Öklid, Ptolomeo gibi önemli Antik Yunan düşünürleri ile İbn Sina, Farabi, Kindî gibi Arap düşünürlerinin eserlerini Arapça'dan Latince'ye çevirme görevine kendilerini adanmış olan XII. yüzyıl entelektüellerinin bütününün *Toledo Okulu* veya *Toledo Çevirmenler Okulu* olarak adlandırıldığını belirtir ve böylece VIII – X. yüzyıllar arasında Bağdat Okulu'nun, diğer ifadeyle Beytü'l-Hikme'nin devamı olarak antik bilginin kurtarılması açısından çok önemli bir faaliyet olduğunu ifade eder.

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, gerçekte Toledo Çevirmenler Okulu adı altında, binası, öğretmenleri ve diğer personeli mevcut olan bir okul olmamış, ancak o dönemde Toledo şehrinde, değişik mekanlarda bir araya gelen çevirmenler ve çevirmen grupları yoğun bir şekilde çeviri faaliyetleri gerçekleştirmiş ve tüm bu faaliyetler *Toledo Çevirmenler Okulu* adı altında isimlendirilmiştir.

Resim 4: Günümüzde Toledo Çevirmenler Okulu Levhasının Bulunduğu Bina (Toledo)

Kaynak: blog.uclm.es Erişim Tarihi: 08/10/2020

Simon Hayyek (1990: 3), Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşuna zemin hazırlayan faktörleri dört gruba ayırır: *Siyasi faktörler*, *dinî faktörler*, *bilimsel faktörler* ve *kitap tutkusu*.

Siyasi faktörler: Hayyek (1990: 3) siyasi faktörleri anlamak için 1070 yılına dönmek gerektiğine işaret eder ve o tarihte, Toledo’da el-Memun’un hakim olduğunu ve Zamora kuşatmasında hayatını kaybeden kardeşi Güçlü II. Sancho (Sancho II el Feurte) tarafından mağlup edilen VI. Alfonso’yu on ay boyunca misafir eden ve kardeşi öldüğünde Kastilya ve Leon kralı olarak dönmesine izin veren kişinin el-Memun olduğunu belirtir. El-Memun birkaç yıl sonra ölür ve yerine torunu el-Kadir geçer ancak daha sonra ortaya çıkan iç karışıklıklar sonrası el-Kadir VI. Alfonso’dan yardım ister (Hayyek, 1990: 4). Özdemir (2014: 115), Hristiyan krallıkların ve özellikle de Kastilya krallığının Endülüs’lü emîrlerin zaaflarını ve askere olan ihtiyaçlarını gayet iyi bildiklerini, bir taraftan Müslüman emîrler arasındaki savaşları tahrik ederken diğer taraftan da ücret karşılığında onların asker ihtiyaçlarını karşılama yoluna gittiklerini ve Müslümanlar arasındaki savaşların hiç şüphesiz mevcut emîrliklerin zayıflamasına yol açtığını belirterek, Hristiyan kralların, zayıflayan bu emîrlikleri yıllık haraç ödemeye mahkum ettiklerini ve bunun tam anlamıyla bir paryalaştırma politikası olduğunu ifade eder. Özdemir paryalaştırma politikasıyla ilgili olarak ayrıca şu açıklamayı yapar:

“Paryalaştırma politikasının nihaî hedefi aslında reconquista hareketini başlatmaktır. Zira Hristiyan krallıklar siyasî teşkilâtlanmalarını tamamladıkları IX. yüzyıldan itibaren hep bu ideali taşımaktaydılar. (...) Diğer taraftan, kuvvetle muhtemeldir ki, öteden beri söylene söylene darbimesel haline gelen ‘Tuleytula’yı zapteden İspanya’ya hakim olur’ sözünü o da (VI. Alfonso) gayet iyi biliyordu. Sonuçta zaman zaman içine düştüğü erzak sıkıntısını bazı Müslüman emîrlerin gönderdiği yiyeceklerle gideren Kastilya ordusu, 6 Mayıs 1085’te Tuleytula’ya hâkim oldu.” (Özdemir, 2014 : 117).

Kral Alfonso’nun Tuleytula’yı terk etmek isteyen Müslüman halka taşınabilir mallarını alıp Müslüman topraklarına göçmelerine izin verdiğini, şehirde kalmak isteyenlere de baş vergisi ödemeleri şartıyla can güvenliği ve ibadet hürriyeti tanıdığını belirten Özdemir (2014: 118), Müslümanların ulu camiye kullanmalarına da izin verdiğini ancak işgalin üzerinden henüz iki ay bile geçmeden bu caminin kiliseye çevrildiğini ifade eder.

Tuleytula’nın işgali Hristiyanlar açısından büyük bir başarı iken Müslümanlar açısından büyük bir üzüntü ve hüznün sebebidir. Ancak bu durum aynı zamanda Batı Avrupa toplumları açısından yeni bir dünyaya açılan bir kapıdır. Hayyek (1990: 4), VI. Alfonso sayesinde baskı ve zorlama olmadan Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ılımlı bir

hava oluştuğunu ancak Fransa’da Cluny rahibi ve Toledo başpiskoposu Don Bernard’ın VI. Alfonso’nun Fransız kökenli eşi üzerinde çok etkili olması sonucu ulu caminin kiliseye çevrildiğini ifade eder. Yine Hayyek’in (1990: 4) ifadesine göre, VI. Alfonso caminin kiliseye çevrildiğini öğrenince çok öfkelenir ve hem karısını hem de piskoposu cezalandırmak ister.

1109 yılında VI. Alfonso ölür. 1217 yılında III. Fernando Kastilya kralı olur ve 1236 yılında Kordoba’yı ve ardından Sevilla’yı işgal eder. 1252 yılında III. Fernando ölür ve yerine Bilge X. Alfonso (Alfonso X el Sabio) geçer. İşte böyle bir zaman sürecinde Toledo  evirmenler Okulu  nce Başpiskopos don Raimundo ve daha sonra Bilge X. Alfonso ile birlikte kurulmuş ve faaliyetlerini gerçekleştirmiştir (Hayyek, 1990: 5).

Din  faktörler: Din  faktörlerin belirleyici olduğunu belirten Hayyek (1990: 5) Toledo başpiskoposu Don Raimundo’nun Arap kültürünün tanınması konusunda çok ilgi gösterdiğini ifade eder. Toledo  evirmenler Okulu söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimlerden biri olan **Don Raimundo** hakkında detaylı bilgi sonraki bölümde verilecektir.

Don Raimundo, Toledo’lu mozarablarla anlaşmalar yapmış ve bazı anlaşmalarda, anlaşma yapan tarafların kültür ve medeniyetini gösteren Arapça imzalara rastlanmış, ayrıca anlaşmanın onay ve geçerliliğini gösteren başpiskopos imzasıyla tamamen Arapça yazılmış anlaşmalara rastlanmıştır. Hayyek’in (1990: 5) ifadesine göre, araştırmaların zenginleşmesine katkıda bulunmak için sözü edilen mozarab unsurlardan faydalanmak şaşırtıcı değildir zira bunlar Arapça kitapları okuyup anlayabiliyor ve Latince bilen din adamları ile irtibat halinde çeviriler yapılarak Batı kültürüne hizmet ediliyordu. Yanlarında Arapça apostiller bulunan dua kitapları veya dilbilgisi kitapları eski Toledo kütüphanelerinde muhafaza edilen bu rahipler, liturjik³ Latince’yi anlama zorluğunu belirtirler zira Arapça kitapları halk diline veya halk tabakası tarafından kullanılan Roman diline çevirerek topluma hizmet etmişler ve Don Raimundo da bu rahiplerin hamiliğini yapmıştır (Hayyek: 1990: 5).

Bilimsel faktörler: Endülüs çok zengin kütüphanelere sahipti ve sanat, mimari, teknoloji, tarım ve daha birçok alanda çok ileri durumdaydılar. Toledo’nun fethiyle birlikte Hristiyanlar bu zenginlikleri görmüş ve bunlara sahip olabilmek için çok yoğun bir

³ özellikle Hristiyanlıkta, halka açık din  ibadetlerin nasıl yapılacağını belirten formlar bütünü.

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lit%C3%BCrji> Erişim Tarihi: 12/10/2020

şekilde çeviri faaliyetlerine yönelmişlerdir. Bilimsel açıdan oldukça ileri konumda olan Müslümanların sahip oldukları bu bilgi zenginliklerine ulaşabilmek için Arapça kitapların çevrilmesi gerekmiştir. Özdemir (2014: 248), Endülüs'ün sahip olduğu kitap zenginliğinden söz eder ve yağmalanarak satılmaktan ve yakılmaktan kurtarılan kitapların sayısının 2500 kadar olduğunu ve bu kitapların Madrid'de bulunan Escorial kütüphanesinin temelini oluşturduğunu ifade eder.

Kitap tutkusu: Toledo Arapça kitapların bulunduğu büyük kütüphaneleri ile seçkin bir yere sahipti zira devlete ait olanların en ünlüsü II. Hakem tarafından tesis edilen saray kütüphanesi olup burada bulunan el yazması kitapların sayısı 400.000 cildin üzerindeydi ve bu el yazmalarının isimlerini ihtiva eden katalog ise her biri elli yapraktan oluşan tam kırk dört cilt tutuyordu (Özdemir, 2014: 247). Kitap tutkusu Müslümanlarla kıyaslanamayacak kadar zayıf olan Hristiyanların içinde de insaf ve vicdan sahibi krallar vardı ve bunların en bilineni İspanya kralı II. Filip (1556-1598) idi ve 2500 kadar kitabı yakılmaktan ve yağmalanmaktan kurtarmıştı. Az sayıda da olsa kitap seven bazı Hristiyanlar tarafından kurtarılan bu kitaplar zamanla ilgi çekmiş ve çevrilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşuna zemin hazırlayan sebeplerden biri olarak kitap tutkusu çok önemli sayılmasa da, kitapların muhafaza edilmesi açısından önemli bir faktör olmuştur.

3.3.1. Don Raimundo ve Katkıları

Hakkında literatürde çok fazla bilgi bulunmayan başpiskopos Don Raimundo, Agen (Fransa)'de doğmuş (ö. 1152) bir Cluny rahibi olup, Leon ve Kastilya kralı VI. Leon döneminde İspanyol Hristiyan kilisesini reforme etmek üzere İber yarımadasına gitmiş ve vizyonu ve liderliği sayesinde yarımada Hristiyan hegemonyasının yerleşmesini sağlamıştır⁴.

⁴ <https://www.britannica.com/biography/Don-Raimundo> Erişim Tarihi: 06/06/2021

Resim 5: Don Raimundo

Kaynak: Gerrit Dou (1613-1675), copia: Anciano con un libro (detalle) Lienzo, Núm. de inventario: 2078

Toledo başpiskoposu olduğu dönemde Toledo ulucamisini kiliseye çeviren ve 2 Nisan 1125 tarihinde ölen Don Bernardo'nun yerine başpiskopos olan Don Raimundo, birçok faaliyet gerçekleştirir: ekip biçmeleri için din adamlarına ve laik kişilere toprak verir; kilisesinin ve din adamlarının ayrıcalıklarını savunur; bütün bunların yanı sıra, çevirmenlerin hamisi olarak faaliyet gösterir (Hayyek, 1990: 6).

Santoyo (2011: 4), Toledo Çevirmenler Okulu ile ilgili efsaneler ve gerçekleri sorguladığı makalesinde, Toledo'da Fransız başpiskopos Don Raimundo (Raimundo de Sauvetat) tarafından kurulmuş bir çevirmenler okulu olduğu şeklinde literatürde yer alan ifadelerin yanlış olduğunu belirterek, Don Raimundo'nun asla bir çevirmenler okulu kurmadığını, bunun aksini dile getiren en küçük bir belge veya onay bulunmadığını, bu başrahibin yirmi beş yıllık piskoposluğu boyunca hiçbir çeviride ne bir okul, ne hamilik ne de bir kuruluşa dair en küçük bir atıf bulunmadığını ifade eder.

Antony Pym (2000: 34-35) *Negotiating the Frontier: Translators and Intercultures in Hispanic History* adlı eserinde, 12. yüzyılda Arapça'dan yapılan çevirilerin özellikle kuzeyde olmak üzere İspanya'nın birçok bölgesinde gerçekleştirilmiş olmasından dolayı Toledo'ya yapılan referansların coğrafi anlamda mutlak ve değişmez olmadığına işaret ederek, hiçbir Ortaçağ yazarının Toledo'dan okul olarak bahsetmediğinden söz eder. Ayrıca Cornell Üniversitesi Yahudi tarihi profesörü Norman Roth⁵ da, popüler modern

⁵ <http://libro.uca.edu/alfonso10/emperor5.htm> Erişim Tarihi: 08/10/2020

mitolojinin, Toledo'da 12. yüzyıl başpiskoposu Raimundo'nun himayesi altında bir çevirmenler okulunun kurulduğunu varsaydığını ancak gerçekte böyle bir okul olmadığını belirterek çeviri faaliyetinin bütün İspanya'da gerçekleştirildiğini ve kesinlikle Toledo'da toplanmadığını ifade eder.

Bu konuda yapılan çalışmalar gösteriyor ki Don Raimundo'nun Toledo'da başpiskopos olarak görev yaptığı dönemde çeviri faaliyetlerine destek olduğu fakat fiziki anlamda Toledo'da bir çevirmenler okulu kurulması yönünde bir girişimi olmadığı anlaşıyor. Ancak çalışmamız boyunca, tezimizin başlığını da oluşturan bu faaliyetlerden söz ederken literatürde yer aldığı şekilde Toledo Çevirmenler Okulu olarak bahsedilecektir.

3.3.2. Bilge X. Alfonso ve Katkıları

Bilge olarak adlandırılan ve III. Fernando'nun oğlu olan X. Alfonso (1221-1284), modern Hristiyan İspanya'nın temelini oluşturacak olan Kastilya krallığının bütünlüğünü sürdürmüş, genişlemiş olan krallığında bilginin sistemleştirilmesi ve yeniden şekillendirilmesi için krallık topraklarında mevcut Arap, Yahudi ve Hristiyan kültür geleneklerini bir arada tutan çok bilgili bir kraldır. José Gómez-Menor (1985: 27), X. Alfonso'nun asıl başarısının edebiyat, tarih, hukuk ve bilim alanında bir dizi eseri çevirmek üzere seçkin bir çevirmen grubunu harekete geçirmesi ve böylece halk tarafından konuşulan dilin sabit hale gelmesi ve böylece edebiyat ve bilim dili kategorisine yükselmesine sebep olduğunu belirtir. Inés Fernández-Ordóñez (2004: 381) de benzer bir konuya değinerek XIII. yüzyılın Kastilyacanın standard bir dile dönüşümünde ilk adımların atıldığı dönem olduğunu belirtir ve bu yüzyılda hüküm süren tüm Kastilya Leon krallarının, yani III Fernando (1217-1252), X. Alfonso (1252-1284) ve IV. Sancho (1284-1295) arasında X. Alfonso'nun Kastilya dilinin kullanımını kurumsal hale getirdiğini ve bir dizi metin üretiminin gerçekleşmesini desteklediğini ifade eder.

Resim 6: Bilge X. Alfonso

Kaynak: León7días diario de noticias Decano de la Prensa de León, 2019

Arapça yazılmış önemli eserler, Roman dilindeki eserleri gerek doğrudan gerekse Latince aracılığıyla etkilemiş ve Toledo’da özellikle XII. yüzyılda gelişen okulda bir grup bilgin tarafından yapılan çeviriler Bilge X. Alfonso’nun hüküm sürdüğü dönem boyunca devam etmiştir (José Gómez-Menor (1985: 28). XIII. yüzyıl ikinci yarısının Kastilya edebiyatının başlangıç dönemi olduğuna işaret eden Harvey (1977: 109-117) X. Alfonso dönemi çevirilerinden söz ederken İber yarımadasında Arapça’dan yapılan ilk çevirilerin şüphesiz Latince’ye olduğunu ve Toledo Okulu’nun Toledo başpiskoposlarının hamiliğinde faaliyet gösterdiğini ifade eder.

Resim 7: Bilge X. Alfonso

Kaynak: Biografías y Vidas, *La enciclopedia biográfica en línea* [Internet], Barcelona, España, 2004

Toledo Çevirmenler Okulu'nun faaliyetlerini kapsayan iki yüz yıllık sürecin, XII. yüzyılın başından XIII. yüzyılın sonuna kadar uzandığını belirten González (2007: 80), bu sürecin iki ayrı döneme ayrıldığını ifade eder: İlk dönem, başpiskopos Raimundo (1125-1152)'nin, kilisenin yeniden reforme edildiği ve gregoryen reformun gerçekleştiği XI. yüzyılda Toledo katedraline bağlı olarak faaliyet gösteren merkezin yürütülmesinden sorumlu olduğu dönem; ikincisi ise, 1252 yılından XIII. yüzyılın sonuna kadar devam eden ve X. Alfonso'nun Toledo Çevirmenler Okulu tarafından temsil edilen dönem.

Resim 8: Sarayında bir çeviriye dikte eden X. Alfonso

Kaynak: Cantigas de Santa Maria elyazmalarının birinden alınmıştır (Madrid, Escorial San Lorenzo Manastırı)

Yönetimin başında olduğu yıllarda döneme damgasını vuran kültürel ve bilimsel faaliyetlerin doğrudan X. Alfonso'nun bu konulardaki ilgisi ile alâkalı olduğunu belirten Foz (1957: 28), adı geçen kralın bilim ve bilgiye tutkun olduğunu ve birçok çalışmaya destek olduğunu ve bu çalışmalardan bazılarını da bizzat katıldığını ifade eder. X. Alfonso'nun desteklediği bu çalışmalar beş farklı alanda, yani hukuk, tarih, bilim, edebiyat ve boş zaman faaliyetlerini kapsamaktadır ve bunlar hem çeviri hem de orijinal eserleri kapsamaktadır Foz (1957: 28). Yapılan çalışmalar konusuna Foz şunları ilave eder:

“Özellikle astronomi ve astroloji konusunda olan bu çalışmalar çoğunlukla 1250 ve 1260 yılları arasında gerçekleşmiş ve 1270 yılına doğru ortaya çıkmış olup bu eserlerde değinilen ve büyük ölçüde mevcut kaynaklardan yararlanan alanlar, X. Alfonso tarafından imzalanan *Cronica General* adlı eserin giriş bölümünün de kanıtladığı gibi tarih yazımı ve hukuk ile ilgilidir. Bu girişimde kralın rolünün esas olduğu vizyon, X. Alfonso'nun bütün çabasını savaş ve siyasete harcadığı 1260 ve 1270 yılları arasında desteklenmiş, bu arada 1264 yılında özellikle *müdeccenlerin*⁶ Endülüs'te istikrar bozucu isyanları nedeniyle çeviri faaliyetleri azalmış, 1270 yılına doğru entelektüel faaliyetler tekrar başlamıştır.” (Foz, 1957: 28-29).

Otabek (2020: 13), Toledo okulu faaliyetlerinin tarihsel açıdan dört döneme ayrıldığını ifade eder: yaklaşık olarak 1105-1125 yıllarını kapsayan *birinci dönem*, özellikle astroloji, astronomi ve matematik alanlarında yoğunlaşmış olup çeviri çalışmaları seçimi oldukça kaotiktir; 1126-1151 yıllarını kapsayan *ikinci dönem*, başpiskopos Raimundo ile özdeşleşmiş olup, matematik, astronomi, astroloji ve tıp alanlarını kapsamakta ve daha organize bir nitelik taşımaktadır; 1152-1252 yıllarını kapsayan ve ‘Toledo Okulu’ olarak adlandırılan *üçüncü dönem*, belirli bir organizasyona ve daha merkezi bir sisteme sahip olup çevirmenler arasında bir iletişim söz konusudur ve başpiskoposlar John (1152-1166) ve Rodrigo Jimenez de Rada (1202-1247) yönetiminde ve hamiliğinde yapılan çeviriler Farabi, Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Cebir gibi Müslüman alimler ve Aristo'nun metafizik ilkeleri ve felsefe konularına odaklanmıştır; *dördüncü dönem* ise, Bilge olarak

⁶ Müdeccenler veya Müdecceller, İber Yarımadası'nda daha önce Arapların yönetimi altında bulunan Endülüs'te, Reconquista süreci ve izleyen dönemde Katolik yönetimi altında yaşayan İspanya Müslümanları.

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCdeccenler> Erişim Tarihi: 10/06/2021

adlandırılan, oldukça eğitimli, çok yönlü, ve fen bilimleri, tarih, hukuk, edebiyat ve dil konularına ilgili X. Alfonso (1252-1284)'nın hüküm sürdüğü dönemi kapsar. Otabek X. Alfonso'nun çalışmalarını şöyle açıklar:

“Bazı İspanyol tarihçiler, günümüze kalan çeviri elyazmalarındaki kenar notlarının X. Alfonso'ya ait olduğunu düşünüyor. Kral bizzat kendisi, okuldaki çalışmaları denetlemiş, çeviri yapacak kişileri seçmiş, çevirisi yapılacak eserleri bulmuş ve çeviri yöntemleri ile ilgili tartışmalara katılmıştır. X. Alfonso döneminde fizik, simya ve matematik ile ilgili ilmi eserler çevrilmiştir. X. Alfonso döneminde hem bir çeviri merkezi olarak hem de orijinal bilimsel eserler yazımında çok önemli bir merkez haline gelmiştir. Kralın çeviriler için öğrenilmiş bir dil olarak Latinceyi terk etme ve İspanyolca edebî dilin öğrenilmiş bir versiyonunu kullanma kararı, İspanyolcanın ilk temellerinin gelişiminde çok önemli sonuçlar ortaya koymuştur. İtalya, Almanya, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerden bilim insanları tıbbî, dinî, klasik ve felsefî metinlerin çevirisi için Toledo'ya gitmiş ve klasik Arapça, klasik Yunanca ve eski İbraniceden elde ettikleri bilgilerle ülkelerine geri dönmüşlerdir.” (Otabek, 2020: 15).

X. Alfonso'nun desteklediği çalışmaların, örneğin Roman diline, Fransızcaya, Latinceye çeviri yapılması, yeniden çeviri, adaptasyon gibi çeşitli formların, Araplardan miras kalan bilginin özümsemiğine dair açık bir iradenin kanıtı olduğunu belirten Foz (1957: 30), X. Alfonso'nun bu çalışmalarda aktif bir rol almadığı açık bir durum olsa da, çeşitli önsözlerdeki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, yapmış olduğu etkinin dikkate değer olduğunu belirtir. Metin seçimi ve çalışmalarda yer alanlar arasında yapılan iş organizasyonu kralın önüne geliyor ve o da, metinleri tekrar çevirtiyor, yorumlar ilave ettiriyor hatta bazen astronomi eserlerine resimler koyduruyordu (Foz (1957: 30).

Procter (1945: 12), X. Alfonso'nun yönetimi altında üretilen kitapların konularına göre, bilimsel, tarihî, hukukî ve edebî olmak üzere dört gruba ayrılabilceğini belirterek, en çok bilinen eserinin *Tablas Alfonsíes* (Alfonso Tabloları / *İng.* Alfonsine Tables) olduğunu ve XI. yüzyıl Kordoba'lı astronom el-Zerkali'nin (Arzachel) tablolarına dayanan ve gezegenlerin hareketlerini anlatan eser olduğunu ifade eder. *Tablas Alfonsíes*'in yanı sıra iki koleksiyondan oluşan bir başka eser daha vardır: Bunlardan biri astronomi üzerine *Los libros del saber de astronomía* (Astronomi bilgisi kitapları) ve diğeri de astroloji üzerinedir. Zikredilmesi gereken diğer önemli kitaplar, *Libro de las estrellas fijas* (Tespit

edilmiş yıldızlar kitabı), *Libro del Alcora* (Alkol Kitabı), *Lapidario* (Taşlar Üzerine), *Libro de las cruces* (Takımyıldızları Kitabı), *Libro de los juicios de las estrellas* (Yıldızlar üzerine düşünceler kitabı) ve *La Estoria de España* (İspanya Tarihi). X. Alfonso döneminde yapılan çeviriler, IV. Bölüm’de çevirmenler ve yaptıkları çeviriler detaylı olarak ele alınacağı için bu bölümde bu kadar bilgi vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

3.4. Toledo Çevirmenler Okulu’nun Adı ve Tarihî Açısından Önemi

González (1997: 11) Toledo Çevirmenler Okulu’nun tarihî öneminden söz ederken, her şeyden önce XII. yüzyıl Batı düşünce tarihini karakterize eden Rönesans öncesi bilimsel ve felsefî gelişim ve şekillenmenin dikkate alınması gerektiğini belirtir ve hiçbir yazarın, o dönemin düşünce tarihinin en önemli kültürel devrimlerinden biri olarak bu okulun ortaya koyduğu etki konusunda şüphesi olmadığını ifade eder.

Gerek Jourdain, gerek Rose gerekse Renan veya Menéndez Pelayo, antik bilginin kaybolmasının önlenmesi ve aktarılması, ayrıca özgün bilgi üretim merkezi olarak Toledo’nun önemi konusunda hemfikirdir, ancak XII. ve XIII. yüzyıllarda Toledo, İber yarımadasında bu tür çalışmaların yapıldığı tek yer değildi ve tüm coğrafyada Cordoba, Sevilla, Granada, Játiva, Valencia, Murcía, Almería, Tarazona, Zaragoza, Barcelona, Pamplona, León, Segovia, Burgos ve Tudela gibi dağınık entelektüel merkezler vardı ancak bunların içinde Toledo öne çıkıyordu (León, 2017: 556).

Basarán (1995: 1)’a göre Toledo Çevirmenler Okulu, İspanya’nın Batı kültürüne en önemli katkılarından biri olmuştur ve teknik bilgi ve kültür aktarımı için gerekli olan Avrupa entegrasyonunda önemli bir faktör olan birlikte yaşama (*convivencia*) çeviri çalışmalarında oldukça önemli bir faktör olmuştur. Toledo Çevirmenler Okulu’nun öneminin sadece metinlerin geri getirilmesi ile sınırlandırılmayacağını belirten Minecan (2012: 115), bu okul sayesinde felsefî kavramların uyarlanması ve anlamlarının yerleşmesini sağladığını ifade eder.

González (1997: 11), ‘Okul’ adı altında Ortaçağ Toledo çevirmenlerinin yaptıkları çalışmalar konusunda sürekli ve geleneksel gruplandırma eğiliminin sorgulanması gerektiğini ifade eder. González (1997: 11)’e göre, prensip olarak böyle bir gruplandırma ancak, Ortaçağ Toledo çevirmenlerine atfedilen tematik-tarihsel alanın, o dönemin

düşünce tarihinin karakteristik akım veya kurumları (örneğin, Chartres Okulu veya San Víctor Okulu) ve düşünce tarihçilerinin, Toledo Okulu ile ilişkilendirdikleri diğer çevirmen grupları (Salerno Okulu çevirmenleri, II. Federico saray okulu çevirmenleri veya Ebro vadisi okullarındaki çevirmenler) ile karşılaştırıldığında sınırlandırılabilirdiği ölçüde geçerli olabilir.

Resim 9: Toledo Çevirmenler Okulu (Toledo)

Kaynak: La Cerca.com – Noticias de Castilla-La-Mancha Erişim Tarihi: 20/06/2021

González Toledo Okulu ile ilgili şu açıklamaya yer verir:

“Bütün bu durumlarda tarihçi, kapsamı geniş bir anlam içeren, ‘Okul’ (Escuela) kavramına sığınır ve bu da sınırlama ve karşılaştırmaları mümkün hale getirir. Düşünce tarihi, Toledo şehri söz konusu olduğunda, şehrin tarihi boyunca bilimsel derinliği olan üç tane okulun varlığını teşhis edebilmiştir: XI. Yüzyılın ikinci yarısında Toledo Emirliği’nde Toledo-Arap Okulu, bizim üzerinde durduğumuz Çevirmenler Okulu ve XVII. Yüzyılda Sancho de Moncada okulu etrafında ortaya çıkan Toledo Ekonomi Okulu ve bunlara ayrıca Vizigot Toledo Hristiyanlık Okulu da ilave edilebilir.” (González, 1997: 12).

González (1997: 12), burada sözü edilen ‘okul’ tanımlamasının çözülmesi zor bir problem olduğundan söz ederek, başından beri somut olarak Ortaçağ Toledo çevirmenlerinin gerçekleştirdiği çalışmaların ‘okul’ (escuela) kavramı ile ifade edildiğini ve buradan hareketle diğer Avrupa ülkelerinden ve Ortaçağ İspanya’sının başka bölgelerinden gelen

diğer çevirmen gruplarının da isimlendirilmek için aynı kavramın kullanıldığını ifade eder.

Son iki yüz yılda Toledo'da çalışan çevirmenler üzerine çok şey yazıldığını, objektif verilerin çok olmaması nedeniyle muhtemelen bilgiden çok yoruma dayalı olarak aşırı bir şekilde yazılar yazıldığını ifade eden Santoyo (2004: 41), gerçekte var olmayan çevirmenler okulunun kuruluşunun don Raimundo'ya atfedildiğini, büyük bir ihtimalle onun belirli metinlerin finansmanını sağladığını ve daha fazlasının söz konusu olmadığını belirtir.

Pym (2000: 34-35) *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History* adlı eserinde Toledo'ya yapılan atıfların hiç birinin coğrafi anlamda dikkatli kullanılmadığını çünkü on ikinci yüzyılda Arapçadan yapılan çevirilerin İspanya'nın birçok bölgesinde, özellikle de kuzeyde yapıldığını belirtir ve hiçbir Ortaçağ yazarının Toledo'dan bahsederken çevirmenler okulu bir yana 'okul' kavramını bile kullanmadığını ifade eder. Pym'e (2000: 56) göre 'Toledo Okulu' kavramı, anlamını olabildiğince geniş tutmak için efsaneleştirilmiştir.

Gerçekte ne Toledo'da, ne Vivarium, Ripoll, Salerno, Lunel veya Palermo'da ne de tüm Ortaçağ Avrupa'sında çeviri öğretimi yapılan okul, kolej veya derslik olmamış, burada sadece en başta *collège* olarak kullanılan ve daha sonra *Schule*, *Übersetzerschule*, *school of translators*, *scuola di traduttori* şeklinde kullanılan talihsiz bir isimlendirme söz konusudur (Santoyo, 2004: 37).

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda eğer okullar yoksa, o halde İber yarımadasında ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Eldeki belgelerin gösterdiğine göre gerek bireysel gerek iki veya üç kişilik gruplar halinde, bazen gezerek bazen belirli bir yerde, bir haminin himayesinde ve onun talimatlarına göre çalışan çevirmenler vardı (Santoyo, 2004: 37).

1085 yılında Toledo'nun VI. Alfonso tarafından yeniden fethedilmesinden sonra, nasıl ki Araplar camileri sadece ibadet amacıyla değil aynı zamanda kütüphane veya eğitim-öğretim amacıyla da kullanıyorsa, Toledo şehri başpiskoposları da ulu camiye kiliseye çevirmekle kalmamış, aynı zamanda burayı çeviri faaliyetleri için fiziki bir mekân haline getirmiş ve Toledo Okulu, camiden dönüştürülen Toledo katedralinde çalışmalarını sürdürmüş, Hermann el Alemánn İbn-i Sina'nın *Comentario Medio* ve Aristoteles'in *Etica a Nicómaco* (Nikomakhos'a Etik) adlı eserlerini burada çevirmiştir (Rose: 1874:

327-349). Ancak González (1997: 13), Rose'un Toledo Çevirmenler Okulu ile ilişkilendirdiği fizikî mekânla ilgili ısrarını kanıtlayan tatmin edici bir belge bulunmadığını ifade eder.

Bu konuda yazılmış eserler incelendiğinde, somut anlamda bir Toledo Çevirmenler Okulu'ndan söz edilmesi mümkün görünmese de, İspanya'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Toledo'da da yoğun bir çeviri faaliyeti gerçekleşmiş, hatta Toledo diğer şehirlere bakarak bu konuda daha fazla öne çıkmıştır. Ortaçağ Hristiyan Batının yoksul ve zayıf düşünce dünyası, Toledo başpiskoposları ve X. Alfonso himayesinde özellikle Toledo'da gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri sayesinde zenginleşmiştir.

“Bu noktada İbn-i Davud'un (Avendauth, Avendeuch, Avendhut, Avendeuth, Avendeath, Avendebech, Avendar, Abandana) Toledo başpiskoposu talimatı ile İbn-i Sina'nın *Lógica* çevirisinin önsözüne bakmak gerekir. İbn-i Davud, Gundisalvo ile birlikte Latinceye çevirdikleri İbn-i Sina'nın *De anima* (Metafizik) adlı eseri başpiskopos Raimundo'ya atfeder (“Reverendissimo Toletanae Sedis archiespiscopo et Hispaniarum primati”) ve Gilson'a göre (bu noktada tüm felsefe tarihçileri aynı fikirdedir) skolastik düşüncenin oluşmasında etkili olan bu çevirinin yapmış olduğu büyük etki sayesinde Hristiyan Batının düşünce yapılanmasında belirleyici olmuştur.” (González, 1997: 15).

Toledo Çevirmenler Okulu'nun çeviri faaliyetleri sadece Batı Avrupa felsefe, bilim, teknik, tıp gibi alanlarda değil, İspanya'da dil üzerinde de birtakım etkileri olmuştur. Ardemagni (1994: 73), Toledo'da yapılan çevirilerin Kastilya dili üzerindeki etkisini araştırdığı makalesinde, Toledo çevirmenlerinin, Kastilya dilinin standart hale getirilmesinde ilk adımları attıklarını, fakat burada yapılan seçimin Latince değil, ulusal kimlik oluşturmak amacıyla Kastilyaca olduğunu belirtir.

Ortaçağ'da Latince Kur'an çevirileri, İslam'ın doğrudan tanınması ve böylece Hristiyan Avrupa'da ve özellikle İber Yarımadası'nda, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında gerçekleşen mücadelelerde, entelektüel ve dini açıdan Hristiyanlar için güçlü bir silah olmuştur. İslami doktrinlerin doğrudan tanınması ve bu bilgilere dayanarak İslam'ın çürütülmesi amacıyla Kur'an'ın ve İslami metinlerin Hristiyan Latinler tarafından anlaşılması için öncelikle Kur'an çevirisi gerekli hale gelmiş ve Peter the Venerable'ın teşviki ile 1142/43 yılında Robert of Ketton tarafından, daha sonra 1210 yılında Mark of

Toledo ve 1456 yılında da Juan de Segovia tarafından Kur'an çevirileri yapılmıştır. González (1997: 15), Toledo'lu Marcos'un (Marcos de Toledo), 1209 tarihinden itibaren Toledo başpiskoposu olan Don Rodrigo Ximénez ve Toledo kilisesi başdiyakozu Reverendo Mauricio'nun tavsiyesi üzerine Hicrî 606, yani 6 temmuz 1209 ve 25 haziran 1210 tarihleri arasında Kur'an çevirisini bitirdiğini ifade eder. González (1997: 15) burada ayrıca Juan Hispalense'nin Kusta bin Luka'dan Latinceye çevirdiği *De differentia inter animam et spiritum* (Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Üzerine) adlı eserde Toledo başpiskoposu Raimundo'ya yaptığı ithaftan da söz edilmesi gerektiğini ifade eder ve bu ithafın, bazı tarihçilere göre, Toledo kilisesinin çevirileri nasıl himaye ettiğini gösterdiğini ve Ortaçağ çevirmenlerinin faaliyetlerini, tam anlamıyla bir "okul" da gerçekleştirdiklerinin bir kanıtı olduğunu belirtir.

Resim 10: Toledo Çevirmenler Okulu (Toledo)

Kaynak: turismodeobservacion.com Erişim Tarihi: 15/06/2021

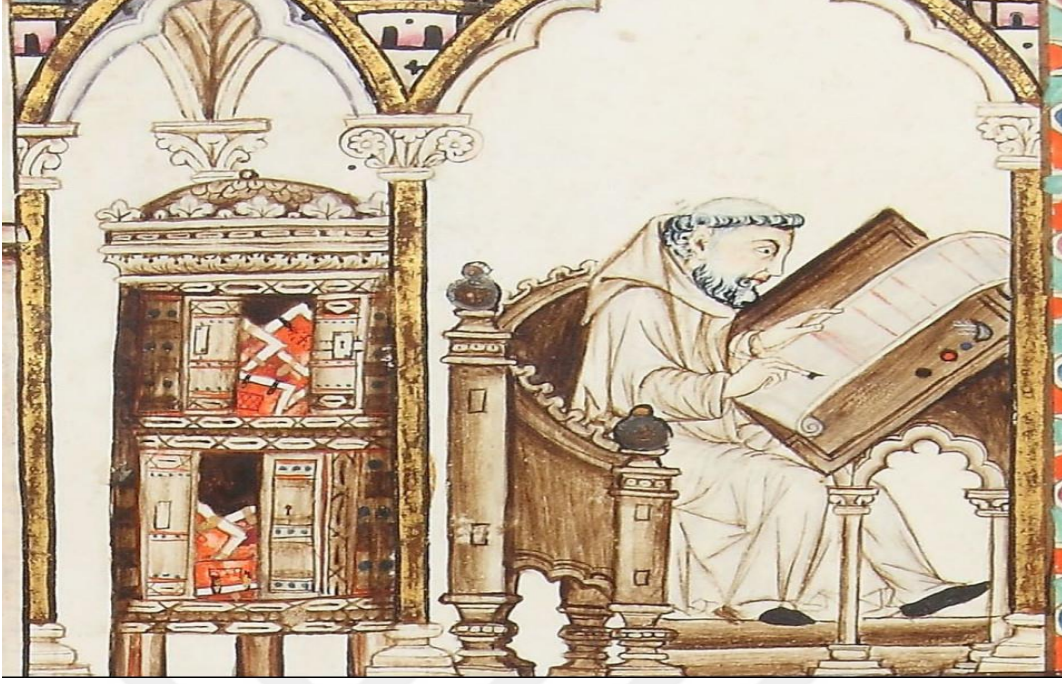
Ancak González bu konuda sözü edilen 'bazı tarihçiler'den farklı düşünür ve Juan Hispalense'nin Raimundo'ya yaptığı ithafın, çevirmenin, kudretli başpiskopos Raimundo'nun himayesini arama gayretinden başka bir şey olmadığını ifade eder ve bu çevirinin Juan Hispalense'nin kendi kararı olduğunu ancak bunun bir himaye

sağladığından söz edilebileceğini ve Ortaçağ Toledo'sunda organize bir çevirmenler okulunun kurulması için destek olduğunu belirtir (González, 1997: 16).

Ortaçağ'da kilisenin izlediği kültür politikasının bu tür çeviri faaliyetlerinde yapmış olduğu etki yadsınmaz, zira o dönemde bu tür faaliyetlerin hamiliğini yapan en önemli kurum kilise veya X. Alfonso gibi bilime, ilme, tekniğe düşkün hükümdarlar olmuştur. Bugün Toledo Çevirmenler Okulu olarak bahsettiğimiz organize ve yapısal olarak kurumsallaşmış çalışmaların gerçekleştirilmesinde kilise çok önemli bir rol oynamış ve bahsettiğimiz okul, XII. ve XIII. yüzyıl düşünce tarihinde bütün ağırlığını hissettirmiştir.

Vegas (2004: 112), Toledo'nun X. yüzyılda Bağdat'ta doğan Aristocu Arap düşüncesinin varış noktası olduğunu ve İskenderiye, Tunus, Fas'da olgunlaşarak iki farklı dünyanın yani Arap ve Hristiyan dünyalarının sınırında yer alan Latin Batı'ya, diğer ifadeyle Toledo'ya vardığını belirterek Toledo'nun İslâm'ı alarak Latinlere ve Hristiyanlara aktardığını ifade eder ve XII. yüzyılda Toledo'da çevrilen Arapça eser kataloğunun günümüzün en büyük yayın kataloğu ile kıyaslanabileceğini belirtir zira tıp, geometri, astronomi, matematik, büyücülük, gibi bilimsel eserler, felsefi eserler, Aristo yorumları ve onu yorumlayanların hepsi burada çevrilmiştir. Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çeviriler, gerek tek başına çalışan gerekse belirli gruplar halinde çalışan çevirmenler tarafından gerçekleştirilmiş ve Ortaçağ düşünce tarihinin temellerini oluşturmuştur (González, 1997: 17).

González (1997: 16), Toledo Çevirmenler Okulu kavramının genellikle yanlış bilindiğini ve böyle bir okuldan söz edilemeyeceğini ifade ederek bu kavramla, önce kilisenin talimat ve amaçları doğrultusunda, daha sonra X. Alfonso ile birlikte, çevirmenler veya bazı durumlarda çevirmen grupları tarafından yapılacak çalışmalar için görev veren kraliyetin talimatları doğrultusunda kurumsal ve organize çalışmaları anladığımızı ve ayrıca, Toledo başpiskoposlarının veya X. Alfonso'nun himaye etmelerine rağmen somut anlamda ve yapısal olarak kurumsallaşmış gerçek bir okulun kurulmasına öncülük etmediklerini ifade eder. Her ne kadar somut anlamda bir okul söz konusu olmasa da kilise iktidarının kurumsal ve ekonomik desteği olmasaydı Arapçadan bu çevirilerin yapılması mümkün olmazdı.

Resim 11: Toledo Çevirmenler Okulu'nu Gösteren Bir Resim

Kaynak: Al-Andalus y la Historia

León (2017: 567), Toledo'nun XII. ve XIII. yüzyıllarda en önemli bilim ve felsefe merkezi olduğunu, bunun da sadece Arapçadan Latinceye çevrilen bilimsel ve felsefi metinlerin niceliğinden değil ayrıca en gelişmiş bilgiye ulaşmak isteyenlere sunduğu o dönemin sosyo-kültürel ve siyasi ortamından ileri geldiğini ifade eder ve İber yarımadasının, özellikle Toledo'nun bilginin merkezi olduğunu, Avrupa'nın her tarafından gelen insanların kadim bilgiye ulaşmak, çevirmek, özümsemek ve Latin Batıya aktarmak için buraya geldiklerini belirtir. Ancak Toledo ne yarımadanın ne de kıtanın tek entelektüel merkezi değildi fakat en muhteşem merkezlerden biriydi (León, 2017: 568).

González (2007: 83), Toledo'da çevirmenlerin gerçekleştirdiği çalışmaların, antik düşünce ve Avrupa'nın batısında ortaya çıkan Roma sonrası kültürler arasındaki zincirin, V. ve VI. yüzyılların siyasi, sosyal ve ekonomik türbülanslarının kırık zincirini yenileme konusunda belirleyici olduğunu belirterek, Toledo'da gerçekleştirilen çeviri faaliyetinin, üniversiteler ve eğitim planları için, hepsinden öte üniversite eğitiminin, metinlerin analiz ve tartışmasına dayandığı için Paris, Bologna ve Montpellier üniversiteleri için çok önemli bir destek olduğunu ifade eder. Okulun en önemli katkısı, fen, tıp, matematik, astronomi ve astroloji konusunda olmuş, Avrupa astronomisinde olduğu gibi, Galile,

Kopernik ve Kepler'in gezegenlerin yörüngeleri ile ilgili çalışmalarında, Galile'nin optik ve Newton'un yerçekimi konusundaki çalışmalarında hareket noktası olmuştur (González, 2007: 86).

Vegas González (2005: 109-134), İber yarımadasında tıp, fen ve felsefe konusunda yapılan çevirilerin katkıları konusunda şunları söyler:

- a) Araplar tarafından, özellikle İbn-i Sina tarafından yorumlanan yeni bir Aristoculuğun girişini sağlamıştır zira daha önce Aristoculuk sadece Boecio, Porfirio ve Escoto Eriúgena tarafından yapılan yorumlarla tanınıyordu;
- b) Birûnî'nin Arapça tashihleri sayesinde Batlamyus'un kozmoloji sisteminde ilk çatlak oluşmuş, bu doğrultuda Gerardo de Cremona Toledo'da *Almagesto* (el-Mecistî)'yu çevirmiştir;
- c) Optik, simya, matematik ve jeoloji konularında önemli bir ilerleme kaydedilmiş, yarımada el-Kindî, Farabî, İbn-i Kurra, İbn-i Heysem ve Harezmi gibi alimlerin eserleri çevrilmiştir;
- d) Arap-İran Galenosculuğu giriş yapmış, Gerardo de Cremona İbn-i Sina'nın *Canon* (El-Kanun fi't-Tıb) adlı eserini çevirmiştir.

Salvador Miguel (1992: 46) de Toledo Çevirmenler Okulu'nun yaptığı kültürel katkının zenginliğine değinerek, Raimundo döneminden itibaren gerek Arapça'dan yapılan çeviriler, gerekse daha önce Arapçaya yapılan Yunanca çeviriler üzerinde Müslümanlar tarafından yapılan ayrıntılı yorumlama ve analizlerle tüm Avrupa üzerinde etkili olduğunu belirtir ve bir yandan felsefe, diğer yandan çeşitli bilimlerin bu çeviri faaliyetlerinden faydalandığını ifade eder. Bazı orijinal eserlerden bağımsız olarak, Aristo'nun eserlerinin bilinmesi için Juan de Sevilla tarafından çevrilen İbn-i Sîna ve Gazâlî gibi ve yine Juan de Sevilla tarafından ve daha kapsamlı olarak Gerardo de Cremona tarafından çevrilen Fârâbî gibi birkaç Müslüman düşünür üzerinde odaklanılmıştır (Salvador Miguel, 1992: 46).

Serafin Vegas González (1997: 21), Toledo Çevirmenler Okulu'nun, kurumsal bir okul (dar anlamda 'okul') olmasından çok, XII. yüzyıl boyunca ve XIII. yüzyılın ilk yarısında gelişen, resmî olmayan ve daha gelişmiş bilimsel bilginin (özellikle Gerardo de Cremona'nın oluşturduğu halkanın etkisiyle matematik, astronomi-astroloji, ve tıp

alanlarında) çoğul aktarımına hayat veren, o dönemin çığır açan felsefî yönelimlerin aktarılmasını sağlayan ve Aristo, Farâbî, İbn-i Sîna veya İbn-i Rüşd'ün katkılarının yayılması ile Ortaçağ Toledo'sunda tüm Batı kültürü için bir referans noktasına dönüşen özel bir kültür çevresi olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Toledo'da çalışan çevirmenler (hepsinden çok Domingo Gundisalvo, İbn-i Davud/Avendauth veya Miguel Scoto), yeni katkıları Hristiyan felsefe geleneğine dahil etmeyi biliyorlardı zira o zamana kadar ilgili doktrinleri, Platon mistisizmi ışığında şekillenmiş bilimsel ve felsefî bilginin ilk sistemleştirilme eşiğini aktarmada yetersiz kalmış ve temel uygulamasına Chartres Okulu ve San Víctor Okulu'nda rastlamıştır (González 1997: 21).

Toledo'nun haklı olarak Arapça bilimsel ve felsefî metinlerin tercüme edildiği başlıca çeviri merkezi olmakla tanındığını ifade eden Burnett (2001: 249), seçkin bir konuma gelmesinde birçok faktörün etkili olduğunu belirtir. Burnett ayrıca Toledo şehri ile ilgili olarak şu açıklamaya yer verir:

“Birincisi, nüfusunun dil açısından karma olması idi. Kastilyalı VI. Alfonso, 1085 yılında Toledo'yu Araplardan geri aldığı anda, şehir kan dökülmeden ele geçirilmiş ve şehirde yaşayanların oturmalarına izin verilmiş, mallarının sahibi olmaya devam edecekleri söylenmişti. Alfonso kendini, ‘iki dinin kralı’ olarak ilan etmişti. (...). İkinci faktör ise, Toledo'nun Alfonso tarafından fethedilmeden önce de bilimin merkezi olmasıydı.” (Burnett, 2001: 249).

Ancak Burnett (2001: 250), 1130 yılına kadar Toledo'da Arapça metinlerin Latinceye tercümesi konusunda herhangi bir ilgi olmadığını ve bunun da şaşırtıcı olmadığını belirterek çeviri yapılması için, metinlerin orijinal dilini bilmeyen ilgili bir kesimin olması gerektiğini söyler ve Toledo'da bu konulara ilgi duyulmasının, şehir ele geçirildikten sonra Fransız başpiskopos Bernard of Sédillac (1086-1125) ve arkasından gelen Raimundo (1125-1152) ile ortaya çıktığını, bu başpiskoposların öncelikle ilgilendikleri konunun bilimde ilerlemekten çok kiliseyi reforme etmek olduğunu ifade eder.

Julio César Santoyo (2011: 45), XII. yüzyılda Toledo'da bir ‘okul’ yoksa, bu durumda İber yarımadasında ne olduğunu ve Toledo Çevirmenler Okulu ile ilgili mitleri ve gerçekleri sorguladığı makalesinde, eldeki belgelerin, sadece Toledo'da değil, yarımada'nın değişik yerlerinde gerek bireysel gerekse de başkalarıyla işbirliği halinde, bir hâminin desteği ve talimatlarıyla çevirilerini gerçekleştirdiklerini vurgulayarak,

çevirmenlerin hemen her zaman gezerek bazen de tek bir yerde sabit kalarak çeviri yaptıklarını ifade eder. Bu çevirmenlerin, çoğunlukla din adamı olan Hristiyan çevirmenler ile ortak çalışma arkadaşları olan Yahudi ve Müslümanlardan oluştuğunu ve bazılarının yarımadadan, bazılarının da Pirenelerin ötesinden yani İtalya, İngiltere, Belçika, İskoçya, Dalmaçya, Macaristan veya Almanya'dan geldiklerini dile getiren Santoyo (2011: 45), kendi ifadesiyle, fikirlere değil gerçeklere dayanarak Toledo Çevirmenler Okulu ile ilgili olarak maddeler halinde şunları vurgular:

- 1- Başpiskopos Raimundo Toledo'da bir çeviri okulu kurmamıştır: bundan söz eden veya aksini dile getiren en küçük bir belge bulunmamaktadır; bu başrahibin yirmibeş yıllık piskoposluğu döneminde hiçbir çevirinin tek bir ithafında bile ne bir kurumdan, ne bir himayeden ne de bir 'okuldan' söz edilmemektedir.
- 2- O dönemde böyle bir okulun varlığından söz eden en küçük bir belge bulunmadığı gibi, sonrasında, Ortaçğ Rönesans veya modern dönemde de böyle bir belge ortaya çıkmamıştır.
- 3- Tüm XII. yüzyıl boyunca (yüz yıl), Toledo'da sadece *dört* çevirmen öne çıkmaktadır: Juan Hispalense, Domingo Gundisalvo, Gerardo de Cremona ve İbn Davud (Avendauth) adlı bir Yahudi. Bir yüzyılda sadece dört çevirmen. Toledo'da bir 'çevirmenler okulu'nun var olduğunu söylemek, şüphesiz boş, olmayan bir okuldan söz etmek anlamına gelir. Nasıl ki bir çiçekle bahar olmazsa, yüz yıllık sürede dört çevirmen de bir 'okul' oluşturamaz.
- 4- Bu dört çevirmen, yüz yıl boyunca yüzden fazla Arapça metni Latinceye bireysel olarak çevirmiş, bu metinlerden sadece beş tanesinde işbirliği yapılmıştır. En üretken çevirmen olan Gerardo de Cremona, yetmişden fazla çevirisinden sadece bir tanesini başka bir çevirmenle birlikte yapmıştır.
- 5- Bu yüzyıldaki diğer çevirmenler Toledo'da çalışmamışlardır: Barcelona'da Platón de Tivoli ve Abraham bar Hiyya, Tarazona'da Hugo de Santalla, Tudela'da (?) Roberto de Chester ve Hermann de Carintia, Leon'da Herman de Carintia veya Segovia'da Roberto de Chester. Alfredo de Sareshel, Adelardo de Bath ve Rodolfo de Brujas'a gelince, modern tarih, Adelardo de Bath'ın durumunda olduğu gibi, Toledo'da bulunduklarından söz etmez.

Toledo’da yapılan tercüme faaliyetleri hangi sebeple olursa olsun ve nerede yapılırsa yapılsın, ortada literatürde geniş bir yer tutan ve yoğun çeviri faaliyetlerinin gerçekleştiği yaklaşık yüzelli yıllık bir dönem söz konusudur. Ancak literatürde sürekli bir okuldan söz edilmesi nedeniyle, böyle bir okulun fiziki anlamda varlığı da araştırmacıları her zaman meşgul etmiştir.

González (1997: 22), XII. ve XIII. yüzyıllarda çevirmenlerin yapmış oldukları faaliyetlerin dar anlamda bir okulun varlığını ortaya koymadığını, ancak Toledo’lu çevirmenlerin, (a) bir konuya yönelme ve içeriğini kullanma birliği, (b) aynı çeviri tarzı ve (c) aynı çalışma metoduna sahip olmaları nedeniyle bilimsel-felsefi katkılarına bakarak böyle bir okulun var olduğunu kabul etmemiz gerektiğini, ancak bu içerik ve doktrin birliğinin, Ortaçağ Toledo çevirmenlerinin ve onlarla ilgili araştırma çevrelerinin ve entelektüellerin, Arapçadan Latinceye yaptıkları bilimsel-felsefi çevirilerde ortaya koydukları konu dağılımı ve ayrıca farklı ilgi ve doktrin yönelimleri dikkate alınırsa savunulacak bir destek bulunmadığını söyler.

Resim 12: X. Alfonso ve Toledo Çevirmenler Okulu

Kaynak: Blog de Lengua Castellana

Hoof (1996: 10), Toledo’nun 1085 yılında VI. Alfonso tarafından kurtarılmasından sonra önemli bir kültürel merkez haline geldiğini, tüm Avrupa’dan kültürlü insanları çektiğini belirtir ve Johannes Hispanus ve Domingo Gundisalvo’nun felsefi metinlerde başpiskopos Raimundo’nun ilk çalışma arkadaşları olduklarını ifade eder. Filozof ve

hekim İbn-i Sina'nın *De anima* (metafizik) ve *Kitabü's-Şifa* eserlerini, Yahudi-İspanyol filozof İbn Cebrol (Salomon ben Gabirol)'un *Fons vitae* (Yaşam Kaynağı) ve Müslüman filozof Gazali'nin tasavvuf eserlerini bunlara borçlu olduğumuzu ifade eden Hoof (1996: 11), mozarab Johannes Hispanus ve Gundisalvo'nun bilimsel metinler üzerinde de çalıştıklarını, matematikçi ve astronom Hârizmî'nin *De Numero Indorum* (Hint Hesabı Üzerine) adlı eserini çevirdiklerini belirtir. Farâbî'nin *Liber de scientiis* (İhsâ'ü'l-'ulûm), *Fontes questionum* (Uyun al-masâ'il), *De intellectu* (Risâle fi'l-'Akl ve'l Ma'kul) , *Liber exercitationis as vitam felicitatis* (Kitâbu't-tenbih a'lâ sabîl'il Sa'âde); Alejandro de Afrodisia'nın *De intellectu*; Isaac Al-Israili'nin *Liber de definitionibus* (Tanımlar Kitabı) adlı eserleri yine bu dönemde çevrilmiştir (González, 2007: 82). 1130 yılından itibaren Toledo'da çalışmaya başlayan Yahudi dönme Avendauth'un Yunan-Arap düşüncesinin Batıya aktarılmasında en önemli köprü görevi görenlerden biri olduğunu belirten González (2007: 82), el-Kindî'nin *De intellectu*, Kusta bin Luka'nın *De differentia inter animam et spiritum* (Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Üzerine), Farâbî'nin *De ortu scientiarum* (Kitâbu'l, Merâtibu'l-u'lum) İbn-i Cebrol'un *Fons Vitae* ve İbn-i Sina'nın *De anima* adlı eserlerini çevirdiğini ifade eder.

“Felsefî metinleri çeviren ilk çevirmen, çok dilli Yahudi ve mozarab İtalyan Gerardo de Cremona (1114-1187) olmuştur. Arapçadan Latinceye 71 bilimsel ve felsefî eser üzerinde çalışmıştır. Bunların arasında önce Öklid'in *Elementos* adlı eseri vurgulanmalıdır. Daha sonra Aristoteles'in doğa felsefesi metinleri, *De naturali auditu tractatus VIII* ile nesil ve bozulma üzerine *De generatione et corruptione*; İbn-i Sinâ'nın *Canon* eserlerini sayabiliriz. Ayrıca el-Kindî'nin *De quinque essentiis*, *De somno et visione*, Batlamyus (Ptolomeo)'un *Almagesto* adlı eserlerini sayabiliriz. Toledo'da çalışan ilk yabancı çevirmen İngiliz Abelardo de Bath (1070-1142) el-Harezmi'nin *las Tablas astronómicas*, Hermann el Aleman (ö.1143) Batlamyus'un *Planisfero* adlı eserini çevirmiştir. Toledo başpiskoposlarının talepleri üzerine Marcos de Toledo, Kur'an'ı (Corán) Latinceye çevirmiştir.” (González, 2007: 82).

Tüm Yahudi bilginler İbraniceden başka Arapça ve Kastilya diline de hâkim olup X. Alfonso'nun (1221-1284) Yahudi çalışma arkadaşlarıydılar ve kralı, Latince aleyhine olsa da Kastilya dilini destekleme doğrultusunda teşvik ediyorlar, *Eski Ahit*'i doğrudan İbraniceden Kastilya diline çevrilmesi için telkinde bulunuyorlardı (Hoof, 1996: 11).

Bilgili ve kültürlü bir kral olan X. Alfonso, çevirmenleri sadece desteklemekle kalmıyor, bazı çalışmalarda bizzat kendisi de yer alıyordu. Hoof (1996: 12)'nin ifadesine göre, X. Alfonso İspanyol kültürü yararına Arap kültüründen faydalanma konusunda istekliydi ve başpiskopos Raimundo ve ardından gelenleri çeviri konusunda teşvik etmiş, ayrıca Kastilya dili konusunda düzeltme görevini de kendi üstlenmişti.

Arap ilimlerini ve edebî mirasını Hristiyan İspanya'ya nakletme gayretinin X. Alfonso döneminde zirveye ulaştığını belirten Palencia (2009: 379; çev. M. Faruk Toprak), onun emri üzerine hem İncil hem de Kur'an'ın yanı sıra *Talmud*, *Kabal* ve *Kelile ve Dimne*'nin de İspanyolcaya çevrildiğini ifade eder.

Quadrado (2002: 51) XI. yüzyıl sonunda ve XII. yüzyıl başında Batı Avrupa'da, hem Arapçadan Yunancaya hem de Yunancadan Latinceye çeviri yapan çevirmenlerin çabalarını teşvik eden çeşitli merkezlerin ortaya çıktığını, İspanya'da önemli merkezlerin Barcelona, Segovia, Tarazona, León, Pamplona ve özellikle de Toledo olduğunu belirtir ve çeviri konusunda en önemli çalışmaların Toledo Çevirmenler Okulu tarafından yapıldığını ifade eder. Toledo'nun geri alınmasından sonra, daha önce Arapçaya çevrilmiş olan metinlerin Latinceye çevrilmesi için Hristiyanlar ve Yahudiler Müslümanlarla işbirliği yapmış, "iki dinin hükümdarı" olarak kabul edilen ve çevirmenlere hamilik yapan VI. Alfonso, ılımlı bir ortam oluşturmuş, XII. yüzyılda başpiskopos Raimundo döneminde (1126-1152), Toledo katedrali başdiyakozu olan ve 1130-1170 yılları arasında faaliyet gösteren Gundisalvo çeviriler konusunda oldukça etkin olmuştur ve o zamandan itibaren bir yüzyıl boyunca Toledo, Avrupa'da çevirilere adanmış piskopos (episcopal) okulları içinde öne çıkmıştır (Quadrado, 2002: 51).

González (2007: 84), çok yönlü bir hükümdar olan X. Alfonso (1221-1284)'nın, hüküm sürdüğü 1252-1284 yılları arasında, önceki dönemin çeviri politikası ile kıyaslandığında bir fark ortaya koyduğunu ve sanat ve bilimin koruyucusu olarak olağanüstü bir çaba gösterdiğini ve öncelikle edebî eserlere ilave olarak bilimsel ve felsefî bir eser bütüncesi (corpus) oluşturduğunu ifade eder. X. Alfonso tarafından verilen görevler hukuk, tarih, bilim, edebiyat, boş zaman gibi alanları kapsıyordu ve yapılan çeviriler özellikle astronomi ve astrolojiye ayrılmış, bu alanda en önemli eser olan *las Tablas astronómicas alfonsíes* (Alphonso Tabloları) hesaplamaları için 1272 yılında hazırlanmıştı (González, 2007: 85). X. Alfonso ve çalışma arkadaşlarının

Roman dilinde yazılan tarih konusundaki en önemli eserleri la *Estoria de España* (İspanya Tarihi) ve la *Grande e General Estoria* (Büyük ve Genel Tarih), şiir alanında *Cantigas*, teknik alanda ise saat yapımı üzerine *Los libros del relogio* (Saat Kitabı), *los Libros de axedrez, dados y tablas* (Satranç, Zar ve Masa Oyunları Kitabı) eserleri zikredilmelidir (González, 2007: 85).

Toledo'da birçok eserin çevrilmesi talimatını veren X. Alfonso'nun Kastilya dilini harekete geçirme eğiliminde olduğunu ve bunun için Hristiyan çevirmen bilginlere ve muhtemelen mozarablara veya en sonunda Yahudilere başvurduğunu belirten Pichon (2018: 271), Endülüs döneminde çok yaygın olan Arapça bir efsaneyi (?) *La Escola de Mahoma* (miraç) adı altında Kastilya diline çevirtmiş, bu eserin Latince çevirisi, İslam dini ile mücadele edebilmek amacıyla bu dini daha iyi tanımak için Hristiyanlara İslam dini hakkında bir veri bütünlüğü sunan *Collectio Toletana* (Toledo Koleksiyonu) başlıklı el yazmalarında günümüze ulaştığını ifade eder.

Sonuç olarak, özellikle XII. yüzyıl ve XIII. yüzyılın ilk yarısında İspanya'nın birçok şehrinde ve özellikle de Toledo'da gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri ile önce Batı Avrupa ve daha sonra bütün Avrupa felsefe, tıp, bilim, teknik, ziraat gibi birçok alanlarda etkilenmiş ve böylece bu çeviri faaliyetleri sonucu Rönesansın doğuşu için bir zemin oluşmuştur. Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çeviriler sayesinde Avrupa İbn-i Sina, İbn Rüşd gibi büyük İslam âlimlerini tanıma fırsatı bulmuş, onlar tarafından yapılan yorumlar sayesinde Aristo'yu daha doğru anlama imkânına sahip olmuşlardır. İbn-i Sina Avicenna adı altında tüm dünyada tanınmış, Averroîsm adı altında bir İbn-i Rüşdçülük anlayışı doğmuştur. Bu dönemde yapılan çevirilerden ve oluşturduğu etkiden sonraki bölümlerde detaylı olarak bahsedileceği için bu bölümü burada tamamlamanın uygun olacağını düşünüyoruz.

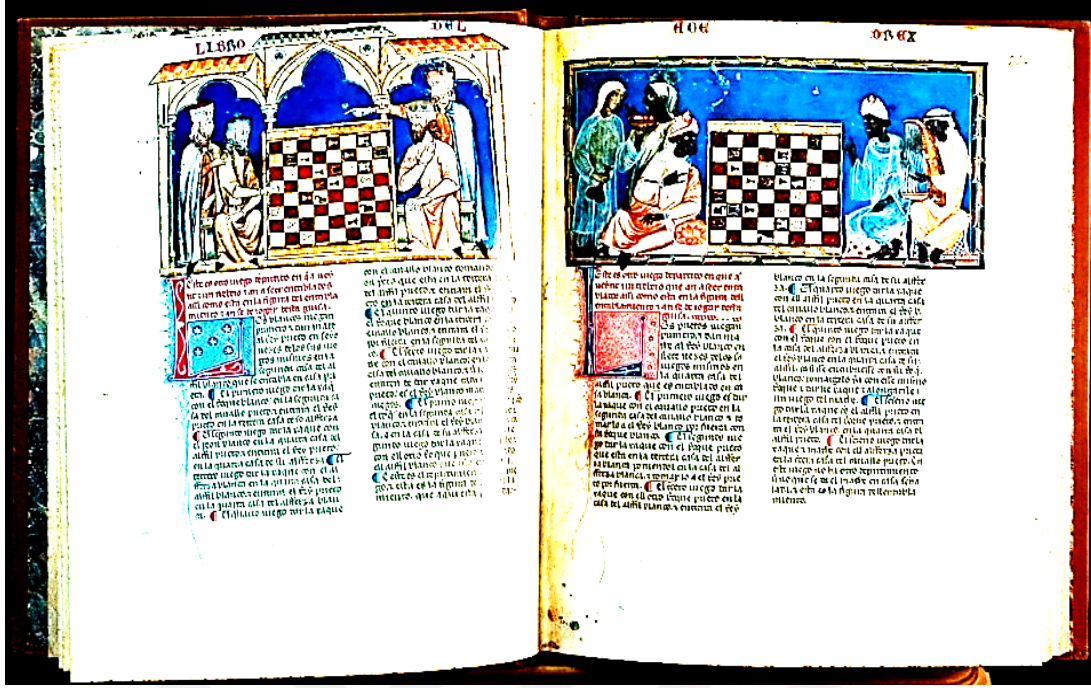
3.5. Toledo Çevirmenler Okulu'nda İzlenen Çeviri Yöntemleri

Serafin Vegas González (1997: 23) Toledo çevirmenlerinin, Toledo'da buldukları Arapça yazmalardan hareketle Yunan-Arap bilim ve felsefesini doğru ve sadık bir şekilde aktarmak için özel bir gayret gösterdiklerini ve sözcüğü sözcüğüne (*verbum e verbo*, *verbum pro verbo*, *verbum de verbo*) çeviri yapmaya çalıştıklarını belirterek, çok ender durumlarda çevirisi yapılan bilimsel ve felsefi elyazmalarında bulunan terminolojik ve semantik yeniliklerle karşı karşıya kalındığında hedef dilden (Latince)

ileri gelen yetersizlik durumlarında Ortaçağ Toledo çevirilerinde yeni kelimeler kullandıklarını ifade eder. Ortaçağ Toledo çevirilerinde sözcüğü sözcüğüne çeviri yapılması sürekli bir özellik olsa da yeterince tutarlı ayırt edici bir nitelik değildir ve Toledo çevirmenlerinin sözcüğü sözcüğüne çeviri uygulaması, Boecio'dan itibaren İtalya, Fransa, İngiltere veya Ortaçağ İspanyasının farklı bölgelerinde, kendilerini bilimsel-felsefî çevirilere adanmış, gerek bireysel olarak çalışan gerekse daha geniş kültürel çevrelerin bir parçası olarak ve sadece Latinceye değil aynı zamanda İbraniceye ve X. Alfonso Okulu'ndaki gibi Kastilya diline çeviri yapan bu çevirmenlerin uygulamalarından nitelik açısından farklı bir çeviri biçimi değildi (González, 1997: 24).

Maataoui (2000: 108) Ortaçağda çeviri okulları üzerine yazdığı makalesinde, sahip olduğumuz tüm tarihi göstergelerin, çevirinin ekip olarak yapıldığını ortaya koyduğunu ancak bilimsel otoritelerin eserlerinde çevirmenin isminin yanı sıra eserin yazarının da isminin bulunduğunu belirtir ve çeviri tekniklerinin çıraklık ve ustalığın başarıya göre belli olduğunu ifade eder. Örneğin Gerardo de Cremona birçok tıp eserini Latinceye çevirmiş, Rabiçag, Juda ben Mose, Abraham Alfaquín ve Samuel Halevi'den oluşan Yahudi grup Arapça'dan Roman diline yapılan çevirilere katılmıştı (Maataoui, 2000: 108).

Çok yönlü bir kral olan X. Alfonso, hüküm sürdüğü 1252-1284 yıllarında, önceki dönemde izlenen çeviri politikasıyla karşılaştırıldığında, sanat ve bilimin koruyucusu olarak olağanüstü bir çalışma yürütmüş ve öncelikle edebî eserlere ilave olarak bilimsel ve felsefî eserlerden bir bütünce (corpus) oluşturulması için gayret etmiştir (González, 2007: 84). Yine González (2007: 84)'in ifadesine göre X. Alfonso, çevirilerin Latinceye değil, daha önce Arapça ve Latince arasında sadece sözel bir araç olan yerel dil Roman diline yapılması için bir girişim başlatmıştı ve ortaya koyduğu yeni çeviri usulü, genellikle bilim ve bilgiye karşı ilgisi ile alâkalı idi.

Resim 13: X. Alfonso ve Toledo Çevirmenler Okulu

Kaynak: tranquilacion.wordpress.com Erişim Tarihi: 15/06/2021

Toledo Çevirmenler Okulu'nda sözcüğü sözcüğüne çevirinin, Ortaçağ Avrupa'sının çeşitli bölgelerinde ve entelektüel çevrelerinde gerçekleştirilen çeviri çalışmalarında her zaman sistematik olduğunu ifade eden Gonz  lez (1997: 24), Ortaçağ çeviri teorileri konusunda en tanınmış uzmanların (  zellikle, W. Schwart, S. Lundstr  m veya E. Glasser) da s  zc  ğü s  zc  ğüne çevirinin Ortaçağ   virilerinin genel usul   olduğu konusunu ısrarla vurguladıklarını belirtir.

Onikinci y  zyıl   alışmalarının, yarımadanın   eşitli yerlerinde ger  ekleştirdiğini, bu d  nem   evirmenleri ile ilgili verilerin analizlerine bakıldığında, Toledo'nun, XII. y  zyılda bazı bilginlerin gittiğı yerlerden biri olduğunu ve İspanya'nın başka hiçbir şehrinin elde edemediğı bir   ne kavuştuğunu belirten Clara Foz (1957: 105), Kastilya'nın başkentinde   eviri faaliyetleri i  in tahsis edilmiş bir yer ve ger  ek bir y  netim olduğunu g  steren hi  bir kanıtın bulunmadığını ifade eder.   alışma organizasyonu konusunda Foz (1957: 107), XII. y  zyılda ve bir   l  de XIII. y  zyılda   eviri faaliyetine başlamadan   nce konu   zerinde yani elyazmaları konusunda araştırmayı yapıldığını belirtir        bu d  nemde yazının   oğaltma bi  imleri dikkate alındığında, aynı metnin   eşitli versiyonları arasında bir se  im iki kere yapılabilirdi,

ayrıca XII. yüzyılda çevrilecek konunun araştırılması çevirmenlerin dışında başkalarına verildiğini gösteren hiçbir şey bulunmuyordu.

Vegas González (1997: 27) Ortaçağ Toledo çevirmenlerinin büyük çoğunluğunun, benzer çeviri metodunu uyguladığını yani “iki çevirmenli tercüme” veya “dört elden tercüme” şeklinde çeviri yaptıklarını ifade eder. González, çevirilerin nasıl yapıldığı konusunda şu ifadelere yer verir:

“Söz konusu çevirmenlerden biri Latince bilen ancak Arapça bilmeyen bir Hristiyan (genellikle bir rahip), diğeri de Latince bilmeyen bir mozarab (Arap veya Arapça konuşan bir Yahudi) olurdu ve her iki çevirmen de ekip olarak çalışır ve Arapça metinleri, Hristiyanların ve Arapların ortak olarak kullandıkları halk dili (burada Toledo Kastilyacası) aracılığı ile Latinceye çevirirlerdi. Bilimsel-felsefî Toledo çevirileri, yazılı şeklini almadan önce, sözlü bir kontrolden geçerdi ve bu çifte uygulama, oldukça önemli bir şekilde, Toledo çevirmenlerinin ‘iki çevirmenli’ bir yöntem modeli olarak şekillenmiş ve bu da, çevirmenlerin özellikle kurumlaşmış ve organize bir ‘okula’ yaptıkları atıfları haklı çıkarmıştır, öyle ki bu da bize, ‘dört elden’ yöntemini kullanan Toledo’lu bir çevirmeni anlamamızı sağlamaktadır.” (González, 1997: 28).

On ikinci yüzyıl çeviri çalışmalarının çok dilli bir temele dayandığını belirten Daniel H. González (2007: 82), o dönem çalışmalarının bir özelliğinin, kaynak dilin Arapça, hedef dilin Latince ve halkın kullandığı İspanyolcanın da aracı dil olduğunu, böylece Arapça bilen bir Yahudi veya mozarabın yazı dilinde (Arapça) kaleme alınmış bir metnin içeriğini kendi ana diline (İspanyolca) aktarabildiğini, daha sonra da bunun Latinceye çevrildiğini ifade eder. Bu nedenle çeviri, iki dilli bireylerle ortak olarak çok dilli ortamda başlar, sağ tarafta Arapça, sol tarafta Latince olurdu ve sözlü ve yazılı olarak yapılan bu çalışma, o dönemin, yüksek sesle okuma ve ezberlemeye dayanan bilgi edinme biçimlerine de yabancı değildi (González, 2007: 82).

Toledo Çevirmenler Okulu’nun, içerisinde yer alan *scriptorium*ların⁷ tüm kıtada Arapçadan Latinceye çevirilerin dolaşımına katkıda bulunduğu çeviri merkezlerini ve manastırları entegre ettiğini ifade eden Minecan (2012: 123), ilk dönem çeviri çalışmalarının, kültürlü ve avam dillerinin tanım veya farklılaşmasıyla bütünleşmiş bilginlerin iki dilli olgusu üzerinde temellenmiş bir çokdilliliğe

⁷ Scriptorium, Ortaçağ’da el yazması kitapların üretildiği ve kopyalandığı atölyeler.

dayandığını ve böylece o dönemde, kaynak dil Arapça ile Latince arasında çeviri yapıldığını ve halkın konuştuğu Kastilyacanın da aracı dil olduğunu söyler ve yapılan çevirinin iki dilli iki bireyin ortak bir çok dilli durum oluşturdıklarını ve bu yöntemin dört elden çeviri veya iki çevirmenli çeviri adını aldığını ifade eder.

Resim 14: Toledo Çevirmenler Okulu'nda Çalışan Çevirmenler

Kaynak: textualia traducciones, 2014

Otabek (2020: 15), İber yarımadasında birçok yerel lehçe olduğunu (halk Latincesi, Leon, Navarra, Aragon, Katalan ve Kastilya lehçeleri), XI. yüzyıl başında Kastilya ve Leon kralının Kastilya lehçesini resmi dil olarak ilân ettiğini belirtir ve Latincenin manastırlarda ayrı olarak, dinî, seküler ve kültürel elit dili olarak var olduğunu, doğal olarak birçok sade vatandaş ve okumuş kimsenin Arapça konuştuğunu ifade eder. Bazı çevirmenlerin çift olarak çalıştığını ifade eden Otabek (2020: 15), bir çevirmenin Arapçadan Kastilya lehçesine, diğerinin de metni Latince kayda geçirdiğini ve bazı önsöz ve çeviri atıflarında, iki çevirmenin adından söz edildiğini ve hangi çevirmenin Arapçadan Kastilyacaya ve hangi çevirmenin de Kastilyacadan Latinceye çevirdiğinin açıkça belirtildiğini dile getirir.

“Dört elden” (a cuatro manos) yöntemini uygulamak için Toledo okulunun bütün çevirmenlerinin, uygun çalışma arkadaşlarının olması gerektiği durumunu hatırlatan Vegas González (1997: 29), Gerardo de Cremona’nın, Toledo’da mozarab Galippo (Ghalip)’nun yardımıyla Batlamyus (Ptolomeo)’un *Almagesto* adlı eserini çevirdiğini

ve Daniel de Morley tarafından yazılan *Philosophia* adlı esere bakmak gerektiğini söyler ve Cremona’lı Gerardo’nun, çevirilerini *De anima* çevirisini yapanlar tarafından uygulanan yöntemi kullanarak gerçekleştirdiğinin kabul edildiğini ifade eder. González, iki çevirmenli yöntem konusunu şöyle açıklar:

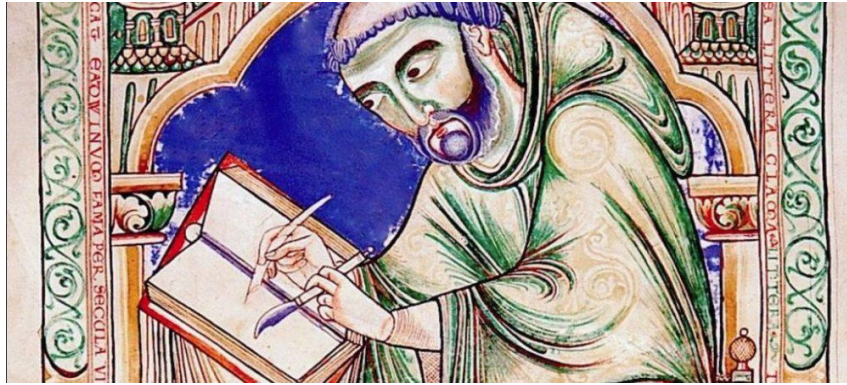
“Gerardo de Cremona durumunda olduğu gibi, Toledo Çevirmenler Okulu’nun ilk dönem çevirmenlerinin geri kalanından hareketle, Toledo dili (Kastilyaca) aracılığıyla “iki çevirmenli” yönteme başvurulduğu sonucuna varılabilir. Roger Bacon’a göre Gerardo de Cremona ile sık sık irtibata geçen ve yine Bacon’un ifadesiyle, “bana itiraf ettiği gibi, Arapça bilmiyordum, zira çevirmen olmaktan çok çevirilere yardımcı oluyordum ve İspanya’da Araplarla beraber olduğum için bu çevirilerin mimarı onlardı” diyen Hermann al Alemán’ın durumu da böyle idi. Buradan hareketle ve Hermann el Alemán’ın Aristoteles’ten yaptığı *Retórica* çevirisine yazdığı önsöz dikkate alındığında, Hermann el Alemán Toledo çevirilerinde ‘iki çevirmenli’ çeviri yöntemini kullandığı söylenebilir, çünkü ‘Toledo’da yaşayan Araplar açıklamalarını Kastilyaca yapmaları muhtemeldir.’ (González, 1997: 29).

Maatoui (2006: 108), Toledo Çevirmenler Okulu’nun en önemli çevirmenlerinden biri olan Gerardo de Cremona’nın, ne çalışma şekli ne de birlikte çalıştıkları çevirmenlerin isimleri hakkında hiçbir bilgi vermediğini belirtir. Vegas González (1997: 28), çeviri yöntemi konusunda klasik referans noktası olarak İbn-i Sina’nın *De anima* çevirisini gösterir, zira bu çevirinin önsözünde Yahudi filozof İbn Davud’un (Avendauth), gerçekleştirilen çalışmayı Toledo başpiskoposu Juan’a attettiğini ve bu önsözün kısa bir bölümünün, Toledo çevirmenleri tarafından izlenen çeviri yöntemini ortaya koyduğunu ifade eder: “habes ergo librum, vobis vobis praecipiente, et me singula verba vulgariter proferente, et Dominico archidianoco singula in latinum convertente, ex arabico translatum”, yani “emredildiği şekilde tercüme edilen bu kitap, bana her kelimesi tek tek söylenerek Arapça’dan konuşma diline, başdiyakoz Domingo tarafından da tek tek Latince’ye çevrilmiştir. Buradan da görüleceği üzere, yapılan çevirilerde önce Arapça’dan Kastilya lehçesine, ardından Latinceye çevrilmiştir.

Çevirmenlerin çalışma şekillerinin (*modus operandi*) bir dönemden diğerine değiştiğini belirten Foz (1957: 83), çalışma şekilleri ile ilgili olarak, tek başına, iki kişi ve grup şeklinde olmak üzere üç tür yaklaşım olduğunu ve ikincisinin, yani iki kişi ile

çalışma yönteminin, XII. yüzyılı en iyi tanımlayan yaklaşım olduğunu ancak bu dönemde yapılan çalışmaların bir kısmının tek bir çevirmen tarafından yapılmış olmasının önemli olduğunu ifade eder. Bunun yanı sıra Foz (1957: 83), tek başına çalışma konusunda önemli bir konunun gözden kaçırılmaması gerektiğini dile getirir ve bu şekilde çalışmanın, ne uzmanlardan yararlanmadığı ne de mevcut çevirilere başvurmadağı anlamına gelmediğini ve çalışmalarının büyük kısmının, daha önce çevrilmiş eserlere veya diğer metinlerden adapte edilmiş metinlere dayandığını belirtir.

Menéndez Pidal (1951: 365), Raimundo'dan X. Alfonso dönemine kadar, Toledo'da çeviride genellikle aynı tekniğin kullanıldığını belirtir: çalışmayı iki kişiden oluşan bir ekip üstlenir, bunlardan biri özellikle orijinal dilde uzman, diğeri de çevirinin yapıldığı dile hakim bir uzman olurdu ve bu iki çalışma arkadaşının ortak noktası ise halkın konuştuğu dildi. Toledo Çevirmenler Okulu'nun ilk dönemine ayırt edici ve farklı bir nitelik kazandıran bu 'iki çevirmenli' yöntemin temel unsurları şöyle ifade edilebilir: Başpiskoposun isteğı üzerine (vobis praecipiente): a) Arapça bilen ancak Latince bilmeyen bir mozarab, Yahudi veya Arap, Arapça metinden her sözcüğü halkın konuştuğu Toledo'da konuşulan Kastilyacaya çevirirdi (me singula verba vulgariter proferente) ve hemen ardından, b) Latince bilen ancak Arapça bilmeyen bir Hristiyan, Kastilyaca ifade edilen bu sözcüklerin her birini Latinceye çevirirdi (singula in latinum convertente) (Vegas González, 1997: 29).

Resim 15: Toledo Çevirmenler Okulu'nda Çalışan Bir Çevirmen

Kaynak: Al-Andalus y la Historia

Çeşitli isimler altında (Walfred, Alvred, Alphitus, Sarawel, Sarchel, Serechel, Alphredus Philosophus, Alphredus Anglicus) ortaya çıkan Alfredo de Sareschel (Fransızca'da Alphred le Philosophe veya Alphred l'Anglais)'in ülkesinde okuduğunu ve İspanya'ya

gitmeden önce Fransa ve İtalya’da bulunduğunu belirten Foz (1957: 60), birkaç Arapça-Latince çeviri yaptığını ve ilk planda iki eserin öne çıktığını ifade eder: İbn-i Sina’nın *De congelatione et conglutinatione lapidum* (Aristo’nun *Meteoroloji* eseri üzerine bir şerh) ve Huneyn bin İshak’ın *De vegetabilis*. Diğer yandan Vegas González (1997: 30), Alfredo de Saresheş’in XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başında Toledo’da olması gerektiğini ve burada İbn-i Sina’nın *De mineralibus* (Mineraller Üzerine) adlı eserini çevirdiğini ifade eder ve Aristoteles’in *Meteorologica* yorumunda, muhtemelen Toledo’lu bir entelektüel olan ve gerçekte Nicolás Damasceno tarafından yazılan ancak yanlışlıkla Aristoteles’e atfedilen *De plantis* adlı çevirisinde Yahudi ustasından açıkça söz ettiğini (“magister meus Salomon Avenraza”) belirtir. Az da olsa bütün bu veriler dikkate alındığında, Alfredo de Saresheş’in, Toledo Çevirmenler Okulu’nda izlendiği söylenen ‘iki çevirmenli’ yöntemin takipçisi olduğu ve onun Yahudi ‘usta’ olarak bahsettiği kişinin, İbn-i Sina ve Aristoteles çevirilerinde bir ‘ortak çalışma arkadaşı’ olarak sunulduğu söylenebilir (González, 1997: 30).

González (1997:30) burada bir başka kişiden, Padua papazı olan ve Toledo okulunun bir üyesi olarak görülen, ancak kendisi hakkında çok az şey bilinen bir entelektüel olup aynı çeviri yöntemini izleyen Salio’dan bahseder ve onun, Ebu Bekir el-Hasan ibn el-Hasib’e atfedilen, astroloji üzerine *De nativitatibus* adlı küçük bir risaleyi 1218 yılında Toledo Yahudi mahallesinde (“in barrio Iudeorum”) Arapça’dan Latince’ye çevirdiğini ve yine aynı şekilde Toledo’da, başka bir Arapça küçük eser (“Liber Hermetis de setllis fixis que dicuntur beybenie”) olan ve Arap astroloji bilimi üzerine çalışan Batılılar arasında belirli bir yayılma gösteren kitabı Latinceye çevirdiğini ve bu çeviride, ‘iki çevirmenli’ yöntemi kullanarak tüm Toledo çevirilerinde Yahudi çalışma arkadaşları ile işbirliği yaptığını söyler ve bunun da Ortaçağ çevirmenleri Toledo’sunda gerçek bir ‘okulun’ varlığına işaret ettiğini ifade eder.

X. Alfonso döneminde Toledo çeviri geleneğinin canlı olduğunu belirten Menéndez Pidal (1951: 364), burada çalışan çevirmenler konusunda Herman el Alemán, Miguel Escoto, Gerardo de Cremona, Roberto de Chester, Herman el Dálmata, Adelardo de Bath, Domingo Gundivalvi ve Juan Hispalense’nin isimlerini zikrederek bu çevirmenlerin hepsinin, Juan Hispalense tarafından İbn-i Sina’dan yapılan *De anima* çevirisine benzer bir şekilde çalıştıklarını ifade eder. Pidal (1951: 365), Toledo’da don Raimundo döneminden X. Alfonso’ya kadar çeviride her zaman aynı tekniğin kullanıldığını ifade

eder: Çeviri üzerinde çalışmak üzere iki kişiden oluşan bir ekip görevlendirilir ve bunlardan biri, özellikle kaynak dili bilirken diğeri de hedef dili bilir ve ortak olarak konuşma dilini kullanırlardı. Bu konuda yapılan çalışmalar gösteriyor ki özellikle don Raimundo döneminde benzer bir çeviri yöntemi, yani iki çevirmenli bir yöntem izlenmiş ve genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yapılmıştır. Pidal (1951: 365) X. Alfonso döneminde de hiçbir yenilik olmadığını belirtirken, Vegas González (1997: 32), X. Alfonso okulunun, İbn Davud (Avendauth)-Gundisalvo tarafından başlatılan yöntemin yeniden düzenlenmesi dışında bir şey yapmadığını ve bütün XII. ve XIII. yüzyıl Toledo çevirileri arasında devamlılık gösteren bir çizgi olduğunu ifade ederek, hiçbir Batılı Hristiyanın, bir Yahudi veya mozarabın yardımı olmadan Arapçadan Latinceye bir kitabı çeviremeyeceğini belirtir ve bununla bağlantılı olarak, ‘iki çevirmenli’ bu yöntemin, Ortaçağ Toledo çevirmenlerinin kurumsallaşmış bir ‘okul’un yapılandırıcısı olup ısrarla, Toledo Okulu’nun ‘*kültürlerin buluşması*’na ve Batı tarihinin toplum ve nesillerinin birbirlerine dikkat etmek zorunda olduğu bir tolerans örneğine dönüştüğünün ifade edildiğini dile getirir.

Toledo Çevirmenler Okulu’nun kültürlerarası hoşgörülü bir buluşma ortamı olarak takdire değer bir model olduğu konusunda şüphe olmadığını belirten González (1997: 32), bu modelin oluşmasında, kurumsallaşmış bir organizasyon altında gruplar oluşturan Toledo çevirmenlerinin, Hristiyan olmayıp Arapça bilen ancak Latince bilmeyen bazı çevirmenlerin, Arapça metinleri sözcüğü sözcüğüne yerel dile dikte etmesi ve Arapça bilmeyen bir Hristiyan çevirmenin, ilk çevirmen tarafından söylenenleri Latinceye çevirmesi şeklindeki uygulamaya bağlı olduğunu ifade eder.

Minecan (2012: 124) Domingo Gundisalvo’nun, Toledo Çevirmenler Okulu’nun en seçkin çevirmenlerinden biri olduğu konusunda şüphe bulunmadığını ifade eder ve çeviri yöntemi ile ilgili olarak, kariyerinin başında, çevirilerinde kendisine yardımcı olan ve Arapça bilen farklı çalışma arkadaşları olduğunu ve bunların içinde en önemlisinin de İbn Davud (Avendauth) olduğunu dile getirerek, İbn Davud’un Arapça ve Roman dilini bildiğini ancak Latince bilmediğini, Domingo Gundisalvo’nun da Roman dilini ve Latinceyi bildiğini ancak Arapçaya hakim olmadığını, böylece birlikte çalışarak çeviri yaptıklarını ifade eder. Toledo çeviri yöntemi, Yahudi İbn Davud (Avendauth) ve başdiyakoz Gundisalvo’nun, Toledo başpiskoposu Juan’ın isteği üzerine İbn-i Sina’dan

çevirdikleri *De avicena* adlı eserinde mükemmel bir şekilde tanımlanmış ve böylece bu çeviri yöntemini başlatmışlardır (González (1997: 34).

Resim 16: Toledo Çevirmenler Okulu'nda Çalışan Çevirmenleri Resmeden Bir Minyatür

Kaynak: Textualita Traducciones

Minecan (2012: 125), İbn Davud'un, Moshé Sefardi ve Rabi Bar Hiyya ile birlikte Yunan-Arap düşüncesinin Batıya aktarılmasında en önemli Yahudi bağlantı temsilcilerinden biri olduğunu ifade ederek Toledo başpiskoposu Juan'a atfedilen *De anima* çevirisinde, İbn Davud ve Gundisalvo'nun, Arapçadan Latinceye çevirirken Toledo Katilyacası ile anlaştıklarını belirtir. Vegas González (1997: 36), İbn Davud (Avendauth) ve Gundisalvo'nun her ikisinin de Latinceyi bildiklerini ve 'halkın konuştuğu Latince' (Latin vulgar) ile iletişim kurabildiklerini, buradan hareketle Arapçadan çok Latince'de daha bilgili olan Gundisalvo'nun, İbn Davud (Avendauth) tarafından, Arapça orijinal metinden hareketle sözcüğü sözcüğüne dikte edilen halk Latincesi (Kastilyaca) kavramlarını bilimsel-edebî Latinceye çevirdiğini ifade eder ve bu konuda literatürde yer alan açıklamalardan, hem İbn Davud (Avendauth) hem de Gundisalvo'nun, hiçbir yardım olmadan bilimsel-felsefî çeviriler yapmak için Toledo'da bulunan Arapça el yazmalarından yararlandıklarını dile getirir.

Clara Foz (1988: 59), XII. yüzyıl çevirmenlerinin doğrudan İspanya'da mevcut olan çeşitli Arapça el yazmalarından beslendiklerini ve ilgilendikleri eserlerin içeriğini, yani Yunanlılar ve sonra Araplar arasında kural haline gelmiş özellikle felsefe ve tıp,

matematik, astronomi ve Araplar tarafından uygulamalı bilim olarak kabul edilen astroloji gibi çeşitli bilimlerle ilgili metinleri, o dönemde tüm Batılı bilginlerin ortak dili ve hem kilisenin dili hem de yazılı iletişim dili olan Latinceyi kullandıklarını ifade ederek bu çeşitliliğin, kişisel tercihlerden ve her çevirmenin özel ilgilerinden ileri geldiğini belirtir. Örneğin Gerardo de Cremona 12. yüzyılın ortalarına doğru Toledo'ya gitmiştir, zira astronomiye ilgisi vardır ve Ptolomeus (Batlamyus)'un *Almageste* adlı eserinin Latinler arasında bulunması imkansızdır; diğer yandan Marcus de Toledo da, Salerno'da tıp eğitimi aldıktan sonra Yunan tıp biliminin büyük eserlerini içeren Arapça el yazmalarını Latinceye çevirmek için araştırmaya koyulmuş, bir hekim olarak önce Arapça tıp eserlerini çevirmiş, daha sonra içlerinde Kur'an'ı Kerim'in de bulunduğu çeşitli dinî metinleri Latinceye çevirmiştir (Foz, 1988: 60). Foz, on üçüncü yüzyılda çeviri konusundaki farklılıklara da dikkat çeker ve şunları ilave eder:

“On üçüncü yüzyılda çeviri dilleri ve konuları meselesi önceki yüzyıla kıyasla birçok farklılıklar gösterir: çevirmenler her zaman Arapça yazılmış esere dayanırlar ancak daha önce sadece konuşma dili olarak kullanılan Kastilya dili (Kastilya romancası) halk dili statüsünden yazı dili statüsüne geçer. Gerçekten X. Alfonso tarafından himaye edilen çalışmaların çoğunda hedef dil Kastilya kraliyet dilidir. 13. yüzyıla gelince, çeviri konularında bir daralma söz konusudur: çalışmaların çoğu kralın öncelikli alanları olan astronomi ve astrolojiye ayrılmıştır. Metinlerin seçimi ve çeşitli çevirmenler arasındaki iş bölümü kendisine gelirdi ve çeviriler yapıldığında, kendi istekleri doğrultusunda gözden geçirilir ve değiştirilir ve daha sonra ‘Kralın kitapları’ olurdu. *General Estoria* (kısmen çevirilerden oluşan evrensel bir tarih) eserinde yer alan notlardan birinin işaret ettiği gibi, “kral bir kitap hazırlar, kendi kalemıyla yazdığı için değil, öğelerini düzenlediği, düzelttiği, sıraya koyduğu, nasıl yapılacağını gösterdiği ve birine yazdırdığı için kral bir kitap hazırladı, deriz.” (Foz, 1988: 60).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, X. Alfonso'nun bizzat kendisinin çeviri yapmadığı, ancak yapılan çeviriler üzerinde gerek düzeltme, gerekse düzenleme şeklinde müdahalede bulunduğu ve sonuçta bu kitaplara kendi adı verildiği anlaşılmaktadır. Özellikle X. Alfonso dönemi öncesinde, yani don Raimundo döneminde yapılan çevirilerde yapılan ortak çalışmalardan yukarıda bahsetmiştik. Bu çerçevede Vegas González (1997: 40)'e göre, Toledo Çevirmenler Okulu çevirmenlerinin çoğunluğunun, çalışmalarını gerçekleştirmek için ortak çalışma arkadaşları aramaları hiç kimseye

şaşırtıcı gelmemelidir zira sadece Toledo’da değil gerek İspanya’nın geri kalan bölgelerinde gerekse İtalya, İngiltere ve Fransa’nın güneyinde iki çevirmenin işbirliği ile Latinceye yapılan çevirilerin ne kadar çok olduğu dikkate alınmalıdır. Bu çeviri yöntemine, Doğuda da en ünlü çevirmenler tarafından başvurulduğunu belirten González (1997: 40), Huneyn bin İshak (808-877)’ın 856 yılında Ali bin Yahya’ya yönlendirdiği küçük eserinde, Galeno’nun *Método de las curaciones* (Tedavi Yöntemleri) adlı Yunanca metnin bir kısmını Arapçaya çevirdiğini ve bunu yaparken, varsayılan Toledo çeviri yöntemi savunucularının, bu yöntemin bir öncüsü olarak görmekten şüphe etmeyecekleri bir yol izlediklerini ifade ederek bu konuda Huneyn bin İshak’ın, “Sergio bu kitabı Süryaniceye çevirdi ve Salmawaih, yeni çeviri yapmaktan daha kolay olacağını düşünerek ikinci kısmını düzeltmem için beni teşvik etti. Benimle birlikte yedinci bölümü seçti; onun elinde Süryanice, benim elimde de Yunanca metin bulunuyordu; o bana Süryanice okuyordu ve ben de Yunancadan ayrılan ifadeleri açıklıyordum. Böylece o, Süryanice çeviriyi düzeltmeye başladı, oldukça etkili görünen bir yöntemdi ve bu kısmı benim çevirmemi istedi, ben de bunu tamamen bitirdim” dediğini söyler. Bunun oldukça karmaşık görünen bir yöntem olduğu söylenebilir. Her ne kadar Toledo Okulu’nun çeviri yöntemine benzer görünse de tam olarak böyle olduğu söylenemez. Zira Toledo’da izlenen yöntem son derece açıktır: Ortak kullanılan bir iletişim dili, bir yanda Arapça bilen bir Yahudi veya mozarab, diğer yanda da Latince bilen bir Hristiyan.

Maataoui (2006: 8), elimizde bulunan tüm tarihî göstergelerin, çevirilerin ekip olarak yapıldığını gösterdiğini, bilimsel otoritelerin eserlerinde hem çevirmen (ekip lideri) hem de eserin yazar isimlerinin bulunduğunu belirtir ve Arap dünyasında çeviri tarihinin belirli bir döneminde olduğu gibi, Ortaçağ İspanya’sında da çeviri olgusunun aracı ile gerçekleştiğini ifade eder. Burada çevirmen tam olarak çevirmen değildir ve metni Arapça okumayla başlayan tüm zincirin bir halkası olup metnin Latince yazılmasına kadar işi sona ermez. Aracılık yapan Arapça uzmanının Arapça konuşmaktan daha fazlasını bilmek zorunda olduğunu çünkü Arapça sesli harflerin büyük oranda aksanlı olup asla yazılmadıklarını, bu nedenle bir sesli harfin eski haline koyulmasında yapılacak en küçük bir eksikliğin sözdizimsel bir ıstılahın kategorisini ve bu nedenle de anlamsal değerini değiştirebileceğini ifade eden Maataoui (2006: 10), Arapça aracının yazılı dile hakim olması gerektiği ve cümleleri ve kavramları anlayıp doğru anlam verebilmesi için kültür bilgisine de sahip olması gerektiğini belirtir.

İspanya dışında yapılan çeviri çalışmaları ile ilgili olarak Vegas González (1997: 41), durumun benzer olduğunu yani iki çevirmenle ortaklaşa yapılan çeviri çalışmalarının tüm Ortaçağ boyunca oldukça sık görüldüğünü belirterek, İspanyol Yahudi Abraham ibn Ezra'nın 1140-1160 yılları arasında, Yahudi hahamın İbranice yazdığı bilimsel eserleri Latinceye çeviri vasıtasıyla yayınlamakta kendisine yardım eden Latin ortak çalışma arkadaşları bulmakta zorluk yaşamadan, tüm Avrupa'nın en tanınmış entelektüel merkezlerinde seyahat edebildiğini belirtir ve iki çevirmen arasında işbirliği ile yapılan çevirilerin, Ortaçağ düşünce tarihinde meydana gelen sıradan bir durum olduğunu, işbirliği olmadan tek bir çevirmen tarafından yapılan çevirilerle aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eder.

Gil-Bardajı (2016: 64), Toledo Çevirmenler Okulu'nda çevirmenlerin nasıl çalıştıkları, dilbilimsel ve çeviri formasyonlarının ne olduğu konusuna değinir ve çevirmenlerin kimlikleri ve çalışma şekilleri (*modus operandi*) konusunda çok az şey bilindiğini söyler. Eğitim konusuna gelince, çevirmenlerin çoğunun değişik alanlarda yetişmiş olduklarını (örneğin Platón de Tívoli matematik, astroloji ve astronomi konularında uzmandı) ve Arapçayı ya kendi kendilerine (örneğin Hermann de Carinthia Şam'da uzun süre kalmıştı), ya da okullarda, seminerlerde ve daha sonra Arapça öğretilen üniversitelerde öğrendiklerini veya kendilerinin iki dilli olduklarını ifade eden Gil-Bardajı (2016: 64), Toledo Çevirmenler Okulu'nun ikinci dönemi olarak kabul edilen X. Alfonso döneminde çevirilerin Latinceye değil, Kastilyacaya yapılması ile karakterize olduğunu belirtir.

Toledo başpiskoposu olarak don Raimundo'nun piskoposluk yaptığı süre boyunca (1126-1151) çeviri faaliyetleri vakfı kurduğunu belirten Hinkle (2009: 94), piskoposluk yaptığı şehrin kitapla dolu olduğunu ve bu nedenle bir çeviri merkezi oluşturmak için Hristiyanlar, Yahudiler veya Müslümanlar arasından veya Latince, Yunanca veya Slav dillerini bilenler arasından en iyi âlimleri istihdam etmek istediğini ifade eder. Hinkle ayrıca bu konuda şunları ilave eder:

“Ancak kapsamlı bir çeviri programını üstlenen asıl gücün Toledo'da ikamet Eden başdiyakoz Dominicus Gundissalinus veya Domingo Gonzalez idi. Gerardo de Cremona tarafından çevrilen *On the Sciences* adlı eseri, büyük ölçüde Fârâbî'nin *Classification of the Sciences* adlı eserine dayanır ve her bilimi sırayla tanımlar. (...) Çevirmenler içinde muhtemelen en üretken olanıydı ki kendisine 70 eser atfedilir. Çeviri yöntemine gelince, kendisi bir mozarab olan asistanı Galip, sözlü

olarak Arapça olan metni halk diline (Kastilyaca) çevirir ve Gerardo de Cremona da bunu Latince yazardı. Gerardo'nun Arapçadan çevirdiği (1160 yılında) en önemli eserlerden biri, Batlamyus (Ptolomeus)'un *Mathematike Syntaxis* veya *al Majistij*, Batıdaki adıyla *Almageste* idi.” (Hinkle, 2009: 95).

Vegas González (1997: 42) ne Orta Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde ne de Toledo Okulu'nda özel ve belirli bir çeviri yöntemi olmadığını, bu nedenle en tanınmış çevirmenler tarafından, varsayılan tek bir çeviri yöntemine göre yapılan geleneksel okumalar konusunda yeterli bir kanıt olmadığını dile getirir ve Gerardo de Cremona'nın, Toledo'da gerçekleştirdiği sayısız çevirilerde, en azından bazı durumlarda başka çevirmenlerden yararlandığını varsaymanın mantıklı olduğunu belirterek, bu tür çoklu işbirliklerinin tek ve benzer çeviri yöntemini uygulamayı gerektirdiğini ifade eder. Bu yöntem izlendiğinde, Cremona ve çalışma arkadaşlarının Toledo çevirileri, dikkate değer bir tekdüzelik ortaya koyacaktır ancak Gerardo de Cremona tarafından ele alınan konuların çeşitliliği (matematik, astronomi, tıp, astroloji, felsefe) ve bazı çevirilerde ortaya çıkan üslup ve kompozisyon çeşitlilikleri dikkate alındığında bunun böyle olması düşünülemez ve her durumda, Gerardo de Cremona'nın Toledo'da yapmış olduğu çevirilerin muhafaza edilen el yazmaları, Gerardo'nun çeviri uygulamasında bir değişim olduğu yönünde tatmin edici bir fikre varmak için yeterli değildir (Vegas González, 1997: 42-43).

Resim 17: Toledo Çevirmenler Okulu

Kaynak: España Ilustrada

Toledo Okulu’nda yapılan çalışma konusunda Vegas González şu ifadelerle yer verir:

“Roger Bacon’un ifadesiyle, Hermann el Alemán’ın Arapça bilmediği söylenmiş, onun tarafından Toledo’da Latinceye yapılan çevirilerin Arapça bilen ve çevirmenimizle Kastilyaca iletişim kuran çevirmenlerin işbirliği ile gerçekleştirildiği kabul edilmiştir. Bununla ilgili olarak, Roger Bacon’ın tarihî açıdan fazla güvenilir bir kaynak olmadığını tekrar etmek gerekir. Buna rağmen, Aristo’nun *Retórica* eserinin Latince çevirisinin önsözünde, Toledo’da çevirilerini yapabilmek için Arapça bilen çalışma arkadaşları, “*mecum studendo*” (birlikte çalışma), aradığını ifade eden bizzat Hermann’ın kendisi olmuştur. Bu *mecum studendo* (birlikte çalışma), Toledo çeviri yöntemi ile ilgili olarak geleneksel düşünce takipçilerinin mesnetsiz olarak tekrarladıkları gibi Hermann el Alemán’ın Arapça bilmediği ve çalışma arkadaşları ile Toledo Roman dilinde iletişim kurmak zorunda olduğu varsayımını çürüten, karşılıklı ve aktif bir işbirliğini hedeflemektedir. “ (Vegas González, 1997: 43).

Calderón (2011: 126), XII. yüzyıldan itibaren Batı düşüncesinde bir yenilik rüzgârı esmeye başladığını, bu yeniliğe katkıda bulunan başlıca faktörlerden birinin, Toledo Çevirmenler Okulu’nda Yunanca, Arapça ve İbranîce birçok metnin Latinceye ve Kastilyacaya çevrilmesi olduğunu ifade eder ve o zamana kadar Hristiyan Batıda kaybolmuş olan değerli birçok felsefi eserin yayılması için uzman bir çevirmen grubunun kendini bu işe adanmış olduğunu, bu girişimi başlatan kişinin de 1181 yılında ölmüş olan, Domingo Gundisalvo ve başlıca iş arkadaşı olan Juan de España olduğunu dile getirir. Juan de España’nın Yahudi bir dönme olup, Arapça ve İbranîceden Kastilyacaya birçok eser çevirdiğini, Gundisalvo’nun da bunları Latinceye çevirdiğini belirten Calderón (2011: 126), burada ayrıca içinde Miguel Escoto, Alejandro Neckham, Alfredo de Sareshel, Daniel de Morlay ve Gerardo de Cremona’nın da olduğu yabancı çalışma arkadaşları grubunun faaliyet gösterdiğini dile getirir. Bu ekibin içinde yer alan Alfred de Sarachel ile ilgili olarak Vegas González (1997: 43), İngiliz bilim adamının Toledo’da gerçekleştirdiği çevirilerde Toledo Okulu çeviri yönteminin takipçisi olduğu ve bu çevirilerde ortak çalışma arkadaşı olarak faaliyette bulunduğu sonucuna ulaşıldığını belirterek, Alfredo de Sareshel’in Toledo çeviri yöntemine isnat edilmesini savunmak için, görünüşe göre onun Toledo çevirilerinde tespit edilebilen Yahudilik ve Kastilya bölgesinde konuşulan Kastilya dilini konuşabiliyor olmasından hareketle böyle kötü bir iddiayı güçlendirmek istediklerini, ancak bu çevirilerden, dilbilimsel anormallikleri öne

sürerek başka çevirmenlerin işbirliğiyle çeviri yapıldığını gösteren hiçbir harici kanıtın bulunmadığını ifade eder.

Benzer şekilde papaz Salio'nun, iddia edilen Toledo çeviri yönteminin takipçisi olduğu yönünde aşırı bir yorum söz konusu olup, Yahudi Davud'un *De nativitatibus* çevirisini yaparken Salio ile işbirliği yaptığının kanıtlandığı söylenir ancak bu işbirliğinin neden ibaret olduğu ve bu İtalyan papazın Arapça bilen çevirmenlerin işbirliği ile gerçekleştirdiği diğer iki çevirisinin nasıl yapıldığı konusunda kesin bir açıklama bulunmamaktadır (Vegas González, 1997: 43).

Rodríguez González (2005: 3) X. Alfonso'nun iktidarının ilk yıllarında Miguel Scoto, Hermann el Alemán ve Marcos de Toledo'nun ünlü isimlerden birkaçı olduğunu belirterek, Miguel Scoto ve Hermann el Alemán'ın Aristoteles'in çeşitli kitaplarını çevirdiklerini ve bunların bazılarının sonradan Alberto Magno tarafından kullanıldığını belirterek Scoto'nun, İbn Rüştü'lüğü İtalya ve Fransa'ya girmesini sağladığını ifade eder. 1217 yılında Miguel Scoto (1175-1230 ?)'nun Toledo'da Arapçadan Latinceye çeviri yaptığını ifade eden Santoyo (2004: 50), ünlü çalışmasının Abuteus levita adlı birinin yardımı ile el-Bitrucî (Alpetragius)'den çevirdiği *De motibus coelorum* veya *De verificatione motuum coelestium* (Kitâbü'l-Hey) ile Aristoteles'in biyoloji üzerine *De animalibus* olduğunu ve yurttaşı Roger Bacon'a göre, Scoto'nun Andrés adlı bir sarazen⁸ ile birlikte çalıştığını ve İtalya'da çevirdiği *De animalibus* çevirisini II Federico'ya attettiğini belirtir. Vegas González (1997: 44), Miguel Scoto'nun Toledo çeviri yöntemi ile ilişkilendirildiğini ancak bu konuda yeterli kanıt bulunmadığını belirtir ve Roger Bacon'a dayanarak (ki ona göre Scoto Arapça bilmiyordu hatta Latince de bilmiyordu), Toledo çevirilerinin altından kalkmak için Yahudi çalışma arkadaşlarının olduğunu dile getirir. Yine Vegas González (1997: 44), Carmody tarafından Scoto'nun çevirilerindeki dilbilimsel yapı ile ilgili olarak yapmış olduğu araştırmaların, Scoto'nun çevirilerde Arapça bilen Yahudilerle birlikte çalıştığını ortaya koyduğunu ancak bu işbirliğinin ne düzeyde olduğunun kesin olarak bilinmediğini ifade eder ve Thorndike'in, bu işbirliğinin Toledo dili (Kastilyaca) aracılığıyla 'iki çevirmenli' bir çeviri yöntemi izlenmiş gibi anlaşılmasını kesinlikle reddettiğini çünkü Scoto'nun Toledo'da bulunduğu dönemde

⁸ (Latince *Saracen*), Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçılar tarafından Müslümanlara takılan ve "Hristiyan olmayan" anlamına gelen ad

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sarazen> Erişim Tarihi: 15/06/2021

Roman dilini öğrenip öğrenmediği konusunda herhangi bir kanıt bulunmadığı şeklinde bir kanaate sahip olduğunu belirtir.

Bağdat'ta olduğu gibi Toledo'da da ilk zamanlarda en çok uygulanan çeviri türü olan 'dikey çeviri' (traduzione verticale), yani Latince durumunda olduğu gibi, prestijli bir dile çeviri yapıldığını dile getiren Montero (1998: 18), Toledo'da yapılan çevirilerin büyük bölümünde faydacı bir amaç izlendiğini, bunun yanı sıra önemsiz kabul edilen şiir çevirisinin neredeyse yapılmadığını ifade eder. Montero (1998: 18), halifeliğin son yıllarında kültürlü tüm Yahudilerin, Arapça ve İbranice arasında akrabalık olmasından dolayı Arapça diline hakim olmalarının yanı sıra Roman diline de aşina olduklarını ifade ederek, X. Alfonso sarayında, 'değiştirici' (emendatore) figürü oluşturulduğunu ve bunun görevinin, çevirmenin muhtemel hatalarını düzeltmek, yani 'doğru Kastilyacaya' (castigliano corretto) çevirmek olduğunu belirtir.

Luis González (1995: 8), X. Alfonso'nun sahip olduğu öğreticilik yönünün (didactismo) kendisini Roman dilini kullanmaya yönelttiğini ve bunun halka mal edilebilmesi için (vulgarizar) Roman diline, diğer ifadeyle halk diline çeviri yapılmasını gerektirdiğini ancak bunun yanı sıra siyasî nedenlerin de belirleyici olduğunu dile getirerek, X. Alfonso dönemi okulu çevirmenlerinin dilin yerleşmesinde önemli bir unsur olduklarını ifade eder. Arapça orijinal eserler ile Latince hedef metinler arasında köprü görevi gören Kastilyacanın kullanımı, çok daha gelişmiş bir dil olan Arapçanın sahip olduğu bilgi zenginliğini anlayıp ifade edebilmek için çok iyi bir alıştırma olduğu kabul edilir (Luis González, 1995: 8).

Arapların uzun süre Endülüs'te kalmış olmalarından dolayı Arapça, İspanyol kültürü ve İspanyolcanın yanı sıra İspanya'da konuşulan yerel diller ile Portekizce, İtalyanca, Fransızca ve İngilizce gibi Avrupa dilleri üzerinde de etkili olmuştur. Bunun etkisi Toledo ve diğer Endülüs şehirlerinde yapılan çeviriler esnasında kendini hissettirmiş, İspanyolcada karşılığı olmayan birçok kelime ve kavram ya olduğu gibi ya da çok küçük değişiklikler ile İspanyolcaya aktarılmıştır. Endülüs kültürünün özellikle tarım, ticaret, şehirleşme, bilim ve sanat alanlarında çağdaşlarına oranla belirgin bir üstünlüğe sahip olduğunu, Endülüs-İslâm medeniyetinin taşıyıcısı rolünü oynayan Arapça'dan, fakat özellikle ve büyük oranda Endülüs kültür havzasından diğer Avrupa dillerine çok miktarda kelime ve kavram geçtiğini vurgulayan Şeyban (2014: 51), bu kelime ve

kavramların, çağdaş Batı uygarlığının beslendiği ana alana işaret eden önemli delillerden sadece birisi olduğunu belirtir.

“Bu işi başarmak için, Toledo Okulu çevirmenleri mantıken Arapçaya müracaat etmek zorundaydılar; çevirilerden hareketle, Arapçadan Kastilyacaya giren bilimsel ve teknik terminolojinin oldukça yüksek sayıda oluşuna şahitlik edilmiştir. *Cebir*, *algoritma*, *rakam* gibi kavramlar, Okul’un ilk döneminde çevirileri yapılan İran menşeli Bağdat’lı bilim adamı Harizmî’nin Latinceye çevirileri ile gelmiştir. Garcia Yebra’nın da işaret ettiği gibi, simya ve tıp gibi disiplinlerden İspanyolca ve diğer Avrupa dillerine alkali (álcali - al-qali), antimon (antimonio - itmid), boraks (bórax – bawraq), imbik (alambique – al-ihnbic), alkol (alcohol – al-khul), pekmez (arrope – ar-rubb), şurup (julepe – chulap), şurup (jarabe – xarab) gibi birçok kelime geçmiştir. (...) Astronomi alanı, yeni kelimelerin geçtiği verimli bir alan olmuştur: birçok teknik kavramın yanı sıra bazı yıldız isimleri de (Altair, Aldebarán, vb.) Arapçadan gelmiştir. Vernet ve Márquez Villanueva gibi uzmanlara göre Arapça yeni kelimeler Kastilyacaya yani Müslümanlar tarafından fethedilen topraklarda, yer adlarının bize gösterdiği gibi, Arapçanın etkisiyle halkın konuştuğu dile hemen hemen doğal olarak geçmiştir ve bunun nedeni sadece siyasî veya askeri hakimiyet değil, aynı zamanda Müslüman fatihler tarafından getirilen kültürün üstünlüğünden kaynaklanmaktadır.” (Luis González, 1995: 8).

Toledo Okulu çevirmenlerinin aynı zamanda ilk sözlükbilimciler ve terminoloji uzmanları olduklarını ifade eden Luis González (1995: 9), tüm teknik ve bilimsel metinler üzerinde çeviri yaptıklarını ve bilimsel bir durum veya teknoloji ile ilgili bir durum söz konusu olduğunda yeni kavramları isimlendirmek için seçim yapmak zorunda olduklarını ifade eder. Foz (1988: 63), Arapça metinleri Kastilyacaya çevirme faaliyetlerinin, Arap kültüründen oldukça etkilenmiş olan bir hükümdar tarafından dikte edilen kültür politikasının bir sonucu olduğunu ve çevirmenlerin, halkın konuştuğu dilde bulunmayan kavramları açıklayabilmek için kelime uydurmak amacıyla bir sözlük çalışması yaptıklarını ve kullanılacak kelime bir defa bulunduktan sonra, eğitici nedenlerden dolayı tanımlanmak zorunda olduğunu belirterek, bu dönemde yapılan çevirilerin, gruplandırılmış ve bir tipoloji oluşturan tanımlarla süslendiğini ve Kastilyacanın ilk sözlüğünü meydana getirdiğini ifade eder.

Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenlerin nasıl bir yöntem izledikleri konusunu özetleme açısından Vegas González (1997: 45), elde bulunan kanıtların, Toledo Çevirmenler Okulu'nda çoğul ve çeşitli (plural y variada) bir çeviri yöntemi uygulandığını ancak diğer çeviri merkezlerinden farklılaşmış, kurumsallaşmış bir merkez olarak tanımlamanın imkânsız olduğunu belirterek, bu konuda söylenmesi gereken şeyin, tek bir yazara binaen çeviriler yapıldığı, diğerlerinin ise Latince bilen Hristiyan çevirmenler ile Arapça bilen çevirmenlerin işbirliğinin ürünü olduğunu, ancak bu işbirliklerinin birleşik (tek – unificado) ve 'daha çok Toledolu' (more Toletano) karakteri taşıyan bir yöntemle yapıldığını ve aynı çevirmenin bir yandan kendi başına yardım almadan çeviri yaptığını, diğer yandan Yahudi veya mozarab çevirmenlerden yardım aldığını ifade eder.

Çeviri yöntemi ile ilgili sahip olduğumuz belgeli tek veri (İbn Davud – Avendauth'un atıflı önsözü), yazarlarının (Toledo Okulu'nun diğer çevirmenlerinden hariç) bile belgeli kanıtlara göre bu yöntemi izlemediği ve somut bir çeviriye odaklanmış olan İbn-i Sîna'nın *De anima* çevirisidir ancak diğer yandan, Toledo Çevirmenler Okulu'na, var olma mücadelesi içinde olan ve özel bir Toledo çeviri yöntemini ortaya koyan kurumsallaşmış bir bütünlük atfetmeye çalışarak atıflı önsözde tanımlanan yöntemin peşinde koşmak doğru bir yaklaşım değildir (Vegas González, 1997: 45-46). Diğer yandan Maataoui (2006: 11) Ortaçağ'da çeviri sözcüğü ile, çeşitli katılımcıların ve belki de ekip çalışmasının olduğu bir işbirliği ile birlikte ele alındığını belirtir ancak Toledo çevirilerinde Müslüman Arapların işbirliği konusunda araştırmaların yetersiz olduğunu dile getirerek çevirmenlerin çoğunlukla Yahudi olduklarını ancak Fernando de Toledo ve Bernardo de Arábigo gibi mozarapların da olduğunu söyler.

Arap dünyasında çeviri tarihinin belirli bir dönemi olarak Ortaçağ İspanya'sında aracılı çeviri olgusundan bahsedilir. Burada orijinal metin ile çeviri metin arasında aracılık yapan çevirmen olgusu öne çıkar ve çevirmen, kelimenin tam anlamıyla bir çevirmen değil, metni Arapça dilinde okuyan ve Latincesi yazılana kadar görevi sona ermeyen bir aracıdır. Çeviri faaliyeti esnasında en karmaşık görev halk dilini (burada Kastilyaca) bilen kişiye ait idi ve o dönemin Kastilyacası anadil olup ne edebiyat geleneği ne de terminolojisi henüz gelişmemişti, bu nedenle bu dili bilen kişi, sözcükleri ana diline uygun bir şekilde sıraya koymak zorundaydı bununla birlikte kavramlar konusunda olduğu kadar cümle yapısı açısından da çeviri metnin dili, belirli bir oranda sözcüğü

sözcüğüne olmak ve Arapça terminoloji transkripsiyonuna uymak eğilimindeydi (Maataoui, 2006: 10). Yine bu tür çeviri uygulamasında Latince bilen kişi, Roman dili (Kastilyaca) transkripsiyondaki sözcükleri alır ve bunları doğrudan Latinceye çevirirdi. Örneğin, Arapça bilen Yahudi İbn-i Davud (Avendauth) iki iş yapardı: Arapça metni okur ve bunu sözcüğü sözcüğüne halk diline (Roman dili – Kastilyaca) çevirir, ardından Latince bilen kişi simültane olarak sözcükleri Latinceye aktarırdı ve sözcüklerin sırası orijinal metne titiz bir şekilde uygun olurdu ve o dönemin çevirisi, yoğun bir şekilde sözlü olarak yapılırdı (Maataoui, 2006: 11).

Resim 18: Toledo Çevirmenler Okulu

Kaynak: Lugares con Historia

Bu noktada, Toledo Çevirmenler Okulu'na mahsus bir çeviri yöntemi olup olmadığı konusuna değinirken, öncelikle böyle bir okulun var olup olmadığını tartışan Vegas González, bu konuda şunları söyler:

“Amable Jourdain'den beri, Ortaçağ'da Toledo çevirmenlerinin gerçekten organize bir okulu olduğu iddiasının var olmasından dolayı bir buçuk asırdır bu iddiayı destekleyecek bir dayanak bulmak için çaba sarfedilmiştir. Toledo Okulu konusunda araştırmalar çoğaldıkça ve belgeli kanıtlara ulaşıldıkça, Gabriella Braga'nın da, bu 'okulun' yıkılması çok zor tarihî bir mit olduğunu dile getirmesine rağmen, Ortaçağ'da kurumsallaşmış bir Toledo Çevirmenler

Okulu'nun varlığını iddia etmek her defasında katlanılmaz bir durum haline gelmiştir. (...) Toledo'da gerçekleştirilen çeviri çalışmaları, ya bireysel çalışma ya da işbirliği şeklinde yapılmıştır ancak nasıl olursa olsun, XII. ve XIII. yüzyıllar boyunca Toledo'da bir Çevirmenler 'Okulu'nun varlığından söz (dar anlamda) etmeye imkân veren kurumsal veya yöntemsel bir bağlılık zorunluluğundan bahsedilemez.” (Vegas González, 1997: 46).

Antony Pym (2000: 51), *Negotiating The Frontier* adlı eserinde, Toledo'da yapılan çevirilerle ilgili olarak, bir yanda kaynak metinlerin otoritesini kabul etmiş ve çevirdikleri hakkında bilgi sahibi olan yabancı rahipler (clerk), diğer yanda bir başrahip, başpiskopos, piskopos, ve belki de bir başdiyakoz tarafından temsil edilen ve kendi otoritesini yayma amacıyla olan kilisenin çıkarlarının olduğunu ve karşılıklı alışverişin bu iki taraf arasında gerçekleştiğini belirterek, çeviri faaliyetlerinde şu ilkelerin öne çıktığını ifade eder:

1. *Buyurucu (authoritative) metinlerin çevirisi sözcüğü sözcüğüne olmalıdır.* Kilise, kendi buyurucu metnlerinin kutsal bir statüye sahip olması nedeniyle sözcüğü sözcüğüne çeviriye güveniyordu. Çevirmenler de sözcüğü sözcüğüne çeviriyi uygun buluyordu çünkü böylece, metinlerde yazılanlardan dolayı doğrudan sorumlu tutulamazlardı.
2. *İkincil detaylandırma kullanılabilir.* Cluny başrahibi, Kur'an çevirisine öğretici (didactic) ikinci bir söylev ilave etmiştir. Bilim tarafında olan çevirmenler, çoğunlukla sözcüğü sözcüğüne çeviri etkilerini telafi etmek amacıyla ikincil stratejiler kullanıyordu. Her iki durumda da sonuç, kaynak metne yapılan bariz eklemeleri mazur gösteren bölünmüş bir söylem olarak ortaya çıkıyordu.
3. *Çevirmenler ekip halinde çalışmalıdır.* Kilise, ekiplere ilgi duyuyordu çünkü böylece kalemi kendi Latince uzmanlarının eline verebilirdi. Bilimsel çevirmenler ayrıca ekiplerden yararlanmıştı, önce dil yetisinin bölüşümü, ikinci olarak da entelektüel tartışmalar için bir yer olarak.
4. *Sözlü araçlar küçültülebilir.* Kilise, Yahudi ve mozarab araçların rolünden bahsetme konusunda oldukça ilgisizdi. Fakat Latince çevirmenler, sözlü araçlara itaat etme konusunda özellikle ilgisizdi. Yahudi ve mozarablar çoğunlukla parasını alır ve yazılı tarihten kaybolup giderlerdi.

5. *Çeviri yasal fetih idi.* Cluny başrahibi için, Arapçadan yapılan çeviriler silahları (mücadele araçlarını) güçlendirebilirdi. Çevirmenler için, doğrudan el koyma anlamında bir fetih idi. Böylece anlaşma odası ve bunun yanında çevirmenlerin, hedef dil ve kültürünü düşük statü olarak görmeleri konusunda potansiyel bir anlaşmazlık odası da vardı. Bu çelişkinin bir çatışma olarak ortaya çıkmaması, temel olarak sözcüğü sözcüğüne ilkesine dayanan ortak uzlaşmanın, çevirilerde belâgatlı Latince kullanımı konusunda her tür tartışmayı engellemesine bağlıydı.
6. *Hristiyan olmayan metinler buyurgan olabilir.* Kilise, İslami bilimi en azından İslam karşısında bir karşı otorite olarak değerlendiriyordu. Diğer yandan çevirmenler, metinleri genellikle hem buyurgan hem de doğrudan yararlı olarak görüyorlardı. Görünüşte kilise otoritesi ile yüzeysel olarak uyumluydular ve kilise de neredeyse hiç durdurmadığı bir sürece razı oluyordu (Pym, 2000: 53-54).

Pym'in yapmış olduğu tespitlere baktığımızda, Toledo'da yapılan çevirilerde kilisenin her zaman ağırlığını hissettirdiğini, çevirmenlerin kendi başlarına bağımsız hareket etmediklerini ve genellikle ekip çalışmasına önem verildiğini görüyoruz.

Ancak çevirmenlerin izlediği çalışma şekilleri bir yana, böyle bir okulun varlığı her zaman tartışma konusu olmuştur. Böyle bir 'okul' hiçbir zaman olmamıştır ve eğer bu okulla ilgili olarak ileri sürülen dönemlerde çevirmenler topluluğuna ait özel ve farklı niteliklere sahip kurumsallaşmış bir yapı (akademik) kastediliyorsa, tarihî açıdan böyle iki dönemden (Toledo'lu çeşitli başpiskoposların himayesi ve X. Alfonso dönemi) söz etmek doğru değildir ve ayrıca, çeşitli elyazması ve belgelerin bize ulaştırdığı tarihî gerçek şu ki, Ortaçağ Toledo çevirmenleri arasında kurumsal bir bağ olmamış, bu nedenle de X. Alfonso dönemi çevirmenleri ne organize bir şekilde akademik bir yapıda ne de X. Alfonso öncesinde Toledo'da çalışan çevirmenler belirli bir entelektüel plan çerçevesinde çalışmamışlardır (Vegas González, 1997: 47).

Her ne kadar literatürde Toledo Çevirmenler Okulu olarak geçse de, elimizdeki kaynaklar gösteriyor ki gerçekte fizikî olarak böyle bir okul olmamış, ancak XII. ve XIII. yüzyıllarda İspanya'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Toledo'da da çeviri faaliyetleri gerçekleştirilmiş, İspanya'nın diğer şehirlerinden, Fransa, İtalya ve İngiltere gibi ülkelerden gelen çevirmenlerin de yoğun olarak katkıda bulunduğu çeviri faaliyetleri ile

Toledo ön plana çıkmıştır. Toledo’da gerçekleştirilen bu çeviriler, Toledo katedralinin bir bölümünde başlamış, ancak belirli bir mekan söz konusu olmayıp şehrin değişik yerlerinde bu çeviriler, bazen bireysel genellikle de ekip halinde yapılmış ve tüm bu çeviri faaliyetleri de literatüre Toledo Çevirmenler Okulu olarak geçmiştir. Toledo okuluna mahsus bir çeviri yönteminden söz edilemese de, özellikle X. Alfonso döneminde, önce Arapça’dan halk dili olan Kastilyaca’ya (Roman dili), daha sonra da Latinceye çeviri yapıldığı görülmektedir.

BÖLÜM IV: TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU'NDA FAALİYET GÖSTEREN ÇEVİRMENLER VE FAALİYETLERİ

Bu bölümde Toledo Çevirmenler Okulu bünyesinde faaliyet gösteren çevirmenler ele alınacak, özellikle de yaptıkları çeviri faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Çevirmen isimleri gelmiş oldukları ülkelere göre farklı şekillerde ifade edilse de, olabildiğince Latince veya İspanyolca isimleri ile verilecek ancak diğer yazılış şekilleri de parantez içinde belirtilecektir. Amable Jourdain'den itibaren Toledo Çevirmenler Okulu adı altında faaliyet gösteren çevirmenler birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Clara Foz *Le Traducteur, l'Eglise et Le Roi* (Çevirmen, Kilise ve Kral - 1957) adlı eserinde çevirmen portrelerini ayrı bir bölümde incelemiş ve çevirmenleri sınıflandırırken, XII. yüzyıl çevirmenlerini Birinci ve İkinci nesil çevirmenler, XII. yüzyıldan XIII. yüzyıla geçiş dönemi çevirmenleri ve XIII. yüzyıl çevirmenleri adı altında incelemiştir.

Pym (1998: 5), çeviri tarihyazımını yöntem açısından üç aşamalı bir yapı olarak tasarlar ve bunu 'çeviri arkeolojisi' (*translation archaeology*), 'tarihsel eleştiri' (*historical criticism*) ve 'açıklama' (*explanation*) olarak sınıflandırır. Pym'in modeline göre 'çeviri arkeolojisi' (*translation archaeology*), "kim, neyi, nasıl, nerede, ne zaman, kim için ve hangi etkiyle çevirdi?" sorularına cevap arar ve katalogların derlenmesinden çevirmenlerle ilgili biyografik araştırmalara kadar her şeyi içerir. Bu bölümde, Pym'n önerdiği *çeviri arkeolojisi* çerçevesinde, "kim, neyi, nerede, ne zaman, kim için ve hangi etkiyle" sorularını cevaplayarak açıklamaya çalışacağız.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kurumsallaşmış bir Ortaçağ çevirmenler okulu var olmamış, XII. ve XIII. yüzyıllarda Toledo'da Arapçadan Latinceye çevirilerin gerçekleştirildiği entelektüel çevreye ithafen Toledo Okulu denmiştir. Vegas González (1997: 50) , bu okuldan açıkça bahseden ne bir belge ne de bir kanıt olmadığını ancak Toledo'da sadece çalışmalarını gerçekleştiren çevirmenlerden bahsedildiğini ifade eder.

Çevirinin XII. ve XIII. yüzyıllarda bir meslek olarak tanınmamasına ve çevirmenin de bir meslek mensubu olarak görülmemesine rağmen, çevirmenin, çeviriyle uğraşan kilisenin bir üyesi (XII. yüzyıl) veya kralın hizmetinde (XIII. yüzyıl) bir üstat (*maestre*) olarak görüldüğünü belirten Foz (1957: 39), kültürlü (okuma-yazma bilen) insanların yaptığı faaliyetlerin bir parçasını oluşturduklarını ifade eder. O dönemde bir meslek olarak görülmemesine rağmen çeviri hizmeti veren bu insanlar kimdi? Toplumun hangi sosyal

kesimine aittiler? Dil konusunda ve çeviri yaptıkları konularda eğitimleri neydi? Belirli bir kesim için mi çeviri yapıyorlardı yoksa biri için mi? Amaçları neydi ve o dönemin toplumunda, çevirmenlik faaliyeti kendilerine nasıl bir statü kazandırıyorlardı? Kendi aralarındaki ilişkiler nasıldı? Foz (1957: 40) o dönemde faaliyet gösteren bu çevirmenlerin anlaşılabilmesi için bu tür sorulara cevap verilmesi gerektiğini dile getirir.

On ikinci yüzyıl çevirmenlerinin geç Ortaçağ kültürüne çok önemli katkılarda bulunduğunu belirten Haskins (1924: 152), Arapçadan yapılan çevirilerde rekabete girdiklerinde, bu çevirmenlerin çok kısa zamanda sadık ve güvenilir olduklarının farkına varıldığını, ancak Toledo Çevirmenler Okulu'nda çalışan çevirmenlerin biyografileri hakkındaki bilgilerin ve birbirleri ile ilişkilerinin nasıl olduğu konusundaki verilerin muğlak olduğunu ifade eder.

Pym (2000: 43), XII. yüzyılda Latince yazan hemen herkesin ya bir papaz ya da kilise tarafından yetiştirilmiş bir rahip olup İspanya'daki tüm Latince çevirmenlerinin muhtemelen şu veya bu şekilde kilise ile bağlantılı olduğunu ifade eder ve bu rahiplerin çoğunlukla on beş yaşına kadar manastır okullarında yetiştirildiğini, daha sonra dinî bir rütbe almadan manastırı terk edip kamu görevinde çalışabildiklerini belirtir. Toledo'daki durumun farklı olduğunu ve bunun nedeninin de katedralin, yönetimin yazılı eserleri üzerinde fiilî tekelinin olmasıyla karmaşık hale geldiğini belirten Pym (2000: 45), başpiskoposların, önemli bir siyasî gücü kapsayan bir pozisyon olan kraliyet arşivinin paravan kişisi olduklarını ve kilise tekelinin, ileri düzey öğrenciler ve papazlar meclisinin oluşturduğu yapı dışında çalışan yabancı rahiplerin işin içine girmesiyle tehdit altında olacağı için koruyucu önlemler alınmış olabileceğini dile getirir. Pym ayrıca şunları ilave eder:

“Bu yabancıların potansiyel çelişkili pozisyonu oldukça karmaşık sosyal mozaik içinde ele alınıp değerlendirilmelidir. On ikinci yüzyıl İspanya'sında Arapçadan çeviri yapan çevirmenler, kültürlerarası açıdan dört grup oluşturur: İlk grup, metnin sözlü çevirisini yapan Arapça bilen mozaraplar, Yahudiler ve dönmelerden oluşmaktadır. Petrus Toletanus, Marcus Toletanus ve belki Johannes Hispanensis'in de bulunduğu ikinci grup, Latince yazmak için görevlendirilen mozarab rahiplerden (clerk) oluşuyordu. Sadece Gundisalvi ('Dominicus archidiaconus') ve Hugo Sanctallensis tarafından temsil edilen üçüncü grup, Gundisalvi'nin bazen dönme olduğu ve Menéndez y

Pelayo'nun, onun paganizmden suçlu olarak yeterince karma olduğunu ifade etmesine rağmen, kabul edilebilir biçimde mahalli Hispanik kültürü yazarlarını kapsamaktadır. Dördüncü grup ise, yabancı bir ülkede (*terra aliena*) büyük oranda yabancı entelektüellerden oluşmaktadır: üç İngiliz, iki İtalyan, bir Karintyalı (Avusturya'nın güneyinde eyalet), bir flaman ve nereli oldukları bilinmeyen diğerleri.” (Pym, 2000: 45).

Bu kadar çeşitli yerden gelen ve menşei farklı olan, yerel topluma bu kadar yabancı insanların varlığı şunu göstermiştir ki, bu insanların şehirde ikamet edebilmeleri için belirli bir kurum, otorite veya Toledo'lu birileri ile bağlantıları olması gerekiyordu (Ruano, 2000: 21). Gundisalvo'nun Segovia başdiyakozu, Gerardo de Cremona'nın Toledo'da papaz, Roberto de Chester'in Pamplona başdiyakozu ve Hermann el Alemán'ın 1266-1272 yıllarında Astorga piskoposu olduğu ve ilk dönem veya çeviri üretim aşaması olarak isimlendirilen dönemde çalışma ortamının katedralin kendi yazı salonu (*scriptorium*) olduğunu belirten Ruano (2000: 21), uzmanların burada işlerine yoğunlaştıklarını ve buranın, çeviri görevi ile ilgili materyallerin (metinler, sözlükler, yazılı içerikler, vb.) korunduğu yer olduğunu ifade eder.

Julio César Santoyo (2011: 52), XII. ve XIII. yüzyıllarda yarımadada faaliyet gösteren çevirmenlerin çalışma şekilleri üzerinde (*modus operandi*) çok şey yazıldığını ve bugün bile, bu çevirmenlerin çalışmalarını ikili bir yöntemle (iki çevirmenli) yaptıkları şeklinde yaygın bir görüş olduğunu yani, bitmiş metnin, iki çevirmenin çalışması sonucu ortaya çıktığı bu yöntemde, Arapça bilen uzmanın metni sözlü olarak Roman diline çevirdiği ve Latince bilen çevirmenin de bunu tekrar Latinceye çevirdiği şeklinde bir kanaat oluştuğunu ifade ederek, bu görüşün, şüphesiz Yahudi İbn Davud (Avendauth)'un İbn-i Sina'nın *Liber Avicenne de anima* adlı eserinin çevirisinin atıf bölümünde, metni sözlü olarak Arapçadan Roman diline sözlü olarak çevirdiğini (*me singula verba vulgariter proferente*) ve başdiyakoz Domingo'nun da bunu yazılı olarak tekrar Latinceye çevirdiğini (*et Dominico archidiacono singula in latinum convertente*) ifade etmesinden dolayı ortaya çıktığını belirtir.

Çevirmenler ve çalışmaları hakkında yapacağımız açıklamalara geçmeden önce XII. yüzyıl çevirmenleri ve XIII. yüzyılda önemli rol oynayan çevirmenlerle ilgili olarak César Santoyo 'nun dile getirdiği verileri burada zikretmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Santoyo (2011: 54) bu çevirmenlerle ilgili şu hususlara dikkat çeker:

- Juan Hispalense: Galiçya’da bireysel olarak dokuz çeviri yapmış ve hiçbir çevirmenle ya da tanınmış hiçbir ortak çalışma arkadaşı ile çalışmamıştır; ayrıca Toledo’da üç tane çeviriyi kendisi yapmıştır;
 - İbn Davud (Avendauth): İbn-i Sina’nın *Kitab al-Shifa* adlı eserini hiçbir yardım olmadan tek başına çevirmiştir;
 - Domingo Gundisalvo: Arapçadan Latinceye on tane kitabı tek başına çevirmiştir; ortak bir çevirmenle birlikte sadece iki kitap (*De anima*, *Maqasid al-Falasifah*) ve işbirliği ile bir tane eser (*Fons vitae*) çevirmiştir;
 - Gerardo de Cremona: Yetmişden fazla çevirisinden sadece bir tanesinden ortak çeviri olduğu söz edilebilir, bununla birlikte Cremona’nın ölümünden sonra, çalışma arkadaşları, iki yazardan söz etmeden tüm çevirilerde ısrarla doğrudan ona atıfta bulunma konusunda ısrar ederler;
 - XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başında Marcos de Toledo, ikinci bir kişinin yardımı olmadan Kur’an (*Corán*) çevirisi ile Hipócrates, Galeno, Huneyn bin İshak ve İbn Tumart’tan çeviriler yapmıştır.
- Toledo dışında da,
- Hugo de Santalla, Tarazona’da hiçbir ortak çalışma arkadaşına referansta bulunmadan tek başına çeviri yapmıştır;
 - Hem Hermann de Carintia hem de Roberto de Chester (belki Pedro el Venerable’nin görev verdiği İslami metinlerin küçük bir bölümü hariç) çevirilerini yalnız yapmışlardır.

Santoyo (2011: 54), vermiş olduğu bu bilgilerden hareketle, XII. yüzyıl boyunca ortak çeviri yapma uygulamasının alışıldık bir tarz olmadığını, bilakis norm olmaktan öte bir istisna olduğuna vurgu yapar.

Çevirmenler ve çalışma tarzları hakkında genel olarak verdiğimiz bu bilgilerden sonra, Clara Foz’un *Le Traducteur, L’Eglise et Le Roi* adlı eserinde vermiş olduğu sırayı dikkate alarak, çevirmenleri ve çalışmaları hakkında bilgi vereceğiz.

4.1. XII. Yüzyıl Çevirmenleri ve Faaliyetleri

On ikinci yüzyılda yapılan çalışmaların elli yıla uzandığını ve yüzden fazla bilimsel ve felsefî eserin çevrildiğini dile getiren Foz (1957: 40), çalışmaların ağırlıklı olarak 1152 yılı ve Gerardo de Cremona'nın öldüğü 1187 yılları arasında yoğunlaştığını belirterek bu tarihten sonra çalışmaların birden durmadığını ve yine bu dönemde büyük Yunan metinlerinin Arapçadan Latinceye çevrildiğini ifade eder. İster İber yarımadası isterse başka bir yerden (örneğin İngiltere, İtalya) gelmiş olsunlar, XII. yüzyılda İspanya'da filizlenen bu çeviri hareketine dahil olan çevirmenlerin bazılarının çalışmalarını bizzat Toledo'da yapmadığını, bazılarının burada bulunan kişilerle temas kurduğunu, bazılarının da İspanya'ya gitmiş olup çalışmalarını başka şehirlerde gerçekleştirdiğini vurgulayan Foz (1957: 41), XII. yüzyılda faaliyet gösteren ve çalışmaları ile çeviri girişiminde gerçek bir gelişmeye öncülük eden bu çevirmenleri *öncü ve birinci nesil çevirmenler* ve *ikinci nesil çevirmenler* olarak adlandırır.

4.1.1. Abraham Bar Hiyya

Abraham Bar Hiyya'nın Abraham Judæus Savasorda (Savasorda lakaplı Yahudi Abraham), Abraham ha-Nasi ya da kısaca Savasorda olarak da bilindiğini belirten Foz (1957: 43), bu çevirmenin Endülüs'te yetişip daha sonra Barselona'ya yerleştiğini ve faaliyetlerini Toledo'da gerçekleştirmediğini belirterek, kendisine Arapça'dan Roman diline (*Romance*) sözlü olarak çevirmenlik yaptığı Tivoli'li Platon (Platon de Tivoli) ile ortak çalışmalara başlamadan önce uzun yıllar yerleşmiş olduğu Barselona'da çalışmış olduğunu ifade eder zira İtalyan Platon'un Roman (*Romance*) dilini bildiğini ancak Arapça bir metni doğrudan Latinceye çevirecek durumda olmadığını ifade eder. Tivoli'li Platon ile ortak çalışmaları 1134 yılından 1145 yılına kadar sürmüştü ve bu dönemde matematik, astroloji ve astronomi alanlarında toplam sayısı on taneden az olan Latince çeviriler yapmışlardır. Yapmış olduğu çeviriler arasında en bilinenlerinden biri olarak (Batlamyus) Ptolemaios'un *Quadripartitum* (Astroloji Felsefes ve Pratiği Üzerine Bir Eser) öne çıkmaktadır.

Resim 19: Abraham Bar Hiyya

Kaynak: blog.nationalmuseum.ch Erişim Tarihi: 20/05/2020

Savasorda diğer yandan matematik ve astronomi üzerine oldukça çok sayıda İbranice eser yazmıştır. Foz (1957: 44)'un ifadesiyle, Arapça, İbranice ve Roman dilini (*Romance*) bilen ve XII. yüzyılın ilk yarısında faaliyet göstermiş olan Yahudi Abraham bar Hiyya için, kültürlü bir Latine sözlü olarak aracılık etmiş kültürlü bir çevirmen denilebilir. EcuRed web sitesinin Abraham bar Hiyya maddesinde, bar Hiyya'nın Arapça kaynaklardan yararlanarak çeşitli bilimsel eserler hazırladığı ve ayrıca Arapça ve İbranice birçok eseri Latinceye çevirdiği belirtilir. Yine aynı kaynakta bar Hiyya'nın Tivoli'li Platon ile birlikte matematik, astroloji ve astronomi konusunda on kadar eser çevirdikleri belirtilir ki bunlar arasında Ptolomeos (Batlamyus)'un *Quadripartitum*, Teodosio'nun *la Esferica* (Yerküre) ve al-Battani'nin *De Motu Stellarum* (Yıldızların Hareketler Üzerine) öne çıkmaktadır.

4.1.2. Abraham ben Meir ibn Ezra

Onikinci yüzyıl çevirmenleri arasında yer alan ve Abenezra olarak da bilinen Abraham ben Meir ibn Ezra (İbranice עזרא אבן אברהם; 1092 ve 1093-1197) Ortaçağın en seçkin Yahudilerinden olup felsefe, astronomi, astroloji, tıp, şiir, dilbilim alanlarında oldukça bilgili bir çevirmendir. Abraham bar Hiyya'nın çağdaşı olan Abraham b. Ezra, XI. yüzyılın sonlarına doğru İspanya'nın Tudela şehrinde doğmuş ve 1167 yılında ölmüştür. d'Alverny (1982: 443-444), Abraham b. Ezra'nın Avrupa'yı gezdiğini ve sırasıyla İtalya, Fransa ve İngiltere'nin farklı bölgelerine yerleştiğini belirterek Arapça, İbranice ve

Roman dilinin (*Romance*) yanı sıra Latince de bildiğini, usturlap üzerine yazdığı kitabının önsözünde, etrafında öğrencisi olup kendisine yardım eden çalışma arkadaşlarının olduğunu ve çalışmalarını Latinceye çevirmede kendisine yardım ettiklerini ifade eder. Kaynakların çoğunda Abraham ibn'Ezra'nın İspanya'nın Tudela şehrinde doğduğu ifade edilmesine rağmen, Santoyo (2004: 34), *Historia de la Traducción en España* (İspanya Çeviri Tarihi) adlı eserinde, Pedro Alfonso'nun çağdaşı olup kendisinden daha genç olan Abraham ibn Ezra (1092- 1167 civarı)'nın muhtemelen Toledo'da doğduğunu, şair ve gezgin olup Kuzey Afrika ve Mısır'a gittiğini ve 1140 tarihinden itibaren bütün Avrupa'yı gezdiğini belirterek bazı yazarlara göre 1167 yılında Roma'da bazılarına göre ise Calahorra'da öldüğünün söylendiğini ifade eder.

Resim 20: Abraham ben Meir İbn Ezra

Kaynak: Pinterest.com Erişim Tarihi: 08/06/2022

Tıp, astronomi ve astroloji, gramer ve felsefe, takvim ve usturlap üzerine eserlerin sahibi olan Abraham ibn Ezra'nın aynı zamanda 0'dan 9'a Hint rakamları ve kullanılışları üzerine *Libro de la unidad* ve *Libro del número* adlı eserlerin de yazarı olduğunu belirten Santoyo (2004. 34), Romen rakamları yerine bu rakamların tüm Avrupa'da yayılmasına çok önemli katkıda bulunduğunu, 1160 yılında Narbona'da Ahmad al-Biruni'nin *Tractatus Alfragani de motibus planetarum* (Fergâni'nin Gezegenlerin Hareketleri

Üzerine Eseri) adlı eserini Arapçadan İbranice'ye, ayrıca Abu Mashallah'ın astroloji üzerine iki eseri ile dilbilimci Judah ben David Hayyuj'un geomancia⁹ üzerine bir eseri ile gramer üzerine iki ders kitabını çevirdiğini ifade eder. Haskings (1927: 288), XII. yüzyılda Yahudilerin bazen yazar ve çevirmen olarak faaliyet gösterdiklerini ve bunlara Petrus Alphonsi ve Sevilla'lı John'un yanı sıra Abraham ibn Ezra ve X. Alfonso'nun astronomlarının örnek verilebileceğini ifade ederek, yapmış oldukları çevirilerin çoğunlukla Arapça'dan İspanyolca lehçesine (Roman dili) olduğunu ve daha sonra da Hristiyan bir çevirmenin bunu Latinceye çevirdiğini belirtir.

Barkaï (1994: 26), Abraham b. 'Ezra'nın sadece astronomi, astroloji ve matematik alanlarında eserler vermekle kalmayıp, aynı zamanda dinî ve profan (din dışı) şiirler, İncil üzerine bir yorum ve bilimlerin tanınması ve önemi üzerine de *Sefer yesod mora* (Le fondement de la crainte de Dieu – Tanrı Korkusunun Temeli) adlı bir kitap da yazdığını vurgular. Abraham b. 'Ezra'nın 1160 yılında Arapça astronomi tablolarını İbraniceye çevirdiğini belirten Foz (1957: 44), 1154 yılından önce en sevdiği konu olan ve astronomi tablolarının temellerine tahsis edilmiş *Fundamenta tabularum* (Tabloların temelleri) adlı eseri kaleme aldığını ifade eder.

Stanford Felsefe Ansiklopedisinin (Stanford Encyclopedia of Philosophy) Abraham Ibn Ezra maddesinde, bu bilginin gramer ve şiir sanatı (poetics); astroloji ve aritmetik; astronomi ve dinî yorumların yanı sıra kısa ve uzun İncil yorumları yazdığı ve astroloji konusundaki risalelerinin birçoğunun en az iki dile çevrildiği ve Latince çevirilerinin tüm Hristiyan Avrupa'da bu sanatın yayılmasında çok önemli bir role sahip olduğu ifade edilmektedir.

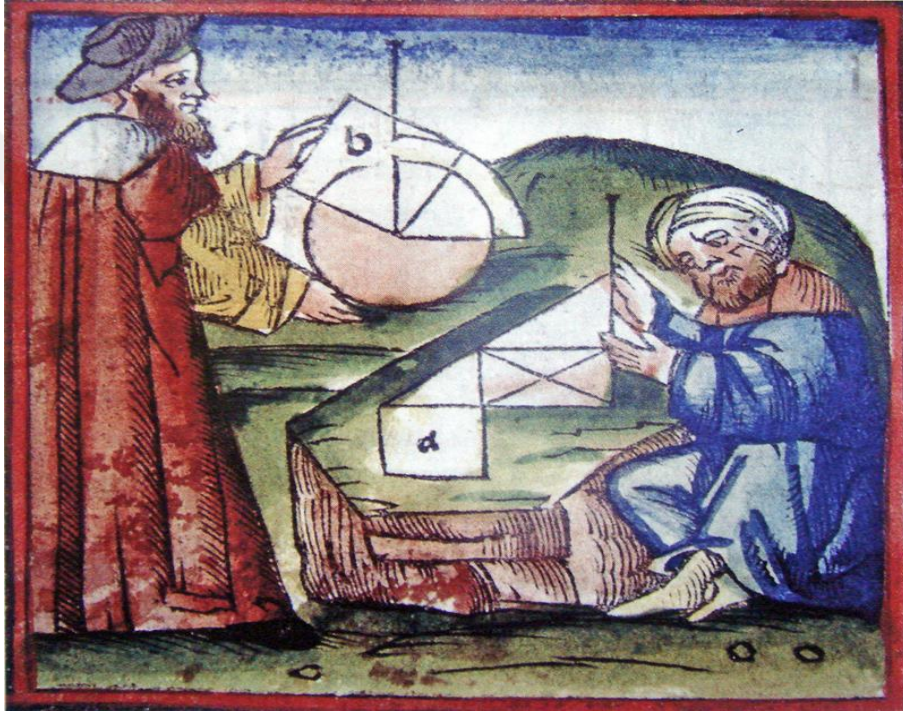
4.1.3. Bath'lı Adelard

Aethehard, Adelardus Bathonensis, Adelardus Bathensis, Adelardus Bathonensis ve Adelardus Badunensis ismiyle de bilinen Benedikten papaz Bath'lı Adelard hakkındaki bilgiler uzun süre şüpheli ve belirsiz olarak kalmıştır (Gil, 1974: 23). XII. yüzyılın ilk yarısında çalışmalar gerçekleştiren Gibson (1987: 7), Bath'lı Adelard'ın, son eseri *Usturlap Üzerine Kitap* (Traité de l'astrolabe)'ını 1150 yılına doğru yazmış olmasının,

⁹ Topraktaki, külerdeki, kumdaki, kâğıttaki gelişigüzel çizgilerden, noktalardan, biçimlerden geleceği okuma sanatı.

Kaynak: <https://nedir.ileilgili.org/geomancy> Erişim Tarihi: 18/11/2021

XI. yüzyılın sonlarına doğru 1080 civarında doğmuş olması ihtimalini kuvvetlendirdiğini belirtirken, Foz (1957: 45), Bath'lı Adelard'ın Bath piskoposu Jean de Tours (Tours'lu Jean)'un tavsiyesi üzerine Tours şehrinde eğitim görmek için doğduğu toprakları terk etmiş olabileceğini ifade eder. Sicilya'ya ve Yakın-Doğudaki bazı ülkelere gerçekten gidip gitmediğinin bilinmediğini vurgulayan Foz (1957: 45), İspanyol kaynaklı Arapça yazmalar üzerine çalıştığının bilindiğini ancak bunun İber Yarımadasına gittiğinin kanıtı olmamakla beraber Arap bilimi ile temas etmiş olmasının şu veya bu şekilde İspanya'dan geçtiğini gösterdiğini ifade eder.

Resim 21: Bath'lı Adelard, Eğitim Sırasında.

Kaynak: The Bath Magazine

Eserlerine bakıldığında Bath'lı Adelard'ın Yunanistan'a gittiğinin anlaşıldığını belirten Jourdain (1819: 97), Arapça konusundaki bilgisini İspanya'dan çok Asya veya Afrika'dan aldığını ve bu çalışkan yazarın çalışmaları arasında usturlap üzerine bir kitap, bir abaküs doktrini, *Harizmi Tabloları* çevirisi ve uzun süre Novarre'li Campano'ya atfedilmiş olan Öklid'in *Elementleri*'nin Arapça-Latince çevirisi bulunduğunu ve bu farklı eserlerin İngiltere'nin çeşitli kütüphanelerinde bulunduğunu ifade eder. Adelard'ın en tanınmış eserinin, Arapça kaynaklara dayanarak çevrilmiş olan Öklid'in *Elementleri*

olduğunu vurgulayan Foz (1957: 45), bunun dışında el-Harizmî'nin *Astronomik Tablolarını* Latinceye çevirdiğini belirtir.

Busard (1983: 5-6)'ın belirttiğine göre, Adelard'a atfedilen üç farklı *Elementler* çevirisi bulunmaktadır ki bunlardan birincisinin (Çeviri I) eksiksiz olup Arapça metne dayandığını, ikinci çevirinin (Çeviri II) daha şema ağırlıklı ve eksik olup yine Arapça çeviriye dayandığını, üçüncü çevirinin de daha çok bir yorum olduğunu vurgulayarak XII. yüzyılda en çok okunan ve incelenen çalışmanın ikinci çeviri olduğunu dile getirir.

4.1.4. Morley'li Daniel

Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan İngiliz Morley'li Daniel (Daniel de Morley) ile ilgili en kapsamlı bilgi Clara Foz'un '*Le Traducteur, l'Eglise et le Roi*' adlı eserinde yer almaktadır. Foz (1957: 46-47), önce Oxford ve daha sonra Fransa'da eğitim gören Morley'li Daniel'in, Cremona'lı Gerard'ın yaşadığı dönemde Toledo'da yaşamış olduğunu ve 1175 yılından itibaren *Almagest*'in Latince çevirisine çalıştığını ve astroloji alanında Latince eğitimi almış olduğunu belirterek daha sonra İspanya'da öğrendiklerini öğretmek üzere ülkesine geri döndüğünü ifade eder. Jourdain (1819: 106), Morley'li Daniel'in Paris Üniversitesi'nde öğrencilik yaptığı sırada matematiğe tutkuyla yöneldiğini belirterek *de Principiis mathematicis*, *de Superiori mundo* ve *de Inferiore mundo* (Matematik İlkeleri, Öte Dünya ve Yeryüzü Üzerine) adlı eserlerin sahibi olduğunu ancak bu eserlerin hiçbirini görmediğini, ayrıca Arapçayı gerçekten bilmediğini fakat gerçek olarak çeviri çalışmaları gerçekleştirdiğini dile getirir.

4.1.5. Dalmaçya'lı Hermann

Dalmaçyalı Hermann veya Slav Hermann olarak da bilinen Karintiyalı Hermann, Arapça eserleri Latinceye çeviren Slav kökenli bir astronom, astrolog, matematikçi ve filozofdur. Latince Hermannı Secundi ve Hermano quoque Dalmata ve bazen de Fransızcada Hermann de Carinthie (Karintiyalı Hermann) veya Hermann le Second (İkinci Hermann) olarak da bilinen Dalmaçyalı Hermann Slav menşeli olup 1138-1154 tarihleri arasında yaşamıştır (Foz, 1957: 49). Ancak bazı kaynaklarda doğum ve ölüm tarihleri 1100-1160 olarak verilmiştir. Biz bu çalışmada Dalmaçyalı Hermann adını kullanacağız. Çalışmalarını daha çok 1138-1143 civarında yapmış olan Dalmaç'yalı Hermann, Burnett (1978: 100)'in ifadesine göre, çalışmalarının bazılarını daha sonra kendisine atfettiği

Thierry de Chartres'in yönetiminde Fransa Chartres'da eğitim görmüştür. 1130'ların sonlarında İspanya'ya gitmiş, Muhterem Peter (Fr. Pierre le Vénérable; İng. Peter the Venerable)'in himayesinde Chester'lı Robert ile birlikte çeşitli çeviriler yapmıştır. D'Alverny (1947: 80), Kur'an çevirisiyle ilgili bir başlıkta, "Hermannus Sclauus scolasticus subtilis et ingeniosus" adı altında isminin geçtiğini ifade eder.

Resim 22: Carinthia'lı Hermann

Kaynak: Drawing by Matthew Paris, Liber Experimentarius of Bernardus Silvestris

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, 12. yüzyılda İspanya'nın cazibesi ve Arapça öğreniminin yaygınlaşması Pireneler'in ötesinden ve farklı kökenden gelen Bath'lı Adelard, Tivoli'li Plato, Chester'lı Robert, Cremona'lı Gerard gibi kişilerle başlamıştır ve Dalmaçyalı Hermann da bu isimler arasında yer almaktadır. Dalmaçyalı veya diğer adıyla Karintiyalı Hermann, İspanya'nın kuzeyinde ve Fransa'nın güneyinde çeşitli yerlerde çalışmak üzere Chester'lı Robert ile edebî ortaklık kurmuş, önce 1138'de Arapça bir astroloji eserini çevirmiş, 1141 yılında Chester'lı Robert ile Ebro bölgesinde bir araya gelmiş ve burada Cluny'li Peter'la karşılaşmışlar ve onun yönlendirmesiyle Toledo'lı

Üstad Peter (Master Peter) ve sekreteriyle birlikte Kur'an'ın Latince çevirisine dahil edilmişlerdir (Haskins, 1924: 11).

On ikinci yüzyılda Arap bilim ve felsefesini Batı Avrupaya taşıyan bilginler arasında Dalmaçyalı, Slav veya kendinden önce gelen Hermannus Contractus'tan ayırd etmek için "İkinci" (the Second) olarak bilinen Dalmaçyalı Hermann'ın da bulunduğunu belirten Haskins (1924: 43), Bath'lı Adelard'dan genç, Cremona'lı Gerardo'dan daha önemsiz olmasına rağmen, Sarazen bilgisi alanında onun dikkate değer öncülerden biri olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgular ve o dönemdeki diğer çevirmenlerin birçoğunun kökenlerinin bilinmez olmasına rağmen, Hermann'ın Chartres okulu ile olan ilişkisi, onu XII yüzyıl başlarının katedral okulları ile temasa geçmesini ve Arapların Platonculuk ve Aristoculuğu ile tanıştırdığını ifade eder. Aynı konularda yazan diğer iki isim ile, yani 11. yüzyılda Reichenau rahibi Hermannus Contractus ve 13. yüzyılda Arapçadan felsefî eserler çevirmeni olan Hermannus Almannus ile karıştırılması nedeniyle, Dalmaçyalı Hermann'ın gerçek çalışmalarının gölgede kaldığını dile getiren Haskins (1924: 43), yaptığı çalışmaların ancak son yıllarda hiç olmazsa kısmen anlaşıldığını belirterek, *Planisphere* (Gökyüzü Haritası) çevirisinin yazarı olduğunun, ancak yakın zamanda öğrencisi Bruges'lü Rudolf karşısında doğrulandığını ifade eder.

Haskins (1924: 44), Dalmaçyalı Hermann'ın çalışmalarının şu ana kadar bütün olarak incelenmediğini vurgulayarak yaptığı çalışmaları şu şekilde listeler:

1. *Zaelis fatidica*, (Zael'in Kaderi) veya *Pronostica* (Prognostik) (ayrıca *Liber sextus astronomie* – Astronomi Üzerine Altıncı Kitap)
2. Harizmî tabloları çevirisi
3. Ebû Maşer el-Belhî (Albumasar)'nin *Maius introductorium* (Astroloji Üzerine Eseri) (sekiz kitap)
4. Müslümanlığa karşı iki adet tartışmalı (polemik içeren) ilmî eser: Bu çeviriler şüphesiz Cluny başrahibi Muhterem Peter (Peter the Venerable)'in 1141 yılında Robertus Ketensis ve Hermann'ı görevlendirdiği ve 1143 yılında tamamlanan Latince Kur'an çevirisi ile birlikte hazırlanmıştır.
5. Batlamyus (Ptolomeus)'un *Planisphere* adlı eseri: Bu çeviri, 1 Haziran 1143 yılında tamamlanmış ve Chartre'lı Thierry'ye atfedilmiş olup Maslama'nın

Arapça metnine dayanmaktadır ve Batlamyus'un eserinin günümüze ulaştığı tek kaynaktır.

6. *De essentiis* (Astronomi ve Astroloji Üzerine Eseri) Planlanmış fakat besbelli ki *Planisphere*'in önsözünün yazıldığı 1 haziran 1143 yılında tamamlanmamış, aynı daha sonra Béziers'de bitirilmiştir.
7. *Liber ymbrium quem edidit Hermannus* (Hava Tahmini Üzerine)
8. *Commentary on Euclid*: Öklid'in *Geometry*'sinin ilk on iki kitabından oluşmaktadır ve Bath'lı Adelard'ın ve Cremona'lı Gerardo'ya Björnbo tarafından isnad edilen çevirisinden farklı Latince çeviri.
9. Aritmetik çalışmalar
10. *Liber de circulis* (Yörüngeler Üzerine)
11. Theodosius'un *Spherica* adlı eseri (?). Ortaçağda biri Tivoli'li Plato diğeri de Cremona'lı Gerardo'ya isnat edilen Latince iki çevirisi olduğu görünmektedir. Bununla birlikte hem Hermann ve hem de Robert'ın bu eserle ilişkisi bulunmaktadır zira Hermann *De essentiis*'de, Roberts da Theodosius'un *Cosmometria*'sında bundan söz etmektedir.
12. *De essentiis*'de zikredilen *Astronomia* ve *Astrologia* sadece Harizmî ve Albumasar çevirilerine atfedilebilir; dikkat çekilmesi gereken ve Hermann'a isnad edilen başka iki eser daha vardır ki bunlardan biri *on the astrolabe* (Usturlap Üzerine), diğeri de Batlamyus (Ptolomeus)'un *Almagest*'i.

4.1.6. Santalla'lı Hugo

On ikinci yüzyılda yaşamış bir diğerk çevirmen Santalla'lı Hugo (Hugues de Santalla)'nın İspanyol bir papaz olup çalışmalarını 1119-1151 tarihleri arasında gerçekleştirdiğini belirten Gil (1974: 62), ayrıca Hugo Sanctallensis, Hugo Sandalensis, Hugo Strellensis ve Hugo de Santalia isimleriyle de bilindiğini ifade eder. Foz (1957: 49), Santalla'lı Hugues'in, XII. yüzyılın ilk yarısında İspanya'da faaliyet gösteren çevirmenler arasında yer aldığını, daha doğru bir ifadeyle Aragon'da yer alan küçük Tarazona şehrinde, 1115-1151 tarihleri arasında görev yapan ve Arapça eserlerin, özellikle astronomi ve astroloji konularında en tanınmış eserlerin çevirilerini destekleyen başpiskopos Raymond'un

hemşehrisi olan piskopos Michel'in himayesinde çalışmalar yaptığını ve on kadar çevirisinin içinde en bilinenlerin astroloji ile ilgili olduğunu ifade eder ve ayrıca falcılık ve simya gibi gizli bilimlerle de ilgilendiğini vurgular.

On ikinci yüzyılın Rönesansı olarak adlandırılan dönemde, Toledo merkez olmak üzere İspanya'nın çeşitli kentlerinde çeviriler yapıldığına vurgu yapan Haskins (1924: 68), şimdiye dek fazla bilinmeyen bir kente, Aragon'da yer alan Tarazona'ya ve burada hakkında çok fazla bilinmeyen Hugo Sanctallensis'e dikkat çeker. Haskins (1924: 68), aynı çalışmanın birden fazla çevirisinin olabildiğine vurgu yapar ve buna örnek olarak, Batlamyus'un astroloji üzerine eseri *Quadripartitum*'un, 1138 yılında Tivoli'li Plato tarafından çevrilen ilk eseri olduğunu ve bunun bir özeti olup Ortaçağ'da Batlamyus'a atfedilen *Fructus* veya *Centiloquium*'un daha önce başka bir yerde çevrildiğini; *Centiloquium*'un Latince çevirisinin bir çok elyazmasında 1136 tarihine dayandığını, halbuki daha önce Tivoli'li Plato'ya atfedilirken günümüzde Erfurt yazmasına dayanılarak genellikle Sevilla'lı John'a atfedildiğini belirtir. Böyle bir atıfta bulunmak doğru olsun ya da olmasın, *Centiloquium*'un kaç tane çevirisi olursa olsun, Napplo'de Biblioteca Nazionale (Napoli Milli Kütüphanesi)'de ve Madrid'de Santalla'lı Hugo tarafından Tarazona piskoposu adına hazırlanmış bir çeviri bulunmaktadır (Haskins, 1924: 69).

Santalla'lı Hugo hakkında oldukça kapsamlı araştırmalar yapan Haskins (1924: 72), Hugo'nun, sanatın bütün yönleriyle ilke ve uygulamalarının ortaya koyulduğu on cildi Latinceye çevirdiğini ancak bu eserlerin isimlerinin verilmediğini fakat onun ismi altında belirtilen birçok çevirinin incelenmesiyle astroloji ve benzer konularda *Centioquium*'un yanı sıra mevcut sekiz adet çeviri ortaya çıkarıldığını vurgular. Bunun dışında Santalla'lı Hugo tarafından yapılan çeviriler hakkında bilgiler veren Haskins (1924: 74-77), Hugo'nun astrolojik doğum haritaları üzerine dört eser çevirdiğini ve bunlardan birinin Mashallah, ikisinin Albumasar (Ebu Ma'sher el-Belhi)'a ait olduğunu, bunlardan birinin özellikle meteorolojik tahminlerle ilgili olup Hugo'dan metin içinde bahsedilmediğini ancak elyazmaların birinin kenarında belirtildiğini belirtir. Kitabın önsözlerinde ve günümüz yazarları tarafından söz edilmeyen ancak Bibliothèque Nationale (Millî Kütüphane)'de bulunan bir elyazmasında belirtilen *Hermetis Trimegesti Liber de secretis naturae et occultis rerum ab Apollonio translatus* (Tabiatın Sırları ve Gizli Şeyler Üzerine) Santalla'lı Hugo tarafından çevrilmiştir (Haskins, 1924: 79-80).

4.1.7. Sevilla'lı John (Juan Hispalense)

Kaynaklarda çok farklı isimler altında belirtilen Sevilla'lı John (Juan Hispalense) biyografisi hakkında epeyce tartışmalar mevcuttur. Bu konuda oldukça detaylı araştırmalar yapmış olan Gil (1974: 25-269, Sevilla'lı John'un Johannes Avendehut, Johannes Hispanus, Joannes Hispanus, Johannes Hyspalensis ve Lunensis, Johannes Hispalensis atque Limensis, Johanne Toletano, Johannes Hispanicus, Joanne Hispalensi, Auendeuth, Avendeuth, Avohavet, Auohaueth, Avendeath, Avendebech, Abendana, Avendar gibi çok farklı isimler altında anıldığını belirterek bazı tarihçilerin çözmeye çalıştıkları karmaşık bir biyografi ortaya çıktığını ifade eder. Ancak bu konuda yapılan çalışmalarda ortak bir sonuca varılamamıştır. Santoyo (2004: 43) da aynı konuya temas ederek Iohannes Hispalensis, Iohannes Hispanicus, Johannes Toletanus ve Johannes Aven Daud veya Avende(h)ut'un aynı çevirmen mi yoksa farklı çevirmenler mi olduğunun henüz açıklığa kavuşturulamadığını vurgular.

Manuel Alonso (1943: 162-163), gerçek adı İbn Davud olup din değiştirip Katolik olan ve ismi daha sonra Avendauth olarak değişen Yahudi filozof Hispalensis ile Hispanus'u birbirinden ayırmak gerektiğini belirtirken, d'Alverny (1982: 445-447), üç ayrı kişiden söz eder ve bunların Yahudi bilgin Avendauth, Toledo kilisesi mensubu üstad (veya öğretmen, *magister*) Johannes ve mozarab Sevilla'lı Jean. Bu konuda Lemay (1963: 653) daha kesin bir ifade kullanır ve Jean d'Espagne (İspanyalı Jean), Toledo'lu Jean (Jean de Toleda) ve Sevilla'lı Jean (Jean de Seville), Luna'lı Jean (Jean de Luna), Jean David (İbn Davud veya Avendeuth isimlerinin tamamının aynı kişiye yani Sevilla'lı Jean'a işaret ettiğini ifade eder. Bu konudaki tüm varsayımların tarihî verilerin farklı yorumlarına dayandığını ve verilerin yetersizliği nedeniyle bu konuyu çözmenin imkansız olduğunu vurgulayan Foz (1957: 50), ister mozarab ister Yahudi olsun, kariyeri ister kısa (1133-1142) isterse çok uzun (1130-1180) olsun Sevilla'lı Jean olarak adlandırmayı uygun bulduğunu belirterek, çevirmenliğinin yanı sıra astronomi, astroloji, aritmetik ve tıp gibi alanlarda sayısız bilimsel eserin de yazarı olduğunu ifade eder.

Resim 23: Juan Hispalense

Kaynak: traductores2013

Juan Hispalense'nin adlandırılmasıyla ilgili olarak González (1997: 52), el yazmalarının çoğunda aynı çevirmene işaret etmek için 'Iohannes Hispalensis' ve 'Iohannes Hispanos' adlarının kullanıldığını vurgulayarak bazen yanlış anlaşılma sonucu ayrı iki kişiden bahsedildiğini ancak bunun doğru olmadığını ifade eder. Juan Hispalense hakkında çok fazla efsane olduğunu, bunun yanı sıra belge ve kanıtların yetersiz olduğunu ifade eden González (1997: 55), 1133-1153 tarihleri arasında faaliyet gösteren Juan Hispalense'ye tarihlenen dört çeviriye güvenilebileceğini vurgulayarak yaptığı çalışmalarla ilgili yüzeysel bir araştırmayla bile, kendisini o zamanlar uygulamalı astronomi olarak görülen astrolojiye adadığının görülebileceğini belirtir. Oldukça verimli ve çok sayıda çeviriler yapan Juan Hispalense'nin çevirdiği eserler González (1997: 56-57) tarafından şu şekilde listelenmiştir:

1. Aristo'ya atfedilen *Secretum secretorum* (Sırların Sırrı) adlı eserin tıpla ilgili bölümü (veya *Epistola de conservatione corporis humani* – İnsan Bedeninin Korunması Üzerine Notlar)
2. *Epistola Messahallah in rebus eclipsis lune* (Ay Tutulması İle İlgili Ebu Maşallah'ın Notları)

3. Yine Maşallah'ın *De mensura astrolabii* (Usturlap Ölçümleri Üzerine) adlı eseri
4. *Liber Messehalla de interrogatione cognitionis* (Maşallah'ın Bilginin Sorgulanması Üzerine Eseri)
5. *Libellus interpretationum quem puto esse Messehalla* (Maşallah'ın Yorum Üzerine Eseri)
6. Yine Maşallah'a ait *De revolutionibus annorum mundi* (Dünyanın Yıllık Dönüşü Üzerine) adlı eser
7. Aynı yazara ait *De receptione planetarum* (Gezegenlerin Çekmi Üzerine) adlı eser
8. *Numerus mensium* (Ayların Sayısı) veya *Liber Alphraganiin scientia astrorum* (Fergânî'nin Yıldız Bilimi Kitabı)
9. Qusta bin Luka'nın *De differentia inter animam et spiritum* (Ruh ve Nefs Arasındaki Fark Üzerine) adlı eseri
10. *Liber albohali de nativitatibus* (Astroloji Üzerine Bir Eser)
11. Ömer bin el-Ferruhân et-Taberî'nin *De nativitatibus et interrogationibus* (Doğum ve Sorgulamalar) adlı eseri
12. Ebu Ma'ser el-Belhi'nin *De magnis coniunctionibus et annorum revolutionibus* adlı eseri
13. *Albumasar introductorium maius in magisterium scientie astrorum* (Ebu Ma'ser'in Astroloji Üzerine Eseri)
14. Battanî'nin *Centiloquium* (muhtemelen yalnız çevirdi) adlı eseri
15. Ebu Ya'far ibn Yusuf ibn Dâya'nın *Comen. Al Centiloquium de Ptolomeo* (Batlamyus'un Eserine Şerh) adlı eseri
16. Hassân bin Sâbit'in *De imaginibus astronomicis* (Astronomik Resimler Üzerine) adlı eseri
17. Ali el-Kâbisî'nin *Liber introductorius Alkabucii ad magisterium iudiciorum astrorum* (Kabus'un Yıldız Kanunlarını Tanıtım Kitabı) adlı eseri
18. Ebu'l-Kâsım el-Mecrîî'nin *De astrolabio* (Usturlap Üzerine) adlı eseri

19. İbn Abi-l-Riyâl'ın *De electionibus* (Astroloji Üzerine Bir Eser) (muhtemelen yalnız çevirdi)
20. İbn Sehl (Latince el Zahel)'in *De electionibus* adlı eseri
21. *Canones Arzachelis* (Toledo Tabloları)
22. Sâbit bin Qurrâ'nın *De motu octave sphere* (Sekizinci Gezegenin Hareketleri Üzerine) adlı eseri (muhtemelen yalnız çevirdi)
23. İbn Sehl'in *Liber temporum* (Mevsimler Üzerine) adlı eseri
24. Ebu Ma'ser'in *Flores astrologiae* adlı eseri (Astroloji Üzerine Eser) (muhtemelen yalnız çevirdi)

Juan Hispalense tarafında yazılan astroloji ile ilgili kitaplar González (1997: 57) tarafından şu şekilde listelenmiştir:

1. *Liber magistri Iohannis ispanensis; De ratione inquirendi et modo; Liber nativitatum Hispalensis* (Juan Hispalense'nin Öğretim Kitabı; Araştırma ve Uygulama Üzerine; Hispalense'nin Madenler (?) Üzerne Eseri) üç küçük araştırma kitabı
2. *Isogage veya Epitome totius astrolagiae* (İsagoci veya Astroloji Örneği)
3. *De iudiciis astrologicis* (Astrolojik Denemeler Üzerine)
4. *Astrolabium Ioannis Hispalensis* (Juan Hispalensis Usturlabı)
5. *Ioh. Hispalensis super astrolabium* (Juan Hispalensis'in Süper Usturlabı)
6. *Sententiae de diversis libris excerpte* (Seçilmiş Çeşitli Eserlerden Cümleler)
7. *Tractatus pluviarum et aeris mutationis secundum magistrum Iohannem hispalensem* (Üstat Juan Hispalense'nin Yağmur ve Hava Değişimleri Üzerine Eseri)
8. *Prognosticationes de variis tempestatibus* (Çeşitli Fırtınalar Üzerine Teşhis)
9. *Liber alghorismi de practica arismetrice* (Aritmetik Uygulaması Üzerine Algoritma Kitabı)

Hasse (2016: 19), XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Sevilla'lı John'un Ortaçağın en önemli Arapça-Latince çevirmenlerinden biri olup çevirmen olarak onbir esere imza

attığını belirtir ve Albumasar'ın astroloji üzerine *Liber introductorii maioris* gibi bazı eserlerinin oldukça etkili olduğunu ifade eder.

4.1.8. Pierre Alphonse

Gerçek adı Mose Sefardi olan İspanyol Yahudi dönme Pierre Alphonse da XII. yüzyıl birinci nesil çevirmenlerinden olup Petrus Alfonsi (İsp. Pedro Alfonso) adıyla da bilinir. Charles Burnett (1990: 105), Harizmî'nin *Astronomi Tabloları* adlı eserin Latince çevirisinin Bath'lı Adelard'a atfedilmesine rağmen, Pierre Alphonse'un da çevirisine katkıda bulunduğunu ifade eder. XII. yüzyıl başlarında yapılan çeviri faaliyetlerinde önemli bir paya sahip olan Pierre Alphonse'un hak ettiği değeri göremediğini belirten Foz (1957: 51), dönemin belgelerinde yeterince yer bulamadığını, birçok tarihçi ve yorumcunun gözünde Bath'lı Adelard'a yardım eden biri olarak görüldüğünü ifade eder. Mercier (1987: 95), Pierre Alphonse'un yazar olarak Arap ve Hint kaynaklı fabl ve küçük hikâye derlemesi olan *Disciplina clericalis* ve *Dialogi cum ludari* adlı eserlerle tanındığını belirtir.

4.1.9. Tivoli'li Platon

Birinci nesil veya öncü çevirmenlerden bir diğeri de Tivoli'li Platon (Platon de Tivoli) olup Latince Plato Tiburtinus olarak adlandırılmaktadır. Foz (1957: 52)'un ifadesine göre, hemşehrisi Cremona'lı Gerardo kadar tanınmayan Tivoli'li Platon, 1134-1145 yılları arasında bulunduğu İspanya'da kendini Arapça ve İbranice eserleri Latinceye çeviri işine verdiğini, 'Usturlab Kitabı' (*Livre de l'astrolabe*) adlı eserin Latince çevirisini Sevilla'lı Juan'a atfetmiş olmasının, kendisiyle temas halinde olduğunun göstergesi olduğunu ifade eder. Biyografisinin sadece çevirilerinden bilindiğini belirten Haskins (1924: 11), Arap trigonometrisi ve ölçü biriminin Batıya girmesini sağlayan ve Pisa'lı Leonard geometrisi üzerinde etkili olan *Liber embadorum* adlı eserle el-Battânî'nin *De motu stellarum* (Yıldızların Hareketleri) adlı astronomi eseri ve Batlamyus (Ptolomy)'un *Quadripartitum* (1138) eserlerinin Tivoli'li Platon tarafında çevrildiğini ifade eder.

Minio-Paluello (2020), Complete Dictionary of Scientific Biography adlı sözlükte, yukarıda zikredilen eserlerin dışında Bitinyalı Theodosius tarafından yazılan ve Yunanca-Arapça çevirisi Huneyn bin İshak veya Qusta bin Luka tarafından yapılan *Spherica*

(Yeryüzü), Ali ibn Ahmed el-İmrani'nin *De electionibus horarum* (Saatlerin Belirlenmesi), Ebu Ali el-Hayat'ın *De nativitatibus* veya *De iudiciis nativitatum*, Alfakini'nin *Questiones geomantice* (Coğrafya Üzerine Sorular) veya *Liber Arenalis scientie* (Bilim Alanı Üzerine Kitap) ve Aeneas (Huneyn bin İshak?)'ın *De pulsibus et urinis* (Nabız ve İdrar Üzerine) adlı eserlerin de Tivoli'li Platon tarafından çevrildiğini belirtir.

4.1.10. Chester'lı Roberto

Gil (1974: 61), Chester'lı Roberto'nun da XII. yüzyıl çevirmenlerinden olup Roberto Castrensis, Roberto Cestrensis, Roberto Retinensis, Roberto Ostiensis, Roberto Ketinensis, Roberto Astensis ve Robertus Anglicus isimleriyle de bilindiğini belirtir ve 1140-1147 yılları arasında yaşadığı İspanya'ya yerleşmeden önce Fransa, İtalya, Dalmaçya, Yunanistan ve Asya'ya gittiğini ifade eder. 1143 yılında Pampelune'de başdiyakoz olduğunu ifade eden Foz (1957: 52), 1145 yılında Ségovie'de Harizmî'nin cebir üzerine bir eserini ve birkaç Arapça simya kitabını Latinceye çevirdiğini, tek başına çalışacak durumda görünse de Dalmaçyalı Hermann ile 1140'lı yılların başında Ebro vadisinde çeşitli Arapça astronomi metinleri Latinceye çevirdiğini ifade eder. Santoyo (2004: 40) da Chester'lı Roberto'nun 1143 yılında büyük Cluny başrahibi Muhterem Pedro (Pedro el Venerable)'nın himayesinde *Kur'an* çevirisini tamamladığını, yarımada bulundugu süre içinde ayrıca *Liber de compositione Alchimie* adlı simya kitabını ve Harizmî'nin *Algebra* adlı eserini çevirdiğini belirtir.

4.1.11. Bruges'lü Rodolphe

Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan ve XII. yüzyılda Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösterdiği düşünülen ve usturlab üzerine bir eserin Latince çevirisine sınırlı oranda katkısı olan (Vernet, 1985: 125) Bruges'lü Rodolphe (Rodolphe de Bruges) on ikinci yüzyılın ikinci çeyreğinde faaliyetlerini yürütmüş olup (Gil, 1974: 61), Jourdain tarafından ortaya çıkarılan bir önsözde belirtildiği gibi Dalmaçyalı Hermann'ın öğrencisi olmuştur (Foz, 1957: 53).

4.1.12. Dominicus Gundisalvi

Dominicus Gundisalvi hakkında IV. bölümde ayrıntılı bilgi verileceği için burada üzerinde durulmayacaktır.

4.1.13. Cremona'lı Gerardo

On ikinci yüzyıl ikinci nesile ait olan ve Toledo Çevirmenler Okulu'nun en önemli çevirmenlerinden biri olup 70 civarı esere imzasını atan Cremona'lı Gerardo hakkında IV. bölümde ayrıntılı bilgi verileceği için burada üzerinde durulmayacaktır.

4.2. XII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Geçiş Dönemi Çevirmenleri ve Faaliyetleri

1187 yılından sonra çeviri faaliyetlerinin tamamen durmadığını dile getiren Foz (1957: 59), X. Alfonso himayesinde çalışmalar başlamadan önce XIII. yüzyıl başında yarım yüzyıl boyunca bazı çevirmenlerin faaliyetlerine devam ettiklerini belirterek bu çevirmenlerden dördünün öne çıktığını ifade eder: Sareshel'li Alfredo (Alfredo de Sareshel), Alman Hermann (Hermann el Alemán), Toledo'lu Marcos (Marcos de Toledo) ve Miguel Escoto (Michel Scot) olduğunu ifade eder. Bu çevirmenler ülkelerini terk edip bilgilerini zenginleştirmek ve yeni ufukları keşfetmek için Avrupa'ya seyahat etmişler, İspanya'ya gitmişlerdir (Foz, 1957: 60).

4.2.1. Sareshel'li Alfredo

Gil (1974: 59), Sareshel'li Alfredo'nun Walfred, Alvred, Alphitus, Sarawel, Sarchel, Serechel, Alphredus Philosophus ve Alphredus Anglicus (Fransızcada Alfred le Philosophe veya Alfred l'Anglais) isimleriyle de bilindiğini belirterek kendi ülkesinde felsefe eğitimi gördüğünü, XIII. yüzyıl başında birkaç Arapça-Latince çeviriye imza attığı İspanya'ya gitmeden önce Fransa'ya ve İtalya'ya gittiğini ifade eder. González (1997: 74), bu çalışkan İngilizin İbn Sina'nın *Meteorologica* (Şifa'nın *Libri Naturales* bölümünün V. kitabı) eserini çevirdiğini ve Aristoteles'in *Meteorologica*'sına bir şerhin yanı sıra *De plantis* (Bitkiler Üzerine) ve *De motu cordis* (Kalbin Çalışması Üzerine) eserlerini yazdığını belirtir. Sareshel'li Alfredo'nun çalışmaları arasında iki eserin öne çıktığını belirten Vernet (1985: 260-262), bunlardan birinin İbn Sina'nın *De congelatione et conglutinatione lapidum* (Meteoroloji Üzerine) eseri, diğerinin de 1227 yılında Latinceye çevirdiği Nicolas de Damas'a atfedilen ve Huneyn bin İshak'nın Arapça

metnine dayanılarak yazılan *De vegetabilis* olduğunu belirtir. Foz (1957: 60), Sareshel’li Alfredo’nun, *Lapidaire* (Taşlar Üzerine) çevirisinde Salomon Avenraza adında biriyle ortak çalıştığını belirttiğini ifade eder.

4.2.2. Alman Hermann (Hermann el Alemán)

Bu dönemin önemli çevirmenlerinden biri olan Alman Hermann (Hermann el Alemán), Latince Hermannus Germanicus veya Hermannus Teutonicus olarak adlandırılır (Gil, 1974: 66). Kaynaklarda 1240-1246 tarihleri civarında Toledo’da yaşadığı, daha sonra sekiz yıl boyunca kral Manfred’in sarayında çalışmak üzere İtalya’nın güneyine gittiği ve Astorga’da piskoposluk görevini tamamladıktan sonra 1272 yılına doğru öldüğü belirtilir. Miguel Scotus’la birlikte İbn Rüşd’ü Latinceye çeviren ikinci çevirmen olduğunu vurgulayan González (1997: 81), çevirilerinde eksiklikleri olmasına rağmen Toledo’lu müdeccenlerden¹⁰ yardım aldığını belirterek 3 haziran 1240 yılında tamamlanan *Liber Nichomachye Aristotilis scilicet Ethicorum*, 8 nisan 1243-44 tarihli *Etica*’nın Arapça çevirisi olan *Summa quorundum alexandrinorum*, Aristoteles’in *Retórica* (1250 tarihli çeviri), 1256 yılında çevirdiği İbn Rüşd’ün Aristoteles’in eserine yazdığı *Comentario Medio* adlı şerh ve *Salterio*’nun bir kısmının İbranice-Kastilyaca çevirilerini yaptığını ifade eder.

4.2.3. Toledo’lu Marcos

Geçiş döneminin önemli çevirmenlerinden bir diğeri de Latince Marcus Canonicus olarak adlandırılan Toledo’lu Marcos, Sareshel’li Alfredo’nun çağdaşı olup Toledo Krallığında Vieja Castilla’dan gelen mozarab kökenli ailelerden birine mensuptu ve Toledo’da doğmuş olan Marcos burada Arapça öğrenmiş, Toledo katedral okulunda Latin dili ve kültürü ile tanışmış, muhtemelen 1198’den itibaren Toledo katedralinde papaz olarak görev yapmış ve bu nedenle de çeşitli belgelerde “Marcus canonicus”, “Marcus diaconus canonicus”, “Marcus presbyter canonicus”, “Marcus Toletanus canonicus” olarak anılmıştır (González, 1997: 74-75). Arapça, Roman dili (*Romance*) ve Latince bilen Marcos’un XII. yüzyılın son çeyreğinde Latince tıp eğitimi almak üzere dönemin

¹⁰ İspanyolcaya *mudejar* olarak geçmiş olup XV. yüzyıldan itibaren İspanyolların geri aldığı Endülüs şehirlerinde antlaşmalar çerçevesinde Hristiyan hakimiyeti altında yaşamaya devam eden Müslümanlar için kullanılan bir kelime.

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCdeccenler> Erişim Tarihi: 15/24/2021

Batı tıbbının en iyi öğretildiği Montpellier veya Salerno'ya gitmiş (Rivera Recio, 1966a), tıp öğrencilerinin, Arapların Yunan tıbbından, özellikle de Galen'in önemli eserlerinden yapmış oldukları çevirileri anlayabilmeleri için Latinceye çevirmek amacıyla Arapça elyazmalarının peşine düşmüş, bu kaynaklara ulaştığı ve doğduğu şehir Toledo'ya gitmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır (Foz, 1957: 61).

Kendisine on kadar Latince çeviri atfedilmekte olup bunlar arasında Hipokrat'ın bir eseri ve IX. yüzyılda Huneyn bin İshak tarafından Galen'den Arapçaya çevrilmiş olan birçok metnin yanı sıra Huneyn bin İshak'ın kendi eseri olan *Questions sur la médecine* (Tıp Üzerine Sorular) öne çıkmaktadır (Gil, 1974: 65-66). Çevirmen olarak yaptığı çalışmaların sadece tıpla ilgili olmadığını ifade eden Foz (1957: 62), 1209 yılında Toledo başpiskoposu Rodrigo Jimenez de Rada tarafından sipariş edilen Kur'an'ın çevirisini tamamladığını ve ayrıca birçok dinî eseri Latinceye çevirdiğini belirtir.

González (1997: 76), Toledo'lu Marcos'un 1210-1211 yılları arasında Kur'an çevirisini tamamladığını ve bunu yaparken titiz bir şekilde sözcüğü sözcüğüne çeviriye bağlı kaldığını, Arapça cümle sırasına uyduğunu, surelerin başlıklarını veya çoğunu olduğu gibi koruduğunu belirterek kapsamlı girişinde, Hristiyan kaynakların yanı sıra Arapça kaynaklardan da yararlanarak İslam doktrinini ve Hz. Muhammed'in hayatını analiz ettiğini ifade eder. Bu konuda en kapsamlı çalışmalardan birini yapmış olan González (1997: 76), Toledo'lu Marcos'un Kur'an çevirisini bitirdikten sonra İbn Tûmert'in Allah'ın birliği konusunda İslam ilahiyatının saygın eserlerinden *Aqida* çevirisi ile karşılaştığını belirterek orijinali kaybolmuş olan *Contrarietas Alpholica* (Alfabetik Uyumsuzluklar ?) başlıklı Arapça bir metnin Latince çevirisinin de Toledo'lu Marcos'a atfedildiğini ifade eder.

4.2.4. Miguel Scoto

On ikinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla geçiş dönemi çevirmenlerinden Miguel Scoto (İng. Michael Scot; Fr. Michel Scot), konusunda kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Thorndike (1965: 1-10) Miguel Scoto'nun 1175 yılına doğru İskoçya'da doğduğunu ve XIII. yüzyıl başı Avrupa entelektüel dünyasının önemli kişilerinden biri olarak kabul edildiğini ifade eder. Miguel Scoto (1175-1230?)'nun Durham, Oxford, Paris, Bolonya, Padua ve Palermo'da öğrencilik yaptığını ve daha sonra Toledo'ya geçtiğini, 1215 yılına doğru burada bulunduğunun tespit edildiğini belirten

Santoyo (2004: 50), 1220 yılında Bolonya’da ve daha sonra Napoli’de imparator II. Federico’nun sarayında bulunduğunu ifade eder. Miguel Scoto’nun çalışmalarının, birinin Toledo diğerrinin de Sicilya olmak üzere iki döneme ayrıldığını vurgulayan Foz (1657: 62), her iki dönemde de ilk planda yer aldığını belirtir. İbranice, Latince ve Arapça bildiği söylene de, çağdaşı Roger Bacon, Miguel Scoto’nun Arapça bilmediğini ve Andréas adında bir sarazenden yardım aldığını ifade eder (Santoyo, 2004: 50).

Resim 24: Miguel Scoto

Kaynak: Academic Influence

González (1997: 81), Miguel Scoto’nun çevirmen olarak ününün temel olarak İbn Rüşd’ün eserlerini Latin dünyasına tanıtmamasından geldiğini, bu çevirileri II. Federico’nun sarayında gerçekleştirdiğini ve bu eserleri muhtemelen Toledo kütüphanelerinden elde ettiğini belirtir. Scoto, 1217 yılında Toledo’da “Abuteus levita” adında birinin yardımıyla el-Bitrûcî (Alpetragius)’nin *De motibus cælorum* veya *De verificatione motuum cælestium* (Gökyüzü Hareketleri Üzerine Astronomi Kitabı) olarak bilinen eseri ile Aristoteles’in *De animalibus* eserini Arapçadan Latinceye çevirmiştir (Santoyo, 2004: 50).

4.3. XIII. Yüzyıl Çevirmenleri ve Faaliyetleri

1252-1284 yılları arasında X. Alfonso himayesinde yapılan çeşitli çalışmaların çok önemli bir toplam oluşturduğunu ve bunların daha çok Arapçadan Roman diline (*Romance*) yapıldığını ancak bu çevirilerin yanı sıra Arapça kaynaklardan esinlenen orijinal eserler de üretildiğini belirten Foz (1957: 64), bu dönemde Latincenin tamamen ortadan kalkmadığını, Arapça eserlerden yapılan bazı İspanyolca çevirilerin daha sonra Latinceye veya Fransızcaya çevrildiğini ifade eder. Çeviri çalışmaları özellikle X. Alfonso'nun tahta çıkışının başlarında yani 1252-1260 yılları arasında gerçekleştirilmiş, takip eden on yıllık sürede ise meydana gelen birtakım siyasî olaylar nedeniyle bu tür faaliyetler yavaşlamış, 1271 yılına doğru çalışmalar tekrar başlamış ancak bu tarihten itibaren çoğunlukla Arapça metinlerin Roman diline (*Romance*) uyarlama şeklinde olmuştur ve yine bu dönemde, daha önce halk diline çevrilmiş olan Arapça eserler Latince veya Fransızcaya çevrilmiş, aynı zamanda daha önce çevrilmiş olan eserler Roman diline tekrar çevrilmiştir (Foz, 1957: 65).

X. Alfonso'nun gerçek başarısı, sarayında seçkin bir çalışma grubuyla tarihî, hukukî, edebî ve bilimsel birçok eserin Kastilya diline çevrilmesini sağlamış olmasıdır (Gómez-Menor, 1985: 27) ve yapılan çeviriler çoğunlukla astronomi ve astroloji alanında olmakla beraber satranç oyunundan Hz. Muhammed'in miraç hadisesini anlatan olaylara kadar çeşitli çeviriler yapılmıştır (Foz, 1957: 65). Kaynaklar incelendiğinde, bu dönemde çalışmış olan çevirmenlerin, belirli bir organizasyon çerçevesinde görev yaptıkları ve çalışmaların ortak bir şekilde yürütülüp araştırmacıların, çevirmenlerin, okuyucuların ve kopyalayıcıların birlikte çalıştıkları bir süreç söz konusu olduğu ve çevirmenlerin her birinin kendilerine makul çerçevede verilmiş olan görevlerini yerine getirdikleri görülmektedir.

4.3.1. Abraham Alfaquin

Procter (1980: 125), X. Alfonso döneminde görev yapmış olan ve Toledolu Abraham olarak da bilinen Abraham Alfaquin'in doktor Don Abraham ile aynı kişi olduğunu belirtir. 1260-1277 yılları arasında faaliyetlerini gerçekleştirmiş olan Abraham Alfaquin, 1263 yılında Hz. Muhammed'in miracını anlatan *La Escala de Mahoma* (Fransızcada *Livre de l'échelle* olarak da bilinen *L'échelle de Mahomet* –Muhammed'in Miracı) adlı eseri çevirmiş (Foz, 1957: 66), Vernet (1985: 330-331)'nin ifadesine göre, Arapça metin *Kitab*

al-Mi'râj, düşünüldüğünün aksine Kur'an'ın yetmişinci suresine karşılık gelmemekte olup bu durum henüz kesin olarak netleştirilmemiştir. Kaynaklarda Abraham ibn Wakar olarak da anılan Abraham Alfaquin tarafından Kastilyacaya çevrilmiş olan ve Arapça metni kaybolmuş bulunan bu eser, Rey don Alfonso'nun noteri Sienalı Buenaventura tarafından Latince çevirisinden hareketle Fransızcaya çevrilmiştir (González, 1995: 85).

Abraham Alfaquin'in gerçekleştirdiği ikinci çeviri astronomi alanında Kastilyaca *Libro de la constitución del universo* (Evrenin Kuruluşu Üzerine) başlıklı İbn Heysem (Alhazen)'in kozmografi üzerine bir eseri olmuş (1270 yılına doğru), daha sonra da X. Alfonso tarafından Toledolu Ferdinand'ın 1255-1256 yıllarına doğru çevirisini yaptığı Kastilyaca *Libro de la açafeho* adlı eseri tekrar çevirmekle görevlendirilmiş ancak ikinci defa yapılan bu çevirinin önsözünde ne Abraham Alfaquin'in Toledolu Ferdinand'ın metninden yararlandığı ne de X. Alfonso'nun daha önce çevrilmiş olan bu eseri niçin yeniden çevrilmesini istediği konusuna değinilmemiştir (Foz, 1957: 66). González (1997: 85), Toledolu Abraham'ın 1270 yılına doğru çevirdiği İbn Heysem'e ait eserin orijinal adının *Kitab fî hay'at al-alam* olduğunu belirterek 1277 yılında da X. Alfonso'nun emriyle el-Zerkâli'nin *Azafeha* eserini Kastilyacaya çevirdiğini ifade eder.

4.3.2. Oviedo'lu Álvaro

Alvarus, Aluarus ve Álvaro Ovetense olarak da bilinen ve Oviedo'da doğmuş olan bir başka çevirmen Oviedo'lu Álvaro, yaklaşık 1270 civarı Toledo'da yaşamış ve burada bulunduğu süre içinde hem X. Alfonso'nun ekibi içinde yer almış, hem de 1280-1298 yılları arasında Toledo kilisesinin başında bulunan başpiskopos Gonzalo García Gudiel'in himayesinde çalışmalar yapmıştır (Foz, 1957: 67). Procter (1945: 20-21), Oviedo'lu Álvaro'nun, X. Alfonso'nun isteği üzerine Abenragel (Abū l-Hasan Al İbn Abi l-Rijāl al-Shaybani)'in astroloji üzerine *De iudicii astrologiæ* (Astroloji Değerlendirmeleri Üzerine) adlı eserini, daha önce Judas b. Mosé tarafından yapılan Roman (*Romance*) dilinden Latinceye çevirdiğini belirtir. Oviedo'lu Álvaro ayrıca İbn Rüşd'ün Latince çevirileri üzerine üç adet şerh yazmış (Gil, 1974: 72), yapılan bu çalışmalar Gonzalo García Gudiel'e ithaf edilmiştir (Foz, 1957: 67).

4.3.3. Arap Bernard

Arap Bernard (Fr. Bernard l'Arabe) hakkında çok az bilgiye sahip olunduğunu belirterek, bu çevirmenin “üstad Arap Bernardo” (Maestre Bernardo el Arábico) olarak da bilindiğini, 1341 tarihli İtalyanca bir elyazmasında “Maestro Bernardo Arabico ouero Saracino” (Sarazen kökenli Üstad Arap Bernard) olarak söz edildiğini ve bu nedenle de din değiştirmiş bir Müslüman söz konusu olduğunu ifade eder. Gil (1974: 73)’in belirttiğine göre, X. Alfonso’nun önemli çevirmenlerinden biri Abraham Alfaquin ile birlikte 1277 yılında el-Zerkâlî (Azarquiel)’nin Roman dilinde (*Romance*) *Libro de la Açafeh*a adlı eserinin İspanyolca çevirisine katkıda bulunmuştur. Yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre Arap Bernard, hem Arapça hem de halk dilini bilmektedir.

4.3.4. Siena’lı Bonaventure

Siena’lı Bonaventure (Fr. Bonaventure de Sienne)’un, daha önce Abraham Alfaquin tarafından Arapçadan Roman diline çevrilmiş olan *Libro de la escala de Mahoma* adlı eseri Latince ve Fransızcaya çevirdiğini belirten Gil (1974: 75), bu iki çeviriden en bilinenin 1254 Mayıs ayında Sevilla’da tamamlanmış olan *Liure de leschiele Mahomet* (Miraç) başlıklı Fransızca çeviri olduğunu ifade eder. Foz (1957: 68)’un ifadesine göre Siena’lı Bonaventure Latince, Roman dili ve Fransızca biliyor ancak Arapça bilmiyordu ve yapmış olduğu çeviriler halk diline de çevrilmiş ve böylece bu metnin, Avrupa’nın diğer bölgelerinde tanınmasına vesile olmuştur.

4.3.5. Parma’lı Egidius de Thebaldis

Parma’lı Egidius de Thebaldis’in de çağdaşı Siena’lı Bonaventure gibi Arapça bilmediğini ve Roman dilindeki çevirilerden hareketle Latince çeviriler yaptığını vurgulayan Foz (1957: 68), Batlamyus’un (Ptolomeus) Latince *Quadripartitum* olarak bilinen astroloji üzerine *Tetrabiblos* adlı eserini ve bu esere yazılan bir şerhi Latinceye çevirdiğini, bunun yanı sıra başka bir İtalyan Regium’lu Petrus ile birlikte Abenragel (Abū l-Hasan Al İbn Abi l-Rijāl al-Shaybani)’in 1254 yılında Judas b. Mosé tarafından *Libro complido en los iudizios de las estrellas* (Yıldızlar Üzerine Eksiksiz Bir Kitap) adı altında İspanyolcaya çevrilen, astroloji üzerine *De iudicii astrologiæ* adlı Arapça eserini Latinceye çevirdiğini ifade eder.

4.3.6. Toledo’lu Ferdinand

On üçüncü yüzyıl çevirmenlerinden bir diğeri Toledo’lu Ferdinand, el-Zerkâlî (Azarquiel)’nin *Libro de la açafeha* adlı eserini 1256 yılında ilk defa Roman diline çevirmiştir (Santoyo, 2004: 58), ancak Foz (1957: 69)’un ifadesine göre, kaynak metnin Arapça mı yoksa Latince mi olduğu bilinmemektedir. Foz bu konuya şöyle bir açıklama getirmiştir:

“Bununla birlikte yaklaşık yirmi yıl sonra X. Alfonso çevirinin yeniden yapılmasını emretti. Bu eserin ikinci İspanyolca çevirisinin Arapça metne çok yakın olması, Toledo’lu Ferdinand’ın çevirisinin kralın beğenisine uygun olarak yeterince sözcüğü sözcüğüne olmadığını göstermektedir. Toledo’lu Ferdinand tek başına çalışmıştı ve bu açıdan bakılınca yaptığı çalışma emsalsizdi fakat daha sonra kral çeviri işini tek bir kişiye vermedi. Diğer yandan kralın, ilk çevirisi mevcut olan bir metni Roman dilinde ikinci bir çevirisini yaptırma alışkanlığı olmadığından, Toledo’lu Ferdinand tarafından yapılan çevirinin kralı memnun etmediğini düşündürmektedir. Bu eserin X. Alfonso tarafından ‘sipariş edilen’ ilk eserler arasında yer aldığını belirtmek gerekir.” (Foz, 1957: 69).

Clara Foz (1957: 69)’un *Le Traducteur, L’Eglise et Le Roi* adlı eserinde yer alan ancak diğer kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bir diğer çevirmen **Garci Pérez**, *Lapidario* başlıklı, astroloji ve simyayı bir araya getiren bir eser bütünü’nün çevirisine katkıda bulunmuş ve bu eserlerin İspanyolca çevirisi 1250 yılında gerçekleştirilmiştir ancak Foz’a göre, Garci Pérez ve diğer çevirmen Küçük Judas Mosca (Judas Mosca el menor) arasındaki işbirliği açıkça belirtilmemiş, İspanyolca çevirinin önsözünde, astronomi konusunda uzman olan, bunun yanı sıra Arapça ve Latince bilen Küçük Judas Mosca, bu kitabın içeriği konusunda X. Alfonso’yu bilgilendirmekle görevlendirilmiş ve kendisinden bu kitabı halk diline çevirmesi istenmiştir ve bu çalışmaya Garci Pérez de katkıda bulunmuştur.

4.3.7. Guillem Arremon Daspa

Bu dönemde adı geçen ve X. Alfonso’nun çeviri ekibinde yer alan ve hakkında çok az bilgi bulunan bir diğer çevirmen Guillem Arremon Daspa’dır. 1256 yılının ocak ve mayıs ayları arasında, çeşitli konular ve astronomi aletleri ile IX. ve XII. yüzyıllar arasında yazılmış Arapça yazılar üzerine kurulmuş onbeş Arapça eserden meydana gelen bir

derleme olan büyük *Libro del saber astronomía* (Astronom Bilgisi Kitabı) eseri içinde yer alan *Libro de las estrellas fijas* (Sabit Yıldızlar Üzerine Bir Eser) başlıklı astronomi eserinin İspanyolca çevirisinde yer almıştır ve 1276 yılında kral, çevirmenlerden Judas ve yanı sıra Samuel Levi, Messina'lı Jean ve Cremona'lı Jean ile birlikte metni yeniden gözden geçirmiş ve Guillem Arremon Daspa'nın, kendisine gereksiz görünen ve Kastilyacada yanlış anlaşılacak bölümleri çıkardığını, gerekli görülen bazı bilgilerin eklendiğini ve böylece üslûbu düzelttiğini, başka bir ifadeyle kendi çevirisini gerçekleştirdiğini tespit etmiştir (Foz, 1957: 70).

4.3.8. İshâq ben Sîd

On üçüncü yüzyılın önemli çevirmenlerinden olup Judas b. Mosé ile birlikte X. Alfonso'nun çeviri çalışmalarına katılmış olan Yahudi İshâq ben Sîd, vaftiz edilerek kendisine İspanyolca Rabiçag, Rabbi Çag veya Don Çag adı verilmiş (Roth, 1985: 446-447), çevirmen-yazar olmaktan çok yazar-çevirmen olarak faaliyet göstermiş, ismini taşıyan on dört çalışmadan on üçü derleme iken, ancak bir tanesi çeviri çalışması olmuştur (Foz, 1957: 71). XIII. yüzyıl bir öğrenme çağı olmuş, İspanya Hristiyan bilimi Kastilya kralı olan ve Bilge Kral olarak adlandırılan çok yönlü, entelektüel X. Alfonso döneminde (1252-1284) zirveye çıkmıştı ve onun döneminde hazırlanmış olan *Alfonso Tabloları* iyi bilinen ve bir kısmı önceki yüzyılda Latinceye çevrilmiş olan Arapça çalışmalara dayanıyordu ve X. Alfonso bu çalışmalar için iki Yahudi bilgin, Isaac ibn Sîd (İshak ben Sîd) ve Jehuda ben Moses Cohen'in yanı sıra Hristiyan Parma'lı Egidio'dan yardım almıştı (Haskins, 1924: 17). 1263-1272 yılları arasında İshâq ben Sîd'in Judas ben Mosé ile birlikte *Alfonso Tabloları* (Tablas alfonsíes)'nin oluşturulmasına katkıda bulunduğunu belirten Foz (1957: 71), eserlerinin büyük çoğunluğunun ya astronomi aletlerinin yapımı ve kullanılışı, ya da çeşitli türde saatlerin yapımı üzerine olduğunu, çevirilerinin ise Arap bir astronomun yazıları üzerine şekillenen *Libro de lamina universal* (Evrenin Katmanları Üzerine Kitap) başlıklı bir astronomi eseri, Battânî'nin *Canons* ve el-Zerkâlî'nin *Almanach* eserleri olduğunu ifade eder.

Resim 25: Rabiçag (İshâq ben Sîd) tarafından çevrilen *Astrolabio redondo* adlı eserinden bir sayfa

Kaynak: Blog Cátedra de Historia y Patrimonio Naval

Judas ben Mosé ile birlikte *Alfonso Tabloları*'nı hazırlayan Rabiçag (İshâq ben Sîd)'in "X. Alfonso Okulu" ile belki de en dikkate değer ilişkilere sahip olduğunu ve en önemli çalışmalarının *Libro del saber de astrología* eserinin bir parçasını oluşturan çalışmalar olduğunu belirten González (1997: 84), Rabiçag'ın çalışmalarını şu şekilde listeler:

1. *Astrolabio redondo* (Yuvarlak Usturlap)
2. *Astrolabio llano* (Düz Usturlap)
3. *Libro del cuadrante con que rectificar* (Düzeltilmek Kadranı Üzerine Kitap)
4. *Libro de fazer las armellas* (Halka Yapım Üzerine Kitap ?)
5. *Libro dell ataçir*
6. *Relogio de la piedra* (Taş Saat)
7. *Relogio dell agoa* (Su Saati)
8. *Relogio dell argent uiuo* (Gümüş Saat)
9. *Relogio del palacio de las horas* (Saat Kulesi Saati)

Rabiçag, original eserlerine ilave olarak *Libro de lamina universal*, Battânî'nin *Cánones* ve el-Zerkâlî'nin *Tablas astronómicas* adlı eserleri çevirmiştir (González, 1997: 85).

4.3.9. Judas ben Mosé

Yhuda Mosca, Yhuda fi de Mose, Yhuda fi de Mosca, Yhuda Mosca el menor (yani “küçük”) isimleriyle de bilinen Toledo’lu sefarad Judas ben Mosé (Roth, 1985: 441-442), ayrıca Yhuda fi de Mose Alcohen, su alfaquin veya Yhuda el Coheneso su alfaquin (*alfaquin*, hekim veya filozof görevine karşılık gelen bir terim olup Arapça *al hakîm*, “bilge” kelimesine karşılık gelmektedir) isimleriyle de bilinmektedir (Foz, 1957: 73). Çevirmenlik görevi dışında derlemecilik görevlerini de gerçekleştiren bilim adamı Judas ben Mosé, sadece astronomi ve astroloji değil aynı zamanda matematik ve tıp ile de ilgilenmiştir ve çevirmenlik kariyeri, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamış, 1205 (bazılarına göre 1225) yılından *Açafeha* eserinin çevirisini yaptığı 1231 yılına kadar devam etmiştir (Foz, 1957: 73).

1243-1250 yılları arasında Judas ben Mosé’nin henüz kral olmayan X. Alfonso’nun teşvikiyle *Lapidario* adlı eserin Arapçadan Roman diline (*Romance*) çevirisine başladığını ve bu çalışmada Garci Perez’den destek aldığını belirten Foz (1957: 73-74), X. Alfonso’nun yönetime geldiği iki yıl sonra düzenli olarak çeviri çalışmaları yaptığını ve Arapçadan Roman diline astroloji ve astronomi eserleri çevirdiğini, bu çalışmalar esnasında farklı çevirmenler ile birlikte çalıştığını ifade eder. González (1997: 83), Alfonso’nun bir çevirmenler okulu olmadığını ancak onun himayesinde bir çeviri hareketi doğduğunu ve böylece matematik, geometri, atronomi, astroloji ve falcılık konularında Arapça eserlerin Latince ve Kastilyacaya çevrildiğini belirtir ve bu çevirmenler içinde en önemlisinin Judas ben Mosé (Yēhude ben Moses ha-Kohén) olduğunu ve 1225-1231 yılları arasında el-Zerkâlî’nin *Azafaha* adlı eserini İngiliz Guillermo ile birlikte, 1243-1250 yılları arasında Garci Pérez ile birlikte *Lapidario* adlı eseri çevirdiğini belirtir.

Santoyo (2004: 58), Judas ben Mosé (Judah ben Moshe ha-Kohen)’nin Qusta ibn Luqa’nın *Libro de la alcora* eserini Juan Daspa ile birlikte 1258 yılında çevirdiğini, 1277 yılında gözden geçirilen bu eserin *Libros del saber de astrología* (Astroloji Bilgisi Kitapları)’nın bir kısmını oluşturduğunu ve yine aynı yıl konusu, “takımyıldızlarında gezegenlerin dönüşü ve konumu” (en las costellaciones de las revolutiones de las planetas et de sus ayuntamentos) olan *Libro de las cruces* adlı eseri yine Juan Daspa ile birlikte çevirdiğini ifade eder. Judas ben Mosé’nin 1254 yılında Roman dilinde *Libro complido en los iudizios de las estrellas* olarak isimlendirilen Arapça bir astroloji eserinin

çevirisinde birçok çevirmen ve bir düzeltici (musahhih)'den yararlandığını, 1256 yılında Guillem Arremon Daspa ile birlikte *Libro de la alcora* ve aynı zamanda *Libro de las cruces* eserlerini çevirdiğini dile getiren Foz (1957: 74), 1263 yılından itibaren Arapça eserlerden hareketle eserler derlediğini ve bu çerçevede Rabiçag ile birlikte, 1263-1272 yılları arasında Toledo'da yürütülen ve yıldızların gözlenmesine dayanan ve *Alfonso Tabloları* (*Tablas alfonsíes*) olarak bilinen astronomi tablolarını derlediğini belirtir.

4.3.10. Samuel Leví

Garrido (2016: 97), XIII. yüzyıl çevirmenlerinden Yahudi Samuel Leví (Toledo'lu Samuel el Leví; Samuel ben Meír ha-Leví Abulafia)'nin İber yarımadasında önemli bir yere sahip olan Yahudi tarihi içinde seçkin bir yere sahip olduğunu ifade eder. Abulafia ailesi ile ilişkilendirilse de bu aileyle bağlantılı olduğunu kanıtlayan bir belge mevcut değildir (Roth, 1990: 70). 1276 yılında başında kendisinin bulunduğu dört ayrı çevirmenle birlikte *Libro de la ochava sphaera* adlı eserin çeviri ve gözden geçirme çalışmasına katıldığını belirten Foz (1957: 75), bunun dışında X. Alfonso tarafından sipariş edilen *Libro del relogio de la candela* (Mum/Ateş Saati Üzerine Kitap) başlıklı saatçilikle ilgili bir eser kaleme aldığını ve bu türde çeşitli aletlerle ilgili Rabiçag tarafından başlanan ve dört eserden oluşan bir seriyi tamamladığını ifade eder ve bu çevirmenin çalışmalarının, biri çeviri ve gözden geçirme, diğeri de astronomi ve matematikle ilgili eserler yazma ile sınırlı olduğunu vurgular.

Bistué (2021: 113), *Libro de la ochava esfera* başlıklı astroloji ve astronomi eserinin İspanyol dil ve edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu ve kitabın önsözünde belirtildiğine göre, X. Alfonso'nun metnin düzeltme çalışmalarına katıldığını ve “doğru Kastilyaca”ya uygun olması açısından bazı cümleleri çıkardığını veya düzelttiğini ifade eder.

X. Alfonso adına çalışan çevirmenlerin, önceki yüzyıldaki meslektaşlarına kıyasla, genellikle kiliseye bağlı bilginler ağı gibi çalışan ve aralarında bir iletişim bulunan bir gruptan çok koruyucu birinin hizmetinde çalışan bir grup görüntüsü oluşturduğunu belirten Foz (1957: 75), bu çevirmenlerin, metinleri derleyip daha sonra Roman diline (*Romance*), bazen de Latinceye çevirmek için ekip halinde ve organize bir şekilde çalıştıklarını ifade eder. Foz bu konuyu şöyle açıklar:

“Önceki yüzyılda bazen Barselona, bazen Tarazona bazen de Toledo’ya bağlı geniş bir çevirmenler ağı olduğu aşîkârdır. Gerçekten bir yandan çoğunluğu yabancı kâtip ve Yahudi bilginlerden oluşan bir ağ ile diğer yandan her birinin yeteneğine göre görev verilmiş kralın koruması altında çoğunluğu İspanyol menşeli organize bir grubu ayırd etmek gerekir. Her “grub”un içinde yer alanları eşitlik temelinde değerlendirmemeli ve XII. ve XIII. yüzyılda bazılarının diğerlerine kıyasla daha hakim konumda olduğu unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle, Yahudi çevirmenler “güçlü entelektüeller” olarak adlandırılması uygun olan grubu, diğerleri (İspanyol veya İtalyan olsun genellikle Hristiyanlar) de “zayıf entelektüeller” grubunu oluşturmakta, ilk grupta yer alanlar ikinci grupta yer alanlara göre bilgiyi paylaşma sorumluluğu taşımaktadırlar.” (Foz, 1957: 80-81).

Verilen bu bilgiler ışığında, XII. yüzyıl çevirmenlerinin kilise, XIII. yüzyıl çevirmenlerinin ise kralın hizmetinde olduğu, XIII. yüzyılda daha profesyonel bir çalışma düzeni olduğu ve bu çerçevede metnin değerlendirilmesi, çevirisi, gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi görevlerinin daha net bir şekilde belirlendiği söylenebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz onüçüncü yüzyıl çevirmenleri içinde ismi fazla duyulmamış olan İtalyan asıllı **Cremona’lı Jean** ve **Messina’lı Jean** herhangi bir çeviri yapmamış fakat 1276 yılında Judas ben Mosé ve Guillem Arremon Daspa tarafından yaklaşık yirmi yıl önce Arapçadan Roman diline (*Romance*) çevrilen bir astronomi kitabının gözden geçirilmesine katkıda bulunmuşlardır, ancak görünüme göre, bu iki İtalyanın rolü, kralı teknik açıdan bilgilendirmek olmuş ve 1276 yılından sonra kraliyet çevresindeki faaliyetlere katılmış, *Libro de la ochava sphaera* adlı eseri oluşturan ve *Libro de las estrellas* adlı eserin düzeltilmiş ve gözden geçirilmiş bir çevirisinin yer aldığı metinleri Samuel Levi ile birlikte derleme çalışmalarına katılmışlardır (Procter, 1980: 126-127).

1276 yılında Messina’lı Jean, Cremona’lı Jean ve Samuel Levi ile birlikte *Libro de las estrellas fijas* adlı eserin son olarak gözden geçirilmesi ve yazımına katılan Judas ben Mosé, Arapça yazılmış astronomi ve astroloj üzerine beş adet eseri Roman diline çevirmiştir (Foz, 1957: 74). Yapmış olduğu çalışmalara göre, Latince, Arapça ve Roman dilinin yanı sıra Toledo Sinagogunda haham olarak çalışmasından dolayı da İbranice bildiği anlaşılmaktadır (Gil, 1974: 79).

Adından çok bahsedilmeyen ve kaynaklarda hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmayan **Regium (Lombardia)'lu Petrus**, Thebaldis'li Egidius iel birlikte el-Şeybani'nin olduğu düşünölen Arapça bir astroloji kitabını çevirmiş ve 1270 yılından sonra kralın hizmetinde çalışmıştır (Foz, 1957: 74).

Kaynaklarda kakkında çok fazla bilgi bulunmayan **Jean d'Aspa** veya **Jean Daspaso**, katkıda bulunduğu çevirilerden birinde “Maestro Johan Daspa clérigo del rey” (“Kral kâtibi Üstad Johan Daspa”) olarak tanımlanmaktadır ve Judas ben Mosé ile birlikte Roman dilinde *Libro de la alcora* olarak bilinen Arapça bir astronomi kitabı ve *Libro de las cruces* başlıklı bir astroloji metnini çevirmiş ve bu çeviriler 1259 yılında tamamlanmıştır (Procter, 1980: 126). Foz (1957: 72)'un belirttiğine göre *Libro de las cruces* adlı eserin önsözünde, kitabı Judas ben Mosé'nin çevirdiği ve Jean Daspa tarafından kitabın bölümlerinin hazırlandığı ve içindekiler bölümünün oluşturulduğu ifade edilmektedir.

BÖLÜM V: TOLEDO ÇEVİRMENLER OKULU'NDA GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLERİN KÜLTÜRLERARASI İLİŞKİLERDE OYNADIĞI ROL: ÖRNEK ESERLER

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile millî monarşilerin yükselişi, Avrupalılar tarafından deniz aşırı keşiflerin başlaması ve 1517 yılında başlayan Protestan reformasyonu arasındaki zaman dilimi Batı Ortaçağ'ı olarak kabul edilmektedir. İ.Ö. 30 yılında Romalıların Mısır'ı almasıyla Roma dönemi başlamış ve bu dönemde 4. yüzyılda Roma'nın resmî dini olarak kabul edilen Hristiyanlık ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın etkisiyle Roma ve Roma'nın tekelinde olan Antik Yunan bilim ve kültürü reddedilmiş, Batı bu düşünce biçimi nedeniyle karanlık bir döneme girmiştir. Yaklaşık dördüncü yüzyıldan başlayıp onuncu yüzyıla kadar süren bu dönem bilim tarihçileri tarafından Karanlık Çağ olarak adlandırılmaktadır. Karanlık Çağ denilen dönem, bilimden uzak kalınan, kilisenin her alana hâkim olduğu bir dönem olarak nitelendirilmektedir.

Avrupa'nın Karanlık Çağı yaşadığı dönemde, Doğuda Hindistan'da, Batıda İskenderiye'de, Bizans'ta ve Suriye'de bilimsel çalışmalar yapılıyor, Hint eserleri Arapçaya çevriliyordu. 786-809 yılları arasında Harun Reşid'in halifelik yaptığı Bağdat bir bilim ve kültür merkezi haline gelmiş, dönemin bilim adamlarının toplanıp önemli eserlerin çevrildiği Beytül-Hikme (Bilgelik Evi) kurulmuş ve burası, 813-833 yılları arasında halifelik yapan Memun döneminde gerçek bir akademiye dönüşmüştür. Beytül-Hikme'de bir araya gelen dönemin bilim adamı, çevirmen, yazar, filozof ve sanatçı her gün çeviri, okuma, yazma, konuşma, diyalog ve tartışma ortamı oluşturmuş ve burası Arapça, Farsça, İbranice, Süryanice, Grekçe, Latince ve Sanskritçe gibi konuşulan ve yazılan farklı dillerin bir potada eritildiği gerçek bir kozmopolit yer haline gelmiştir (Unat, 2019: 138-139).

Aristoteles'in hemen hemen bütün eserlerinin yanı sıra matematikçi Öklid'in *Elementler*, astronom Batlamyus'un *Almagest*, biyoloji çalışmaları ile tanınan Galen'in ve Hipokrates'in eserlerinin çevrildiği Beytül-Hikme'nin, İslâm dünyasında bilimin gelişmesine çok önemli katkıları olmuştur (Tekeli, ve diğerleri; 2018: 124-125). İslâm dünyasında yürütülen bilimsel ve felsefî etkinliklerin Avrupa'daki bilimsel çalışmaları da etkilediğini ve çeşitli kanallarla Avrupa'ya geçtiğini belirten Unat (2019: 162), bu kanalların Endülüs, Sicilya ve Haçlı seferleri olduğunu ve bunların içinde en etkili ve

verimlisinin Endülüs olduğunu vurgulayarak Müslümanların Endülüs'te kurdukları medreselerde Arap dili ile birlikte, bilim ve felsefe eğitimi alarak yetişmiş olan Yahudi ve Hristiyan bilim adamlarının, alanlarında yapmış oldukları çevirilerle 12. yüzyıl Rönesansı olarak bilinen uyanış döneminin oluşmasında önemli roller oynadıklarını ifade eder. İspanya'da bilim ve felsefe etkinliğinin özellikle iki merkezde (Kurtuba ve Toledo) yoğunlaştığını ve 12. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da bilim ve felsefeye karşı ilginin oluşmasında ve güç kazanmasında çevirinin başlıca etken olduğunun altını çizen Yıldırım (2012: 94), Arapçadan Latinceye yapılan çeviriler arasında ünlü Arap bilginlerine ait çalışmalar yanında birçok Yunan klasiğinin de yer aldığını ve Avrupa'nın tam bir susuzlukla Aristoteles, Öklid, Archimedes ve Apollonius ile diğer önemli bilginlerin yapıtlarını okumaya başladığını belirtir.

Müslümanlarla Batılılar arasındaki kültürel alışverişin, 1085 yılında İspanyolların Vizigot krallığı döneminde ülkenin başkenti olacak olan Toledo'yu geri almalarından sonra zirveye ulaştığını; Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların birlikte yaşadığı Toledo'da, Yahudilerin hem ticarî hem de kültürel alışverişte aracılık ettiklerini, Toledo patriği Raimundo (1126-1152)'nin Arapça yazılmış kitapların gerek İbrânice, gerekse yerleşik Roman diline çevrilmeleri konusunda Yahudileri teşvik ettiğini vurgulayan Bedevî (2002: 8-9), Toledo'lu çevirmenlerin öncelikli ilgilerinin Arapçaya çevrilmiş Grek asıllı kaynaklara dönük olduğunu belirtir. 11-13. yüzyıllarda Endülüs'ün en önemli kültür merkezlerinden biri olan Toledo'da tıp, felsefe, astronomi, astroloji, bilim ve edebiyat alanlarında yapılan çevirilerle Batıda bir uyanış başlamış, bu sayede Rönesansın doğuşuna temel hazırlamıştır. Hunke (2008: 14), sürekli söz konusu edilen “Batı Rönesansı”nın Grek mucizesi sayesinde değil, esas olarak doğunun merkezlerinde şekillenen Sicilya, Endülüs ve Suriye üzerinden Batı merkezlerine taşınan bilimsel ve teknolojik kazanımlar sayesinde olduğunun altını çizer.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda eski (Antik) bilim ve felsefenin canlanmasının, Avrupa düşünce tarihinde bir döneme işaret ettiğini vurgulayan Haskins (1924: 3), Arapların Doğudan ve kendi gözlemlerinden elde ettikleriyle desteklenen eski (Antik) bilginin tamamen canlanmasının Ortaçağ bilim Rönesansını oluşturduğunu belirtir. Renan (1866: 200), Arapça metinlerin Batılıların araştırma alanına girişinin, Ortaçağ bilim ve felsefe tarihini tam olarak iki ayrı döneme ayırdığını belirtir ve ilk dönemde insan aklının, merakını gidermek için, yaygın dolaşımı sayesinde unutulmaktan kurtulan

Martinus Capella, Bede, Isidore ve bazı teknik bilimsel eserlerin derlenmesi için Roma okullarının bir araya getirdiği yetersiz eksik parçalara sahip olduğunu; ikinci dönemde ise, eski (Antik) bilimin bir kez daha Batıya geldiğini ancak bu kez tamamen Arapça yorumlarıyla veya Romalıların özetlerini oluşturduğu orijinal Yunanca bilimsel çalışmalara sahip olduklarını ifade eder.

Hristiyanlarla olan münasebetlerinin uzun süreli olması, ilmî ve kültürel birikiminin fazlalığı, ayrıca gerek Arapça gerekse Latinceyi iyi bilen Müdeccenler, Musta'ribler ve Yahudiler gibi cemaatlerin varlığı nedeniyle çeviri faaliyetlerinin asıl ağırlık merkezini İspanya, daha doğrusu Endülüs'ün oluşturduğunu belirten Özdemir (2017: 402-403), *Reconquista* hareketi çerçevesinde bu ülke topraklarını işgale başlayan Hristiyan idarecilerin Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Latinceye tercümesi işini teşvik, hatta bizzat himaye ettiklerini, bu nedenle de Hristiyan İspanya'nın hâkimiyeti altına giren çeşitli Endülüs şehirlerinin, Avrupa ülkelerine mensup öğrenciler için birer cazibe merkezi haline geldiğini ifade eder.

Toledo Çevirmenler Okulu adı altında ele alınan süreç içerisinde yapılan çeviriler Batı düşüncesini, tıbbını, tekniğini, edebiyatını etkilemiş ve bu etki yüzyıllarca sürmüştür. Tez (2001: 8), Avrupalıların “Averroes” dedikleri İbn Rüşd, “Avenzoar” dedikleri İbni Zühr, bütün uygar ulusların dillerine çevrilmiş ve sonradan Daniel Defoe'nin (1660-1731) *Robinson Crusoe* eseri için örnek oluşturmuş olan ve felsefî romanlarıyla ün kazanan İbn Tufeyl, Avrupalıların “Avempace” olarak adlandırdıkları İbn Bâcce gibi felsefecilerin, el-Zehravî, el-Bitrûcî, İbn Baytar, İbn Hatib ve aynı zamanda dünya çapında bir tarih felsefecisi ve sosyoloji biliminin kurucusu olan İbn Haldun ve İbn Arabî gibi tasavvufçuların doğulu kardeşlerini çok aştıklarını ifade eder. Bu ve bunlar gibi daha birçok âlimin eserleri çevrilerek Batı dillerine aktarılmış, bu sayede Batı Aydınlanma yoluna girmiştir. Bolay (1996: 49), Endülüs İslâm dünyasının, İslâm medeniyetinin yeni bir hamle, yeni bir dinamizm kazandığı yer olduğunu belirterek tıpta, eczacılıkta, astronomide, fizik ve matematikte dünya çapında bilginler yetiştiğini, İbn Tufeyl, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi isimlerin önde gelenlerinden olduğunu ifade eder. İbn Bâcce'nin “insana tabiatla bir yer ayırmakta ama kendi tabiatından kurtuldukça manen yükselmenin yollarını açtığını” vurgulayan Bolay (1996: 52), onun kendine ait orijinal fikirleriyle ve insan anlayışıyla kendisinden sonra gelen İbn Tufeyl'e, İbn Rüşd'e etki ettiğini ve İbn Rüşd kanalıyla İbn Bâcce'nin hareket teorisi ile Batı dünyasında tanındığını ve özellikle

Galilei üzerinde etkili olduğunu ifade eder. İbn Tufeyl'in Batı üzerinde oldukça etkili olmuş *Hayy bin Yakzan* adlı eserinin Batı dillerine 600 yılı aşkın bir çeviri tarihi vardır ve bu eser İbraniceye, Latinceye ve diğer Batı dillerine çevrilmiş ve defalarca basılmış olup İngiliz filozof Francis Bacon'un Atlantis adlı felsefî eseri gibi Batıda birçok taklitleri yazılmıştır (Bolay, 1996: 57). Yine Bolay (1996: 60)'ın belirttiğine göre, İbn Rüşd'ün felsefî eserleri çevirmenler tarafından Latinceye çevrildikten sonra Batıda ders programlarına girmiş, tavizsiz Aristo yorumları Batıyı etkilemiş ve bu konuda İbn Rüşd'çü okullar ortaya çıkmış, Ernest Renan'ın ifadesiyle Aquinalı Thomas her şeyini İbn Rüşd'e borçlu olup eserlerinin biçim ve yöntemlerini bile ondan almıştır.

Batıda bilimin başka alanlarında olduğu gibi metafizik üzerine de eserler çevrildiğini vurgulayan Watt (1986: 76), İbn Sînâ'dan çevrilen *Şifâ* (Latince *Sufficientia*), Gâzâlî'nin İbn Sînâ'nın görüşlerinin özeti olarak yazdığı *Makâsidü'l-Felâsife* (Filozofların Maksatları) adlı eserlerin Aquinas felsefesinde etkili olduğunu belirtir.

Arapçadan ilk çevrilen kitapların çoğunun sihir, tılsım, kehanet ve astroloji ile öğrencileri geometri ve astronomiye hazırlayan bazı matematik konularına ait olduğunu belirten Özdemir (2017: 409-410), dinî metinlerin çevirileri bir tarafa bırakılacak olursa, Ortaçağ Avrupasının diğer alanlardaki İslâmî eserlerin çevirileri sayesinde eski Yunan felsefesini ve özellikle Aristo'yu ilk defa duyma imkânına kavuştuğunu, Avrupa'ya Endülüs'ten geçen evrensel akılcı akımın XVII. yüzyılda Descartes, Pascal ve Leibniz'in sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici olduğunu ifade eder. Özdemir (2017: 410), özellikle İbn Rüşd'ün Aristo üzerine yaptığı şerhler ve felsefeye dair kendi yazdıklarıyla XIII. yüzyılda Avrupa'da kendisinden en fazla söz edilen filozof haline geldiğini, eserlerinin kilise çevrelerinin ikazları doğrultusunda bazı kısımları çıkartıldıktan sonra Paris Üniversitesi'nde ve öteki akademik kurumlarda okutulan ders kitapları arasına girdiğini ve adını ondan alan İbn Rüşd'çülük (Averroism) hareketinin XVI. yüzyıl sonuna kadar Avrupa'da etkili bir düşünce ekolü olarak kaldığını vurgulayarak, İbn Rüşd'ün din ve felsefe arasında yaptığı ayrımı Aydınlanmaya giden yolun bir anlamda önünü açtığını ve ünlü Hristiyan düşünür Thomas Aquinas'ın, XIII. yüzyılda İbn Rüşd'e karşı çıkarken bile onun fikir ve yönteminden yararlandığını belirtir.

Özdemir (2017: 430-431), Toledo'da yapılan çevirilerle İbn Rüşd, İbn Bâcce gibi İbn Sînâ ve Farabî'nin de XIII. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında birçok düşünür için yol

gösterici olduğunu, örneğin İbn Sînâ'nın görüşlerinin gerek tıp gerekse felsefe alanlarında XVII. yüzyıla kadar en fazla yorum yapılan ve tartışılan görüşler arasında yerini aldığını vurgulayarak Batılı bazı ciddi araştırmacıların İbn Rüşd ve İbn Sînâ'yı hesaba katmadan bir Hristiyan ilâhiyat tarihinin yazılamayacağına dikkat çektiklerini belirtir. Özdemir, yapılan çevirilerin katkısını şöyle ifade eder:

“Endülüs'teki Arapça edebî eserlerin Latinceye ve diğer Avrupa dillerine aktarılması da önemli neticeler doğurmuştur. Söz gelimi Avrupa'da *fabl* türünün ortaya çıkışı, kesinlikle Hint-İran menşesine dayanan İslâmî eserlerin tesiriyle olmuştur ve meşhur La Fontain, *Kelile ve Dimne*'den geniş ölçüde istifade ettiğini bizzat kendisi ifade etmektedir. *Bin Bir Gece Masalları* Avrupa'da günümüze kadar gelen geniş bir kabul görmüştür. Dante'nin Latince tercümeler sayesinde muttali olduğu *Mi'râc* mucizesinden etkilendiği ve onda yer alan figürleri farklı bir üslupla *La Divina Comedia* adlı ünlü felsefî-edebî eserine uyarladığı, bugün artık sağlam delillerle ispatlanmış bulunmaktadır. Endülüslülerin icat ettiği *zecal* ve *müveşşah* türündeki şiirlerin Kastilya halk şiirinde yeni yıl ilahilerinde kullanılan *villancico* denilen türün doğuşunu sağladığı, aynı şekilde Fransa'da XII. yüzyıl halk şairlerinin (troubadour) baladlarında yine zecelleri örnek aldıkları da bilinen bir gerçektir. İbn Hazm'ın *Tavku'l-Hamame* (Güvercin Gerdanlığı)'si Avrupa'da platonik aşkın ve romantizmin öncüsü olmuştur.” (Özdemir, 2017: 411-412).

En parlak döneminde olan İslâm düşüncesiyle uyanışın ilk yıllarını yaşayan Batı aklı arasındaki “aşılama” işleminin, biri İspanya, özellikle Toledo, diğerinin de Sicilya ve Güney İtalya olmak üzere iki merkezde odaklandığını ve en meşhurları Ruggero II (ö. 1157) ve Friedrich II (ö. 1250) olan Norman kralları döneminde kültürel alışverişin zirveye çıktığını belirten Bedevî (2002: 7), Müslümanlar ve Batılılar arasındaki kültürel alışverişin 1085 yılında Toledo'nun İspanyollar tarafından alınmasıyla zirveye çıktığını, Toledo'da çevirilerin yapıldığı sabit bir mekân olmamasına rağmen çok sayıda serbest çalışan çevirmen olduğunu, şehrin değişik kütüphanelerinde çeviri yapan bu kimselerin, Arapça yazılmış bilimsel kaynakları Batı dillerine çevirdiklerini ve bu çeviriler sayesinde Batıda bir uyanışın başladığını ifade eder.

5.1. Örnek eserler

Bu bölümde Toledo Çevirmenler Okulu çevirmenleri tarafından yapılan ve Batı tıbbı, düşüncesi ve kültürü üzerinde etkili olmuş üç eser ele alınacaktır. Ele alacağımız eserler İbn Sînâ'nın *El-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu), Gazâlî'nin *Makâsidü'l-felâsife* (Filozofların Maksatları) ve Ebû Bekr Muhammed b. Zekerîyyâ er-Râzî'nin *Kitâbu'l-Mansûr* (Mansur Tıbbı/Kitabı) adlı eserleri olup, öncelikle kitapların yazarları ve eserleri ile çevirmenleri hakkında bilgi verilecek, daha sonra çeviri eserlerde yer alan yanmetinler ve işlevleri Gérard Genette'in *Paratexts – Thresholds of interpretation* adlı eserinde ortaya koyduğu yan metinsel öğeler çerçevesinde betimleyici bir yaklaşımla ele alınarak incelenecektir. Son olarak da çeviri eserin Batı kültürü üzerindeki etkileri kültürlerarası iletişim bağlamında ele alınacak; Batı tıbbı, düşüncesi ve kültürü üzerinde oluşturduğu etki Martin ve Nakayama'nın *Kültürlerarası İletişim Yaklaşımları* çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

5.1.1. İbn-i Sina'nın *El-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) adlı eserinin çevirisi ve Batı tıbbı üzerine etkileri

Bilim dünyasını yüzyıllar boyu ışıyla aydınlatan bilgiler bilgesi İbn Sînâ'nın, bilgisinin ve düşünce gücünün kapsamını ve derinliğini, “Felsefe, mantık, fizik, matematik, gökbilimi, müzik, tıp ve başka birçok bilim dalıyla öylesine kaynaştım ki çevremde bu konuda beni aşabilecek kimse yok” şeklinde ifade ettiğini belirten Tez (2001: 56), İbn Sînâ'nın döneminin bilim ve felsefe birikimini her yönüyle özümseyişine kuşku olmadığını vurgular ve İslâm'a bağlı kalmış olmakla birlikte, İlkçağ'ın bilimsel ve felsefî mirasının, her şeyden önce Aristo öğretisinin Araplar arasında ve onlar yoluyla da Avrupa'da yayılmasında çok önemli bir rol oynadığını belirtir. Yazmış olduğu *El-Kânûn fi't-Tıb* adlı eseri Cremona'lı Gerardo tarafından çevrilmiş ve yüzyıllarca Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

5.1.1.1. İbn Sînâ (بنا اسين) ve eserleri

Tam adı Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ olan İbn Sînâ (980/Buhara – 1037/Hemedan) , İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu ve Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Yaklaşık 370 (980-81) yılında Buhara yakınlarında Efşene köyünde doğmuş olan İbn Sînâ, bilim ve felsefe alanında sahip olduğu eşsiz konumunu ifade etmek için, Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından “eş-şeyhü’r-reîs” olarak isimlendirilmiş olup Batıda “Avicenna” olarak bilinmekte ve “filozofların prensi” olarak adlandırılmaktadır (1999: TDV İslâm Ansiklopedisi: 353-358). Ahmet İsa (2012: 148), en çok tanınan Müslüman âlim ve Ortaçağın ünlü filozoflarından biri olan İbn Sînâ’nın hem felsefe hem de tıp alanında bir deha olduğunu, onun tıp tarihindeki önemli yerinin ise *Kanun* olarak bilinen, beş bölümden ve yaklaşık bir milyon kelimeden oluşan *El-Kânûn fi’t-Tıbb* adlı eserine dayandığını vurgulayarak, bu eserin Avrupa’da önemli etkilerinin olduğunu ve Hristiyan bilginlerin başlıca eğitim kaynağını oluşturduğunu ifade eder. İslâmî sanat ve bilimlerde en etkili figür olan İbn Sînâ’nın şanslı olduğunu zira İsmailî olan babasının onun eğitimiyle çok ilgilendiğini ve evlerinin uzaktan ve yakından gelen âlimlerin buluşma yeri olduğunu dile getiren Seyyid Hüseyin Nasr (1976: 20), İbn Sînâ’nın on yaşında Kur’an’ı ezberlediğini, gramer ve daha sonra mantık ve matematik öğrendiğini belirtir.

İbn Sînâ dinî ilimler konusunda çok yoğun bir okuma faaliyeti sürdürmüş, ayrıca babasından geometri, aritmetik ve felsefe konusunda ilk bilgilerini aldıktan sonra babasının isteği üzerine Mahmûd el-Messâh’tan Hint aritmetiği okumuş, yine babasının daveti üzerine Ebû Abdullah en-Nâtîlî’den Porphyrios’un *İsâgûcî* (Eisagoge) adlı mantık kitabını okumaya ve bu çerçevede tartışmalar yapmaya başlamış ve yine Nâtîlî’den Öklid’in *Elementler*’inin baştan beş-altı bölümünü okumuş daha sonra da Batlamyus’un *el-Mecistî* adlı eserini okumaya başlamıştır (Alper, 1999: 353-358).

Resim 26: İbn Sînâ

Kaynak: biliminsanlari.net Erişim Tarihi: 10/06/2021

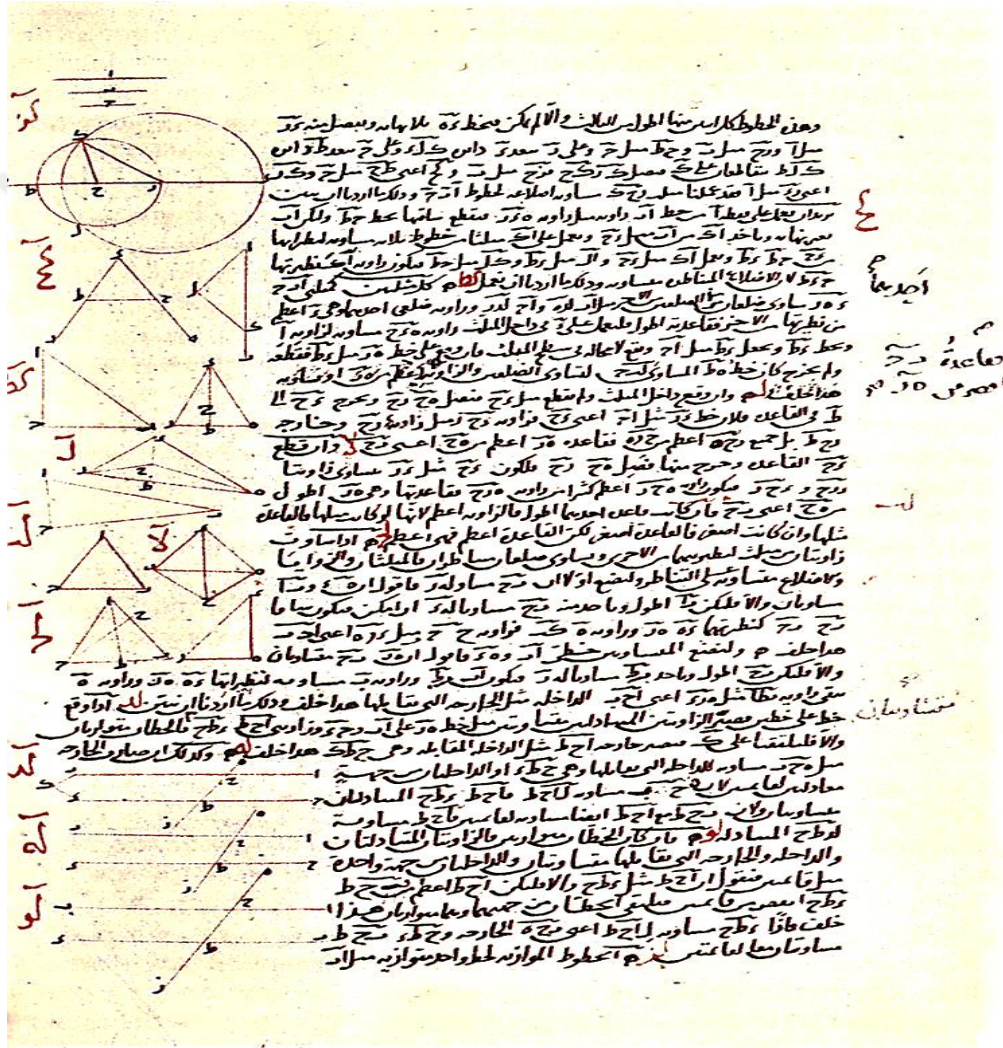
Nasr (1976: 20), İbn Sînâ'nın onaltı yaşında tüm bilimlerde yaşadığı dönemin ustası olduğunu ancak Aristo'nun *Metaphysics* eserini defalarca okumasına ve hatta ezberlemesine rağmen anlayamadığını ancak Fârâbî'nin yorumuyla anlayabildiğini belirterek, onun tıp konusundaki üstün bilgisi sayesinde kendisine saray kütüphanesinin kapılarının açıldığını ve sarayda saygın bir konuma sahip olduğunu ancak siyasî karışıklıklar nedeniyle Cürcân'a gitmek üzere Buhara'yı terk ettiğini fakat bu sırada Emir Kâbus'un tutuklanması nedeniyle Cürcân'dan da ayrıldığını ifade eder. Cürcân ile Hârizm arasındaki Dihistan'a giden İbn Sînâ, bu bölgede iken 403 yılında (1012) şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve aynı yıl içerisinde Cürcân'a geri dönerek burada yaklaşık iki yıl kalmış, *El-Kânûn fi't-Tıb* eserinin başlangıcı ile *Muhtasarü'l-Mecistî* gibi birçok eserini burada telif etmiş, daha sonra Rey'e giderek Büveyhî Devleti'nin valisi Fahrüddeve'nin eşi Seyyide ve oğlu Mecdüddeve ile buluşmuş ve burada bulunduğu dönemde *el-Me'âd* adlı eserini kaleme almış, Cûzcânî'nin isteği üzerine telifine başladığı *eş-Şifâ*'nın tabîiyyât bölümünün *el-Hayevân* ve *en-Nebât* dışındaki bölümleri ile ilâhiyyât bölümünü tamamlamış, ayrıca mantık bölümünün de bir kısmını yazmıştır ve Büveyhîler ile arasındaki gerginlik ve kendisine düşmanlık besleyen bazı kişilerin de aleyhinde hareket etmesi nedeniyle hapsedildiği Ferdecân Kalesi'nde (414/1023) bulunduğu süre içerisinde *el-Hidâye*, *Hayy b. Yakzân* ve *el-Kûlenc* adlı kitaplarını yazmış ve Ebû Tâlib

el-Ulvî'nin evinde bulunduğu süre içerisinde de *eş-Şifâ*'nın kalan mantık bölümünü tamamlamıştır (Alper, 1999: 353-358).. Büyük bir ihtimalle 415 (1024) yılında İsfahan'a gitmek üzere kardeşi, iki hizmetçisi ve talebesi Cûzcânî ile birlikte Hemedan'dan gizlice ayrılmış, zorlu geçen bir yolculuktan sonra İsfahan dolaylarındaki Tâberân'a ulaşmış, Alâüddevle'nin büyük bir saygıyla karşılandığı meclisine katılmış, burada vezir olarak tayin edilmiş ve bu dönemde *eş-Şifâ* gibi eksik kalan bazı eserlerini tamamlamaya çalışmış, matematik, astronomi ve mûsiki konularında yazmış olduğu bir kısım eserlerini daha da geliştirmiş, en-Necât ve Alâüddevle'nin adına nispetle *Dânişnâme-i 'Alâ'î* adını verdiği kitapları da dahil olmak üzere yeni eserler telif etmiştir (Alper, 1999: 353-358).

İslâm âlimleri içinde en fazla eser vermiş olanlardan biri olan İbn Sînâ'dan günümüze yaklaşık 250 kadar eser ulaşmış (Nasr, 1976: 23), mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve metafizik gibi alanlarda eserler vermiştir. Nasr (1976: 23)'ın belirttiğine göre İbn Sînâ eserlerini çoğunlukla Arapça, Alâüddevle Muhammed b. Rüstem'e ithafen modern Farsçada ilk felsefî eser olan *Dânişnâme-i 'Alâ'î* örneğinde olduğu gibi nadiren de Farsça yazmıştır ve ilk eserlerindeki Arapça üslûbu daha zor ve düzensiz olup İsfahan'da uzun süre kaldığı dönemde bazı edebiyat uzmanlarının eleştirileri sonrası yoğun bir şekilde Arap edebiyatı çalışmış ve ancak bundan sonra üslûbu daha incelikli ve mükemmel bir hale gelmiştir. 1999 yılında İstanbul'da basılan TDV İslâm Ansiklopedisi 20. cildinde (s. 337-345), İbn Sînâ'nın üslûbunun ve kendisinden önce yüzeysel olarak ele alınan meseleleri dikkatli ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koyması açısından kendinden öncekilerden, hatta üstadı Fârâbî'den üstün olduğu, ayrıca Kur'an'ın bazı sûrelerini tefsir etmesi; namaz, kader, nübüvvet ve ahiret gibi konuları tartışarak doğrudan dinî meseleler üzerinde yoğunlaşması nedeniyle İslâm dünyasında daha fazla kabul gördüğü belirtilerek, eserlerinin neredeyse tamamının pek çok nüsha halinde günümüze kadar geldiği ve George C. Anawati'nin *Mü'ellesâtü İbn Sînâ* adlı çalışmasında belirtildiğine göre, her ne kadar bir kısmı tam olarak açıklığa kavuşmamış olsa da, dünya kütüphanelerinde İbn Sînâ'ya ait 276 adet eser tesbit edildiği belirtilir.

İbn Sînâ'nın en önemli eserleri arasında yer alan *eş-Şifâ*, Latince *Sufficientia* başlığıyla çevrilmiş olup felsefeye dair en önemli eseridir ve ansiklopedik bir tarzda yazılmış olan bu eser, mantık, tabîyyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât bölümlerinden meydana gelmekte olup bazı bölümleri Türkçe, Farsça, Süryânîce, Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Rusça gibi dillere çevrilen kitabın metafizik bölümü başta olmak üzere

muhtelif kısımlarına pek çok şerh, telhis, hâşiye ve ta'lik yazılmıştır (Alper, 1999: 337-345). Ahmad (1987: 160), mantık, fizik ve metafizik üzerine değerli bilgiler içeren bu eserin hem Batı hem de Doğu felsefesi üzerinde derin etkiler bıraktığını, İranlı yazarların, be eseri Batlamyus'un *Almagest*'i ile birlikte astronomiye adanmış bir eser olarak sınıflandırdığını ancak kitapta taşların tıbbî özellikleri ile diğer kimya konularını da içerdiğini belirterek, bunun nedeninin de o günün felsefesinde bu konuların yer aldığını dile getirdiklerini ifade eder.

Resim 27: Eş-Şifâ'nın Üçüncü Kısım Olan Riyâziyyâtın Onikinci Bölümü
"Cevâmi'u 'İlmi'l-Mûsika'dan Bir Sayfa

Kaynak: Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 823, vr. 408^b

İbn Sînâ'nın bir diğer önemli eseri olan *en-Necât*, Felsefenin temel konularında okuyucuya bilgi vermek ve bu alanda çalışacak kimseleri yetiştirmek amacıyla 417 (1026) veya 418 (1027) yılında kaleme alınan bu eser, *eş-Şifâ*'nın mantık, tabiîyyât ve ilâhiyyât bölümlerinin bir özeti mahiyetinde olup, İbn Sînâ'nın yazdığı haliyle ilk defa Roma'da basılmış (1593) ve çeşitli bölümleri Süryânîce, İbrânîce, Farsça, Latince, Fransızca, İngilizce, Almanca ve İspanyolcaya çevrilmiştir.

El-İşârât ve't-tenbîhât adlı eseri, TDV İslâm Ansiklopedisinde belirtildiğine göre, felsefenin mantık, tabiîyyât, ilâhiyyât ve ahlâk konularında yazılmıştır ve *eş-Şifâ*'daki ilgili bölümlerin özeti niteliğinde bir eser olup Farsça, Fransızca, İngilizce, Rusça ve İspanyolca dillerine çevrilmiş ve hakkında birçok şerh yazılmıştır.

Dânişnâme-i 'Alâ'î (Hikmet-i Alâ'î [Alâ'iyye], Kitâb-ı Alâ-î) adlı eseri, felsefe alanında ansiklopedik tarzda Farsça yazılmış olup, mantık, tabiîyyât ve ilâhiyyât konularında olmak üzere üç bölüm halinde yazılmış ve farklı bölümler halinde çeşitli dillere çevrilmiştir.

Yukarıda saydıklarımız dışında İbn Sînâ tarafından metafizik ve ahlâk konusunda yazılmış olup üç bölümden oluşan *el-Mebde'* ve *'l-me'âd*; mantık, tabiîyyât ve metafizik konularını kapsayan ve İbnü'l-İbrî tarafından Süryânîceye çevrilen ve Fahreddin er-Râzî tarafından bir şerh yazılan *'Uyûnü'l-hikme*; Behmenyâr b. Merzûbân'ın, hocası İbn Sînâ'dan ders aldığı sırada kaydettiği notlardan oluşan ve felsefenin temel konularıyla ilgili çeşitli bilgi ve görüşleri kapsayan, ilk defa Abdurrahman Bedevî tarafından yayınlanan ve daha sonra Andreas Alpago tarafından Latinceye çevrilen (*Avicennae philosophi praeclarissime ac medicorum principis* – (İbn Sînâ'nın En Ünlü Felsefesi ve Tıbbın İlkeleri içerisinde) *et-Ta'likât*; İbn Sînâ ile Behmenyâr b. Merzûbân ve İbn Zeyle gibi talebeleri arasında geçen felsefi konuların ve kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşan ve Abdurrahman Bedevî tarafından yayınlanan (*Aristo inde'l 'Arab: Dirâse ve nusûs gayru menşûre* içerisinde), çeşitli bölümleri İngilizce ve Fransızcaya çevrilen *el-Mübâhasât*; sembolik hikâye tarzında yazılmış olup insanın bedenî ve nefsânî güçlerini aşarak bilginin semavî kaynağı ile temas kurabileceği ve böylece varlık mertebeleri içerisinde kendisinin yerini kavrayabileceği düşüncesinin ele alındığı; yalnız Doğu edebiyatına değil, Batı edebiyatına da önemli katkılar yapmış olan *Hayy bin Yakzân*; 418 (1027) veya 419 (1028) yılında yazılan ve mantık, tabiîyyât, riyâziyyât ve

ilâhiyyât olmak üzere dört bölümden oluşan, içerik olarak *eş-Şifâ* ile paralellik arzeden ancak metot açısından farklılaşan, Dimitri Gutas'ın giriş bölümünü İngilizceye, Ali Durusoy'un bazı bölümlerini özetleyerek ve yorumlayarak Türkçeye çevirdiği *el-Hikmetü'l-meşrikiyye*; 397-398 (1006-1007) yıllarında yazılan ve yirmi ciltten oluşan ve günümüze ulaşan bazı bölümleri Abdurrahman Bedevî tarafından *Aristo 'inde'l-'Arab* içerisinde yayınlanan *el-İnsâf*; İbn Sînâ'nın 414 (1023) yılında Ferdecân Kalesi'nde hapiste bulunduğu sırada kardeşi için yazdığı ve felsefenin mantık, tabiîyyât ve ilâhiyyât bölümler hakkında sistematik ve kısaltılmış bilgiler içeren ve bilinen iki nüshasına dayanılarak Muhammed Abduh tarafından yayınlanan ve son bölümü Jean Michot tarafından Fransızcaya çevrilen *el-Hidâye*; Ebü'l Hüseyin el-Arûzî'nin isteği üzerine 392-393 (1001-1002) yıllarında mantık, tabiîyyât ve ilâhiyyât konularında yazılmış olan ansiklopedik eser *el-Hikmetü'l-arûziyye (el-Mecmû')*; nefsin tanımı, oluşumu, güçleri, bedenle ilişkisi, ölümsüzlüğü ve mutluluğu gibi konuları ele alan eseri Ahmed Fuâd el-Ehvânî tarafından yayınlanan, onüçüncü bölümü Jean Michot tarafından Fransızcaya, on altıncı bölümü Dimitri Gutas tarafından İngilizceye çevrilen *Ahvâlü'n-nefs*; İsfahan'da bulunduğu sırada yazdığı ve kelâm ve tasavvufla ilgili bazı kavramların da açıklandığı eserin mevcut metni İhsan Yârşâtır tarafından yayınlanan (*Penj Risâle* içerisinde) Arapça sözlük *Lisânü'l-'Arab*; *el-Kānûn fi't-tıb*'bın bir bakıma özeti olan, temel tıbbî bilgilerin kolaylıkla zihinde tutulması amacıyla “urcûze” geleneğine uygun olarak düzenlenen ve ilk bölümü unsurlar ve ikinci bölümü genel sağlık kuralları, beslenme, ilâçlar ve çeşitli tedavi yöntemleri gibi pratik konulara ayrılmış olan ve iki bölümden oluşan, 1829'da Kalküta'da, 1845'de Leknev'de basılan, XII. yüzyılda Cremona'lı Gerardo tarafından, 1284'de Armengaud Blaise tarafından mensur ve Jean Faucher tarafından manzum olarak Latince'ye çevrilen *el-Urcûze fi't-tıb (el-Manzûme fi't-tıb, el-Elfiyye)* ve vezir Ahmed b. Ahmed es-Sehlî için kaleme alınan, 1547'de Latinceye, daha sonra Farsçaya ve Rusçaya çevrilen *Def'u'l-mazarri'l-küllîye 'ani'l-ebdâni'l-ihsâniyye (Tedârikü envâ'i'l-hata'i'l-vâkı'a fi't-tedbîr)* (1999: TDV İslâm Ansiklopedisi: 353-358).

İbn Sînâ'nın en önemli tıp eseri olan *el-Kānûn fi't-tıb*, tıp biliminin genel konuları, basit ilâçlar, organ hastalıkları, kısımlara ait hastalıklar ve karışım ilâçlar olmak üzere beş ana bölümden oluşmaktadır ve ilk defa 1593'de Roma'da, daha sonra Kahire (1290), Bulak (1294), Leknev (1298) ve Lahor (1905) gibi birçok yerde basılmış, Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilmiş ve 1473'de Milano'da basılmış, 1279'da

Roma'da gerçekleştirilen İbrânîce çevirisi 1491'de Napoli'de basılmıştır. Daha sonra Türkçeye, Özbek Türkçesine, Farsçaya, Urduca, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusça gibi dillere çevrilmiş, Arapça, Farsça, İbrânîce ve Latince olmak üzere birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır (1999: TDV İslâm Ansiklopedisi: 353-358). Çalışmamızın konusunu oluşturan bu eser hakkında bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

TDV İslâm Ansiklopedisinin 1999 baskısında İbn Sînâ maddesinde, kendisine ait 93 adet risale listelenmiştir. Bunlar arasında, kurban bayramı hediyesi olarak Emîr Ebû Bekir Muhammed b. Ubeyd için kaleme alınan ve ölümden sonraki hayatı konu edinen ve Andreas Alpago tarafından Latinceye çevrilen (*De Mahad id est de Dispositione seul İoco ad quem Revertitur homo vel Anima post Mortem*, Venetiis 1546), daha sonra Farsça ve Rusçaya çevrilen *el-Adhaviyye fî emri'l-me'âd*; Sâ mânî hükümdarı Nûh b. Mansûr için kaleme alınmış olup on bölümden meydana gelen, Andreas Alpago tarafından Latinceye (*Avicenna Philosophy Praeclarissimi ac Medicorum Principis Compendium de Anima*, Venetiis 1546), Edward Abbot van Dyck tarafından İngilizceye (*A Compendium on the Soul*, Verona 1906) çevrilen *Makâle fî'n-Nefs*; klasik dönemde adı bilinmeyen bir çevirmen tarafından Farsçaya, Jean Michot tarafından Fransızcaya çevrilen *Fî Ma'rifeti'n-nefsi'n-nâtika ve ahvâlihâ*; insanî nefsin bedenle bütünleşmesini ve ondan ayrılmasını konu edinen ve yirmi beyitten oluşan, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Tacikçe ve Rusçaya çevrilen *el-Kasîdetü'l-'ayniyyetü'r-rûhiyye fî'n-nefs*; *el-Ecrâmü'l-'ulviyye*; *el-Kuva'l-insâniyye ve idrâkâtühâ*; yetmiş kadar felsefî terimin tanımını ihtiva eden ve Andreas Alpago tarafından Latinceye (*De Diffinitionibus et Quaesitis*, Venetiis 1546), Anne Marie Goichon tarafından Fransızcaya (*Introduction à Avicenne, son épître des définitions*, Paris 1933) ve Muhammed Mehdî Fülândvend tarafından Farsçaya (*Hudûd yâ Ta'rîfât*, Tahran 1399/1979) çevrilen *el-Hudûd*; İbrânîce, Latince, Fransızca ve İngilizceye çevrilen *Aksâmü'l-'ulûmi'l-'akliyye*; Farsça ve İngilizceye çevrilen *İsbâtü'n—nübüvvatve te'vilü rumûzihim ve emsâlihim*; Nevruz günü hediyesi olarak Emîr Ebû Bekir Muhammed b. Ubeyd için kaleme alınmış olan ve varlıkların hiyerarşik yapısı, harflerin varlıklara delâleti ve hurûf-ı mukattanin anlamlarını konu edinen *en-Nîyrûziyye*; ahlâkî konu alan *el-'Ahd*; *İlmü'l-ahlâk*; sembolik hikâye tarzında yazılmış olup insanî nefsin dünyadan uzaklaşarak kemale erişini konu alan ve Henri Corbin tarafından Fransızcaya (*Avicenne et le récit visionnaire* içerisinde, Tahran-Paris 1954), Willard R. Trask tarafından İngilizceye ve S. Huseinzoda ve A. Sapiro tarafından

Rusçaya çevrilmiş olan *Selâmân ve Ebsâl*; yine sembolik hikâye tarzında yazılmış, insan nefsinin dünyevî kötülüklerden arınmak suretiyle gerçeği elde edebileceği ve böylece en üstün mutluluğa ulaşabileceğini anlatan ve Farsça, Fransızca ve Rusçaya çevrilen *et-Tayr*; öğrencisi Ebû Abdullah el-Ma'sûmî için kaleme aldığı ve kısa bir girişle yedi bölümden oluşan, Fransızca, Farsça, İngilizce ve Rusçaya çevrilen *el- 'İşk*; bir girişle üç bölümden oluşan ve insanın ruhî ve maddî yönüne paralel olarak namazın da zâhirî ve bâtinî yönlerinin olduğu da vurgulanan, kulluk fiilinin ahlâkî, ontolojik ve epistemolojik temelleriyle ortaya koyulduğu ve Fransızca, İngilizce ve Türkçeye çevrilen *Mâhiyyetü 's-salât*; ilk ilke, gök cisimleri ve insanî nefsin varlıklara tesiri ile bunun şartlarının ele alınan ve Fransızcaya da çevrilen *Ma 'na 'z-ziyâre ve keyfiyyetü te 'sîrihâ*; Fransızca ve Türkçeye de çevrilen *Def'u 'l-gam mine 'l-mevt*; Farsça ve Fransızcaya da çevrilmiş olan *el-Kaza ve 'l-kader*; Fransızca, Farsça, Türkçe ve Urducaya çevrilmiş olan *Tefsîru sûreti 'l-İhlâs*; *Beyânü 'l-hüviyye ve 'l-ilâhiyye 'l-ehadiyye*; Hasan Âsî tarafından yayınlanan *Tefsîru sûreti 'l-Felak* ve *Tefsîru sûreti 'n-Nâs*; Bîrûnî'nin yönelttiği felsefî sorulara verdiği cevaplardan oluşan ve Türkçe, Farsça ve Rusçaya çevrilen *Ecvibe 'alâ mesâ'ili Ebi 'r-Reyhân el-Bîrûnî*; bir giriş ve on bölümden meydana gelen *'İlletü kıyâmi 'l-arz fî vasati 's-semâ*; kader meselesini ontolojik, ahlâkî ve eskatolojik ele aldığı ve İngilizceye de çevrilmiş olan *Sırrü 'l-kader*; *el-Mebde ' ve 'l-me 'âd*; Ortaçağda Latinceye (Ledien 1989), Ziyâeddin Dürrî tarafından Farsçaya (Tahran 1318/1900) ve önemli bir bölümü Jean Michot tarafından Fransızcaya (Lovanii 1986) çevrilmiş olan *el-Ef'al ve 'l-infi 'âlât*; Farsça, İngilizce, Fransızca ve belirli bölümleri Almancaya çevrilmiş olan *el- 'Arşîyye İbn Sînâ*'nın önemli risaleleri arasında yer almaktadır (Alper, 1999: 353-358).

Alper (1999: 337-345), bunların dışında İbn Sînâ'ya ait olduğu belirtilen risalelerin; insan nefsinin cevher olduğu, bozulmaya uğramayacağı, ilâhî feyizden istimdat ettiği, gök cisimlerinin nefs-i nâtıkaya sahip bulunduğu ve nefsin bedenden ayrıldıktan sonraki durumunu ele alan *es-Sa 'âde ve 'l-hücecü 'l- 'aşere*; *el-Mûsikâ*; Farsçaya da çevrilmiş olan *el-Hassü 'ale 'z-zikr*; *Esbâbü 'r-ra'd*; *Tefsîru âyeti 'n-Nûr*; *Tefsîru âyeti 'sümme 'stevâ ile 's-semâ ve hiye duhân*"; *Tefsîru sûreti 'l-A 'lâ*; *et-Tasaavuf*; *Kelimâtü 's-sûfiyye*; İbn Sînâ'ya ait olup olmadığı tartışmalı olan *el- 'İlmü 'l-ledünnî*; esasen Ömer b. Sehlânes-Sâvî'ye ait olduğu kaydedilen *el-Kerâmât ve 'l-mu 'cizât ve 'l-e 'âcib*; *el-Melâ 'ike*; *ed-Du 'â*; *Kelâmü 'ş-Şeyh fî 'l-mevâ 'iz*; 1937 yılında İstanbul'da basılan *Mâhiyyetü 'l-hüzn*; *el-Virdü 'l-a 'zam*; bir giriş ve altı bölümden oluşan ve ahlâk, ev idaresi ve siyaset gibi

konuları ele alan ve Farsçaya da çevrilen *es-Siyâsetü'l-menziliyye*; insanlar arasında görülen rızıkla ilgili farklılıkların sebepleri ve sonuçlarının metafizik ve ahlâk açısından ele alındığı *el-Erzâk*; bir sayfadan ibaret olup ordu kumandanına yapılmış olan tavsiyeleri içeren *Tedbîrû menzili'l-asker*; *Fezâ'ilü's-şarâb ve siyâsü'l-beden*; *Nesâ'ihu'l-hükemâ' li'l-İskender*; İngilizce, Farsça ve Fransızcaya çevrilen *Te'vîlü'l-ahlâm (Tâ'bîrû'r-rü'yâ, el-Meâmiyye)*; Ebû Bekir el-Berkî'nin isteği üzerine Buhara'da yazılan *el-Bir ve'l-ism*; İbn Sînâ'nın Ferdecân Kalesi'nde bulunduğu veya Hemedan'da gizlendiği sırada yazdığı Alâüddeve Muhammed b. Rüstem' yazdığı *Risâle ilâ İbn Kâkûye*; İbn Sînâ'ya ait olduğu şüpheli olan *el-'Ukûl*; Nûh b. Mansûr için kaleme alınan *el-Kelâm 'ale'n-nefsi'n-nâika*; ahlâka dair birçok kavramın açıklandığı ve Bekir Karlığa tarafından Türkçe çevirisiyle yayınlanan *el-Ahlâk*: İbn Sînâ'nın adı bilinmeyen bir öğrencisine yazdığı iki mektubu içeren *Resâ'il hâssa bi-İbn Sînâ*; Ebû'l-Ferec'in tabii güçler hakkındaki bir risalesine reddiye olan ve Hilmi Ziya Ülken tarafından yayınlanan *Risâle fi'r-red ile's-Şeyh Ebi'l-Ferec İbni't-Tayyib*; Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin felsefenin çeşitli konularıyla ilgili sorduğu sorulara verilen cevaplardan oluşan ve Farsçaya da çevrilen *Ecvibât 'an sitte 'aşrete mesâ'il*; İbn Sînâ'nın Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr ile ahlâkî içerikli yazışmaların yer aldığı *Mektûbü Ebî Sa'id ile's-Şeyh ve cevâbühû*; Ebû Ubeyd el-Cûzcânî'ye cevap niteliğinde bir mektup olan *el-İntifâ' 'an mâ nûsibe ileyh*; *Risâle li's-Şeyh ilâ Ebî Tâhir b. Hassûl*; *Risâle li's-Şeyh ilâ Ca'fer el-Kâşânî*; *Risâle li's-Şeyh ilâ Ebi'l-Fazl b. Mahmûd*; *Risâle li's-Şeyh ilâ Ebi'l-Kâsım. Ebi'l-Fazl*; *İbtâlû ahkâmî'n-nücûm*; İbn Sînâ'ya aidiyeti şüpheli *Ahvâlû'r-rûh*; varlıkları ve kısımları hakkında yazılmış *Risâle ilâ Ebî 'Ubeyd el-Cûzcânî*; *Cevâbü'l-mesâ'il*; Andreas Alpago tarafından kısmen Latinceye çevrilen (Venetiis 1546; Farnborough 1969) *Ecvibe 'an 'aşri mesâ'il*; *el-Vüs'a (el-Feza)*; İbn Sînâ'nın Ebû Ca'fer el-Kiyâ'ya bazı felsefî konular ve eserleri hakkında yazdığı, Abdurrahman Bedevî tarafından yayınlanan ve Dimitri Gutas tarafından İngilizceye çevrilen (*Avicenna and the Aristotelian Tradition* içerisinde, s. 60-64) *Risâle ilâ Ebî Ca'fer el-Kiyâ*; 391 (1001), 392 (1002) yılları arasında Ebû Abdullah el-Berkî'nin kimya konusundaki bir sorusuna cevap olarak yazdığı bir mektup olan *Risâletü's-Şeyh ile'l-Berki*; giriş ve dokuz bölümden oluşan ve birkaç defa Latinceye çevrilip *Epistola ad Regem Hasen de recta* adıyla yayımlanan ve Farsçaya da çevrilen *el-İksîr*; İbn Sînâ'nın Arapça ve Farsça yazdığı şiirler *Eş'ârü's-Şeyh*; metafizik hakkında olup Leiden'da basılmış olan ve İngilizce ve Türkçeye çevrilmiş olan *et-Temcîd*; kısmen İtalyancaya

çevrilmiş olan *el-Hey'e*; Almancaya çevrilmiş olan *el-Âlâtü'r-Rasadiyye*; Fatin Gökmen tarafından Türkçeye çevrilen ve Türk hükümdarı Gıyâseddin Muhammed b. Melikşah'ın astronomi ile ilgili bir sorusu üzerine kaleme alınan *Sebebü rü'yeti'l-kevâkib bi'l-leyl lâ fi'n-nehâr*; *Ta'akkübü'l-mevzi'i'l-cedelî*; mantıkla ilgili olup Muhammed Dânişpejûh tarafından yayımlanan *Mesâ'ilü'l-garbiyye*; Muhammed Hasan et-Tayyân ve Yahyâ Mîr Alem tarafından tenkitli olarak yayımlanan, Alessandro Bausani'nin özetleyerek bir bölümünü İtalyancaya çevirdiği, A. Reşad tarafından da yorumlanarak kısmen Urducaya çevrilen *Esbâbü hudûsi'l-hurûf*; Jean Michot tarafından Fransızca çevirisiyle birlikte *Paroles d'Avicenne sur la sagesse* başlığı altında yayımlanan *Akvâlû's-Şeyh fi'l-hikme*; Jean Michot tarafından L'épître d'Avicenne sur le parfum (İbn Sînâ'nın Parfüm Üzerine Mektubu) başlıklı Fransızca çevirisiyle yayımlanan *et-Tîb*; İbn Sînâ'nın talebesi Ebû Ubeyd el-Cûzcânî'ye yazdırdığı ve İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçeye çevrilmiş olan *Sîretü's-Şeyh*; kısa bir giriş ve on altı bölümden meydana gelen ve Arnolde de Villanova tarafından Latinceye çevrilen (Venetiis 1527), daha sonra Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Farsçaya da çevrilen *el-Edvîyetü'l-kalbiyye*; onbeş beyitlik bir manzume olan ve G. Scrimieri tarafından İtalyanca çevirisi ve tekitli olarak yayımlanan *Urcûze fi't-teşrîh*; koruyucu hekimlikle ilgili olup yaklaşık 150 beyitten oluşan *Urcûze fi'l-fusûli'l-erba'a*; B. Kuhne tarafından İspanyolca çevirisi ve bir giriş yazısı ile birlikte yayımlanan ve doksan üç beyitten meydana gelen *Urcûze latîfe fi vesâyâ İbukrât*; kolik hastalığı hakkında olup üç bölümden oluşan *el-Kûlenc*; Farsça dokuz bölümden meydana gelen ve G. Scrimieri tarafından İtalyancaya çevrilen *en-Nabz* ve hindibadan (marul) faydalanma konusunda sorulan bir soru üzerine kaleme alınan ve Türkçeye çevrilen *el-Hindibâ'* olduklarını belirtir.

5.1.1.2. *El-Kânûn fi't-Tîb*, eserin çevirmeni Cremona'lı Gerardo ve çalışmaları

Bu bölümde *El-Kânûn fi't-Tîb* hakkında bilgi verilecek, eserin Latince ilk çevirmeni Cremona'lı Gerardo ve çalışmaları üzerinde durulacaktır.

5.1.1.2.1. *El-Kânûn fi't-Tîb* hakkında bilgi

İlk defa Ceromana'lı Gerardo tarafından 1150-1187 yıllarında Toledo'da Latinceye çevrilen *El-Kânûn fi't-Tîb*, 1473'de Milano'da, 1476'da Padoa'da ve 1482'de Venedik'te basılmış, Andreas Alpago'nun İbrânîce çevirileriyle de karşılaştırarak düzelttiği bu çeviri

1527 yılında Venedik'te tekrar yayımlanmış, Padoa Üniversitesi hocalarından Andrea Graziolo'nun çevirisinin ilk bölümü 1585'de Venedik'te neşredilmiş, büyük bölümü Latinceye bazı bölümleri İbrânîceye olmak üzere çoğu kısmî sekseni aşkın çevirisi yapılmıştır (Kahya, 1999: 331-332). İbn Sînâ'nın (403) 1012 yılında gittiği Cürcân'da yazmaya başladığı *El-Kânûn fi't-Tıb* eserini, Büveyhî hanedanının Rey, Hemedan ve İsfahan'daki saraylarında hekimlik yaptığı dönemde on yılı aşkın bir sürede tamamlamış, Helenistik, Bizans ve Süryânî tıp literatürünü derleyip sistemleştirmesinin yanı sıra bunlara kendi gözlemlerini de katarak kitabı güncelleştirmek suretiyle İslâm tıp tarihinin en büyük eserini meydana getirmiştir (Kahya, 1999: 331-332).

Tokadî Mustafa Efendi tarafından çevirisi yapılan Tahbîzü'l-Mathûn - *el-Kânûn fi't-tıb Tercümesi* adlı eseri yayına hazırlayan Koç ve Tanrıverdi (2018: 32), eserin 'hazırlayan önsözü'nde İbn Sina'nın Arapça yazmış olduğu eserin tamamlanmasından kısa bir süre sonra üzerinde çeviri ve şerh faaliyetleri başladığını, ilk defa Toledo (Tuleytula)'da kurulan tercüme okulunda 12. yüzyılda İbn Sina'nın *Kânûn* eserinin Latinceye çevrildiğini ve bu eserin ilk defa tam metin halinde Toledo'da Cremona'lı Gerardo (1114-1187) tarafından *Liber Canonis quem Princeps Aboali Abinsceni de Medicina Edidit* adı altında çevrildiğini belirterek devamında şunları söyler:

“On altıncı yüzyılda daha çok Andrea Alpago adıyla tanınan İtalyan filozof ve tabib Andrea Bellunese (Andrea Bongajo)'nin arkasında bıraktığı Yunan ve Arap yazmaları arasında bizi ilgilendiren eseri Venedik'te 1544, 1546, 1555, 1595, 1608'de basılan *Avicennae Liber Canonis* (İbn Sînâ'nın Kanun Kitabı), *De Medecinis Cordialibus et Cantica* (Kalp ilaçları ve Cantica) başlıklı *Kânûn*'un Latince çevirisidir.” (Koç ve Tanrıverdi, 2018: 32).

Koç ve Tanrıverdi (2018: 33), 20. yüzyıla kadar Arapça *Kânûn*'un başka herhangi bir Batı diline çevirisinin yapılmadığını, 20. yüzyıla gelindiğinde İngilizceye yapılan iki çevirinin de *Kânûn*'un sadece ilk iki cildi olduğunu, gerek O. Cameron Gruner'in *A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenna* (İbn Sînâ'nın Tıbbın Kanunu Üzerine Bilimsel Bir İnceleme - London, 1930), gerekse Mazhar H. Şah'ın *The General Principles of Avicenna's Canon of Medicine* ((İbn Sînâ'nın Tıbbın Kanunu Eserinin Genele İlkeleri - Karachi, 1966) çevirilerinin *Kânûn*'un birinci bölümü olan külliyyatla sınırlı olduğunu dile getirerek Almanca ve Fransızcaya *Kânûn*'dan ancak parçaların çevirisinin yapıldığına işaret eder ve bu konuda şunları ilave eder:

“*Kânûn*’un üçüncü kitabından göz kısmı J. Hirschberg ve J. Lippert tarafından *Die Augenheilkunde Des Ibn Sina Aus Dem Arabischen Übersetzt Und Erlautert* (Leipzig, 1902), J. Sontheimer tarafından da *Kânûn*’un beşinci cildi *Zusammengesetzte Heilmittel Der Araber Nach Dem* (Freiburg, 1844) adlı çalışmalarıyla Almanca’ya; böbrek ve mesane taşları bölümünü P. De Koning, *Traite Sur Le Calcul Dans Les Reins et Dans la Vessie* (Leyde, 1896, s. 228-267) çalışmasında, yine aynı yazar bu anatomi bölümünü *Trois Traites D’Anatomie Arabes Par Muhammed İbn Zakariyyâ Al-Râzî, ‘Ali İbn Al-‘Abbâs et ‘Ali İbn Sînâ Texte Inedit De Deux Traites*, (Leide, 1903, s. 432-774) adlı çalışmasıyla Fransızca’ya aktardı. Rusça’ya *Kanon Vrachebnoi Nauki*, 1-5 (Tashkent, 1954-1960) adıyla, Farsçaya da Abdurrahmân Şerefkendî tarafından 8 cilt olarak (Tahran, 1988) çevrildi.” (Koç ve Tanrıverdi, 2018: 33-34).

Kahya (1999:331-332)’nın, TDV İslâm Ansiklopedisinin *el-Kânûn fi’t-Tıb* maddesinde belirttiğine göre eser beş kitaptan meydana gelmekte olup “el-Külliyât” (tıbbın genel ilkeleri) başlığını taşıyan ve teori ağırlıklı olan ilk kitap dört kısımdan oluşmaktadır:

Birinci kısım: Tıp biliminin tanımı verilir ve klasik usule uygun olarak önce anâsır-ı erbaa, ahlât-ı Erbaa ve dört mizaç teorisi açıklanır; insanın anatomik yapısı hakkında bilgi verilir ve her bir organın yapısı ayrıntılı olarak incelenir.

İkinci kısım: Hastalığın tanımı yapılır; uyku ve uyanıklık, alışkanlıklar ve besinler, banyo ve güneşin hastalıkla ilgili etkileri tartışılır; ısı, anormal hareketler, zevk ve acının vücut üzerindeki etkileri gibi özel hastalık sebepleri üzerinde durulur.

Üçüncü kısım: Koruyucu hekimlik üzerine olan bu kısımda sağlık, hastalık ve kaçınılmaz ölüm sebepleri hakkında bilgi verilir; ayrıca çocuk yetiştirme, yetişkinlerin ve yaşlıların izlemesi gereken hayat düzeni üzerinde durulur; mizaç anormallikleri ve iklim değişikliklerinin etkileri hakkında bilgi verilir.

Dördüncü kısım: Tedavinin ana hatları üzerinde durulur; genel tedavi ilkeleri, müshillerin kullanımı, kan alma ve kusma konuları hakkında bilgi verilir.

İkinci kitap, basit ilâçlarla ilgili olup, ilâçların tıbbî özellikleri açıklanır. İbn Sînâ’nın ilâçlar konusundaki deneysel çalışmaları daha çok ilâçların vücut üzerindeki etkileriyle ilgilidir ve ikinci bölümde, ebced sistemiyle 800’e yakın ilâcın adı verilerek, bir ilâcın mahiyeti, kullanım miktarı, tabii özellikleri ve etki alanları incelenmiştir.

Üçüncü kitap patolojiyle ilgili olup tek tek organlara ait hastalıklar üzerinde durulur; hastalıkların belirtileri, teşhis ve prognozları hakkında bilgi verilir. Örneğin başla ilgili hastalıklar arasında beyin rahatsızlıkları, baş ağrıları, sara, paraliz, göz, burun, boğaz ve diş hastalıkları; sindirim sistemiyle ilgili olarak mide, bağırsak, karaciğer ve safra kesesi hastalıkları; üreme organlarıyla ilgili olarak da döllenme ve gebelik hakkında bilgi verilir.

Dört kısma ayrılan dördüncü kitabın ilkinde, ateşli hastalıkların belirtileri arasında ishal, iştahsızlık, kilo kaybı, korku, ağrı, ateş ve hormonal dengesizliğin görüldüğü belirtilir; ateşli hastalıklarda kusma, ateş, susuzluk, ishal gibi belirlere göre tedavi uygulandığı görülür. Şişmeler ile ilgili konuların yer aldığı ikinci kısımda, yaralar ve bunlarla ilgili küçük cerrahî tedaviler; üçüncü kısımda metaller, bitkiler ve hayvanî ürünlerden kaynaklanan zehirlenmeler, insan ve hayvan ısırma ve ısırmalarından kaynaklanan rahatsızlıklar; dördüncü kısımda, estetikle ilgili problemler üzerinde durulur. Öncelikle şişmanlık ve zayıflık problemleri olmak üzere saç, tırnak ve deri bakımı, kötü kokular ve renk solgunluğu da bu kısımda ele alınır.

Beşinci ve son kitap ise reçetelerden meydana gelen bir kodeks niteliğinde olup 650 kadar ilâcın içeriği ve uygulama şekli hakkında bilgi verilir.

5.1.1.2.2. *El-Kânûn fi't-Tıb* çevirmeni Cremona'lı Gerardo ve çalışmaları

1116 yılına doğru Lombardiya bölgesinde yer alan Cremona'da doğmuş olan ve Gherardus Cremonensis adıyla da bilinen Cremona'lı Gerardo, Toledo'nun en verimli çevirmeni olup bilimsel ve felsefî çalışmalarını Cremona'da gerçekleştirmiş ve 1187 yılında yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Toledo'da hayatını kaybetmiştir (Foz, 1957: 53). Cremona'lı Gerardo'nun çeşitli yerlerde felsefe eğitimi gördüğünü ve Latin kültürünü iyi bildiğini vurgulayan Foz (1957: 54), Batlamyus'un Latinler arasında bulunmayan astronomi kitabı *Almagest*'i elde etmek amacıyla 1141 yılında Toledo'ya gittiğini ve burada gördüğü Arapça kitapların bolluğu karşısında Toledo'ya yerleşip Arapça öğrenmeye başladığını, Toledo kilise kayıtlarına göre 1157-1176 yılları arasında papaz olarak görev yaptığını dile getirir. Yine Foz (1957: 54)'un araştırmalarından edindiğimiz bilgilere göre Cremona'lı Gerardo, üçü mantık (diyalektik), on yedisi geometri, on ikisi astronomi, on biri felsefe, yirmi biri tıp, üçü simya ve dördü fal üzerine olmak üzere yaklaşık yetmiş bir çeviri yapmış, kendisine atfedilen diğer çeviriler de dahil edildiğinde toplam seksen yedi çeviri yapmıştır.

González (1997: 65)'e göre Toledo Okulu Gundisalvo ve İbn Davud (Avendauth) ile Batı felsefesi alanında imrenilecek bir öncü role sahip olmuşsa, bunların çağdaşı olan Cremona'lı Gerardo ile bilimler açısından zirve noktasına çıkmış, XII. yüzyılın ikinci yarısında Aristoteles'in eserleri Toledo'da yapılan çevirilerle birleşerek ayrıcalıklı bir yer elde etmiştir. Cremona'lı Gerardo tarafından Toledo'da gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri, hem şaşırtıcı hem de hayran olunacak bir konu çeşitliliğine sahiptir: felsefe (Aristo eserleri ve Aristo'ya ait olduğu düşünülen eserler ve ayrıca Arap filozofların eserleri); matematik, geometri, optik, ağırlık bilimi; astronomi ve astroloji; tıp (Galen'in küçük eserleri ve Galen'e ait olduğu düşünülen eserler, er-Râzî'nin bazı eserleri, Ebu'l-Kâsım el-Zehravi'nin cerrahi el kitabı, İbn Sînâ'nın *El-Kanun fi't-Tıb* eseri; simya, falcılık ve diğer kehanet türleri; Arap kültürü ile Mozarab kültürünü gelenekle bir araya getiren ve Kurtuba Takvimi (Calendario de Córdoba) olarak bilinen *Liber Anoe* (González, 1997: 65). Santoyo (2004: 44) da Cremona'lı Gerardo'nun XII. yüzyılın ikinci yarısının büyük bir bölümünde, yarımadadaki çeviri sahnesine tek başına hakim olduğunu ve tıp, felsefe, fizik ve mekanik, matematik, astronomi ve astroloji, geometri ve simya konularında olmak üzere seksenden fazla eser çevirdiğini belirterek, ancak kendisinden üç asır önce Bağdat'ta yaşamış olan Huneyn bin İshak ile karşılaştırılabileceğini vurgular.

Resim 28: Cremona'lı Gerardo

Kaynak: DHTE Diccionario Histórico de la Traducción en España

Cremona’lı Gerardo astronomi ve matematik alanında Öklid, Theodosios, Batlamyus, Harizmî, el-Fergânî; tıp alanında Galen ve Hipokrat, İbn Sînâ ve Ebu’l-Kasım el-Zehravî; felsefe alanında Aristo, el-Kindî ve Fârâbî gibi büyük isimlerin eserlerini çevirmiştir (Foz, 1957: 55). González (1997: 67-74), Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirileri şu şekilde sınıflandırır:

A-Felsefe çevirileri

Aristoteles’ten yaptığı çeviriler:

- 1.*Analytica Posteriora* (İkincil Analitikler)
- 2.*Physica* (Fizik)
- 3.*Metaphysica* (Metafizik) (González bu eser için parantez içinde imkânsız olduğunu belirtir)
- 4.*De caelo et mundo* (Gökyüzü Üzerine)
- 5.*De generatione et corruptione* (Nesiller ve Yozlaşma)
- 6.*Meteorologica* (Meteoroloji)

Afrodisia’lı Alejandro’dan yaptığı çeviriler:

- 1.*De sensu* (Algılar Üzerine)
- 2.*De motu et tempore* (Hareket ve Zaman Üzerine)
- 3.*De eo quod augmentum et incrementum fiunt in forma et non in yle*
- 4.*De unitate* (Birlik, Bütünlük Üzerine)
- 5.*De intellectu et intellecto* (Akıl ve Anlama Üzerine) (González bu eser için parantez içinde muhtemel olduğunu belirtir)

Fârâbî’den yaptığı çeviriler:

- 1.*De syllogismo* (Aristoteles’in *Organon* ile ilgili kısmının şerhi)
- 2.*De scientiis* (Kitab İhsa al-Ulum)
- 3.*De ortu scientiarum* (Kitâbu’l, Merâtibu’l-u’lum) (González bu eser için parantez içinde imkânsız olduğunu belirtir)
- 4.*Distinctio Alfarabii super librum Aristotelis de naturali auditu*

Kindî'den yaptığı çeviriler:

1.*Risālah fī al- 'Aql* (Akıl Üzerine)

2.*Liber de somno et visione* (Uyku ve Rüya Üzerine)

3.*De quinque essentiis* (Beş Duyu Üzerine)

Bunların dışında Temistio'nun *Analytica Posteriora* için yazdığı şerh

İshāk al-İsraili'nin *De elementis* (Elementler Üzerine) ve *De descriptione rerum et deffinitionibus earum et de differentia inter descriptionem* (Şeylerin Tanımları ve Tanımlar Arasındaki Farklar Üzerine) adlı eserleri

Liber de bonitate pura (Saf İyilik Kitabı) veya *Liber de causis* (Sebepler Kitabı)

Arap yazarı bilinmeyen *De elementis* (Elementler Üzerine) veya *De proprietatibus elementorum* (Elementlerin Özellikleri Üzerine). Latince *Liber Aristotelis de causis proprietatum et elementorum primus* (Temel Elementler Üzerine) Aristoteles'in olarak da bilinen bu eserin birinci kitabını Cremona'lı Gerardo tek başına çevirmiştir. İkinci kitabın Arapça metni elinde olmadığı için çevrilmemiştir.

B- Matematik ve astronomi çevirileri

1.*Liber Euclidis tractatus XV* (Ortaçağda Öklid'in *Elementos* eserinin onbeş kitaptan oluştuğu düşünülürdü; bilindiği üzere, XIV ve XV. kitaplar Euclide'in orijinaline ek olarak yazılmıştır)

2.Nairizi'nin Euclide'in *Elementos* (Elementler) eserine yazdığı şerh *Commentarium* (Şerh)

3.Abu Uthman veya Muhammad İbn Abd-al Baqi'nin *Liber Iudei super decimum Euclidis* (Öklid'in Onuncu Kitabı)

4.Euclide'in *Data* eseri (Sabit bin Qurra tarafından gözden geçirilmiş olan İshak ibn Huneyn çevirisinden hareketle)

5.Arşimed'in *Liber Arsamithis de mensura circuli* (Arşimed'in Daire Ölçüm Kitabı) eseri

6.Ahmad ibn Yusuf'un *De similibus arcubus* (Benzer Eğriler Üzerine) eseri

7.Ahmad ibn Yusuf'un *Liber hameti de proportionem et proportionalitate* (Oran ve Orantısallık Üzerine) eseri

- 8.Menelaos'un *De figuris sphaericis* (Yeryüzü Şekilleri Üzerine) (üç kitap)
- 9.Apolonio'nun *De sectionibus conicis* (Koni Kesitleri Üzerine) eseri (muhtemelen yalnız)
- 10.Sabit bin Qurra'nın *Liber thebit de figura alchata* eseri. (Menelaos'un *De figuris sphaericis* eserinin III. kitabına ve *Almagest* I, 13.'e dayanarak yapılan matematik-geometri şerhi.
- 11.Banu Musa'nın *Liber trium fratrum* (Küreler, Açılar ve Orantı Üzerine) eseri.
- 12.*De practica geometriæ* (Geometri Uygulamaları Üzerine) (yazarı bilinmiyor; muhtemelen Latince "Aubacer" olarak bilinen Abu Bekr al-Hasan'a ait *De mensuratione terrarum* – Yeryüz Ölçümleri Üzerine - eseri)
- 13.Teodosio'nun *De sphaeris* (Yeryüzü Üzerine) eseri (üç kitap)
- 14.Teodosio'nun *De locis habitabilibus* (Yaşanabilir Yerler Üzerine) eseri (Qusta bin Luqa'nın Arapça çevirisinden hareketle)
- 15.el-Harizmî'nin *Liber alchoarismo de iebra et almucabala* (Cebir ve Karşılaştırma Kitabı) eseri
- 16.Muhtemelen Abu Kâmil'in *Liber qui secundum Arabes vocatur algebra et almucabala* (Cebir ve Karşılaştırma İsimli Eserin İkinci Arapça Kitabı) eseri
- 17.*Algorismus in integris et minutiis* (Güçlü ve Önemsiz Soğukluklar) (Yazarı bilinmiyor)
- 18.el-Fergânî'nin *De aggregationibus scientiae stellarum et de principiis coelestium motuum* eseri (Yeni Oluşan Yıldızların Toplanması ve Gökyüzü Hareketlerinin İlkeleri Üzerine) (Bu eser Juan Hispalense tarafından çevrilmiş olmasına rağmen, Cremona'lı Gerardo çevirisi olarak kayda geçmiş ve Ortaçağ kültüründe geniş bir yer tutmuştur)
- 19.Autolycos'un *De sphaera mota* (Yeryüzü Hareketleri Üzerine) eseri (İshak ibn Huneyn ve Qusta bin Luqa çevirisi)
- 20.Batlamyus'un *Liber Almagesti* (El-Mecistî) eseri (13 kitap)
- 21.Sabit ibn Qurra'nın *Liber thebit de expositione nominum Almagesti* (Sabit bin Qurra'nın el-Mecistî Şerhinde İsimlerin Açıklanması Kitabı) eseri

22.Sabit ibn Qurra'nın *Liber thebit de motu ascensionis et recensionis* (Sabit bin Qurra'nın Yükselme ve Geri Çekilme Hareketleri Kitabı) eseri (Bu eserin yenilenmiş baskısı *De motu octacae sphaerae – Yeryüzünün Sekiz Hareketi Üzerine -* başlığıyla çıkmıştır)

23.Geminos'un *Liber introductorius Ptolomei ad artem sphaericam* (Batlamyus'un Astronomi Elementlerini Tanıtım Kitabı) eseri.

24.Latince'de "Geberius" olarak bilinen Cabir ibn Aflah'ın *Gebri de astronomia libri IX in quibus Ptolomeum emendavit* (Batlamyus'un el-Mecistî eserindeki yanlışları düzeltmesi için yazdığı Kitabül-Hey'e fî ıstihî'l Mecistî) eseri (1534 Nuremberg baskısında yer alan çeviri)

25.*Liber coaequationus planetarum* (Gezegenlerin Eşitlikleri Kitabı) (Yazarı bilinmiyor)

26.Muhtemelen al-Jaihani'nin *Liber tabularum iahen cum regulis suis* (Kurallarına Göre Tablolar Kitabı- Meridyen Doğrultusu, Kible Tayini, Takvim Hazırlanması, gibi konular üzerine) eseri.

27.*Canones Arzachelis* (Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan bu çeviri tüm Ortaçağ Batısı için Tablas Toledanas -Toledo Tabloları-) olarak yayımlanmıştır)

28.*Liber omnium sphaerarum coel et compositionis tabularum* (Yazarı bilinmeyen astronomi tabloları)

29.Hypsicles'in *De ascensionibus signorum* (Gök Cisimlerinin Yükselişi Üzerine) eseri (İshaq ibn Huneyn ve Qusta bin Luqa'nın Arapça çevirisinden hareketle Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan çeviri)

30.Arib ibn Sa'd'ın *Liber anohe* (Takvîmü'l-Kurtuba adlı eser olduğu tahmin edilmektedir) eseri.

31.*Liber divisionum* (muhtemelen Cremona'lı Gerardo tarafından yapıldığı düşünülüyor). (Euclides'in *De divisionibus* esrinin Arapça çevirisinden hareketle yapıldığı sanılıyor)

C-Fizik, mekanik ve optik çevirileri

1.Diocles'in *De speculis comburentibus*) veya *Liber tidei de speculo* (Yanan Aynalar Üzerine) eseri

2.el-Kindî'nin *De aspectibus* (Optik Üzerine) ardından *De umbris et de diversitate aspectuum* (Gölgeler ve Çeşitli Görünümler Üzerine) eserleri

3.Sabit ibn Qurra'nın *Liber charastonis* (Karastonis Kitabı) eseri

4.İbn Heysem'in *De crepusculis et nubium ascensionibus* (İbn Heysem'in Meteoroloji Üzerine Eseri – Alacakaranlık ve Bulutların Yükselişi Üzerine) eseri

5.Euclides'in yazdığı düşünülen *De speculis* (Aynalar) adlı eser (Björnbo bu çevriyi Cremona çevirilerinin bilinen bir bağlantısı bulunmamasına rağmen Cremona'lı Gerardo'ya atfetmektedir)

D-Tıp çevirileri

1.Hipokrat'a ait olduğu düşünülen ve Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisi Sudhoff, K. tarafından basılan *Liber veritatis Hippocratis de istis qui laborant in agone mortis* (Gerçek Hipokrat Kitabı) veya *Liber sapientiae* (Bilgelik Kitabı) veya *Capsula eburnea* (Fildişi Kapsülü)

2.*Expositio Galeni super librum Yppocratis de regimine acutarum egritudinum* (Galen Tarafından Hipokrat'ın Diş Hastalıkları Üzerine Süper Kitabını Açıklaması)

3.*Expositio Galeni super librum Yppocratis Prognostica* (Galen Tarafından Hipokrat'ın Teşhis Kitabını Açıklaması) (Daha önce Afrika'lı Konstantin tarafından çevrilmiş)

4.*De elementis* (Elementler Üzerine)

5.Galen'e ait olduğu düşünülen *De secretis ad Monteum* (Yazarı bilinmiyor – Galen'in tıp eseri ile bağlantılı metinlerin derlemesi)

6.*Liber Galeni de complexionibus* Galen'in Terkipleri Üzerine) veya *Liber de temperamentis* (Mizaçlar Kitabı)

7.*De malicia complexionis diversae* (Çeşitli Kompleks Hastalıklar Üzerine) veya *De inaequali intemperantie* (Aşırı Eşitsizlikler Üzerine)

8.*De simplici medicina* (Basit Tıp Üzerine) veya *De simplicibus medicamentis* (Basit İlaçlar Üzerine) (Cremona'lı Gerardo Galen'in bu eserinin ilk dört kitabını Latinceye yalnız çevirmiştir; Nicolás de Reggio ise XIV. yüzyılda kalan altı kitabı Yunancasından çevirmiştir.

9.*De criticis diebus* (Kritik Ölümler Üzerine)

10. *De crisi* (Krizler Üzerine)
11. *Tegni Galeni cum expositione ali ab redoham* (Galen'in Eseri)
12. el-Kindî'nin *De gradibus medicinarum* (İlaç Miktarları Üzerine) veya *De medicinarum compositarum gradibus investigandis* (Araştırılmış Kompoze İlaç Miktarları Üzerine) eseri
13. İbn Mâseveyh'in *Aphorismus* (Aforizmalar) adlı eseri
14. Yahya ibn Sarâbyûn'un *Practica Iohannis Serapionis dicta breviarium* adlı eseri (Söz konusu bu Arapça tıp ve bilim kitabının çevirisi kısmen çevirisi yalnız yapılmıştır. Daha etkili olan panzehirleri ele alan VII. kitabın Cremona çevirisi tüm Ortaçağ ve kısmen Rönesans döneminde yaygın bir şekilde tanınmış ve kullanılmıştır)
15. Ebubekir er-Râzî'nin *Liber Alubatri Rasis qui dicitur Almansorius* (et-tıbbu'l-Mansûri) adlı eseri (10 kitap; dokuzuncusu geniş bir alana yayılmış, oldukça sık kopyalanmış ve şerh edilmiştir)
16. Ebubekir er-Râzî'nin *Liber divisionum* (Bölümler Kitabı) adlı eseri
17. Ebubekir er-Râzî'nin *Liber introductorius in medicina parvus* (Tıp Üzerine Küçük Tanıtıcı Kitap) adlı eseri
18. Ebubekir er-Râzî'nin *De iuncturarum aegritudinibus* (Eklem Hastalıkları Üzerine) adlı eseri
19. Ebu'l Kasım el-Zehravi'nin *Liber Azaragui de cirurgia* (el-Zehravi'nin Cerrahi Kitabı) adlı eseri (Ebu'l Kasım'ın *al-Tasrif*'inin sadece bir kısmını kapsayan ve Ortaçağ boyunca geniş bir coğrafyaya yayılan çeviri)
20. İbn el-Wafid'in *De medicinis et cibis simplicibus* (İlaçlar ve Basit Gıdalar Üzerine) veya *De simplicium medicinarum virtutibus* (Etkili Basit İlaçlar Üzerine)
21. Ali ibn Rıdvan'ın *Commentarius in artem parvam* adlı eseri (Galen'in Ortaçağ ve Rönesans tıbbının kuruluşunda büyük bir öneme sahip *Microtegni* eserine yazılan şerh)
22. *Canon Avicennae libri quinque* (el-Kânûn fi't-Tıbb'ın Beş Kitabı)
23. *De medicinis cordialibus* (Kalp İlaçları Üzerine) (muhtemelen yalnız çevirdi)

24. *Viaticum Constantini* (Konstantin’e Yolculuk)’ye yazılan şerh (Geleneksel listelerde yer almamaktadır)

25. el-Kindî’nin *De gradibus* (Farmakolojiye Matematiğin Uygulanması Üzerine) adlı eseri.

E-Astroloji, simya ve kehanet çevirileri

1. *Liber alfadhol* (Burçlar Kitabı)

2. Mâşallah’ın *De orbe* (Yörüngeler Üzerine) veya *De scientia motus orbis* (Yörünge Hareketleri Bilgisi Üzerine)

3. ”Alchandrus” veya ”Alcandrinus” olarak bilinen kişi tarafından yazılan *Arcandam de veritatibus et praedictionibus astrologiae* (Astrolojik Gerçekler ve Tahminler Üzerine) adlı eser

4. *Liber in quo terrarum corporumque continentur mensuratones Abhabuchri, qui dicebatur Heus* (Arazi Ölçümleri Üzerine) (Yazarı belli değil)

5. *Liber Alfadhhol i dest arab de bachi* (Burçlar Üzerine)

6. *Liber de accidentibus alfel* (Kazalar Kitabı)

7. Câbir bin Hayyan’ın *Liber divinitatis* (Kehanetler Üzerine) adlı eseri

8. Ebubekir er-Râzî’ye atfedilen *De aluminibus et salis* (Şap ve Tuzlar Üzerine) adlı eser

9. Ebubekir er-Râzî’ye atfedilen *Liber luminis luminum et perfecti magisterii* (Işıkların Işığı ve Mükemmel Üstatlar) adlı eser

10. Kısmen Paul Tannery tarafından çevrilen ve yanlışlıkla Santalla’lı Hugo’ya atfedilen *Liber geomantie de artibus divinatoriis* (Fal Üzerine) adlı eser (Cremona’lı Gerardo’nun yazarlığı konusu, bu çevirinin muhafaza edildiği elyazmalarında yeterince tezat oluşturmaktadır)

11. *De lapidibus* (Taşlar Üzerine) (muhtemelen Cremona’lı Gerardo çevirdi)

5.1.1.3. Çeviribilim açısından *El-Kânûn fi’t-Tıb* adlı eserin çevirisinin yan metinler ve işlevleri açısından incelenmesi

Bu bölümde *El-Kânûn fi’t-Tıb* adlı eserin Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirisi, Gérard Genette tarafından yazılan *Seuils* (1987) adlı eserde belirtilen yanmetinler ve

işlevleri çerçevesinde; kitap dış kapakları ve iç kapakları, kitap bölüm başlıkları, önsöz/sonsöz ve çevirmen dipnotları bağlamında incelenecektir.

5.1.1.3.1. Kitap Dış Kapakları ve İç Kapakları

1150-1187 yıllarında Cremona'lı Gerardo tarafından Toledo'da Latinceye çevrilmiş olan *el-Kânûn fi't-tıbb* adlı eser 1473'de Milano'da, 1476'da Padoa'da ve 1482'de Venedik'te basılmıştır. Eserin elyazması olması nedeniyle hem orijinal eserin hem de çeviri metnin dış kapaklarında herhangi bir yazı veya resim yer almamaktadır. Orijinal eserin hem ön kapağı hem de arka kapağı aynı tarzda hazırlanmış, kırmızı zemin üzerinde yaldızlı çerçeve içinde sarı yaldızlı bir desen yer almaktadır. Stephen G. Nichols (2015: 34), Ortaçağ elyazmalarının bir kâtip tarafından yazılıp başka bir sanatçı tarafından da dekore edilmesi nedeniyle tek olduklarını, her birinin bireysel olarak üretildiklerini ve teknolojik üretimden çok el yapımı bir eser olduklarını belirtir.

Guillermou (2017), *A Short Story of Book Covers* adlı blog sayfasında kitap kapaklarının kısa bir tarihçesini verir ve 1800'lerin başlarına kadar ve özellikle Ortaçağ ve Rönesans döneminde kitabın iki nedenden dolayı çok kıymetli bir nesne olduğunu belirterek bunların içerik ve biçim olduğunu vurgular ve 1450 yılından önce her satırın elle yazıldığını ve kapaklarının bir sanat eseri olduğunu, ancak 1450 yılında Gutenberg tarafından matbaanın bulunmasıyla deri kapaklı biraz daha az değerli kitaplara ulaşıldığını ifade eder. Genette (1987: 23), kâğıt veya mukavvadan basılı kapağın oldukça yeni sayılabilecek bir olgu olduğunu ve 19. yüzyılın başlarından itibaren görüldüğünü vurgulayarak, klasik dönemde deri bir cilt içinde ve üzerinde kısa bir başlık ve bazen sırt kısmında yazarın adı bulunacak şekilde oluşturulduğunu, bunların ilk örneklerinin de 1825 yılında Baudoin tarafından yayınlanan Voltaire'in *Oeuvres complètes* eseri olduğunu dile getirir. O dönemde başlık sayfasının, yayıncının yanmetinleri için en önemli kısmı olduğuna işaret eden Genette (1987: 23), kapağın ortaya koyduğu imkânların çok hızlı bir şekilde sonuna kadar değerlendirildiğini belirtir. Ancak *el-Kânûn fi't-tıbb* adlı eserin yazıldığı tarih çok daha gerilere uzanmakta ve dolayısıyla 19. yüzyıl başında kullanılmaya başlayan kapak uygulaması henüz görülmemektedir. Bu nedenle o dönemin (ilk baskısı 1473) şartlarında yazılmış olması nedeniyle dış kapaklarında herhangi bir şey yer almamakta, sadece üzerinde basit bir süsleme yer almaktadır.

Resim 29: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin Ön ve Arka Kapağı

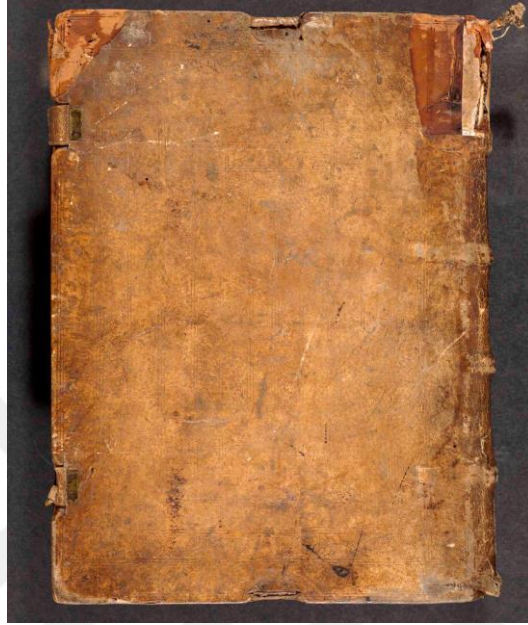
Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

Resim 30: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin Cremona'lı Gerardo Tarafından Yapılan Çevirisinin Ön Kapağı

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

Yukarıdaki fotoğraftan da görüldüğü gibi *el-Kânûn fi't-tıb* adlı eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinin ön kapağında da herhangi bir tanıtım yazısı veya desen yer almamaktadır. Aynı şekilde arka kapağında da herhangi bir tanıtım yazısı veya desen bulunmamaktadır.

Resim 31: *El-Kanun Fi't-Tıb* Adlı Eserin Cremona'lı Gerardo Tarafından Yapılan Çevirisinin Arka Kapağı

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

El-Kânûn fi't-tıb adlı eserin orijinali 1026 sayfa, Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan çevirisi ise 812 sayfadan oluşmaktadır.

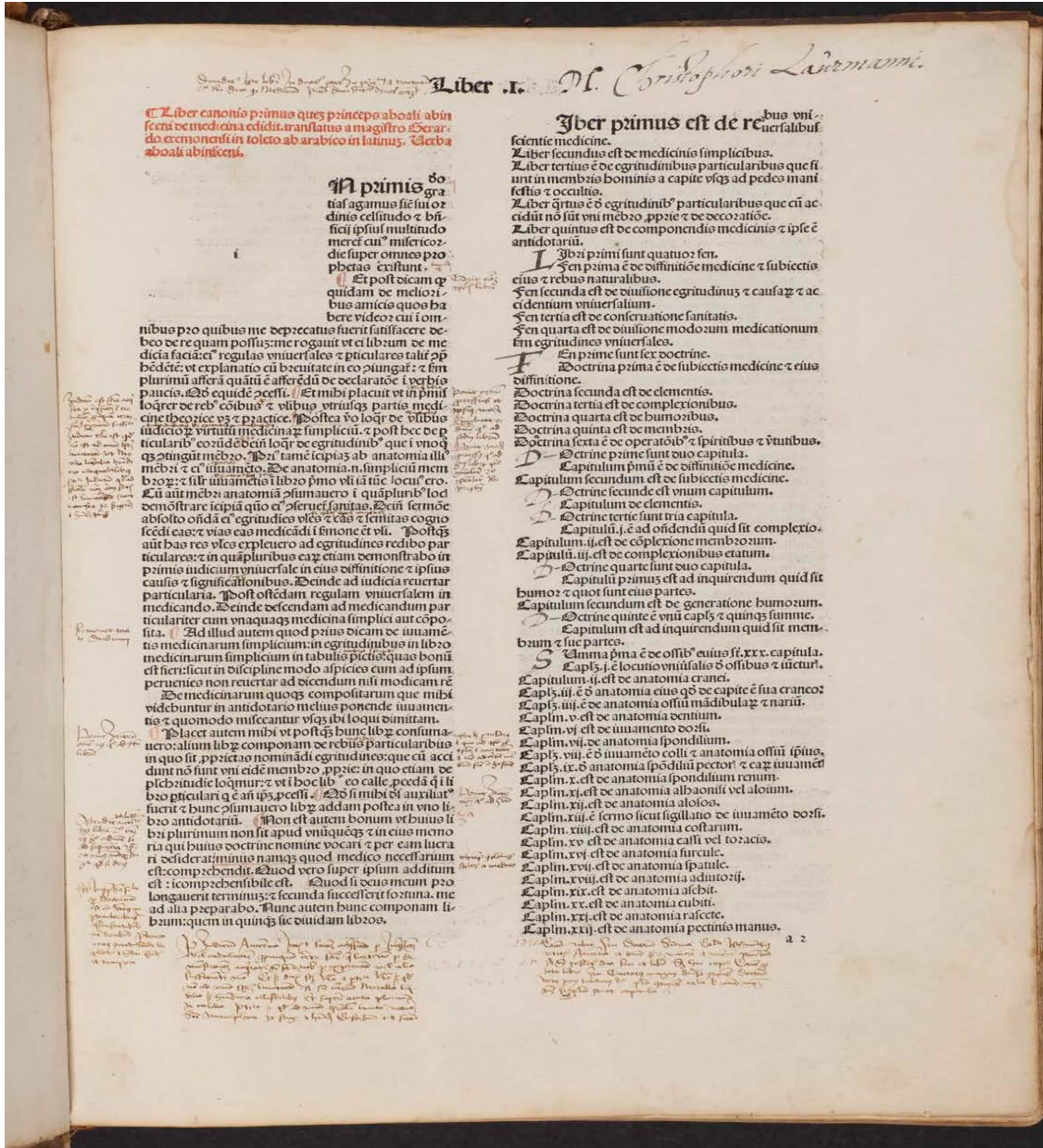
Resim 32: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin İç Kapağı

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

Orijinal eserin iç kapağı incelendiğinde, üst kapağın hemen ardından beş sayfa boş bırakıldığı ve 7. sayfasının iç kapak olarak oluşturulduğu görülmektedir. Genette (1987: 24), ön ve arka iç kapakların genellikle boş olduğunu, ancak bunun istisnadan uzak olmadığını dile getirir. Yukarıdaki iç kapak resminde görüldüğü gibi, *el-Kânûn fi't-tıb* adlı eserin iç kapağında şu bilgiler yer almaktadır:

Sayfanın sağ üst köşesinde eserin Semerkand kâğıdına yazıldığı belirtilmekte ve cildi hakkında bilgi verilmekte, orta kısmında eserin adı ve yazarının tam adı ve son kısmında da bir dua yer almaktadır. Cremona'lı Gerardo tarafından çevrilen eserin üst kapağının ardından üç sayfa boş bırakılmış ve ardından hemen eserin ilk sayfası yer almıştır. Sayfanın en üstünde ortada Kitap I yazısı yer almaktadır. İlk sayfanın sol sütununun üst kısmında genellikle kitap iç kapağında yer alan tanıtım bilgileri yer aldığı için bu sayfa aynı zamanda kitap iç kapağı olarak değerlendirilebilir. Aynı sayfada önsöz ve ayrıca

içindekiler kısmı yer almaktadır. Çeviri eserde o dönemde yaygın olan Lombardic yazı tipi kullanılmıştır.

Resim 33: El-Kânûn Fi't-Tıbb Adlı Eserin Cremona'lı Gerardo Tarafından Yapılan Çevirisinin İç Kapağı

Kaynak: Yale Medical Library, Historical Library

Cremona'lı Gerardo tarafından çevrilen eserin birinci sayfası incelendiğinde, genellikle iç kapakta bulunan bilgilerin yer aldığı görülür. Dört satırdan oluşan bu kısım kırmızı renkle yazılmıştır ve şu ifade yer almaktadır:

Liber canonis primus quem princeps aboali abinsceni de medicina edidit. Translatus a magistro Gerardo cremonensi in toleto ab arabico in latinuz. Verbo aboali abinsceni.

(Türkçesi: Birinci Canon kitabı tıp bilimi ile ilgili genel bilgileri içermektedir. Toledo’da üstad Cremona’lı Gerardo tarafından Arapçadan Latinceye çevrilmiştir.)

Bu ifadenin altında tek sütun olarak önsöz yerine geçecek bir bölüm yer almaktadır ve bundan Önsöz/Sonsöz kısmında bahsedilecektir.

5.1.1.3.2. Kitap Bölüm Başlıkları

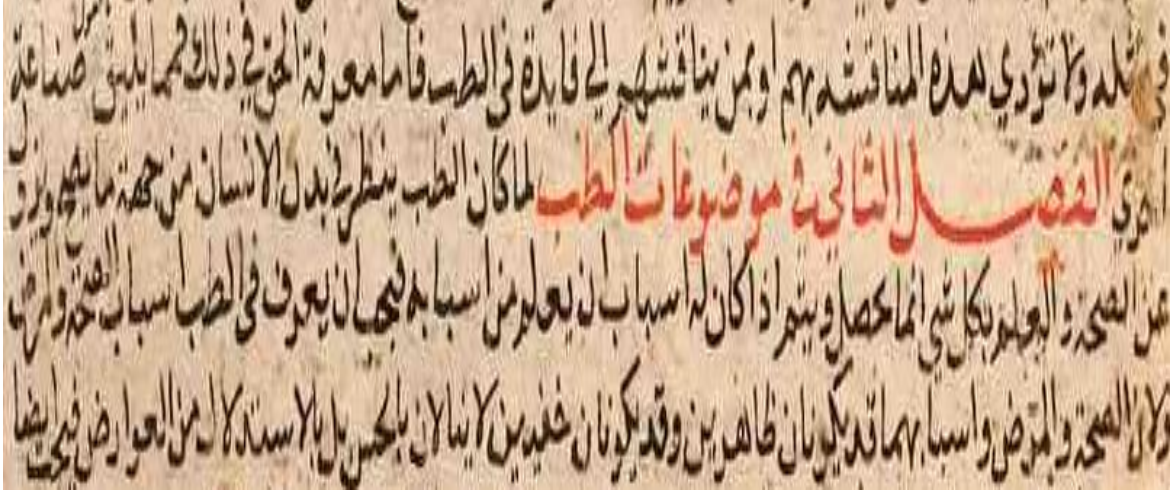
Yanmetinlerin önemli bir kısmını oluşturan ve metnin ana fikri hakkında okuyucuya bilgi veren kitap bölüm başlıkları veya konu başlıkları, orijinal eserde ‘içindekiler’ şeklinde ayrı bir bölüm olarak yer almayıp konu içinde kırmızı renkle verilmiş olmasına rağmen çeviri eserde kitabın birinci sayfasından itibaren dört sayfa olarak önce kitabın temel başlıkları hakkında bilgi verildikten sonra her bölümde yer alan konu başlıkları alt alta sıralanmıştır.

Resim 34: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserde Bölüm Başlığını Gösteren Bir Sayfa

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

Yukarıda yer alan alıntıda, *El-Kanun fi't-tıb* adlı eserin ilk sayfasında yer alan ve giriş kısmından sonra birinci kitabın, ‘tıp bilimi ile ilgili genel prensipleri’ açıkladığını gösteren başlık kısmı yer almaktadır.

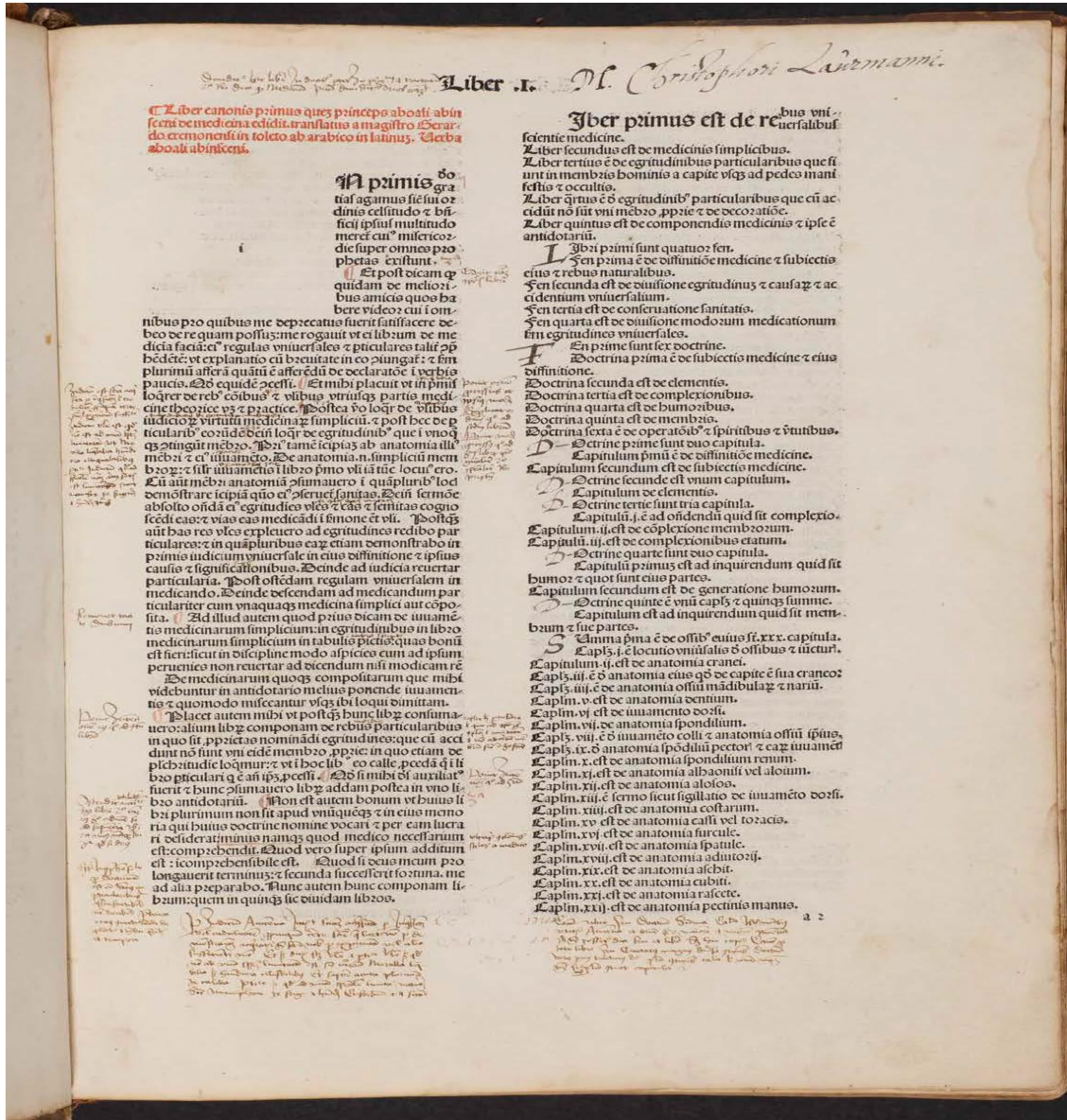

Resim 35: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserde Bölüm Başlığını Gösteren Bir Sayfa

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

Eserin ikinci sayfasında yer alan ve kırmızı renkle yazılmış olan ifade, ‘eserin birinci bölümünün ‘tıbbın tanımı ve tıp’ ile ilgili konuları içerdiğini ifade etmektedir.

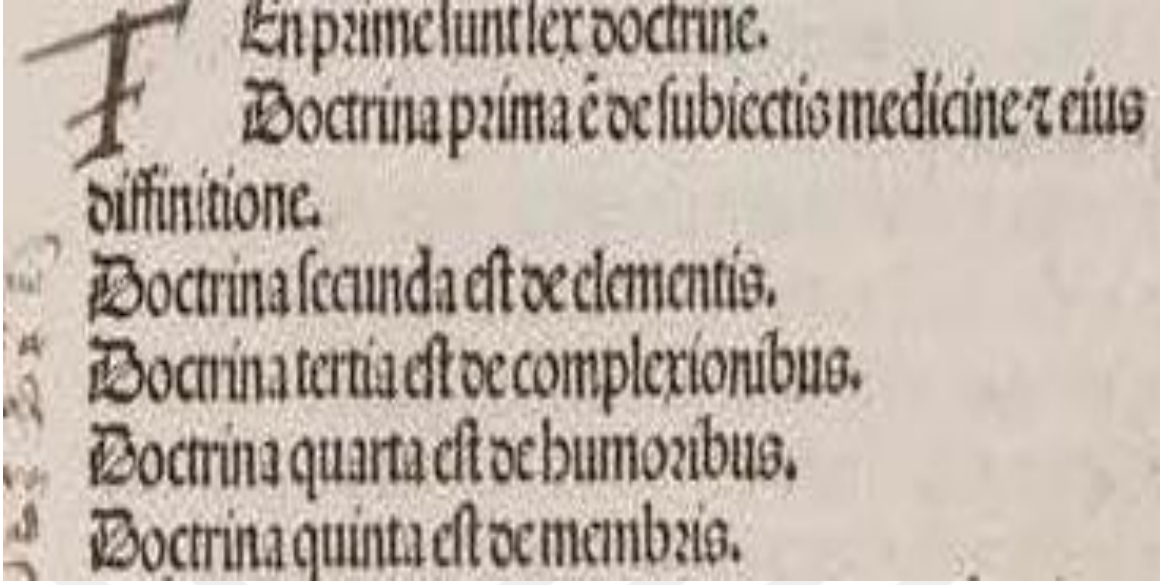
Aşağıda yer alan sayfa, Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çeviri eserin ilk sayfası olup, sol üst köşede eserin Cremona’lı Gerardo tarafından tercüme edildiğini belirten dört satırlık bir yazı ve ardından giriş bölümü addedilen ifadeden sonra kitap bölüm başlıkları alt alta verilmiştir.

Resim 36: El-Kânûn Fi't-Tıb Adlı Eserin Latince Çevirisinin 'İçindekiler' Kısımının Da Yer Aldığı İlk Sayfası

Kaynak: Yale Medical Library, Historical Library

Sayfanın sağ sütununda önce eserin birinci kitabının 'tıbbın temel prensipleri hakkında'; ikinci kitabın 'basit ilaçlar hakkında'; üçüncü kitabın 'organlarla ilgili hastalıklar hakkında'; dördüncü kitabın 'birden fazla hastalıkları tutan organlar ve kozmetoloji ile ilgili konular hakkında'; ve beşinci kitabın 'bileşik ilaçlar ve antidotlar (panzehirler) hakkında' olduğu belirtildikten sonra birinci kitabın hangi bölümlerden meydana geldiği açıklanmaktadır. Birinci bölümün dört kitaptan oluştuğu ve her bir bölümün hangi konuları kapsadığı belirtildikten sonra konu başlıkları aşağıdaki gibi sırasıyla verilmiştir.

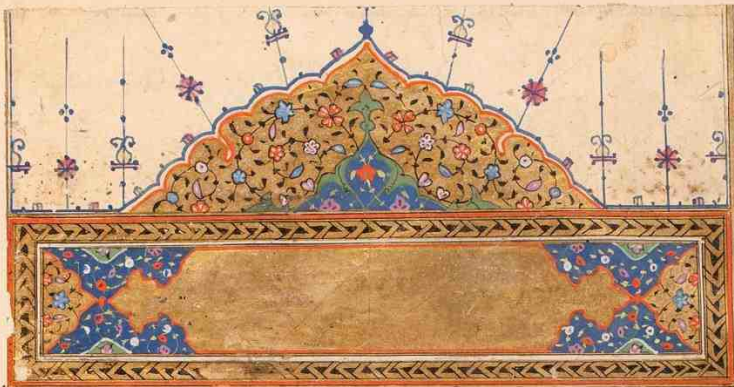

Resim 37: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin Latince  evirisinin ‘ indekiler’ Kısımını Gösteren Bir Bölüm

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

5.1.1.3.3.  ns z / Sonsöz

Bir eserin nasıl algılanacağı, nasıl yorumlanacağı ve okunacağı konusunda önemli bilgiler içeren  ns z n, önemli işlevlerinden birinin okuru yazılmış metne hazırlamak olduğunu belirten Genette (1997: 197), konunun önemi ile ilgili bir  ns z ifadesinin, metne değer verme konusunda şüphesiz başlıca çerçeveyi oluşturduğunu ve yazar tarafından yazılan  ns z n, çalışmanın konusu, hangi şartlarda yazıldığı, yazılma aşamaları ve yazılı  amacı hakkında bilgilendirdiğini ifade eder. Aşağıda yer alan ve *El-K n n fi't-tıb* adlı eserin  ns z yerine geçen kısmı, Cremona’lı Gerardo tarafından olduğu gibi çevrilmiştir.

الحمد لله الذي جعله معلوماً له وسبوحاً له وصلاً على نبيه محمد وآله وصحبه
بعض خصل خواتم ومن لم يزل من أشعافه ما يسير به وسبغاً في الطب كتاباً مشتملاً على فوائده العظيمة والجزيرة المشتملة
على الشرح لا يتصور إلى الأبد أكثر حقه من الكتاب لا يحجز فاسحفت به الفوائد التي لا تفي إلا في الأسماء العظيمة التي
في كل قسم الطب على القسم النظري والقسم العملي ثم بعد ذلك التكميل في كل باب جازماً لا يورثه المعرفة ثم بعد ذلك
ثم بعد ذلك في الأمراض الواضحة تخص عضو فائدة في ولا يتشبهه ذلك ومنه منعه وأما فائدة في الأعضاء الفرد البسيطة
فيكون قد سبق في ذكره في الكتاب لا ولا لكي كان للفائدة في فوائدها ففردت من تشريحه في الأعضاء ابتداءً في أكثر المواضع
بالدلالة على كيفية حفظ محته ثمرد الله بالقول المطبق في كل باب أمراضه وأسبابه وطرق الاستدلال في علمه وطرق
معالجته بالقول لكي يشافوا ففردت من هذه الأمور لكي لا يفتقد على الأمراض الجزئية وذلك لا في أكثرها وأما
على الحكم الكلية في هذه وأسبابه وذلك لأنه في كل باب الجارية ثم أعطيت للقانون التكميل في كل باب ثم تزلزلت
الحالجات الجزئية بدوارد وأبسط أو مركب وما كان سفلت ذكره من الأدوية الفردية ومنه منعه في الأمراض
الأدوية الفردية في الجداول ولا يصح في غيرها استيعاباً فيه كما تقتضيه المتعارف على ما وصلت إليه في كل باب
وما كان من الأدوية المركبة إنما أخرج في بابها في القرباء الذين الذي أركان عمله أخرج ذكر منافعهم ومضاهة وليغنية
خطه وأما في فائدة من هذا الكتاب في كتاباً يشافى في الأمراض الجزئية تخص ذكر الأمراض الذي أوقع في كل شخص بعض
عضو بعينه ونحوه وهذا أيضاً الكلام في الزينة وأن أسلف في هذا الكتاب أيضاً مسائل في الكتاب الجزئي الذي قبله
فأذا انتهى بتوفيق الله الفرائع من هذا الكتاب جمعت بعد ذلك كتاباً في فوائده وهذا الكتاب لا يسع من يدعي هذه
الصناعة ويكذب به أن لا يكون عمله معلوماً في فوائده فإنه يشتمل على أقل ما لا بد منه للطبيب وأما الزيادة
عليه فامر غير مضبوط وإن شاء الله تعالى في الأجل وساعد القدر انصرفت لذلك انصفاً ثانياً وأما الآن فاني أجمع هذا
الكتاب واقتضيه إلى كتب خمسة **الفصل الأول من العلم الأول من العلم الأول من العلم الأول من**
كتاب القانون في هذا الطب أقول أن الطب علم يعرف منه أحوال بدن الإنسان من جهة ما يجرى ويؤول غير الخلف
الصحة حاصلية وتسترد زائلة ولما كان يقول أن الطب ينقسم إلى نظري وعملي وانتقد جعله كله نظراً أو قللاً من علم
وحديثي يجيبه ونقول أنه يقال من الصناعات ما هو نظري وعملي من الفلسفة ما هو نظري وعملي وبما أن
من الطب ما هو نظري ومنه ما هو عملي ويكون المراد في كل فنية بلغة النظر والعملي شيئاً آخر لا يحتاج إلى بيان اختلاف
المراد في هذا في الطب فإذا قيل إن من الطب ما هو نظري ومنه ما هو عملي فلا يحسن أن يظن أن مراده من فيه هو الواحد في
الطب هو تعلم العلم والقسم الآخر هو المباشرة للعمل كما يذهب إليه ومنه من كتب من المباشرة عن هذا الموضوع من غير أن
أن تعلم المراد من ذلك شيء آخر هو أنه ليس ولا واحد من قسمي الطب لا يمكن أحدهما علم أصول الطب والآخر علم كيفية
مباشرة في بعض الأول منها باسم العلم أو باسم النظر وبعض الآخر باسم العمل فيعلم أن النظر منه ما يكون التعاليم فيه
مفيداً لا اعتقاد فقط من يقول بتعرض البيان كيفية عمل مثل ما يقال في الطب أن الصناعات الحيات ثلاثه وأن الأمر في
ونعني بالعمل منه العلم بالفعل والأمر بالهركات الشبيهة بل في القسم من علم الطب الذي يفيد العلم فيه وأما ذلك الذي
متعلق ببيان كيفية عمل مثل ما يقال في الطب أن الأمر بالهركات الشبيهة بل في القسم من علم الطب الذي يفيد العلم فيه وأما ذلك الذي

هذا الكتاب لا يسع من يدعي هذه
الصناعة ويكذب به أن لا يكون
عمله معلوماً في فوائده فإنه
يشتمل على أقل ما لا بد منه
للمريض وأما الزيادة عليه
فامر غير مضبوط وإن شاء
الله تعالى في الأجل وساعد
القدر انصرفت لذلك انصفاً
ثانياً وأما الآن فاني أجمع
هذا الكتاب واقتضيه إلى
كتب خمسة

Resim 38: *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin Önsöz Yerine Geçen Bölümü

Kaynak: Yale Medical Library – Historical Library

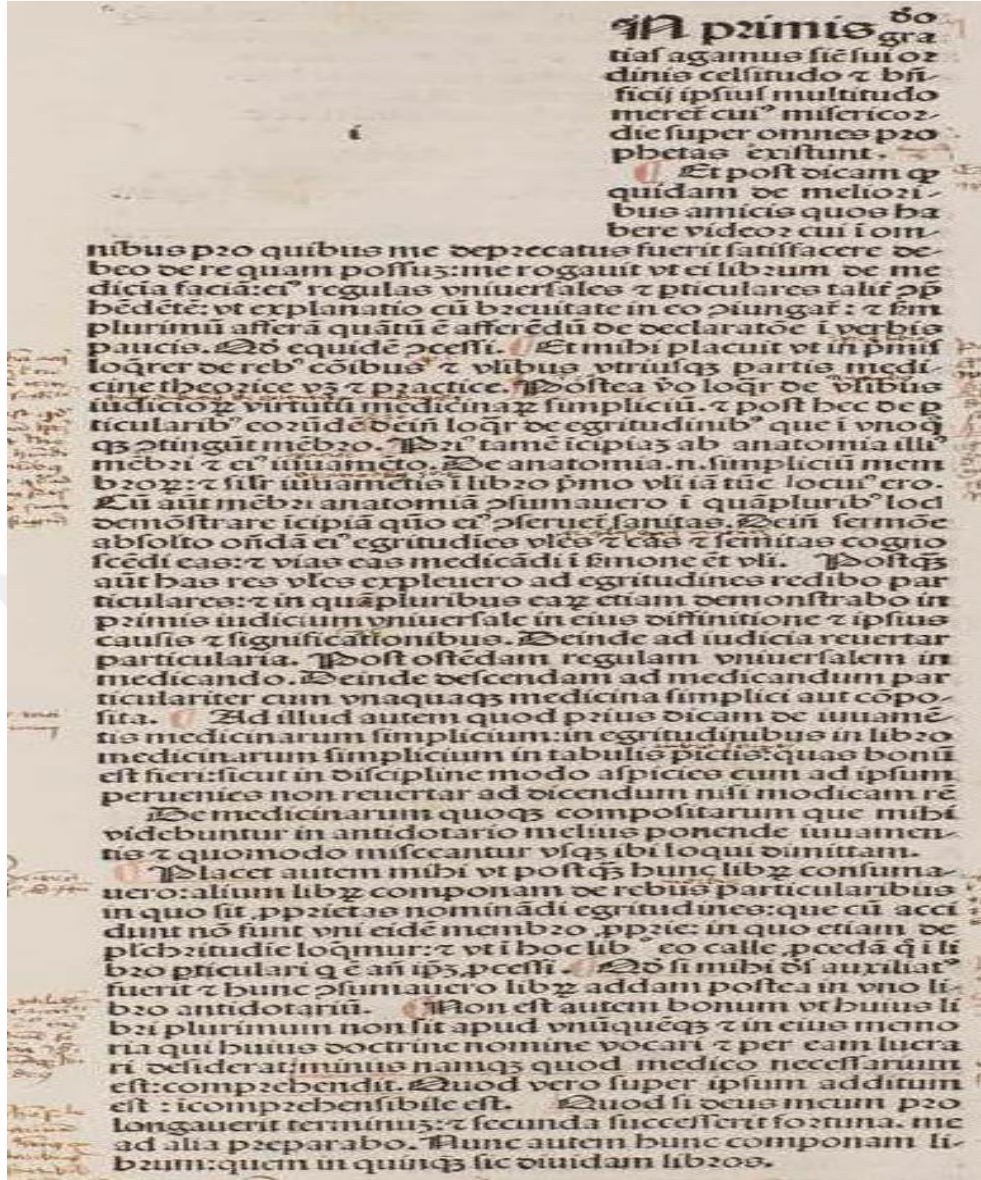
Cremona’lı Gerardo tarafından çevrilen metnin önsöz kısmı besmele ile başlamakta, daha sonra Allah’a şükür ve Hz Muhammed ve ailesine salât ve selam ifadesinin ardından bu eserin yazılma nedeni açıklanıp kitabın içeriği hakkında bilgi verilmekte, yani bir anlamda içindekilerden bahsedilmekte, son kısmında da bu esere ilave yapmanın gereksiz olduğu ve Allah ömür verirse ve ömrü vefa ederse eserin ikinci kez ele alınacağı ifade edilmektedir.

Önsöz yerine geçen bu bölümde şu ifadeler yer almaktadır:

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın Adıyla Şanı yüce ve ihsanı bol Allah’a şükreder, Efendimiz Peygamberimiz Hz. Muhammed’e ve ailesine salât ve selam olsun. Bazı güvenilir arkadaşlarım ve kendisine yardım etmem gereken kişiler nisbetinde tıbbın genel ve özel kanunlarını içeren bir kitap yazmam konusunda gayret ve çaba harcadılar. Bu isteğe uyarak hazırladığım bu eser, kişisel çabalarım ile ilgili konulardaki açıklamaları kısa fakat ayrıntıda özün hakkını çok iyi verecek şekilde düzenlendi. İlk tıbbın iki kısmından, herşeyi içine alan ve genel konularından bahsetmek istiyorum. Bunlardan teorik ve pratik kısımları kastediyorum. Daha sonra müfred (basit) ilaçların etkileri hakkındaki görüşlerden genel olarak bahsedeceğim ve daha sonra da tek tek organların anatomisini ve yardımcı organların anatomisini ele alacağım. Daha sonra da onlarda görülen hastalıkları ele alacağım. Birinci Kitap’ta tek tek basit organların anatomisini ele alıp, onların yararını anlatacağım. Daha sonra hastalıklar genel bir açıklama yapacağım; onların sebepleri ve belirtilerini açık ve seçik olarak açıklayacağım. Yine burada, bu genel açıklamalardan sonra hastalığın tarifini vererek, tıp yasasına uygun olarak hastalıkların farklarını,

sebepler ve belirtilerini, sonuçlarını ve tedavi yöntemlerini anlatacağım. Daha sonra, ilaçların genel kullanım prensiplerini ele alacağım; sonra da basit ve mürekkep ilaçları vereceğim. Müfred ilaçlar kitabında basit bir şekilde müfred ilaçlar listesini sunacağım. Ey öğrenci, konuyla ilgilendiğinde, kendisinin de üzerinde duracağı gibi, bu listelerin yapılmasının yararını göreceksin. Konuyu sınırlamak için, hiçbir şeyi geri dönüp tekrar ele almayacağım. Mürekkep ilaçların *Kodeks* (Akraadin)'de ele alınması gerekiyordu. Onların yararlarını, terkiplerini orada ele alacağım. Bu kitabı tamamladıktan sonra, tek bir organ değil, genel olarak vücudun tamamına yayılan ve yaygın şekilde görülen hastalıklarla ilgili bölüme başlayacağım. Bu kitapta da bundan önce yazdığım kitaptaki yöntemi izleyeceğim. Eğer Allah yardımcım olursa, burada kitabı bitireceğim. Daha sonra ilaçlarla ilgili bilgiyi tek bir kitapta, *Kodeks* (Akraadin) 'de toplayacağım. Bu sanatı bildiğini iddia eden ve icra eden kişiler şayet bu kitabın tamamını okuyup, iyice öğrenip hazmetmezlerse anlayamazlar. Çünkü bu eser bir hekimin bilmesi gereken asgari bilgileri içermektedir. Bu esere ilave yapmak gereksizdir, yararı olmaz. Allah ömür verirse ve ömrüm vefa ederse, bu eseri ikinci kez ele alırım. Bu eser, aşağıda verilen beş kitaptan meydana gelmiştir; Birinci Kitap, tıp biliminin genel konuları hakkında; İkinci Kitap, basit ilaçlar hakkında; Üçüncü Kitap, baştan ayağa kadar tek tek organ hastalıkları hakkında; Dördüncü Kitap, kısımlara ait hastalıklar hakkında; Beşinci Kitap, ilaçların terkipleri hakkında, yani kodeks hakkındadır”.

Genette (1997: 200), yazar tarafından yazılan önsözün en önemli işlevinin belki de metnin yazarının yorumunu ve niyetini ortaya koymak olduğuna işaret eder ve Cremona’lı Gerardo tarafından çevrilen metnin önsözü bu çerçevede ele alındığında, yazarın kitabı yazma amacı ve ana hatlarıyla hangi konulardan bahsedildiği ortaya konulmaktadır.

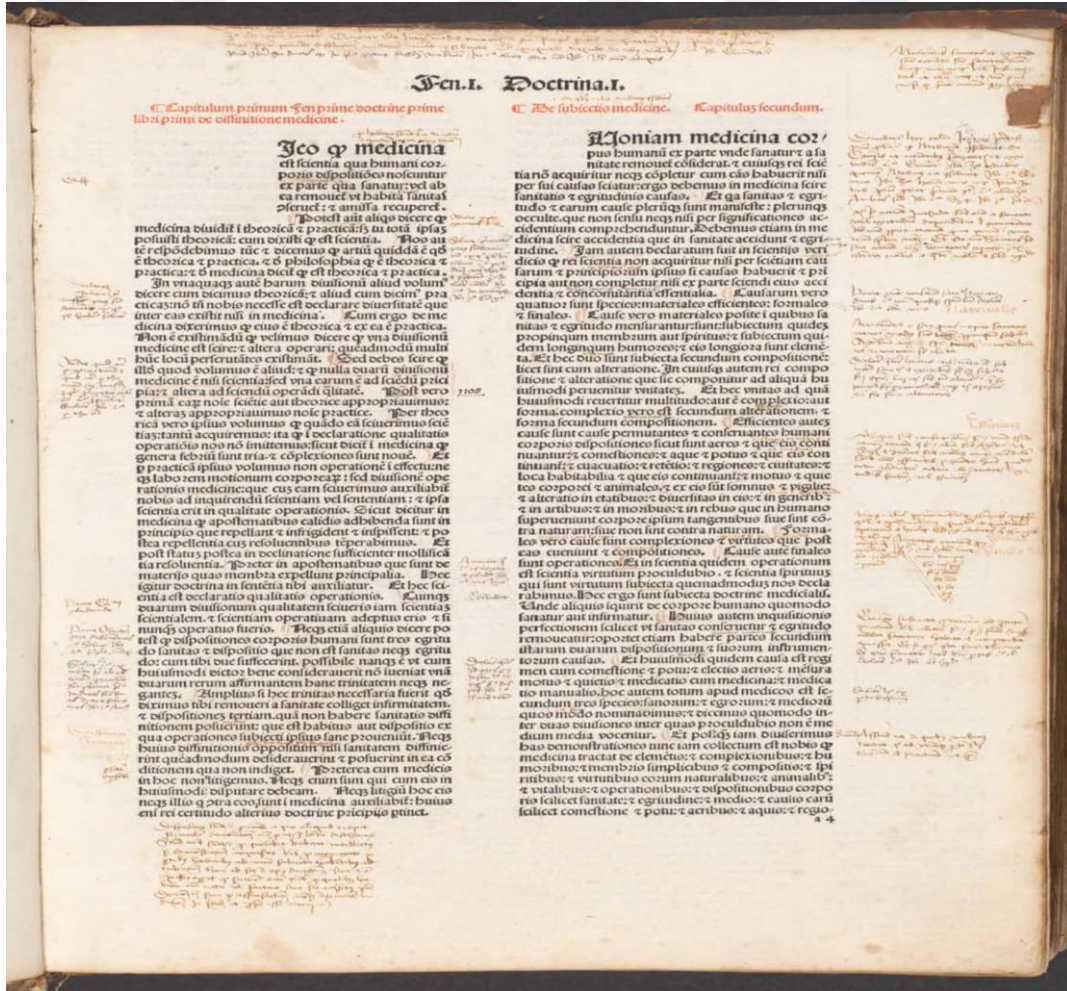
Resim 39: Cremona’lı Gerardo Tarafından Çevrilen *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin Latince Çevirisinin Önsöz Kısmı

Kaynak: Yale Medical Library, Historical Library

Genette (1997: 237) önsözün, okurun henüz bilgi sahibi olmadığı bir metin üzerinde bir ön yorum sunması olduğunu, kitabın sonuna yerleştirilen ve okuyucuya hitaben yazılan sonsözün ise, daha mantıklı ve konuyla daha ilgili bir okuma sağlamakla birlikte faydacı bir bakış açısıyla, okuyucunun ilgisini çekmek ve okuyucunun metni neden ve nasıl okuyacağı konusunda yönlendirmesi işlevlerini yerine getirmesi açısından daha az etkili olduğunu belirtir. Cremona’lı Gerardo’nun çevirisinde son söz yerine geçecek herhangi bir bölüm bulunmamaktadır.

5.1.1.3.4. Çevirmen Dipnotları

Notu, “bir metin bölümüyle az ya da çok bağlantılı olup ya bu metnin karşısına yerleştirilen ya da metne sıkıştırılan değişik uzunlukta ifade” şeklinde tanımlayan Genette (1997: 319), not kullanımının, sayfa ortasına metin yerleştirme şeklinde uygulandığı Ortaçağlara kadar uzandığına işaret eder. Notların onaltıncı yüzyılda daha küçük boyutuyla ayrılmaya başladığını ve bu yüzyılda yan notların, diğer ifadeyle marjinal notların görünmeye başladığını dile getiren Genette (1997: 319), on sekizinci yüzyılda notların sayfa sonuna koyulmasının geleneksel bir hale geldiğini ancak günümüzde sayfa veya bölüm sonu, sayfa kenarı, satır arasına veya daha farklı bir şekilde yerleştirildiğini vurgular.

Resim 40: Cremona’lı Gerardo Tarafından Çevrilen *El-Kânûn Fi’t-Tıb* Adlı Eserin Latince Çevirisinde Yanmetinler Örneği

Kaynak: Yale Medical Library, Historical Library

Cremona’lı Gerardo tarafından çevrilen *El-Kânûn fi’t-Tıb* adlı eserin çevirisinin ‘içindekiler’ kısmının hemen ardından gelen ilk sayfada da görüldüğü gibi, üst, alt, yan, orta ve sayfa altında olmak üzere çevirmenin el yazısıyla yoğun bir şekilde notlara yer verilmiştir. Çeviri eserin tamamı incelendiğinde, sayfanın her bölümünde kullanılan notların, bazı sayfalar hariç hemen hemen bütün sayfalarında yer aldığı görülmektedir.

5.1.1.4. *El-Kânûn fi’t-Tıb* adlı eserin çevirisinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı tıbbı üzerindeki etkileri

İspanya’da bilim ve felsefe etkinliğinin özellikle iki merkezde (Kurtuba ve Toledo) yoğunlaştığını ve Halife Abdurrahman III ve Halife el Hakâm II’nin özel teşvik ve destekleriyle bir medrese (akademi) ve bir kütüphane kurulduğunu dile getiren Yıldırım (2012: 94), Arapça kitapların Latinceye çevrilmesiyle bu kitaplarda toplanmış olan bilgi ve gerek felsefe gerekse düşüncelerin Avrupa’yı etkilediğini ve böylece Arap diline ve Arapça kaynaklara karşı yakın bir ilgi doğduğunu belirtir. 12. yüzyıldan itibaren Avrupa’da bilim ve felsefeye karşı ilginin artması ve güç kazanmasında çevirinin en önemli etken olduğu hemen hemen bütün kaynaklarda dile getirilmektedir. Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşadığı Endülüs’te ortaya koyulan ılımlı iletişim ortamında kültürel alışveriş önemli bir seviyeye ulaşmış ve bu iletişimde çeviri en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Ülken ve Amin (2009: 20), 11. yüzyıl sonlarında Doğuya karşı ilgi uyandığını; Haçlı Seferleri, Endülüs ve Sicilya medreseleri, nüfus yoğunluğu ve merkezileşme karşısında eski Batı okul ve bilim sisteminin yetersizliğinin İslam dünyası ile temas etmeyi ve genişlemeyi zorunlu kıldığını ve ilk defa rahipler arasında Fransa’da ve özellikle Normandiya’da ilk bilim hareketlerinin geliştiğini vurgulayarak 11. yüzyıl sonlarında Afrika’lı Constantin ile başlayan çeviri faaliyetlerinin 12. yüzyıl içerisinde birdenbire yoğunlaştığını ve Tuleytula (Toledo)’da kurulan çeviri okulunda el-Kindî, Farâbî, İbn Sinâ, İbn Cebir, İbn Meymun, Harezmi, el-Battânî, er-Râzî, İbn Heysem gibi düşünür ve bilginlerin birçok eserlerinin Latinceye çevrildiğini ifade eder. Martin ve Nakayama (2000: 31), kültürlerarası iletişim yaklaşımlarından yorumlayıcı yaklaşıma göre, kültürün, iletişim aracılığıyla yaratıldığını ve sürdürüldüğünü belirtir.

Önemli bir iletişim aracı olan çeviri vasıtasıyla Endülüs'te yapılan çalışmalar Batı kültürünü etkilemiş ve bu etki yüzyıllarca sürmüştür. Arapçadan Latinceye yapılan çeviriler içinde özellikle bazı eserler Batıyı oldukça etkilemiş, tıp, felsefe, bilim ve daha birçok alanda kalıcı izler bırakmıştır. Toledo Çevirmenler Okulu'nda İbn Sinâ'dan yapılan çeviriler gerek felsefe gerekse tıp alanında oldukça etkili olmuştur. Bu eserler içinde *El-Kânûn fi't-Tıb* çevirisi Batı tıbbı üzerinde son derece etkili olmuş, yüzyıllarca Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bammat (1975: 163), *El-Kanun fi't-Tıb* adlı eserin altı yüzyıl boyunca gerek İtalya, gerekse Fransa üniversitelerinde tıp öğretiminin ana kitabı olarak okutulduğunu, on beşinci yüzyılda on beş kere Latince, bir defa da İbranice olarak basıldığını ve on sekizinci yüzyıla kadar bu baskıların devam ettiğini, hatta on dokuzuncu yüzyılda Fransa'da Montpellier tıp fakültesinde kaynak kitap olarak okutulmasına devam edildiğini ifade eder.

İbn Sinâ'nın *El-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserinde Yunanlı Hipokrat ve Galen geleneğinin bir özetini sunduğunu ve Suriye-Arap ve Hint-Fars tıp bilimi uygulamalarını ve anatomi, fizyoloji, tanı ve tedavi hakkındaki kendi gözlemlerini ve beslenme alışkanlıklarının önemini vurguladıktan sonra iklim ve çevrenin insan sağlığı üzerindeki etkilerinden bahsettiğine işaret eden Karlsson (2020: 55), kuduzu, meme kanserini, doğumu, zehirlenmeleri ve sebeplerini, yüz felcini, mide ülserini, sarılık türlerini ve sebeplerini, gözdeki altı kası, vs. açıkladığını ve bunların haricinde gözyaşı kanallarının işlevini tartıştıktan sonra bazı hastalıkların bulaşıcı olduğunu belirttiğini, hasta kişilerin havada ve suda bir tür 'iz' bırakarak hastalıklarını başkalarına bulaştırdıklarına dair notları bulunduğunu ifade eder. Karlsson, bu kitabın önemi hakkında ayrıca şunları dile getirir:

“*Tıbbın Kanunu*, yaklaşık 760 şifalı bitkiyi tanıtmasının yanı sıra onlardan elde edilebilecek ilaçların bir açıklamasını da içerir ve bugün de izlenmekte olan yeni ilaçların klinik deneylerle ilgili temel kaidelerini ortaya koyar. Kitap kendi alanında bir başyapıt olarak kabul edildi ve çok hızlı bir şekilde Müslümanların klasik eserleri arasındaki yerini aldı. Diğer tüm tıbbi çalışmalardan daha uzun olan bu eser bir referans ve el kitabı olarak kullanıldı. 12. yüzyılda Latinceye çevrilen bu eser, 15. yüzyılda biri İbrânice olmak üzere toplamda 14 baskı yaptı. Bir sonraki yüzyılda baskı adedi yirmiye ulaştı. 17. Yüzyıla gelindiğinde bu sayı daha da arttı. *Tıbbın Kanunu*, 19. Yüzyıla değin Avrupa üniversitelerinde okutulmaya devam edildi.” (Karlsson, 2020: 56).

İbn Sînâ'nın, kanser hastalığının tedavisi için verdiği öğütlerin günümüzde hâlâ geçerliliğini korumakta olduğunu dile getiren Karlsson (2020: 56), kanseri erken teşhis etmenin hastalıklı dokuların cerrahi müdahaleyle alınmasını mümkün kılacağından hastanın iyileşme ihtimalini artıracaklarını öngördüğünü belirtir.

Latince Avicenna, İbrânîcede Aven Sina olarak bilinen İbn Sînâ'nın tıpta hem Doğuda hem de Batıda çok önem kazanmış olan *El-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) adlı eserinin 13. yüzyıldan 17. yüzyıla dek Batı üniversitelerinde temel ders kitabı olarak okutulduğunu hatta günümüzde bile bazı İslâm üniversitelerinde hâlâ okutulmakta olduğunu belirten Tez (2001: 173), 12. yüzyılda Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilmesinden sonra matbaanın bulunmasıyla İncil'den sonra en çok basılan kitap olduğunu; 1776 yılında Osmanlı Padişahı III. Mustafa'nın emriyle Tokat'lı Hekim Mustafa Efendi tarafından *Tebhîz el-Mathûn* adıyla Osmanlıcaya, 1250 yılında Montpellier, 1510 yılında Padua ve 1544 yılında ise Venedik ve Toledo'da Latinceye çevrildiğini ve bu dönemde 87 kez Latince ve İbrânîceye çevrilerek rekor kırdığını ifade eder. Tez (2001: 175), *El-Kânûn fi't-Tıb*'bin Latince çevirilerinde fiillerin Latince, adların ise Arapça olarak yer aldığını ve 17. yüzyıla dek Roma, Viyana, Münih ve Paris tıp fakültelerinde zorunlu ders kitabı olarak okutulduğunu, hepsinden öte Avrupalıların İbn Sînâ'yı Hipokrat ve Galenos'tan da üstün kabul ederek pek çok gravür ve süsleme resminde İbn Sînâ'yı bu ikisinin ortasında ve başında tıbbın krallık tacı bulunur şekilde resimleştirdiğini vurgular.

Resim 41: Ortaçağ Avrupası Açısından Tıbbın Kralı İbn Sînâ

Kaynak: Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin St. Germain Bulvarı yanındaki büyük konferans salonunun duvarında yer alan resim Soldan sağa: Galenos (129-199), İbn Sînâ (980-1037), Hipokrat (İ.Ö. 460-377)

İbn Sînâ'nın Hint tıbbı, Uygur tıbbı, ayrıca Adana'lı Dioskorides, Bergama'lı Galenos, İstanköy'lü Hipokrat, Bergama'lı Asklepios (Eskülap) ile Roma İmparatoru Neron'un (37-68) hekimi Andromachos'un yapıtları gibi eserlerin yer aldığı Antikçağ tıbbını çok iyi incelediğini vurgulayan Tez (2001: 176), kendisinden önce gelen Ebûbekir er-Râzî'den çok yararlandığını ve Avrupalıların kendisi için, '*Tıbbı Hipokrat yarattı, ölmüştü; Galenos diriltti, dağınık durumda idi; er-Râzî topladı; ama eksiklerini İbn Sînâ tamamladı*' dediklerini belirtir.

Sarıçam ve Erşahin (2019: 231), İbn Sînâ'nın dünya tıp tarihinin övündüğü ve kendisiyle İslâm tıbbının zirveye ulaştığı bir şahsiyet olup, tıp alanında Galenci tıp sistemini yeniden inşa ettiği *El-Kânûn fi't-Tıb* ve Aristocu biyolojiyi izlediği *eş-Şifâ* adlı eseriyle ünlü olduğunu, dünyanın onu daha çok kapsamlı, sistemli ve tıp eğitiminde uygun olarak kaleme aldığı *El-Kânûn fi't-Tıb* adlı eseriyle tanıdığını belirterek bu eserde anatomi, patolojik belirtiler, hıfzıssıhha, tedavi şekilleri, hastalıkların çeşitleri (ateşli hastalıklar, apseler, ortopedik problemler, zehirlenmeler, yaralanmalar) ve ilaçlar üzerinde durulduğunu, teşhis için nabız, nabzın çeşitleri ve özellikle şeker hastalığının teşhisinde idrar muayenesine önem verdiğini ve Doğuda ve Batıda etkisini yıllar boyu (Batıda 17. yüzyıla kadar) sürdürdüğünü ifade eder. Tez (2010: 64), İbn Sînâ'nın tıpta hem Doğuda hem de Batıda çok önem kazanmış olan *Kitab El-Kânûn fi't-Tıb* (Tıp Kanunu) adlı çok ünlü eserinde Galenos tıbbı üzerine incelemeler yaptığını ve buna kendi özgün düşünce ve gözlemlerini eklediğini vurgulayarak, örneğin göğüs orta zarı iltihabıyla zatülcenbin birbirinden ayırt edilmesi, bulaşıcı hastalıklarda suyun ve toprağın rolü, deri hastalıklarının nitelendirilmesi ve tanımlanması gibi birçok konuyu ele aldığını ifade eder ve bu eserin Batı dünyasında *Canon Medicinæ* adıyla bilindiğini belirtir.

Arapça '*kanun*' sözcüğünün Yunanca 'ilke, kural, yöntem' anlamındaki '*kanôn*' sözcüğünden geldiğine işaret eden Tez (2010: 64), *Tıp Kanunu*'nda dönemin uygarlıklarına ilişkin tıp bilgilerinin eşsiz bir birleşimine varıldığını, eserin içeriğinin İbn Sînâ'nın kendi hekimlik deneyimlerine, Ortaçağ İslâm tıbbına, antik Yunan hekim Galenos'un yazılarına, antik Hint geleneği hekimlerinden Sushrata ve Charaka'ya ve antik Arap ve İran tıp geleneklerine dayandığını vurgulayarak eserin bilinen en eski nüshasının 1052 tarihli olup Ağa Han Koleksiyonu'nda yer aldığını belirtir. 12. Yüzyılda Cremona'lı Gerardo (~1114-1187) tarafından *Canon Medicinæ* başlığı altında Latinceye çevrilmiş olan eserin 1279'da İbrânîceye, 1450 yılları civarında matbaanın bulunmasıyla,

ilki 1473’de olmak üzere pek çok kez basılarak *İncil*’den sonra en çok basılan kitap olduğunu belirten Tez (2010: 64), yalnızca 15. yüzyılın son 30 yıllık döneminde 15 kez Latince ve bir kez de İbrânîce olmak üzere 16’şar kez basıldığını, İbrânîce’ye Natan Hameati tarafından çevrildiğini, 16. yüzyılda ayrıca yeniden 20 defadan fazla basıldığını ve bu kitap üzerine Latince ve İbrânîce sayısız yorum ve göndermeler yapıldığını ifade eder.

El-Kânûn fi’t-Tıb’bın Latinceye çevrildikten sonra Batıda modern tıbbın başlamasına vesile olduğuna dikkat çeken Starr (2019: 42), modern tıbbın *İncil*’i olan bu eserin 1500 yılından önce onlarca defa basıldığını, Hintlilerin bu eser sayesinde bugün bile devam eden tıp okulları kurduklarını, Birûnî ve İbn Sînâ’nın modern zamanların olmasa da klasik dönem ile Rönesans arasındaki zaman zarfının en büyük iki bilim adamı olarak görüldüklerini belirtir.

Serdar (2020: 80), XII. yüzyılda Batı dillerine tercüme edilen bu eserin ilk defa 1760 yılında Tokatlı Hekim Mustafa Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine çevrildiğini, bir dönem de Almanya’da bulunmuş olan merhum Prof. Dr. Arslan Terzioğlu’nun, *El-Kânûn fi’t-Tıb*’bın çevirilerinin yanında esere yapılan şerhler ve özellikle Viyana ve Münih’teki tıp fakültelerinin ders programlarındaki önemine değindiğini belirtir. *El-Kânûn fi’t-Tıb*’bın muhtelif tarihlerde Arapça olarak basıldığını ve bunlardan en eski tarihlisinin Roma’da 1593’teki baskısı olduğunu, daha sonra Kahire 1290, Bulak 1194, Tahran 1284 ve 1296, Luknov 1298, 1307, 1323 ve 1324, Lahor 1905 baskılarının da olduğunu, dördüncü kitabın Farsça şerhiyle birlikte Luknov’da 1274 ve 1296 tarihlerinde basıldığını belirten Kâhya (2020: L), eserin daha geç tarihli olmak üzere bazı tam ve kısmî çevirilerinin de olduğunu, bunlardan birinin O. Cameron Gruner tarafından “Treatise of the Canon of Medicine” isimli İngilizce kısmî çevirisi olup 1930’da Londra’da basıldığını, Latince çevirisinin Cremona’lı Gerardo tarafından yapıldığını ve bu nüshanın 1473’de Milano’da, aynı nüshanın 1476’da Padua’da ve 1482’de Venedik’te basıldığını, İbranice çevirisinin de Roma’da 1279’da yapıldığını ve 1491’de Napoli’de basıldığını ifade eder.

El-Kanun fi’t-Tıb’bın kısmî çevirilerinden birinin de P. De Koenig tarafından yapılmış olup, eserin ilk kitabı olan bu “Trois Traités d’Anatomie Arabe” adlı çevirinin 1903 tarihinde Leiden’da basıldığını, eserin üçüncü kitabının Almanca çevirisinin J. Hirshberg

ve J.L. Lipert tarafından yapılp “Die Augenheilkunde des İbn Sina” adıyla Leibniz’de 1903 yılında yayımlandığını, beşinci kitabının da Jos. V. Sontheimer tarafından “Die suzammengesetzten heilmitte der Araber nach dem 5. Buch des Canons übersetzt” adıyla 1844 yılında Freiburg’da basıldığını dile getiren Kâhya (2020: LI), eserin birinci kitabının İngilizceye Mazhar Shah tarafından “The General Principles of Avicenna’s Canon of Medicine” adıyla çevrilip 1964’de Karaçi’de basıldığını, bazı kısımlarının Bernikow (1900), E. Michailowsky (1900), P. Uspensky (1900) ve J. Cueve (1899) tarafından yayımlandığını, eserin Osmanlıca çevirisinin onsekizinci yüzyılda Tokatlı Mustafa Efendi tarafından yapılp bu eserin Topkapı Sarayı, III. Ahmed 1903, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 1015 ve Ragıp Paşa Kütüphanesi 1335’te birer nüshasının bulunduğunu, ayrıca eserin Özbekçe’ye yapılmış bir çevirisinin de bulunduğunu ve 1954-1960’ta Taşkent’te basıldığını belirtir.

Kültürlerarası ilişkilerin temeli iletişimdir bu iletişimde çeviri başat rollerden birine sahiptir. Martin ve Nakayama (2010: 72), kültürlerarası iletişimin hem kültürel hem de bireysel olduğunu belirtir. Defalarca çevirisi yapılan *El-Kânûn fi’t-Tıb* (Tıp Kanunu) adlı eser, başta Latince olmak üzere farklı dillere yapılan çevirileriyle kültürlerarası iletişimde önemli bir rol oynamış ve Batı tıp kültürüne çok önemli katkılarda bulunmuştur. İslâm tıbbının, İslâm medeniyetinin en hızlı gelişen alanı ve Müslümanların en başarılı olduğu ilim dalı olduğuna işaret eden Şeyban (2019: 253), İslâm dünyasında gelişen tıp ilminin Batı dünyasına aktarılmasında en büyük rolü oynayanların başında hiç şüphesiz Cremona’lı Gerardo’nun geldiğini ve İbn İshak, Ebû Bekr er-Râzî, Ali İbn Abbâs el-Mecûsî, İbn Sinâ, Ebu’l-Kâsım ez-Zehrâvî, İbn Zühr, İbn Rüşd gibi birçok Müslüman tabibin tıp alanında meşhur olmuş 200 kadar kıymetli eserini Arapçadan Latinceye tercüme ederek Avrupalıları tıp ilmiyle donattığını ve bu eserlerin Avrupa’da asırlar boyunca okunduğunu ve okutulduğunu ifade eder.

Resim 42: El-Kânûn Fi't-Tıb'ın İbranice Çevirisinden Bir Sayfa (Napoli, 1491)

Kaynak: Library of Congress – International Collections

İbn Sinâ'nın *El-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) adlı eseri Batıda öylesine etkili olmuştur ki bazı bölümleri bugün de geçerliliğini korumaktadır. Tıp dünyasında geçerliliğini hâlâ koruyan bazı bölümlerini Tez (2010: 2010: 65) şu şekilde açıklar:

- Psikiyatri ve psikoterapi konusunda söyledikleri günümüz anlayışına uygundur. Ruh sağlığında müziğin olumlu etkisinden söz etmiştir.
- Sağlığın korunmasında beden hareketlerine, yıkanmaya, masaja yer vermiştir. Sağlığın korunmasına ve koruyucu hekimliğe önem vermiştir.
- Özellikle yaşlıların yürüyüşü bırakmamalarını, akşamları az yemelerini, yemeklerine az tuz koymalarını önermiştir.
- Nabzın çeşitlerine hastalıkların tanısını doğru ve anlaşılır biçimde tanımlamıştır.
- İdrar muayenesine göre böbrek hastalıklarının tanı yöntemlerini belirtmiştir.

Salah Ould Moulaye Ahmed (2004: 195), *L'Apport scientifique arabe à travers les grandes figures de l'époque classique* (Klasik Dönemin Önemli Şahsiyetleri Sayesinde Arapların Bilime Katkısı) adlı eserinde İbn Sinâ'nın katkısının çok önemli olduğunu zira

kendisinden öncekilerin özellikle Yunan ve Arap öncüllerinin bilgileri ile yetinmediğini, kişisel gözlemleri ve kendi klinik tecrübeleriyle de katkıda bulunduğuna vurgu yaparak *el-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) adlı şaheserinin, döneminin bütün tıp ve farmakoloji bilgisinin açık ve düzenli bir toplamını oluşturduğunu, Ortaçağ'da yaptığı etkiyle uzun süre Hipokrat, Galenos ve diğer büyük Yunan ve Arap hekimlerinin eserlerini gölgede bıraktığını ve çevirileriyle 17. yüzyıla kadar hem Doğuda hem de Batıda başvuru kitabı olduğunu ifade eder.

Moulaye Ahmed (2004: 194), İbn Sinâ'nın, *el-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) adlı eserinde hastalıkların başlıca sebeplerini ortaya koyduktan sonra tıp sisteminin kapsamını, "Sebepleri genel olarak ele aldıktan sonra, tıbbın neyi tedavi ettiği konusuna geliyoruz: elementler, organlar (anatomi), organik, yaşamsal veya sinirsel özellikler (biyolojik sistem) ve bunlara bağlı çeşitli fonksiyonlar (fizyoloji). Ayrıca sağlığın, hastalığın ve buna neden olan unsurların tanımının yanı sıra beslenme ve içecek, hava, su, ortam, yaş, cinsiyet, vb. gibi uyaranların açıklanması. Bunlara ayrıca uygun diyet seçiminde hekimin yeteneği, hava, yemek, ilaç ve sağlığın kurtarılması ve tedavisi için gerekli müdahale konusu ilave edilmelidir", şeklinde açıkladığını vurgulayarak, insan vücudunun, element ve organlarının, sistemlerinin (sinir, fizik ve yaşamsal) ve kendine özgü fonksiyonlarının çeşitliliğine rağmen modern temel metabolizma kavramına benzer ve ruhtan ortaya çıkan bir güç veya yaşam ruhu ile birleştiğine dikkat çektiğini belirtir.

Martin (1978: 196), tıp üzerine İbn Sinâ'ya atfedilen bir düzineden fazla eser bulunduğunu ancak bunlar arasında en büyüğünün, bir milyon kelimelik bir elyazması olan ve Hipokrat ve Galen geleneklerini özetleyen, Suriye-Arap ve Hint-İran uygulamalarını açıklayan ve İbn Sinâ'nın kendi tecrübelerini içeren *el-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) olduğunu vurgulayarak İslâm tıp dünyasının on dokuzuncu yüzyıla kadar başlıca başvuru kitabı olarak kabul ettiğini ve Batı uygarlığının bu eseri beşyüz yıldan fazla kullandığını ifade eder. Bu eserin beslenme yöntemlerine (Arapların doğal ürünlerle ve yöntemlerle tedavi tıbbı ve ilaçlara güvenmek yerine diyet düzenlemesi), iklim ve çevrenin sağlık üzerindeki etkisine, ağızdan anestezi kullanımına, bazı hastalıkların bulaşıcı özelliğine ve toprak ve su ile hastalık yayılmasına işaret ettiğini belirten Martin (1978: 196), İbn Sinâ'nın, yeni bir ilacın hayvanlar ve insanlar üzerinde bilimsel deneylerle test edilmesini tavsiye ettiğini ve cerrahlara, kanserin hastalıklı dokunun çıkarıldığından emin olarak erken dönemde tedavi edilmesini önerdiğini belirtir.

Nitekim günümüzde yeni üretilen bir ilaç önce hayvanlar ve daha sonra gönüllüler üzerinde denemeleri yapıldıktan sonra yaygın olarak kullanılmakta ve yine kanser konusunda da erken teşhisin ve tedavinin ne derece önemli olduğuna sürekli dikkat çekilmektedir. İbn Sinâ'nın, eserinde dikkat çektiği başka hususlar da var ki bunlar arasında duygular ve sağlık durumu arasında yakın bir ilişki olduğu, müziğin hastalar üzerinde hem fiziksel hem de ruhsal açıdan kesin bir etkisi olduğu ve kara sevdanın belirtilerinin ateş, kilo ve güç kaybı ve çeşitli kronik şikâyetler olup bunun tedavisinin sevenle sevilenin bir araya getirilmesi olduğu sayılabilir (Martin, 1978: 196).

Ahmad (1987: 167), İbn Sinâ'nın Ortaçağın en büyük ve tüm zamanların en önemli âlimlerinden biri olup fikir akışını çeşitli şekillerde etkileyen çok yönlü bir deha olduğunu vurgular ve seçkin bir ansiklopedist olarak tıp bilimleri, felsefe, mantık, simya, matematik, astronomi, müzik ve şiir alanlarında kalıcı katkılar yaptığını belirtir. En önemli katkısının tıp ve felsefe alanında olduğunu ve Ortaçağ tıp bilim tarihinde en seçkin yere sahip en az sekiz kitap yazdığını ve bunlardan birinin, uzman olduğu kolik tedavisi ile ilgili olduğunu belirten Ahmad (1987: 167), Galenos, Hipokrat, Aristo, er-Râzî ve el-Mecûsî'nin tıp geleneklerinin Batı dünyasında *Canon* olarak bilinen *el-Kânûn fi't-Tıbb* (Tıbbın Kanunu) adlı eserinde zirveye ulaştığına dikkat çekerek, beş cilt olarak yazılmış olan bu tıp ansiklopedisinin genel tıp, basit ilaçlar ve baştan ayağa bütün vücudu etkileyen hastalıkların yanı sıra 760 ilaç konusunu da kaspadığını; kitabın özellikle patoloji ve kodeks (ilaçlar kitabı) ile ilgili olup 12. yüzyılda Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrildiğini ancak klinik gözlemlerle ilgili bir ek kısmının kaybolduğunu; akut ve kronik hastalıkları ele aldığını; tedavi ve önleyici tedbirleri tanımladığını ve mediastiniti akciğer zarı iltihabından ayırd ettiğini ve su ve toprak yoluyla yayılan hastalıkların bulaşıcı özelliğini ortaya koyduğunu ifade eder.

Martin ve Nakayama (2010: 72)'nin, kültürlerarası iletişimin süreçsel niteliği söz konusu olduğunda, bireylerin değiştiği gibi kültürlerin de değiştiğini vurguladıkları dikkate alınırsa, İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* (Tıp Kanunu) adlı eserinin Batı tıp kültüründe ne kadar etkili olduğu görülebilir. Eserin ilk çevirisinin yapıldığı tarihten itibaren geçen uzun dönemde gerek tıp tarihi kitaplarında gerekse genel tarih kitaplarının yanı sıra ilgili birçok eserde hâlâ önemine vurgu yapılmaktadır. İbn Sinâ Avrupa'da öylesine kalıcı izler bırakmıştır ki bazı hastanelerin adı Avrupa'daki kullanımıyla Avicenna veya Avicenne olmuştur.

Resim 343: Fransa’da Bobigny (Seine-Saint Denis) İbn Sinâ Hastanesi Girişi

Kaynak: Assistance Publique – Hôpitaux de Paris sitesinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 10/05/2020

Ahmad, *Kânûn*’un önemi hakkında ayrıca şunları belirtir:

“Philip K. Hitti, ‘Ansiklopedik içeriği, sistematik düzeni ve felsefî planıyla bu *Kanûn*, Galenos, er-Râzî ve el-Mecûsî’nin çalışmalarının yerini alarak ve Avrupa okullarında tıp eğitimi ders kitabı olarak dönemin tıp literatüründe üstün bir konuma gelmişti. Bu eser 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Batı tıp bilminde temel bir rehber kitap olarak kullanılmıştır ve İslâm dünyasında hâlâ ara sıra kullanılmaktadır’ diye yazar. Dr. Osler’in ifadesiyle, ‘diğer bütün eserlerden daha fazla Tıbbın İncil’i olarak kalmıştır. Bu büyük eserin popülaritesi, 15. yüzyılın son 30 yılında 16 defa ve 16. yüzyılda çeşitli Avrupa dillerinde 20 defa yayınlanmış olmasıyla anlaşılabilir. Doğuda ve Batıda kitabın sayısız bölümü yayınlanmış ve yorumlar yapılmıştır. Ünlü bir Avrupalı yazara göre, ‘Muhtemelen bugüne kadar yazılmış hiçbir eser bu kadar incelenmemiştir. Bu nedenle İbn Sinâ’nın Avrupa tıbbı üzerindeki etkisi çok baskındır’ (Ahmad, 1987: 160).

Sanagustin (2002: 297), *el-Kânûn fi’t-Tıb* (Tıbbın Kanunu)’bın Arap tıp tarihinde önemli bir dönemi temsil ettiğini muhtemelen de bir dönüm noktası olduğunu ve kendinden sonra gelen hiçbir tıp kitabının Doğuda olduğu kadar Batıda da bu kadar etkili olmadığına dikkat çeker ve oldukça iyi yapılandırılmış ve ansiklopedik olan bu eserin tıp eğitiminde başlıca başvuru kitabı olup beş asır boyunca (XI – XVI. yüzyıllar) on beşten fazla Arapça

yorumu konu olduğunu, bu nedenle böylesine bir başarının nedenlerinin sorgulanması gerektiğini ifade eder. İbn Sinâ sonrası Arap tıbbının gelişiminin, belki de İbn Rüşd'ün *Kitâb el-Külliyat*'ı (VI-XII. yy.) dışında Arap-Müslüman kültür dünyasında hiçbir eser *el-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) kadar kapsamlı bir örnek ortaya koymadığına, bundan dolayı da kendisine özel bir statü kazandırdığına işaret eden Sanagustin (2002: 297), bu eserin 1012-1024 yılları arasında oniki yıllık bir sürede Cürcan, Rey ve nihayet Hemedan'da yazılıp tamamlandığını belirtir.

Ahmad (1987: 160), *Medical History of Persia* adlı eserin yazarının, 'Bu kitap, İbn Sinâ Cürcan'da iken başladı ve Rey'de tamamlandı. Tıp dünyasında tanındığında, tıp alanındaki önceki tüm eserlerin yerini almıştır', şeklinde yazdığını; ünlü Hint tarihçi Sir Jadu Nath Sircar'ın da, 'İbn Sinâ, Ortaçağın en büyük entelektüel devidir', dediğini belirterek İbn Sinâ'nın İslâm tıbbını zirveye çıkardığını ve portresinin er-Râzî ile birlikte Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi Büyük Salonu'nun duvarını süslediğini ifade eder.

İbn Sinâ'nın beş ciltlik *el-Kânûn fi't-Tıb* (Tıbbın Kanunu) eseri Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilmesiyle Batı tıp kültürü için adeta bir kurtarıcı olmuş, tıp dünyasında öylesine bir etki yapmıştır ki defalarca birçok dile çevrilmiş, başta Fransa ve İtalya olmak üzere birçok üniversitede ders kitabı olarak kullanılmış, hekimler için de bir başvuru kitabı olmuştur. McGinnis (2010: 228), bu eserin daha sonradan gelen hekimler için bir nimet olduğunu, gerek tıp eğitimine başlayanlar için bir başlangıç kitabı olduğunu gerekse tecrübeli hekimler için kullanışlı ve özet bir başvuru kitabı olduğuna vurgu yapar.

Kaya (2016: 66), Batıda "Avicenna" olarak bilinen İbn Sinâ'nın, İbn Rüşd ile birlikte Avrupa Orta Çağına damga vuran İslâm düşünürlerinden biri olduğunu ve eserlerinin 1200'lü yıllarda Avrupa'da tanınmaya başladığını, Batılıların onu daha çok tıp alanında bir otorite olarak gördükleri için *el-Kânûn fi't-Tıb* eserine özel ilgi gösterdiklerini belirterek İbn Sinâ'nın 14. yüzyılın başlarından 16. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa'da tıp alanındaki çalışmalarda yüksek bir konum kazandığını ve Galen ve Hipokrat ile birlikte tıp otoritelerinden biri olarak kabul edildiğini ifade eder. Avrupalıların İbn Sinâ'ya Latince "princeps medicorum" (tabiplerin prensi) lakabını taktıklarını, *el-Kânûn fi't-Tıb* eserinin 13. yüzyılın sonlarından itibaren Bologna, Padua ve Paris gibi önemli Batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulduğunu, Rönesans döneminin ise bu esere yönelen ilginin en yüksek olduğu dönem olduğunu ve ilk

çevirilerin 1100'lerin ortalarında Toledo'da bulunan çevirmenlerden Cremona'lı Gerardo (ö. 1187) tarafından yapıldığını dile getiren Kaya (2016: 66), Cremona'lı Gerardo'nun bu çeviriye tıp terimleriyle ilgili bir sözlük eklediğine ve daha sonra bu çevirinin ekleme ve düzeltmelerle tekrar elden geçirildiğine işaret eder. Aşağıda *Kânûn*'a eklenen sözlüğün ilk sayfasından bir bölüm yer almaktadır.

Afacbi .i. medicus. Arterie sunt tenni .i. facies dormire et sunt due vene que apparent in gutture. Albosos sunt tria ossa que sunt inferius in cauda. Albaus sunt ossa lata que sunt sub renibus parum Almunda .i. rotunditas i qua co- tinetur oculus. Arteria alquendi .i. venalis. A. b. a. l. e. g. h. i. n. .i. a. xiii. anno vsq ad .l. Alquelemati et rebacideft etas q est a prima spermatis emissio- ne vel emissionis potetia vsq barbecant. Arrium sunt instrumeta per que sunt distillationes sicut instrumē- ta aque rofi. Ababacani est os per quod co- pletur iunctura. Almod° idest iunctura ad simili- tudinem dentis ferre. A. e. i. d. .i. os qd est a cubito vsq ad manū composuit ex duo- bus.	Allues .i. dulces vel cōfectiones de melle. Almasal idest cibus faci° de la- cre acetoso et farina ordeī. Alhocidest lac vel adch. Alachalich .i. epithima de odo- riferis. Alangita .i. triticū cū aqua bene coccum. Allegin dicuntur omnes spēs bo- ni saporis q cibarijs admiscē- tur vt piper et zinziber. Alratola .i. calcanei locus. Alumbari .i. locus sup calcaneū retro. Almacapitia .i. cacumen. Alfaca .i. locus inter mentuz et la- bium inferius. Algeberit .i. sūt quatuor vene labij Alkeil .i. sub colo vbi iunguntur furcule dorfi. Albachan .i. locus vbi collū iun- git capiti exterius et posterus Almuzei vel almuzeragi vuc egressio et dicat impengo. Alaler .i. radix vitis. Alkaab duo .i. cauille due.	crucella maior et noiaf simare et lincaren et super titimalo. Amelus est species titimali. Alsefeni .i. pastura camelorū. Alguasfen idest herba similis li- lio et dicitur liliatis. Alfi° ē lapis sup que nascit la c° flos dr ali° et ei gnatio ē ex ro- re mari et imbre q cadit sup cū Alfid species est nenusaris. Alagarab est sal. Alasebeni est spuma alba que si- mulatur bedecard. Azederaz et adozaz et abenagi- aues sunt. Alcubugi est auis que dicat alau- da capeluta. Alleguarized idest electuaria. Albunga idest auellana. Alkiuenu .i. cnlor q fit ex sanguie Albeti est arbor pini cui guma dicat gūma pini et ē colotonia. Alcarata pond° ē i sine anidota- rij inuenitur. Alcoz est foliuz quod assimula- tur acetose siluestri et dicat ber- tati.

Resim 44: Cremona'lı Gerardo Tarafından Çevrilen *El-Kânûn Fi't-Tıb* Adlı Eserin Latince Çevirisine Eklenen Sözlükten Bir Bölüm

Kaynak: Yale Medical Library, Historical Library

İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb* çevirisi kültürlerarası ilişkilerde çok önemli bir rol oynamış, bunun sonucu olarak yukarıda işaret edildiği gibi Avrupa'nın önemli üniversitelerinde kaynak kitap olarak okutulmuştur. Özellikle İtalya'da özel bir ilgiye konu olan *Kânûn*, Venedik'teki basımevlerinde kitabın çeşitli baskıları yapılmış, Kaya'nın (2016: 66) vurguladığı gibi *Kânûn*'un etkisiyle İtalya'da tıp araştırmalarında yeni bir ekol ortaya çıkmış, kitabın sistematik yapısı ve tıbbın her alanıyla ilgili bilgiler, eserin İtalyan üniversitelerinde okutulmasına imkân sağlamış, ayrıca Aristoteles felsefesi ile Galen tıbbının bir birleşimini sağladığı için Aristoteles'e özel ilgi gösteren Batılıların

genel düşünce eğilimlerine uymuş, XV. ve XVI. yüzyıllarda en çok basılan tıp kitaplarından biri olmuştur. Kaya, ayrıca eserle ilgili şu ifadeleri kullanır:

“İtalyanlar *Kânûn*’un yanında İbn Sinâ’nın diğer birtakım eserlerini de bastılar. Örneğin eser, 1593’te Roma’da İbn Sinâ’nın tüm felsefe sisteminin bir özeti mahiyetindeki *Necât* ile birlikte basıldı. Bu olgu İbn Sinâ’nın sadece tıp alanındaki görüşlerine değil, felsefedeki düşüncelerine de ilgi gösterildiğinin bir kanıtı olmalıdır. *Kânûn* dışında İbn Sinâ’nın tıp-eczacılıkla ilgili diğer birtakım irili ufaklı eserleri de Latinceye aktarıldı. *El-Edviyetu’l-Kalbiyye* isimli eseri de *De Viribus Cordis* ismiyle Villanova’lı Arnauld (ö. 1311) tarafından çevrildi. İbn Sinâ tarafından ezberde tutulmasının kolay olması için şiir formatında telif edilen *el-Urcûze fi’t-Tıb* bu eserlerdendir. *Urcûze*, Batıda *Cantica/ Canticum* olarak bilindi ve Latinceye çevrilerek İbn Rüşd’ün şerhiyle birlikte basıldı.” (Kaya, 2016: 66-67).

El-Kânûn fi’t-Tıb’bın Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan ilk çevirisinin tıpçılardan ziyade, ilahiyatçı, ansiklopedist ve felsefecilerin dikkatini çektiğine işaret eden Serdar (2020: 81), bunların başında Barthelemy l’Anglais, Thomas de Cantimpre, Vincent de Beauvais, Guillaume d’Auvergne ve Robert Grosseteste’nin geldiğini, Cremona’lı Gerardo’nun ilk çevirisinin 1473’te Milano’da, 1476’da Padua’da, 1482 ve 1489’da iki defa Venedik’te basıldığını ve İbn Sinâ’nın *el-Kânûn fi’t-Tıb* dışında tıpla ilgili başka eserlerinin de Batılı bilim adamlarının dikkatini çektiğini, bunların arasında *De Viribus Cordis* (Kalbin Gücü) adlı 11 sayfalık küçük eserinin Arnaldo de Villanova tarafından 1311 yılında Latinceye tercüme edildiğini ve 1490 yılında *El-Kanun fi’t-Tıb* eserinin sonuna ek olarak Petrus Rochabonella’nın editörlüğünde ve Prosdocius Mutius’un yorumlarıyla Venedik’te basıldığını ifade eder. Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirinin Jacobus de Partibus’un yorumu ve Jacques Ponceau’nun düzenlemesiyle 1498 yılında Lyon’da basıldığını, 1507 yılında 1184 sayfa olarak *Liber Canonis Auicenne* adıyla basıldığını ancak çevirmeni hakkında herhangi bir bilginin yer almadığını vurgulayan Serdar (2020: 81), bu baskı ile birlikte Gentilis Fulgi tarafından Latinceye tercüme edilmiş olan *el-Kânûn fi’t-Tıb*’bın dördüncü ve beşinci kitaplarının Roma’da National Central Library’de bulunduğunu belirtir.

İsa (2012: 149), İbn Sinâ’nın tıp tarihindeki önemli yerinin, Batıda kısaca *Kânûn* diye bilinen, beş bölümden ve yaklaşık bir milyon kelimeden oluşan *el-Kânûn fi’t-Tıb* adlı eserine dayandığını, bu eserin döneminin tüm tıp bilgisini ve ayrıca kendi tıbbî keşifleri

ile ilaçla tedavi alanındaki çözümlerini içerdiğini, bulaşıcı hastalıkların yapısıyla ilgili buluşları ve hastalıkları önleme tavsiyelerini de kapsadığını belirterek, bu eserin Doğu'da ve Batıda en yaygın tıp eseri olduğunu ve pek çok Avrupa diline çevrildiğini, bu eseri Kanada'lı tıp tarihi profesörü Dr. William Osler'in, "herhangi başka bir kitaptan çok daha uzun süre boyunca tıbbın İncil'i olmuştur" şeklinde tanımladığını ve eserdeki operatörlük hakkındaki bölümün sayısız Avrupalı hekimi etkilediğini dile getirdiğini vurgular.

İbn Sinâ'nın tıp eserlerinin bazı bölümlerinin Avrupalıların akademik anlamda daha çok ilgisini çektiğinin görüldüğünü, örneğin *Kânûn*'un fizyoloji hakkındaki ilk kitabının, üniversitelerin zorunlu eğitim materyali içerisinde bulunduğu işaret eden Kaya (2016: 67), hastalıklar ve terapiyle ilgili üçüncü kitabın üniversiteli öğrencilere hazırlanan imtihan soruları için standart kaynaklardan biri olduğunu belirtir. Kaya (2016: 67), İbn Sinâ'nın ameliyatla ilgili metinlerinin, bu konuda eğitim gören öğrenciler için vazgeçilmez kaynaklar arasında yer aldığını ve bu metinlerle eğitim gören öğrencilerin, hastanelerde görev alarak kendilerini uygulamaya hazırladıklarını belirtir. *Kânûn*'un çeşitli Avrupa matbaalarında yapılan baskıları devam ederken, bir taraftan da kitabın daha doğru Latince çevirilerinin hazırlanmasına yönelik çabaların 17. yüzyıla kadar devam ettiğini, hatta Arapça orijinal metnin daha iyi anlaşılması ve kapalılıkların giderilmesi amacıyla yapılan çalışmaların, Batıda Arapça filoloji çalışmalarının gelişimine katkıda bulunduğunu ve 1624 yılında Zacharias Rosenbach'ın, İngiltere'deki Hernborn Akademisi'nde okuyan tıp öğrencileri için bir Arapça grameri dersi ihdas etme girişiminde bulunduğunu vurgulayan Kaya (2016: 67), 1609'da Breaslau'da bir hekim olan Peter Kirsten'in, *Kânûn*'un bazı bölümlerinin Arapça-Latince bir baskısını hazırladığını, ve *Kânûn*'un anlaşılması ve daha iyi bir kaynak ortaya konmasına yönelik çabaların geç dönemlere kadar devam ettiğinin görüldüğünü ifade eder.

Afnan (1958: 263), *Kânûn*'un (*The Canon of Medicine*), 12. yüzyılın ikinci yarısında Toledo'nun en ünlü ve en verimli çevirmeni olup bir Hristiyan ve bir Yahudi yardımcısı olan İtalyan Cremona'lı Gerardo tarafından çevrildiğini, ancak daha önce İbn Davud (Avendauth) tarafından *Cardiac Remedies* adlı eserin Latinceye, yaklaşık iki yüzyıl sonra İbraniceye çevrildiğini, 13. yüzyılın sonuna doğru da Montpellier'de Blaise adında Fransız bir hekimin oğlu olan Armengaud tarafından İbn Sinâ tarafından yazılmış olan tıp üzerine bir şiiri Arapçadan Latinceye çevirdiğini ve bunu *Avicennae Cantice* olarak isimlendirdiğini belirterek, ister tıp ister felsefe üzerine olsun İbn Sinâ'dan yapılan bu

çevirilerin bütün Avrupa’da büyük bir heyecanla karşılandığını ve genellikle Strasbourg ve Venedik’te el yazmaları yayımlandıktan sonra bazen ayrı bazen de Fârâbî ve Kindî ile birlikte sayısız baskılarının yapıldığını ve çeşitli eğitim merkezlerinde yaygın bir şekilde kullanıldığını ifade eder. *Kânûn*’un tıp bilimine yaptığı kalıcı katkısının gerçek değerini ortaya koymanın zor olduğunu ve 17. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ basılıp okunduğunu ve pratisyen hekimler tarafından sürekli kullanıldığını, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bile Louvain Üniversitesi Tıp Okulu’nda ders kitabı olarak okutulduğunu ve 16. yüzyılda Viyana ve Frankfurt’ta tıp müfredatının çoğunlukla İbn Sinâ’nın *Kânûn* ve er-Râzî’nin *Ad Almansorem* eserine dayandığını dile getiren Afnan (1958: 205), *Kânûn*’un İtalyan Andrea Alpago (ö. 1520) tarafından çevirisinin yapılmasından sonra birçok çevirisinin yapıldığını ve özellikle İtalya ve Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa üniversitelerinde okutulduğunu, ayrıca büyük oranda *Liber regius*’un yerini aldığını belirterek Avrupalı anatomistler tarafından, İbn Sinâ’nın yapmış olduğu çalışmalar sayesinde Avrupa’ya aktarılmış olan Galen’in fizyolojik ve anatomik hatalarının keşfedildiğini ifade eder.

Resim 45: Ali İbn El-Abbas Tarafından Yazılan Liber Regius’un Arapça Metninden Bir Sayfa

Kaynak: researchgate.net Erişim Tarihi: 24/10/2021

Tahran’da İbn Sinâ’yı anmak için düzenlenen bininci yıl kutlamalarında *Kânûn*’un bazı bölümleri ile ilgili bildiriler sunulduğunu ve farmakoloji alanındaki katkılarının özgün ve önemli olduğuna işaret eden Afnan (1958: 206), İbn Sinâ’nın daha önce denenmemiş birçok bitkinin tıbbî uygulamaya dahil ettiğini belirtir. İbn Sinâ’nın tıp eğitimine birçok yönden katkıda bulunduğunu ve *Kânûn*’un, döneminin bütün üniversitelerinde temel ders

kitabı olarak okutulduğunu, Montpellier Tıp Okulu'nun programında yer aldığını ve 1557'ye kadar sonraki tüm programlarda mevcut olduğunu belirten Tejeda ve diğerleri (2016: 43), ölümünden beş asır sonra bile tıp konusundaki bakış açısı ve kriterlerinin muhafaza edildiğini ve hatta Galenos'a tercih edildiğini ve 18. yüzyıla kadar tıp teorilerinin, uzmanlık programlarında temel içerik olarak kabul edildiğini dile getirir.

İbn Sinâ ve ünlü eseri *Kânûn* Batı kültürü üzerinde öylesine bir etki bırakmıştır ki birçok eserde zikredilmiş, birçok araştırmaya konu olmuştur ve hakkında çok sayıda makale yazılmıştır. Tejeda ve diğerleri (2016: 44), Piacenza şehrinde yaşayan İtalyan cerrah Guillermo de Salicet'in genel tıp üzerine yazmış olduğu eserinde İbn Sinâ'ya sık sık atıfta bulunduğunu, bu ünlü hekim ve filozofun oftalmoloji alanında da öne çıktığını, 13. yüzyılın ikinci yarısında oftalmoloji konusunda yayınlanan ortak bir çalışmada en çok zikredilen kişinin İbn Sinâ olduğunu ve 14. yüzyılda bu alanda yapılan bütün çalışmalarda ilham kaynağı olduğunu vurgulayarak, İbn Sinâ'nın hastalıktan korunma ve ilaç konusunda da Avrupa'nın ustası olduğunu, örneğin 14. yüzyılın ikinci yarısında hekimlik yapmış olan hekim Milano'lu Cardone'nin vebayı önlemek ve mücadele etmek için koruyucu ilaçları kapsayan "Veba diyeti" başlıklı bir eser yazdığını ve bu amaçla yararlandığı başlıca kaynaklarından birinin İbn Sinâ'nın eseri olduğunu, yine aynı şekilde Floransa'lı bir hekim olan Collignano'nun bu hastalık üzerine yazdığı eserde özellikle İbn Sinâ ve Galenos'tan yararlandığını ifade eder.

Çevirinin kültürlerarası bilgi aktarımını kolaylaştırdığını, başlıca anatomi terminolojisinin Eski Yunan ve İslâm'ın Altın Çağ kültürlerinden Latin Hristiyan dünyasına 12. ve 13. yüzyıllarda *Toledo Çevirmenler Okulu*'nda gerçekleştirilen çevirilerle aktarıldığını belirten Arráez-Aybar ve diğerleri (2015: 21), Toledo'da İbn Sinâ'nın Cremona'lı Gerardo tarafından çevrilen *Canon of Medicine* adlı eserinin, İslâm'ın Altın Çağ tıbbının en önemli eseri olduğunu ve Ortaçağ'da Latince anatomi sözcüklerinin önde gelen yazarları olan Albertus Magnus, Mondino de Luzzi ve Guy de Chauliac'ın, eserlerini Gerardo tarafından yapılan çevirilere dayandırdıklarını, *Kânûn*'da geçen anatomi terimlerinin Rönesans'a kadar otorite (*auctoritas*) olarak kaldıklarını ve Gerardo tarafından türetilen *diaphragm*, *orbit*, *pupil* veya *sagittal* gibi sözcüklerin günümüz resmî anatomi terminolojisinde kalıcı hale geldiklerini ifade eder.

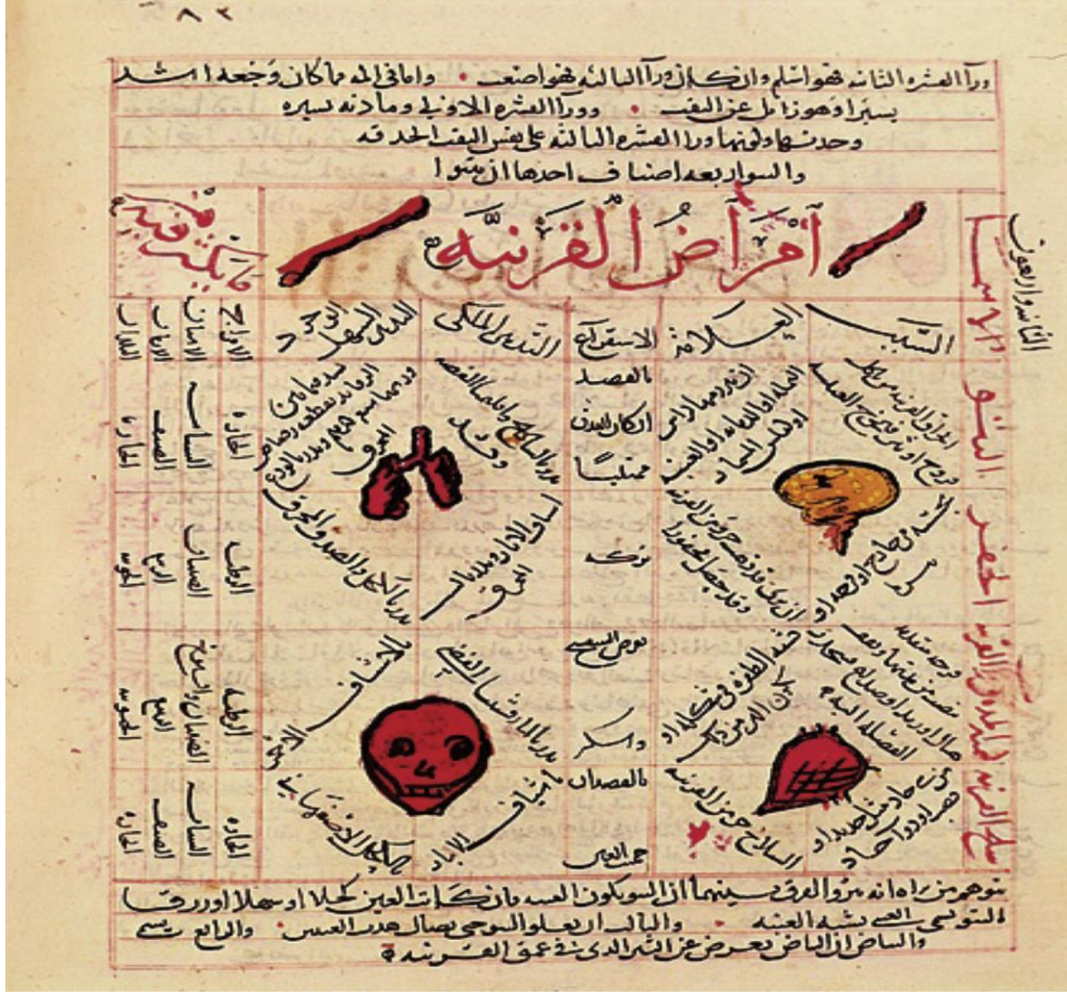
El-Kanun fi't-Tib zaman zaman bir bütün halinde değil, spesifik konulara göre de basılmıştır. Bu konuda Serdar (2020: 82), birinci kitapla ilgili olarak ayrı ayrı veya kısım kısım çeviri yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığını, ancak ikinci kitap ve ondan sonraki üç kitabın bazı kısımlarının spesifik çalışma yapan tıpçılar tarafından çevrildiğini, örnek olarak Anatomia Ricardi Anglicii'den edinilen bilgiye göre 1479 yılında Latince yayınlanan göz anatomisine ait kısmında gözün elle bir anatomi çiziminin yer aldığını ve bu resimde, İbn Sînâ'nın göz anatomisiyle ilgili Arapça deyimlerin Latince karşılıklarının gözün eksenine göre önden arkaya doğru sıralandığını ve 1544 yılındaki çevirisinde de göze ek olarak beynin bir anatomik çiziminin yapıldığını vurgulayarak eserin ikinci kitabının Vopisco Fortuna Plempio tarafından 1658 yılında Latinceye çevrildiğini, ayrıca bazı spesifik konuların ayrı olarak tercüme edildiğini, örnek olarak eserin üçüncü ve dördüncü kitaplarında akıl hastalıklarının incelendiği on yedi bölümün 1659'da Petro Vattier tarafından Latinceye çevrildiğini ifade eder.

Terzioğlu (1984: 16), İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tib* eserinin Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllarda 36 defa basılmış olmasının Avrupa tıbbı üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğuna işaret ederek, bu eserin 1510'da Pavia'da yapılan Latince baskısında bulunan bir resimde İbn Sînâ'nın hükümdar olarak başında tacı ile ortada ve kucağında *Kânûn* kitabı ile otururken, Hipokrat'ın onun solunda, Galenos'un da sağında birer prens olarak temsil edilmesinin, İbn Sînâ'nın hekim olarak 16. yüzyıl başında dahi Hipokrat ve Galenos'tan bile Avrupa'da yüksek tutulduğunu belirtir ve 17. yüzyıl sonuna ait tıbbi temsil eden "Habit de Medecin" adlı bir resimde esas gövdenin İbn Sînâ, sağ kolun Hipokrat, sol kolun da Galenos olarak temsil edilmesinin, İbn Sînâ'nın Avrupa'da 17. yüzyılda bile hâlâ tıbbın esasını teşkil ettiğini gösterdiğini ifade eder.

İbn Sînâ'nın Batı tıbbı üzerinde bu derece etkili olmasının en önemli nedeni kuşkusuz tıp konusunda sahip olduğu yetkinliğin ötesinde yazmış olduğu *el-Kânûn fi't-Tib* adlı eseridir. *el-Kânûn fi't-Tib* eserinin etkisi yüzyıllarca (18 .yüzyıla kadar) Batı üzerinde etkili olmuş, hatta XX. ve XXI. yüzyıllarda bile bu etkinin devam ettiği görülmüştür. Bu konuda Serdar (2020: 83), Sigmund Freud'un, seksüel travmaya dayanan psikanalizinde İbn Sînâ'dan faydalandığını, Freud'un bu analizinin İbn Sînâ tarafından aşk tedavisinde kullanılmış olduğunun *el-Kânûn fi't-Tib* eserinde ve Nizâmî Arûzî'nin *Çehar Makale* eserinde görülmesinin mümkün olduğunu ifade ederek, *el-Kânûn fi't-Tib*'bın üçüncü

kitabında yer alan kadın hastalıkları ve doğumla ilgili bölümlerin Max Meyerhof ve D. Joannidis tarafından 1938 yılında incelenerek Fransızca olarak yayınlanmış olmasının onun hâlâ etkisini gösterdiğinin bir kanıtı olduğunu belirtir. İbn Sînâ'nın kitabının gayet faydalı olduğu kanaatinin ortaya çıkması çok uzun sürmemiş ve bunun tek sebebi kabul edilebilir boyutlardaki hacmi olmayıp, vakalarla uğraşan her doktorun, kitaptaki analizlerin ufuk açıcı, tavsiyeleri de işe yarar bulmuştur. *Kânûn*'un Avrupalı okurlara ulaşması için bir buçuk asır geçmesi gerekmiştir ve Cremona'lı Gerardo tarafından 1180'de Latinceye çevrilmesinin ardından Avrupa'daki üniversitelerin *Kânûn*'u temel tıp metni olarak kabul etmiş, bazı enstitülerde on yedinci asra kadar okutulmaya devam edilmiştir.

İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserinin çevirisinin kültürlerarası ilişkilerde oynadığı rol sadece tıp uygulamaları ve kültürlerarası ilişkilerde değil, üniversite eğitiminde de ağırlığını hissettirmiştir. Campbell (1926: 200), Paris Fakültesi'nde (1395) okutulan ve içinde İbn Sînâ'nın *Kânûn* eserinin de yer aldığı eserlerin birçoğunun Araplara ait olduğunu, o dönemde Leipzig'de tıp müfredatının İbn Sînâ'nın *Kânûn*, er-Râzî'nin *Nonus Almansoris* ve Galen'in *Ars Parva* eserlerinin yer aldığını belirtir. 15. yüzyılda (1467 yılına kadar) Avrupa üniversitelerinin normal tıp müfredatından anatomi dersinin kaldırılmasının ilginç bir durum olduğunu vurgulayan Campbell (1926: 200), sabah, öğleden sonra ve akşam verilen derslerin metafizik, mantık, astroloji ve retorik derslerini içerdiğini, 1467 yılında Ferrari'nin kütüphane kataloğunda zikredilen kitapların yarısının Arap menşeli olduğunu ve Osler'in sözünü ettiği ve Ferrari tarafından yazılan ders kitabında İbn Sînâ'dan 3000, Râzî ve Galen'den 1000 ve Hipokrates'ten 140 defa bahsedildiğini ifade eder.

Resim 46: El-Kânûn Fi't-Tıbb Adlı Eserin Venetiis (Venecia) 24 Mart 1490 Tarihli 15. yy. Nüshasından Bir Sayfa Detayı. Bazı İç Organlar İle Kafatası Ve Kemik Tasviri.

Kaynak: National Museum, Damascus/Bridgement Art Library

Chandelier (2014: 22), İbn Sinâ'nın *Kânûn* adlı eserinin 14. yüzyıldan itibaren öğrencilerin tıp disiplinini öğrendikleri bir el kitabı olarak Batı tıbbında temel bir rol oynadığını ve Bologna'da, 1405 yılı eğitim programına göre, baştan ayağa hastalıkları açıklayan *Kânûn*'un üçüncü kitabının tamamının takip edilerek pratik tıp eğitimi öğretildiğini belirterek, 14. yüzyılın ortasından itibaren bu eserin açıkça tıp öğrenmek için en iyi giriş kitabı olarak kabul edildiğini, geleceğin hekimlerinin bu metni okuyarak disiplini öğrendiklerini ve hakkında çok yorumlar yapıldığını dile getirir. İtalya'da tıp üzerine yazılan bazı kitapların *Kânûn*'dan hareketle yazıldığını, 1347 tarihinde ölmüş olan Gentile da Foligno'nun çağdaşı Bologna'lı hekim Niccolò Bertruccio'nun da *Collectorium medicine* (veya *Collectorium totius practice medicine*) adlı eserini *Kânûn*'dan hareketle yazdığını ve bu eserin biri 1509 yılında Lyon, diğeri 1537 yılında

Cologne’da yapılan iki baskısıyla birlikte on beş kadar baskı yaptığını ve önemli bir başarı elde ettiğini, ayrıca bu eserin *Kânûn*’daki düzene göre yazıldığını vurgulayan Chandelier (2014: 33), bunun da *Kânûn*’un 14 .yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Bologna okullarındaki entelektüel ve yapısal hakimiyetini ortaya koyduğunu ifade eder ve *Kânûn*’daki düzene uyulmasının İtalya’da son derece yaygın olduğuna işaret ederek 1445 yılında ölmüş olan Bergama’lı hekim Cristoforo Barzizza’nın yazmış olduğu ve günümüzde birçok el yazması bulunan *Isagoge ad curam februm ex mente Avicenne* (1430) adlı eserinin, farklı ateş türlerine uygun tedavilerin bir kataloğu olup *Kânûn*’un ilgili bölümlerinin bir tür açıklaması ve özeti olduğunu belirtir. İbn Sinâ’nın *el-Kânûn fi’t-Tıb* eseri, Avrupa tıp kültürü üzerinde, gerek uygulama gerekse tıp üzerine yazılan eserler açısından özellikle İtalya’da çok etkili olmuştur. Bu konuda Chandelier (2014: 36), *Kânûn*’un Ortaçağ sonu ile Modern Çağın başlangıcında tıp düşüncesinin tamamı üzerinde kalıcı ve temel bir etki yaptığını, sadece tıp eseri yazmak için değil aynı zamanda bunun üzerinde düşünmek için bir model oluşturduğunu vurgulayarak, özellikle İtalya’da bir İbn Sinâ modelinden bahsedilebileceğini ifade eder.

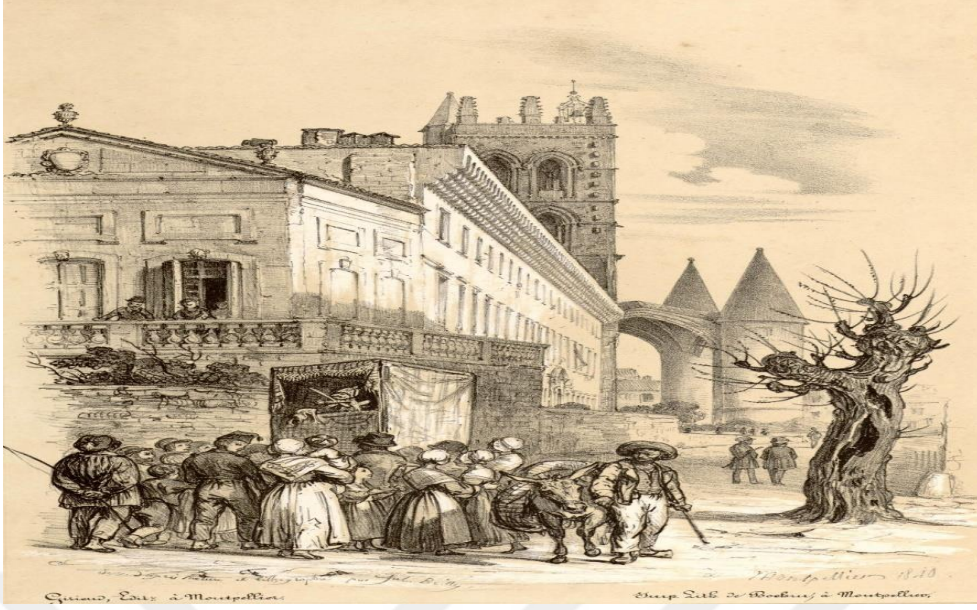
İbn Sinâ ve *el-Kânûn fi’t-Tıb*’bın Ortaçağ Avrupa’sı tıp fakülteleri ders müfredatı üzerine etkisi üzerine kapsamlı bir çalışma yapmış olan Serdar (2020: 85), günümüzde olduğu gibi Ortaçağ’da da bilim insanların *el-Kanun fi’t-Tıb*’bı detaylı bir şekilde incelediklerinde içerisindeki bilgiler karşısında şaşkınlığa uğradıklarını ve bu şaşkınlığın sebebinin günümüz modern tıbbının hastalıkların teşhis ve tedavisi konusundaki görüşlerinin X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başında yaşamış bir ilim adamının söyledikleriyle büyük oranda örtüşüyor olmasından kaynaklandığını ve zamanının ötesinde olan bu eserin, Montpellier ve Bologna tıp okulları başta olmak üzere Ortaçağ Avrupası’ndaki birçok tıp okulunda ders müfredatlarının içerisinde kendisine yer bulabildiğini ifade eder. Serdar Ortaçağda Avrupa’sında kurulan tıp okulları hakkında ayrıca şu açıklamalara yer verir:

“Ortaçağ’da Avrupa’da kurulan tıp okullarından günümüzde hâlâ faaliyet yürütenlerinin dijital arşivlerinden, dijital ortamda konuyla ilgili ulaşılan dönem kaynaklarından ve bu tıp okulları üzerine günümüzde yapılan çalışmalardan *el-Kanun fi’t-Tıb*’bın Montpellier ve Bologna tıp okullarının ders müfredatlarında ve okutulan kitaplar arasında yer aldığını gördük. Ayrıca Padua, Viyana, Paris ve Münih’teki Ingolstadt tıp okullarında ise bu eserin belli kısımlarının okutulmuş

olduğunu öğrendik. Maalesef Ortaçağ'da kurulmuş olan bu okullarla ilgili belgeler zamanla kaybolmuş, sel baskınına maruz kalmış, yangınlarda yanmış ya da savaşlar veya başka sebeplerden ötürü insanlar tarafından tahrip edilmiş olmasının yanında bulundukları bölgedeki kiliselerin, belgelerin incelenmesi hususundaki katı tutumu da bu okullarla ilgili gerekli belgelere ulaşılmasında bir engel teşkil etmektedir.” (Serdar, 2020: 85).

Ortaçağ Avrupası üniversite tıp eğitiminin oluşumunda entelektüel hazırlıkların 11. yüzyıl sonlarında artmaya başlayan Yunanca ve Arapça çevirilerle başladığını vurgulayan Siraisi (1992: 360), büyük akademik tıp eğitim merkezlerinin sayı bakımından birkaç tane olduğunu, bu merkezlerin kronolojik ve coğrafi dağılımı açısından önce Salerno, ardından Bologna, Montpellier ve Paris'in ve sonrasında da Padua'nın geldiğini belirtir. İlerleyen yıllarda yeni tıp okulları da açıldığı bilinmekle birlikte bu okulların ilk olmaları ve İbn Sinâ, Hipokrat ve Galenos gibi tıp bilginlerinin ilk eserlerinin ilk defa müfredatlarında yer alması açısından nedeniyle büyük önem arz etmektedir.

Montpellier Tıp Okulu kurulduğundan itibaren İslam biliminin, Müslüman bilim adamlarının ve özellikle İbn Sinâ ve Antik Yunan bilginlerinden Hipokrat ve Galen'in etkisinde kaldığını ve bu okulda Galen'in çalışmalarının tercümelerinin ikinci dalgası ile İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb*'bının bir araya getirilmesiyle teorinin hâkimiyetinin pekiştirildiğini belirten Serdar (2020: 86), Papa V. Clement'in, İbn Sinâ'nın eserinin I., III. ve IV. kitaplarının ders müfredatında zorunlu ders olması yönünde tavsiyede bulunduğunu ve yapılan araştırmalarda İbn Sinâ'nın, 1340 yılındaki yönetmelik ve 1488-1500 yılları arasındaki yönetmeliklerde Montpellier Tıp Okulu müfredatında etkili olduğunun görülebildiğini ifade eder.

Resim 47: Ortaçağ'da Montpellier Tıp Okulu

Kaynak: Musée Fabre de Montpellier méditerranée Métropole

İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb* eserinin okutulduğu bir diğer önemli tıp okulunun da Bologna Tıp Okulu olup burada görevli ünlü cerrahlar Luccalı Hugo ve oğlu Teodorico Brogognoni'nin *el-Kânûn fi't-Tıb*'bin cerrahi ile ilgili dördüncü kitabını iyi bildiklerini dile getiren Serdar (2020: 90), Padua Üniversitesinin Bologna'dan göç edenler tarafından kurulmuş olması nedeniyle, müfredatlarının Bologna Tıp Okulu ile paralellik göstermesinin muhtemel olduğunu ayrıca Viyana Tıp Okulu'nun 1389 yılı statüsüne göre sınava girecek olan öğrencilerin İbn Sinâ, Galen ve Hipokrat gibi tıp alimlerinin eserlerinden sorumlu olduklarını, Münih Ingolstadt Tıp Fakültesinin 1472 tarihli statüsünün, bu okulda öğrenim gören öğrencilerin İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb*'bının birinci kitabının birinci ve ikinci fenleri ile dördüncü kitabın birinci fennini ezbere bilmeleri gerektiğini ve yine 15. yüzyılda Paris Üniversitesi'nde İbn Sinâ'nın eserinin okutulduğunun kayıtlardan anlaşıldığını belirtir.

İbn Sinâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb* eseri kültürle arası ilişkilerde en etkili olduğu alanlardan birinin Ortaçağ'da tıp eğitimi olduğunu belirtmiştik. 13. ve 16. yüzyıllar arasında İbn Sinâ'nın İspanya Üniversiteleri üzerindeki etkisini araştıran Palmero ve Romero (2004: 706), *el-Kânûn fi't-Tıb*'bin etkisinin tıp alanının yanı sıra Ortaçağ ve Rönesans'ın ötesinde olduğunu ve bu anlamda Bartolomé *el Inglés* ve Juan Gil de Zamora gibi Ortaçağ ansiklopedistlerinin İbn Sinâ'nın eserini yaygın bir şekilde kullandıklarını, muhafazakar

kurumlar olarak üniversitelerin 18. yüzyıl sonuna kadar bu eseri takip ettiklerini belirterek, Salamanca Üniversitesi'nde Lorenzo de Alderete'nin bu eserin takipçilerinden biri olduğunu dile getirir ve beş kitaptan oluşan *Kânûn*'un en fazla birinci kitabının kullanıldığını ifade eder.

El-Kânûn fi't-Tıb'bın sahip olduğu bilgi zenginliği sayesinde erken Ortaçağ'dan hemen hemen 19. yüzyıla kadar tıp tarihinde en çok okunan ve hakkında en fazla yorum yapılan eser olduğuna işaret eden Palmero ve Romero (2004: 708), 1500-1674 yılları arasında tamamen veya kısmen on altıdan fazla baskısıyla Ortaçağ çevirilerinin zirve yaptığını ancak önemine rağmen *Kânûn*'un üniversitelere girişinin hemen olmadığını, 13. yüzyıldan itibaren İbn Sinâ'dan ilham alan ve eserlerinde etkisinin görüldüğü önemli isimler arasında Roberto Anglico, Vicente de Beauvais ve Tomás de Cantinpré'nin zikredilebileceğini belirtir. Alderetto yorumlarının ve Bologna Okulu'nun İbn Sinâ'nın kabul edilmesinde belirleyici olduğunu, *Kânûn*'u ilk yorumlayanların Todeo Alderotti ve öğrencileri Dino di Garbo ve Mondino dei Luzzi olduğunu ayrıca 1280 yılına doğru Paris'te Johannes de Sancto Amado'nun, *Kânûn*'un ateşli hastalıklar kitabını yorumladığını ve Bologna tıp müfredatında yeniliklerin kendini gösterdiğini belirten Palmero ve Romero (2004: 710), 1300 yılında metin listesinde öncelikli olarak Hipokrat'ın dört, Galenos'un on beş, İbn Sinâ'nın *Kânûn* ve İbn Rüşd'ün *Colliget*'inin yer aldığını vurgular.

Ortaçağ Rönesans dünyasında Arap tıbbının etkisinin çok önemli olduğunu vurgulayan İrueste (2019: 70), Batıda bu derece yayılmasını ve ayrıca skolastik tıp ve Rönesansın gelişimine katkıda bulunmasında üç önemli faktörün öne çıktığını ve bu faktörlerin de, tıp kitaplarının Arapçadan Latinceye çevrilmesi, üniversitelerin doğuşu ve matbaanın ortaya çıkması olduğunu ifade eder. İrueste (2019: 71), muhtemelen 1114 yılında İtalya'nın Cremona şehrinde doğmuş ve 1187 yılında Toledo veya Cremona'da ölmüş olan Cremona'lı Gerardo tarafından Toledo Çevirmenler Okulu'nda Arapçadan Latinceye önemli eserler çevrildiğini, bunların arasında üç önemli eserin öne çıktığını ve bu eserlerin er-Râzî'nin *Liber ad Almansoram* başlığıyla çevrilen *Kitab el-Mansûrî*, el-Zehravî'nin ilaçla tedavi örnekleri ve cerrahi kısmının yer aldığı *Tasrif* adlı eserinin dokuzuncu kitabı ve İbn Sinâ'nın *el-Kanun fit'Tıb* adlı eserleri olduğunu belirterek bu eserlerin bütün İtalya, Fransa, İngiltere ve ayrıca İspanya'da etkili olduğunu ve üniversitelerin gelişimine de katkıda bulunduğunu dile getirir.

İbn Sînâ'nın Ortaçağda İspanya'da etkili olduğuna ve öncelikle Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan *Kânûn* çevirisinin öne çıktığına, bu eserin 13. yüzyılda Aragon Krallığı ve Katalan-Aragon konfederasyonuna bağlı Montpellier Üniversitesi'nde okutulduğuna işaret eden Palmero ve Romero (2004: 713), Salamanca Tıp Okulu'nun Ortaçağdan itibaren bu eserden hareketle İbn Sînâ'nın *Kânûn* eserine karşı daha duyarlı olduğunu, 1411 yılında Salamanca Üniversitesi tüzüğünde, Salamanca Kütüphanesi'nde bulunması uygun görülen yazarlar arasında İbn Sînâ'nın isminin yer aldığını, takip eden yüzyılda 1539 yılı eğitim planında İbn Sînâ'nın da yer aldığını ifade eder. Palmero ve Romero (2004: 714), İber yarımadasında 16. yüzyıl tıp kütüphanelerinde İbn Sînâ'nın etkisinin görüldüğünü, Salamanca Okulu profesörü Fernando Díaz, Toledo Kütüphanesinde Arap yazarların Latince çevirilerinin yer aldığını ve bunların içinde İbn Sînâ'nın *Kânûn*'un da bulunduğunu belirtir.

Resim 48: VIII. Yüzyılda Salamanca Üniversitesi

Kaynak: Crítica – La Reflexion Calmada Desenreda Nudos

Martin ve Nakayama (2000: 31)'ya göre, kültürlerarası iletişimde üç farklı sosyal bilim yaklaşımından yorumlayıcı yaklaşıma göre kültür, iletişim yoluyla yaratılır ve aktarılır. İbn Sînâ'nın *el-Kanun fit Tıb* eseri kültürlerarası iletişimde önemli bir yere sahip olup İtalya, Fransa ve İspanya ile diğer birçok Ortaçağ Avrupa ülkelerinde 18. yüzyıla kadar etkili olmuş, tıp kültürüne, üniversitelerin gelişimine ve Rönesans'a önemli katkılarda bulunmuştur.

5.1.2. Gazâlî'nin *Makâsidü'l-felâsife* (Filosofların Maksatları) adlı eserinin Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı felsefesi üzerindeki etkileri

Hiçbir medeniyet kendi başına ortaya çıkmamış, mutlaka başka medeniyetlerden etkilenecek kendini geliştirmiş, zamanla başka medeniyetlere de tesir etmiştir. Kültürlerarası ilişkilerin artmasıyla birlikte medeniyetler de gelişmiş, kurulan yakın ilişkiler ve iletişim sayesinde birbirlerini zenginleştirmişlerdir. Mezopotamya, Mısır, Antik Yunan'dan etkilenen Batı medeniyeti XI. yüzyıldan itibaren Arapçadan Latinceye yapılan çevirilerle İslâm medeniyetinden de beslenmiş ve daha da gelişmiştir. Toledo Çevirmenler Okulu'nda eserlerinin çevirileri yapılan Gazâlî sadece İslâm dünyasında değil, Batı felsefesi üzerinde de oldukça uzun süre etkili olmuştur. Güneş (2012: 61), Gazâlî'nin eserlerinden Batı dillerine önce *Makâsidü'l-felâsife*, *Mizânü'l-amel* ve *Mişkâtü'l-envâr* eserlerinin kazandırıldığını ve ardından *Tehâfütü'l-felâsife* ve *Kıstâsu'l-müstakîm* gibi eserlerin tercüme edildiğini ve bu tercümelerin Thomas von Aquin, Descartes, Pascal, Montaigne ve Hume gibi birçok Batılıya ilham kaynağı olduğunu ifade eder.

5.1.2.1. Gazâlî ve eserleri

Tam adı Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed et-Tûsî Ebu Hâmid el-Gazzâlî olan ve genel olarak Gazâlî ve İmam-ı Gazzâlî olarak tanınan ve Fars asıllı olduğu düşünülen Gazâlî (1058-1111), Büyük Selçuklu Devleti devrinin İslâm âlimi, filozofu, mutasavvıfı ve müderrisi olup lâkabı Hüccetü'l-İslâm (üçyüz bin hadis-i şerifi ezbere bilen kimse) ve Zeynüddin (dinin süsü)'dir (Özer, 2016: 149). Gazâlî'nin, yetiştirdiği âlimler ve devlet adamlarıyla tanınan İran'ın Horasan bölgesinde bugün Meşhed olarak bilinen Tûs şehrinde yün işleriyle uğraşan bir babanın çocuğu olarak 1058 yılında doğduğunu ve ismi hakkında iki yorum yapıldığını, bunlardan birincisinin, “Gazal” kasabasına nispetle aidiyet ifade eden “Gazâlî” denildiğini, ikinci yoruma göre ise, iplikçilikle meşgul olan babasına nispetle “Gazzâlî” isminin verildiğini belirten Özer (2016: 149), ailesi hakkında bilgilerin çok az olduğunu, kendisiyle aynı künyeyi taşıyan bir amcasının veya büyük amcasının, daha zayıf bir ihtimalle de dayısının bulunduğu bilindiğini, dindar bir kişi olarak vaaz meclislerine ve sufilerin sohbetlerine devam etmiş olan babasının iplikçilik (Gazza) işleriyle uğraştığını belirterek Gazâlî'nin küçük yaşta

öksüz kaldığını, babasının onu ve diğer oğlu Ahmed Gazâlî'yi Nessac adında fakir bir arkadaşına iyi eğitim görmeleri için emanet ettiğini ve onun yanına gönderdiğini ifade eder. Yazıcı (2014: 18), bu zatın, Gazâlî'nin babasının bıraktığı parayı onların eğitimine harcadığını ve sonra masrafları oraya ait olmak üzere bir medreseye kaydettirdiğini belirterek, Gazâlî'nin ilk ciddi tasavvufî formasyonunu Tûs ve Nişabur'un önde gelen sufilerinden biri olan Ebu Ali el-Farmadi'den aldığını, ilk fıkıh tahsilini ise Ali Ahmed bin Muhammed er-Razkani (Razekani) ve Ebu Nasr el-İsmailî'den aldığını, daha sonra Nişabur'a giden ve İmamü'l Hameyn el-Cüveynî'nin ders halkasına dâhil olan Gazâlî'nin, el-Cüveynî'nin vefatına kadar bu derslere devam ettiğini, Nişabur'a gitmeden önce geçirdiği en az on iki yıllık öğrenim hayatında başta fıkıh olmak üzere hadis, kelâm, gramer gibi geleneksel ilim dallarında iyi bir eğitim aldığının söylenebileceğini ifade eder. Gazâlî'nin 28 yaşına kadar Nişabur Nizamiye Medresesi'nde öğrenim gördüğünü, itikadî düşünce olarak Ebu Hasan Eş'arî'den ve amelî görüş olarak da Şafîî'den etkilendiğini vurgulayan Özer (2016: 150), Gazâlî'nin başına gelen bir olayı şöyle anlatır:

“Gazâlî Cürcan'da okurken devamlı not tuttuğu bir defteri vardı. Memleketine döndüğünde yolda haydutlar tarafından soyuldu ve defteri de alındı. Gazâlî haydutların reisinden defterinin geri verilmesini istedi. Reis, “defteri ne yapacaksın?” diye sorunca: “O defteri içindekileri elde etmek için memleketimi bırakıp yıllarca gurbette yaşadım. Bütün bildiklerimi o deftere yazdım” dedi. Reis güldü ve “ne biçim ilim öğrenmek ki, defterin alınca bilgin kalmıyor!” dedi. Defterini geri verdi. Bu olayın Gazâlî üzerinde büyük etkisi olmuştur. Daha sonraki dönemde öğrenmeye olan hırs ve inancı sürekli artmıştır.” (Özer, 2016: 150).

Gazâlî'nin öğrenim hayatında en çok etkilendiği hocasının Abdülmelik Cüveynî olup Kelâmda, Usul'ül-Fıkıhta, Mantıkta, Felsefede, Cedelde (Diyalektik) ve Fıkıhta zamanının büyük imamlarından olan hocasının ve bu alandaki diğer meşhur ilim sahiplerinin sözlerini ve ilimlerini iyi kavradığını, İmam-ı Hameyn yani Mekke ve Medine'nin hâkimi lâkaplı hocasının eleştirel bir zihniyeti olup özgün düşüncesinin olmasının, onun olayları aklî ve naklî delillere dayandırma yöntemini benimsemesine yol açtığını ve bu nedenle hocası ölene kadar yanından hiç ayrılmadığını belirten Özer (2016: 151), hocası Abdülmelik Cüveynî 1085 yılında ölünce Nişabur'dan Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizamül Mülk'ün yanına gittiğini ve Nizamül Mülk'ün huzurunda olan

bir toplantıda verdiği cevaplarla diğer bilginlerden üstünlüğünü kanıtlayarak 1091 yılında Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin Baş Müderrisliği'ne tayin edildiğini, 1095 yılında görevinden ayrılıp bir uzlet dönemine girdiğini ifade eder.

Gazâlî'nin kelâm, felsefe, Bâtınîlik ve tasavvuf hakkındaki son çalışmalarının kendisini ulaştırdığı sonucun, onun zihin ve ruh dünyasında kelimenin tam anlamıyla bir bunalıma yol açtığını, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin bu büyük müderrisinin dışarıdan bakıldığında son derece başarılı ve mutlu görünen hayatının, gerçekte gün geçtikçe için için büyüyen şüphelerle, fikrî bunalımlarla altüst olduğunu aslında *el-Münkız*'da belirttiğine göre, şüpheciliğin onun tabiatında var olduğunu ifade eden Çağrıcı (1996: 530-534), muhtemelen ilmî başarı ve şöhretinin uzun süre üzerini kapattığı bu şüphe eğiliminin, dört yıllık müderrislik döneminin sonlarına doğru, temelden kavradığı tasavvufun kendisini derinden etkilemesiyle yeniden ve çok daha etkili bir şekilde ortaya çıktığını, kendi ifadesine göre şüphesinin sadece metafizik ve bilgi problemleriyle ilgili olmayıp ayrıca ahlâkî bakımdan da kendini sorguladığını ve dünya işlerine daldığını, ahiret için faydası olmayan işlere daldığını, öğretimdeki niyetinin sadece Allah rızası değil makam ve şöhret arzusunun da bulunduğunu farkederek defalarca Bağdat'tan ayrılmaya niyetlendiğini ve bu nedenle altı ay nefsiyle mücadele ettiğini ve bu nedenle Temmuz 1095'te başlayan bu şüphe krizinin giderek depresyona ve fizyolojik rahatsızlıklara yol açtığını belirtir.

Gazâlî'nin 1095 yılında Bağdat'tan ayrılıp Şam'a gittiğini ve burada iki yıl kaldıktan sonra 1097 yılında hac görevini yerine getirip tekrar Şam'a döndüğünü, buradan Bağdat yoluyla Tûs'a geçtiğini ve Şam ve Tûs'da bulunduğu süre içinde uzlet-inziva yaşamını sürdürdüğünü ve bu süreçte tasavvuf alanında ilerlediğini vurgulayan Özer (2016: 151), Bağdat'tan ayrıldıktan 11 yıl sonra 1106 yılında Nizamül Mülk'ün oğlu Fahrül Mülk'ün ricası üzerine Nişabur Nizamiye Medresesinde tekrar eğitim vermeye başladığını, kısa süre sonra Tûs'a dönerek yaptırdığı tekkede müritleriyle birlikte sûfî yaşama devam ettiğini ifade eder.

Resim 49: Gazâlî

Kaynak: Gazali'nin *The Confessions* adlı eserinin kapak resmi (1909)

Özer bu konuda ayrıca şunları dile getirir:

“Gazâlî, nesiller boyunca sadece Müslümanların değil her çağda hakikati araştıranların otorite kabul ettikleri önemli bir şahsiyet olmuştur. O, Doğu’da olduğu kadar Batı’da da çok iyi tanınan ve İslâm düşünürleri içerisinde en özgün ve orijinal simalarından birisidir. Montgomery Watt başta olmak üzere birçok Batılı düşünür, Gazali için, “Modern Batı düşüncesine en yakın, bizim en iyi anlayabildiğimiz düşünürdür” demektedir. Gazâlî ismiyle sadece İslâm dünyasında değil, Alghazel ismiyle Yahudi ve Hristiyan dünyasına olan etkileriyle de kendisinden çokça söz edilen bir bilgidir.” (Özer, 2016: 151-152).

Çağrı (1996: 530-534), Gazâlî’nin, ömrünün son demlerini ders okutmak, gönül ehlinin sohbetlerine katılmak ve eser yazmakla geçirdiğini, ayrıca o zamana kadar yeterince birikim sahibi olmadığını belirttiği hadis ilmiyle de meşgul olduğunu ve 18 Aralık 1111 tarihinde vefat ettiğini ve Tûs’ta ünlü şair Firdevsî’nin mezarının yakınına defnedildiğini belirterek günümüzde, burada yapılan yapının halk arasında Hârûniyye adıyla anıldığını ve bunun bahçesinde yer alan bir kabrin Gazâlî’nin mezarı olarak gösterildiğini, ancak bütün çini ve alçı tezyinatının harap olmakla birlikte tuğladan âbidevî bir eser halinde ayakta duran yapının Yâkut el-Hamevî ve İbn Battûta gibi müelliflerce ziyaret edilen Gazâlî’nin türbesi olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ve yapının Sultan Sencer’in

Merv'deki türbesiyle aynı planda olması ve Selçuklu mimarî özelliklerini taşıması nedeniyle de bunu desteklediğini ifade eder.

Resim 50: Gazâlî'nin Türbesi (Tûs /İran)

Kaynak: tarihiyapi.net Erişim Tarihi: 05/06/2022

Gazâlî'nin en önemli eserinin, herkesin kabul ettiği gibi *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* olup bu eserde fıkıh ve tasavvuf konularını ele aldığını, dört kısımdan oluşan eserin İslâm dünyasında en çok okunan kitaplardan biri olduğunu, Gazâlî'nin Arapça yazdığı bu eseri daha sonra Farsça *Kimyâ-yı Saâdet* adı altında kısaltılmış halini hazırlayarak, bu dilin konuşulduğu yerlerde yaygın bir şekilde okunmasını sağladığını belirten Özer (2016: 165), Gazâlî'nin bir diğer önemli eserinin de *Nasihatü'l-Mülûk* olduğuna işaret eder. Gazâlî'nin bilim ve düşünce tarihinde en verimli müellifler arasında yer aldığını ve üç yüz veya dört yüz civarında eser bıraktığını dile getiren Yazıcı (2014: 22), mevcut eserleri içinde, kendi ağzından hayat hikâyesi ve felsefe bilimlerine bakışını anlattığı *el-Munkiz'u Mine'd-Dalal*; İslâm hukukuna ait *el-Mustasfa*, *el-Menhul*, *el-Bâsit*, *el-Vâsit* ve *el-Veciz*; mantığa ait *Mikekkü'n-Nazar*, *Miyarü'l İlim*; kelâma ait *el-İktisad*, *İlcamü'l Avam*, *Faysalü't Tefrika*, *Fedâihü'l Batıniyye*, felsefeye ait *Makasidü'l Felâsife* ve *Tehâfütü'l Felâsife* ve ahlâk ilmine ait *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* ve *Kimyâ-yı Saâdet* eserlerinin önemli olanlara örnek verilebileceğini ifade eder. Bu eserlerinin yanı sıra önemli sayılabilecek

diğer bazı eserleri de şunlardır: Bâtınîlere reddiye ve tenkit olarak olarak yazdığı *el-Kistasü'l Müstakim* ve *Fedâih-ul Bâtınîyye*, din ve ahlâk bilgilerini öğreten *Bidayetü'l Hidaye*; ayrıca *Mişkâtü'l Envar*, *Tefsîr-u Yakuti't Te'vil*, *Cevahirü'l Kur'an*, *Makâsidü'l-Esna fî Şerhi'l-Esmâü'l Hüsnâ*, *Makâsid Maznun'ü Bih la Gayri Ehlih*, *İslâm ve'z-zendeka*, *İlcâmü'l avam an İlmi Kelâm*, *er-Reddû'l-cemil Alâ Sarih*, *Kitâb'ül-Erbain*, *Minhâc'ül-âbidîn*, *Eyyühe'l-Veled*, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, *ed-Dürç*, *Mafsalü'l Hilaf* ve *Hüccetü'l Hak* (Özer, 2016: 166).

5.1.2.2. *Makâsidü'l-felâsife* ; eserin Latince çevirmeni Dominicus Gundisalvi ve çalışmaları

Makâsidü'l-felâsife, filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymak üzere çeşitli eserler yazmayı planlayan Gazâlî'nin, önce onların maksatlarının belirtilmesinin faydalı olacağını düşünüp İbn Sînâ felsefesinin klasik mantık, tabîyyât ve ilâhiyyât usulüne uyarak ve daha çok onun eserlerinden özetler yaparak 1094 yılında kaleme aldığı felsefeye dair ilk eseri olup, yazıldığı günden beri büyük ilgiye mazhar olmuştur ve Türk ve dünya kütüphanelerinde on civarında yazma nüshası mevcut olup erken dönemde Latince ve İbrânîceye tercümeleri yapılmıştır (Karagözoğlu, 2020: 17).

5.1.2.2.1. *Makâsidü'l-felâsife* hakkında bilgi

Makâsidü'l-felâsife, Gazâlî'yi Batı dünyasına tanıtan ilk eser olup XII. yüzyılda Dominicus Gundissalvi tarafından Latinceye çevrilmiş ve 1506 yılında Venedik'te *Logica et Philosophia* adıyla basılmıştır. Çeşitli Batı kütüphanelerinde Latince çevirilere ait yazma nüshaların mantık, fizik ve metafizik bölümlerinin birçok müstakil nüshası bulunmaktadır. *Makâsidü'l-felâsife* kitabının başında kendisinin de ifade ettiği gibi felsefecilerin görüşlerini olduğu gibi nakletmek için bu kitabı yazmış olan Gazâlî, felsefenin görüş/inanç ve doktrinlerini İslâm akaidi ile karşılamış, tabir caizse mihenk taşına vurmuş, İslâm inancına uyan ve uymayan görüşleri tespit etmiş, *Makâsidü'l-felâsife*'den sonra yazmış olduğu *Tehâfütü'l-Felâsife*'de filozofların İslâm'a uymayan görüşlerinin yirmi tane olduğunu, bunlardan on yedisinde hatalı da olsa tekfir etmeyip bidat görüşler olduğunu belirtmiştir (Karagözoğlu, 2020: 18).

Eser üç kitaptan oluşmaktadır: **Birinci kitap** mantık ilmi, **ikinci kitap** ilâhiyat ve **üçüncü kitap** tabiat ilimleri üzerinedir. Mantık ilmi üzerine yazılmış olan **birinci kitap**; mantık

ilmine giriş, mantık ilminin faydaları ve mantık ilminin kısımlarından meydana gelmektedir. **Birinci kitabı oluşturan mantık ilminin kısımları şu şekildedir:**

Birinci Kısım: Lâfızların delâleti

İkinci Kısım: Küllî manalar, Nispetlerin farklılığı ve Kısımları

Üçüncü Kısım: Müfred Manaların Birleşimi ve Kaziyelerin Kısımları

Dördüncü Kısım: Kıyasın Meydana Geldiği Kaziyelerin Birleşimi (Bu bölüm Kıyasın Sureti ve Kıyasın Maddesi olarak iki maddeden oluşmaktadır)

Beşinci Kısım: Burhan ve Kıyasın Ekleri

İkinci Kitap İlâhiyat üzerine olup şu bölümlerden oluşmaktadır:

Birinci Mukaddime: İlimlerin Kısımları (Taksîmu'l-Ulûm)

İkinci Mukaddime: Tabiat, Matematik ve İlâhiyat İlimlerinin Mevzuları

Makâleler:

Birinci Makale, Varlığın Kısımları, Hükümleri ve Hususi Arazları Hakkında olup, Hususi Arazları Hakkında olan bölüm de; Cevher ve Araz Olarak Varlık; Küllî ve Cüz'î Olarak Varlık; Varlığın Bir ve Çok Olması; Önce ve Sonra Olmak Yönüyle Varlık; Sebep ve Müsebbep Yönüyle Varlık; Mütenâhi ve Gayrimütenâhi Yönüyle Varlık; Bilfiil ve Bilkuvve Olmak Yönüyle Varlık; ve Vacip ve Mümkün Varlık, bölümlerinden oluşmaktadır.

İkinci Makale, Vâcibü'l-Vücûd, Zat ve Sıfatları;

Üçüncü Makale, İlk Varlığın Sıfatları ve Bu Meseledeki İddialar;

Dördüncü Makale, Varlıkların Kısımları;

Beşinci Makale, Eşyanın Mebde-i Evvel'den Var Olması üzerinedir.

Tabiat İlimleri üzerine olan Üçüncü Kitap, beş makaleden oluşmaktadır:

Birinci Makale, Bütün Cisimlerde Bulunan Umumî Hususlar;

İkinci Makale, Basit Cisimler ve Hususî Mekânlar Hakkında;

Üçüncü Makale, Karışımlar ve Birleşimler ile Mizâc ve Mürekkebât;

Dördüncü Makale, Bitki, Hayvan ve İnsânî Nefis; Bitki Nefsi; Hayvanî Nefis; Zâhirî İdraklerin Hakikati; Bâtînî Hisler; ve İnsânî Nefis hakkındadır.

Beşinci Makale, Faal Akıldan Nefislere Akıtılanlar üzerine yazılmıştır.

Gazâlî'nin felsefeye dair ilk eseri olan *Makâsidü'l-felâsife*'yi, İbn Sînâ felsefesinin klasik mantık, tabîyyat ve ilâhiyyât usulüne uyararak ve daha çok onun eserlerinden özetler yaparak 487 (1094) yılında bu kitabı kaleme aldığını belirten Karagözoğlu (2020: 18), Gazâlî'nin, felsefecilerin görüşlerini olduğu gibi nakletmek için bu kitabı yazdığını ifade eder.

Makâsidü'l-felâsife her ne kadar ayrı bir kitap olsa da Gazâlî tarafından ardından yazılan *Tehâfütü'l Felâsife* adlı eserin girişi mahiyetinde olması nedeniyle bu iki kitabın birlikte ele alınması gerekmektedir. Gazâlî, kitabı yazmaktaki maksadını *Tehâfütü'l Felâsife* adlı eserinin başında şöyle ifade etmektedir: “Maksadım, önceki filozofların metafiziğe ilişkin inançlarının tutarsız ve görüşlerinin çelişik olduğunu açıklayarak reddetmektedir. Hakikatte akli başındakiler için alay konusu olan öğretilerinin iç yüzünü ve tehlikelerini göz önüne sermek ve bunun sıradan halk yığınları arasından çeşitli inanç ve görüşleriyle temayüz eden zeki kimselere ibret olmasını sağlamaktır.” Gazâlî *Makâsidü'l-felâsife* adlı eserinde filozofların maksatlarını anlatmış ve devamında filozofların tutarasızlığını ortaya koymak amacıyla *Tehâfütü'l Felâsife* adlı eserini kaleme almıştır.

Resim 51: Gazâlî'nin *Makâsidü'l-Felâsife* Adlı Eserinin İlk İki Sayfası
(Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, Nr. 1737)

Kaynak: İslam Ansiklopedisi Gazzâlî maddesi Erişim Tarihi: 15/10/2021

Çağrıcı (1996: 530-534) Gazâlî'nin, Cüveynî'nin öğrencisi olduğu dönemlerde, bazı felsefî konularla kısmen meşgul olmakla birlikte asıl felsefe incelemelerine 1091 yılında gittiği Bağdat'taki ilk hocalığı sırasında başladığını, *el-Münkız*'da belirttiğine göre yaklaşık iki yıl süreyle felsefeyi sistemli bir şekilde inceleme imkânı bulunduğunu ve muhtemelen İslâm felsefesiyle geleneksel İslâm inançlarının bağdaşan ve çelişen yönlerinin neler olduğunu tespit etmek için de bir yılını harcadığını belirterek ardından bu felsefenin doğru ve objektif bir tanıtımı mahiyetindeki *Makâsidü'l-felâsife*'yi yazdığını ve bu eserin son derece ustaca yazılmış olmasından dolayı, XII. yüzyılda yapılmış olan Latince çevirisinde eserin tanıtım sayfalarının bulunmaması nedeniyle skolastik âlimlerin uzun süre bu eserin bir İbn Sînâ öğrencisinin kaleminden çıktığını zannettiğini ifade eder.

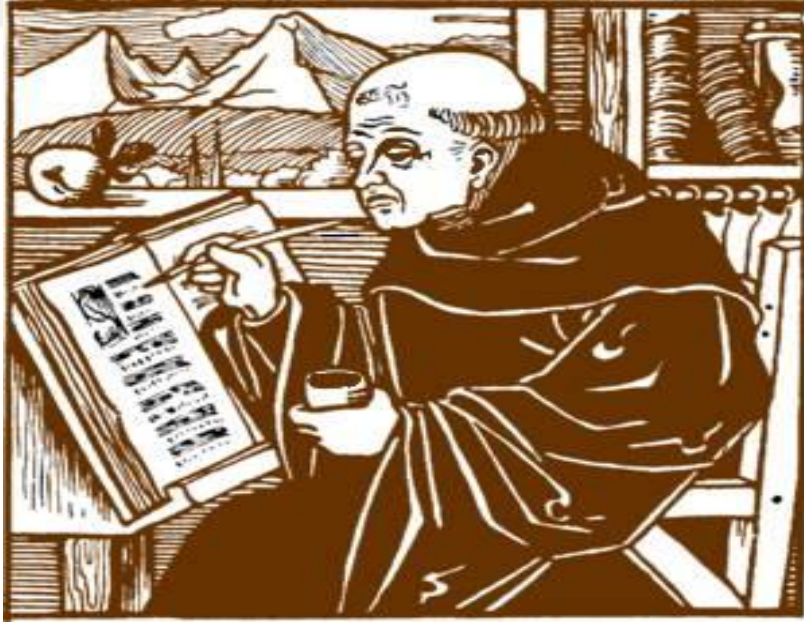
5.1.2.2.2. *Makâsidü'l-felâsife* adlı eserin Latince çevirmeni **Dominicus**

Gundissalvi ve çalışmaları

Kaynaklarda Dominico archidianoco, Dominicus Gundisalvi, archidiaconus Toleti, Dominicus Gundissalini, Do. Gundisalvo, archidiacono toletano, Gundisalvi, Johanes Gundisalvi, Gundissalinus gibi farklı isimlerle anılan **Dominicus Gundisalvo** ile ilgili

olarak bazı tarihçiler farklı kişilerle karşılaştıklarını ifade ederler ki bunlardan Nicolás Antonio 1788 yılında üç ayrı kişilik olduğunu ifade eder: Gundisalvus (çeşitli felsefî eserleri Arapçadan Latinceye aktaran çevirmen); Segovie başdiyakozu Dominique (Toledo’da Gazali’nin felsefesini Latinceye çeviren kişi); ve Jean Gundisalvi (Salomon adında biriyle İbn Sina’nın *Fizik*’ini çeviren kişi) (Foz, 1957: 47). Bu çalışmada Dominicus Gundisalvi ismi kullanılacaktır.

Gundisalvi özellikle Araplar tarafından derlenen veya yazılan felsefî eserlerle ilgilenmiş olup (Foz, 1957: 48), çevirdiği eserler on bir felsefî başlık içermektedir ki bunların dört tanesi Fârâbî iki tanesi de İbn Sina’ya aittir (Gil, 1974: 39-44). Foz (1957: 48)’un belirttiğine göre, Gundisalvi bu alanda ayrıca çeşitli eserler de yazmıştır ve bunların en bilinenleri *De scientiis* (Bilimler Üzerine) ve *De divisione philosophie* (Felsefenin Bölümleri) adlı eserlerdir. Haskins (1924: 13), Gundisalvi’nin Arap ve Yahudi felsefesine ait birçok çeviri ve uyarlamaların yazarı olduğunu vurgulayarak İbn Sina’nın *Metaphysics* ve başka eserlerini, İbn Gabirol (Avicebron)’un *Fons vitae* eserini, Fârâbî’nin bilimlerin sınıflandırmasını, Gazali (al-Gazzali)’nin felsefesini çevirdiğini belirtir.

Resim 52: Domingo Gundisalvo

Kaynak: filosofia.nueva-acropolis.es Erişim Tarihi: 15/05/2021

En azından başlangıçta Arapçayı bilmemesi John (İbn Davud – Avendauth’un oğlu) ile yakın ilişki kurmasını sağlamış, yapılan çalışmalarda John İspanyolcasını söylemiş ve

ardından Gundisalvi bunu Latinceye aktarmıştır (Haskins, 1924: 13). González (1997: 62-64), Gundisalvi'nin Arapça bilen seçkin kişilerle çalıştığını, çeşitli felsefi eserleri Arapçadan Latinceye yardım almadan çevirdiğini belirtir ve çeviri faaliyetlerinde felsefenin Gundisalvi için başlıca uğraş alanı olduğunu vurgulayarak Gundisalvi tarafından yapılan çevirileri ve yazdığı eserleri şu şekilde listeler:

1. *Summa Avicenne de convenientia et differentia scientiarum*. Burada İbn Sina'nın *Logica* eserinin Beşinci Kısım II. Bölüm VII. Başlık söz konusudur (Aristo'nun *Analytica Posteriora* için yazdığı şerh). Bu başlık Gundisalvi'nin *de divisione philosophiae* eserinde yer alır ve Gundisalvi tarafından çevrilmiş olması mantıklı görünmektedir.
2. İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserinin *Libri naturales* (Tabiatlar Kitabı) in Üçüncü Kitabı (Libro III): Belki yalnız belki de İbn Davud (Avendauth)'un işbirliği ile.
3. İbn Sina'nın *De anima* (Ruh Üzerine) adlı eseri: İbn Davud (Avendauth) işbirliği ile.
4. *Liber Avicenne de philosophia prima sive de scientia divina* (İbn Sina'nın "Metaphysica"sı)
5. *De coelo et mundo* (Cennet ve Dünyaya Dair): Yalnız veya İbn Davud (Avendauth) ile çevirmiş olabilir.
6. Fârâbî'nin *Catalogues scientiarum o De scientiis* (*Kitab İhsa al-Ulum* – İlimlerin Sayımı- adlı eseri. Ayrıca Cremona'lı Gerardo da bu önemli eseri Toledo'da çevirmiştir ve Gundisalvi için *De divisione philosophiae* eserini yazarken temel oluşturmuştur.
7. Fârâbî'nin *De ortu scientiarum* (Kitâbu'l, Merâtibu'l-u'lum) adlı eseri.
8. Fârâbî'nin *De intellectu* (*Risalah fi al-Aql*) adlı eseri.
9. Fârâbî'nin *Fontes quaestionum* (Soruların Kaynağı) adlı eseri.
10. *Liber introductorius in artem logicae demonstrationis* (Mantık Sanatının Açıklamaları İçin Tanıtıcı Kitap).

11. *Liber exercitationis ad viam felicitatis* (Mutluluk Yolu İle Egzersiz Kitabı) adlı eser (muhtemelen yalnız çevirmiş).
12. El-Kindî'nin *De intellectu* (*Risalah fi al-Aql*) adlı eseri. Bu eser Cremona'lı Gerardo tarafından da “*De ratione*” (Akıl Yürütme Üzerine) başlığıyla çevrilmiştir.
13. Gazali'nin *Summa theorie philosophie* (*Maqasid al-Falasifah*) – Filozofların Maksatları) adlı eseri (Üstad Iohannes ile birlikte).
14. Salomo ibn Gabirol (Avicbron)'un *Fons vitae* (*Yanbu al-Hayah* – Hayat Pınarı) adlı eseri (Üstad Iohannes ile birlikte).

Polloni (2017: 11), Dominicus Gundisalvi'nin İbn Sina ve İbn Cebriol (İbn Gabirol) gibi önemli kişilerin çok önemli temel eserlerini Arapçadan Latinceye çevirdiğini ve Latin geleneğiyle ‘Araplardan’ yeni doktrinler kurmak arzusunda olan ilginç bir filozof olduğunu, aynı zamanda Hristiyan, Müslüman ve Yahudi felsefî gelenekleri arasında meydana gelen uyum problemlerini ele alan ilk Latin yazar olduğunu ifade eder. Polloni (2017: 35) Gundisalvi'nin hayatındaki önemli dönüm noktaları hakkında verdiği bilgilerde, 1115-1125 tarihleri arasında İber yarımadasında doğduğunu, 1135-1148 arasında Chartres’da eğitim gördüğünü, 1148-1161 arasında Segovia’da Cuéllar başdiyakozu olduğunu belirtir ve çalışma hayatı ile ilgili olarak 1161-1162 tarihleri arasında Toledo’ya gittiğini ve İbn Sina çevirisi taslağı üzerinde çalışmaya başladığını ifade eder.

On ikinci yüzyılın ikinci yarısında Toledo’da Arapçadan Latinceye çeviri yapan iki çevirmenle karşılaşılır: Cremona’lı Gerardo ve Domingo Gundisalvi. Polloni, Cremona’lı Gerardo ve Domingo Gundisalvi ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Bunlardan ilki Gundisalvo’dan birkaç yıl önce Toledo’ya gider, daha sonra 1157 yılında orada onunla karşılaşırız ve Batlamyus (Ptolomeo)’un *Almagest* adlı eserini çevirmek amacıyla Kastilya şehrine gider. Gerardo çok büyük miktarda eseri Latinceye çevirir ki Gundisalvo tarafından yapılan çevirilerin neredeyse üç katıdır ve 1187 yılında ölümüne kadar Toledo’da yaşar. Ne Gerardo ne de Gundisalvo tek başına çalışmamış, aksine ekip olarak çalışmışlardır. Arapçadan Latinceye çeviri doğrudan doğruyan yapılmıyor, Mozarabların konuştuğu halk dili vasıtasıyla yapılıyordu: ilk çevirmen Arapça metni halk diline çeviriyor ve ikincisi

de yerel dilden Latinceye çeviriyordu. Böylece iki taraflı faaliyet, ikinci çevirmenin Latinceye hakim olması ve ilkinin de Arapça bilgisi ile bağlantılıydı. Toledo metninde ve özellikle de Gundisalvo'nun metinlerinde kesin bir şekilde birebir çeviriyi yansıtır.” (Polloni, 2017: 36).

Polloni (2017: 38), González tarafından yapılan ve listesini yukarıda verdiğimiz Gundisalvi çevirileri konusunda, içinde başka çevirilerin de olduğu bir liste sunmaktadır. Karşılaştırma yapılabilmesi ve konunun eksik kalmaması açısından Polloni'nin oluşturduğu listenin de verilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz. Polloni'nin araştırmaları sonucunda tespit edilmiş olup Gundisalvi tarafından yapılan çeviriler şunlardır:

Alejandro de Afrodisia, *De intellectu et intellecto* (Akıl ve Anlama Üzerine)

Farabi, *De intellectu et intellecto*

Farabi, *Expositio libri quinti Elementorum* (Elementler Beşinci Kitabı)

Farabi, *De ortu scientarum* (Kitâbu'l, Merâtibu'l-u'lum)

Gazali, *Summa theoricæ philosophiæ (Metaphysica y Logica)* (Filozofların Maksatları)

Kindî, *De intellectu* (Akıl Üzerine)

İbn Gabirol (İbn Cebriol), *Fons vitae*

İbn Sina, *De anima* (Ruh Üzerine)

İbn Sina, *De convenientia et differentia subiectorum* (Kitâb al-Burhân)

İbn Sina, *Metaphysica* (Metafizik)

İbn Sina, *Isagoge I – II* (İsagoci I – II)

İbn Sina, *Physica I – III* (Fizik I – III)

İbn Sina, *De diluviis* (Tufanlar Üzerine)

İbn Sina, *De viribus cordis* (Kalp İçin Tavsiyeler)

İbn Sina, *Liber celi et mundi* (Cennet ve Dünya Üzerine)

İhvan es-Safa, *In artem logicae demonstrationis* (Mantık Sanatı Üzerine)

Isaac Israeli, *De definitionibus* (Tanımlar Üzerine)

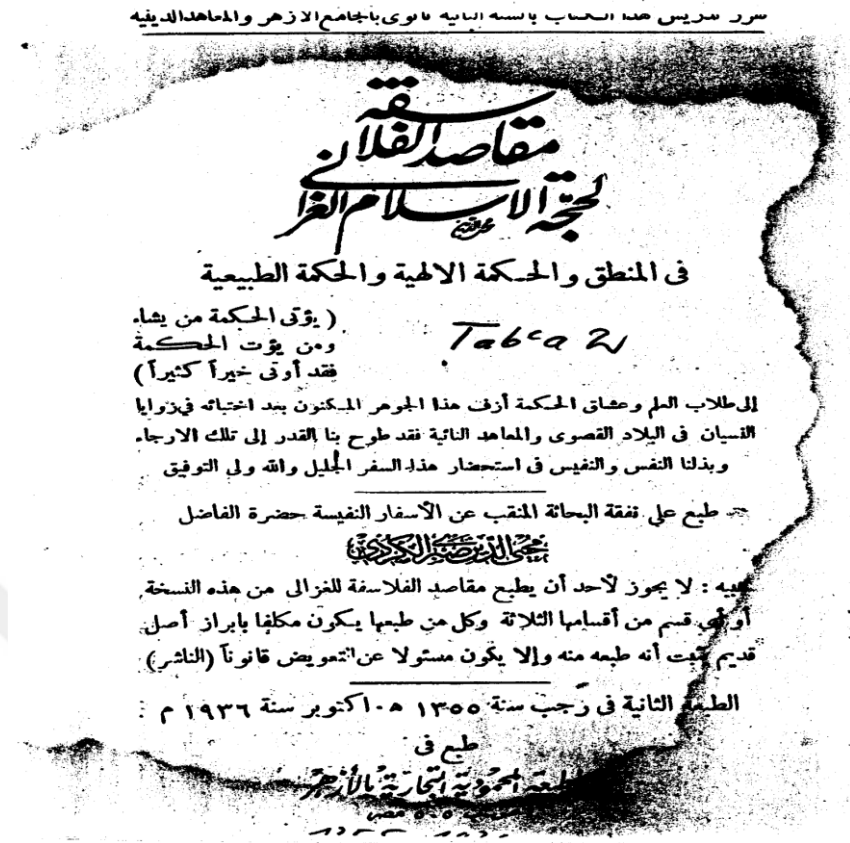
Görüldüğü üzere Polloni'nin oluşturduğu liste, González ve diğer araştırmacıların hazırladıkları listelere göre daha kapsamlıdır. Bu çevirilerle ilgili olarak, Gundisalvi'nin, İbn Sina'nın *De anima* ve *De medicina cordialis* eserlerinin çevirisinde İbn Davud (Avendauth)'un ortak çalıştığını, diğer yandan İbn Cebriol (Ibn Gabirol)'un *Fons vitae* ve Gazali'nin *Summa theoricæ* çevirilerinde de İspanyol Johannes (Johannes Hispanus) ile işbirliği yaptığını belirten Polloni (2017: 38-39), Toledo'da bulunduğu süreçte ilerleyen bir dönemde kendi kendine İspanyolca öğrenmişse, Gundisalvi'nin, İbn Sina'nın *Liber de philosophia* ve *De convenientia*, Fârâbî'nin *De scientiis* ve İbn Sina'ya ait olduğu düşünülen *Liber celi et mundi* adlı eserleri yalnız çevirmiş olacağını vurgulayarak İbn Davud (Avendauth)'un, *Liber de philosophia prima* gibi İbn Sina eserlerinin çevirisine katılmamış olacağını düşünmenin zor olduğunu ifade eder. Jourdain (1819: 112) de bu konuda, iki ayrı Gundisalvi tarafından iki ayrı çeviri eser listesi verilse de adı geçen bu iki kişinin aynı Gundisalvi olduğunu ifade etmektedir.

5.1.2.3. *Makâsidü'l-felâsife* adlı eserin çevirisinin yanmetinler ve işlevleri açısından incelenmesi

Bu bölümde Gazâlî'nin *Makâsidü'l-felâsife* adlı eseri ve bu eserin Dominicus Gundissalvi tarafından yapılan Latince çevirisi, Gérard Genette'in *Paratexts – Thresholds of Interpretation* (1997) adlı eserinde ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde kitap dış kapakları ve iç kapakları, kitap bölüm başlıkları, önsöz/sonsöz ve çevirmen dipnotları bağlamında ele alınacaktır.

5.1.2.3.1. Kitap Dış Kapakları ve İç Kapakları

Matbaa bulunmadan önce kaleme alınan elyazması eserlerde veya matbaanın yeni bulunduğu ilk dönemlerde basılan kitaplarda, günümüzde olduğu gibi çok fazla fotoğraf, şekil, çizim veya farklı yazı karakterlerine rastlanmamaktadır. Dış kapaklarda veya iç kapaklarda genellikle yazarın adı ve kitapla ilgili temel bilgiler yer almaktadır. *Makâsidü'l-felâsife* adlı eserin ulaşabildiğimiz orijinal metninde dış kapak olmadığı ve kitapla ilgili önemli bilgilerin ön iç kapakta yer aldığı tespit edilmiştir.

Resim 53: *Makâsidü'l-Felâsife* Adlı Eserin Ön İç Kapağı

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

Makâsidü'l-felâsife'nin orijinal metnin yukarıda görülen ön iç kapağında, kitap adının hemen altında "Mantıktaki ehliyet ve doğal hikmetler" ifadesi ve bunun altında da kitabın içeriği hakkında bilgi verilmektedir.

Dominicus Gundissalvi tarafından yapılan ve *Logica et Philosophia* adı altında 1506 yılında Venedik'te, daha sonra 1969 yılında Frankfurt'ta basılan Latince çevirisinin dış kapağında yazarın adı, kitabın adı, basım yeri ve yılı ile daha sonraki baskısının yılı, yeri ve kim tarafından basıldığı yer almaktadır.

Ghazzâli
(Algazel)

LOGICA ET PHILOSOPHIA

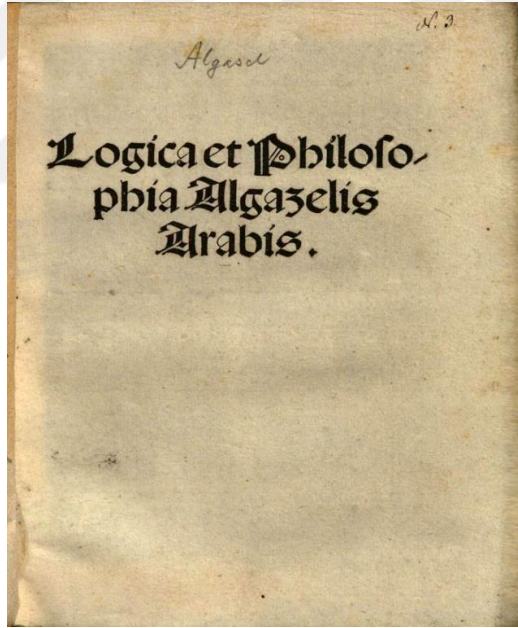
Venedig 1506

MINERVA G.M.B.H.

Unveränderter Nachdruck - Frankfurt 1969

Resim 54: *Makâsidü'l-Felâsife* Adlı Eserin 1506 Yılında Venedik'te, Daha Sonra 1969 Yılında Frankfurt'ta Yapılan Baskısının Ön Kapağı

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

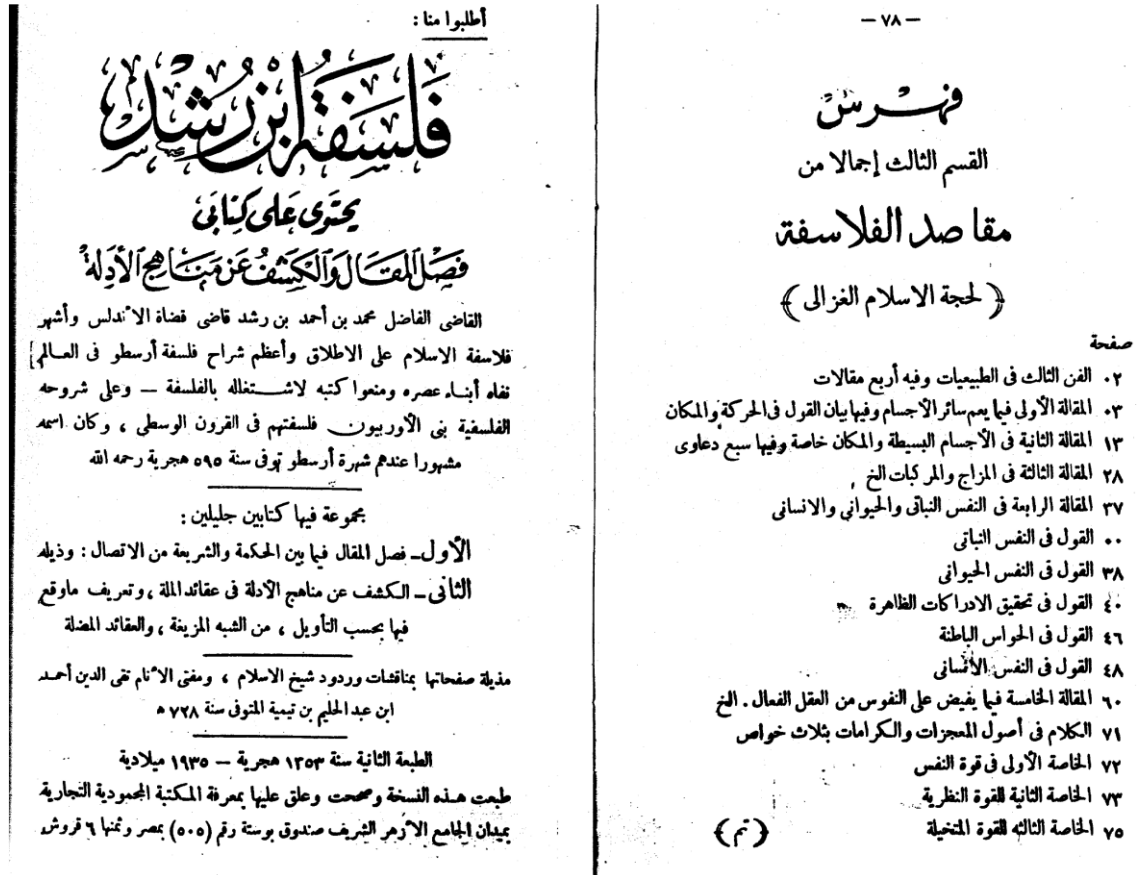

Resim 55: *Makâsidü'l-Felâsife* Adlı Eserin Latince Orijinalinin Ön Kapağı

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

Dominicus Gundissalvi tarafından yapılan ve 1969 yılında Frankfurt'ta basılan çeviri metnin ön iç kapağında, eserin tekrar Almanya'da basılması nedeniyle, Charles H. Lohr tarafından yazılan, Gazâlî, felsefesi ve *Makâsidü'l-felâsife* ile birlikte *Tehâfütü'l Felâsife* hakkında bilgilerin de bulunduğu bir giriş bölümü yer almaktadır.

Orijinal metnin arka iç kapağında bir fihrist, yazarın künyesi ve kitabın birinci ve ikinci bölümleri hakkında genel bilgiler yer almaktadır.

Resim 56: Makâsidü'l-Felâsife'nin Arka İç Kapağı

Kaynak: Qatar National Library

Çeviri metnin arka iç kapağında Tanrıya ve İsa'ya övgü ve selam ifadesinin ardından tekrar yüce Tanrıya övgü ifadesi yer almakta, Gazâlî'nin 1506 yılında Venedik'te basılan *Logica et Philoposhia* adlı eserinin halkın yararına olmak üzere tekrar basıldığı ifade edilmekte ve "Her Hakkı Saklıdır" anlamında "Cum Privilegio" ifadesi yer almaktadır.

[illegible][illegible]

Zans fit nato dei celi terreꝝ rectori.

Laus tibi sit chryste qm̃ liber explicit iste.

AD Laudem dei aliternantis summi creatis omnium: et ad comane bonum seu utilitatem. Explicuit opus logice et p̄blosophie Al-gazielis arabie nuperrime impatiem ingenio et impensis P̄tri Lichtensteyni Colonien-sis Anno virginie partus. i 1566. Jābas fe-bazarijs sub hemispherio Cuncto.

Eum Privilegio

Registram.

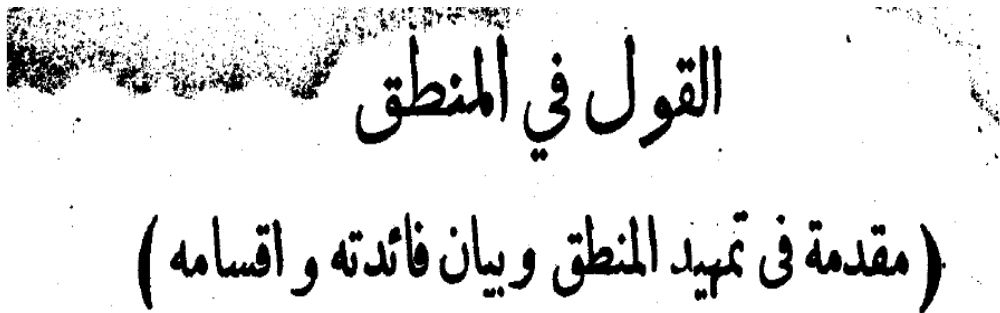
4	3	4	4	4	4	4	5
a	b	c	d	e	f	g	h

Resim 57: Makâsidü'l-Felâsife'nin Latince Çevirisinin Arka İç Kapağı

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

5.1.2.3.2. Kitap Bölüm Başlıkları

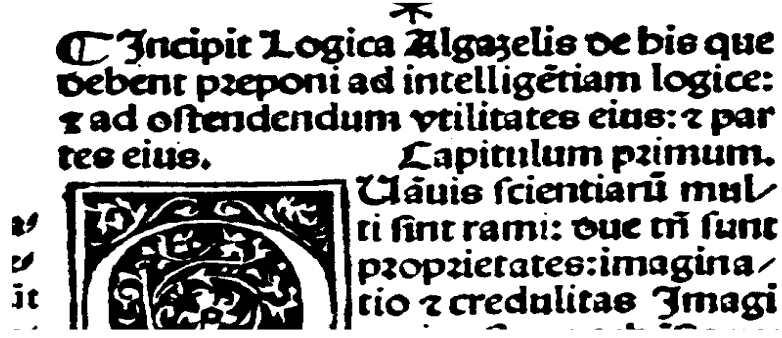
Makâsidü'l-felâsife'nin orijinal metninde kitabın içindekiler kısmı kitabın başında değil sonunda verilmiştir. Bölüm başlıkları metnin içinde verilmiş ve ardından açıklamalara geçilmiştir. Örneğin aşağıda birinci bölümü gösteren başlık yer almaktadır:

Resim 58: *Makâsidü'l-Felâsife*'nin Orijinal Metninde 'Mantık İlmi - Mantık İlmine Giriş' Bölümünü Gösteren Kısım

Kaynak: Qatar National Library

Eserin Dominicus Gundissalvi tarafından yapılan çevirisinde de aynı şekilde bölüm başlıkları metnin içinde verilmiştir. Aşağıda birinci bölüm ve içeriğini açıklayan kısım görülmektedir. (Capitulum primum: Birinci Başlık)

Resim 59: *Makâsidü'l-Felâsife*'nin Latince Çevirisinde 'Birinci Bölüm' Olduğunu Gösteren Resim

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

5.1.2.3.3. Önsöz / Sonsöz

Genette (1997b: 161), önsöz kavramını çok geniş bir anlamda kullanır ve “kendisinden önce gelen metnin konusu üzerine üretilmiş bir söylemden meydana gelen” her tür metnin önsöz olduğunu belirterek giriş, prolog, not, sunuş, inceleme, başlangıç, ek, sonsöz gibi birçok yanmetini önsöz kavramıyla karşılar ancak aralarında farklar olduğuna işaret eder. Gazâlî *Makâsidü'l-felâsife*'de “besmele” ile başladığı önsözünde Allah'a hamd ve senâ ifâdesinden sonra Hz. Muhammed ve ehli beytine salât ve selâm getirerek eseri yazma amacını, felsefecilerin ilimlerinin, matematik, ilâhiyat, mantık ve tabiat olduğunu belirtir ve her bir bilim dalında yapılan hataları ana hatlarıyla belirttikten sonra eserin devamı niteliğinde olan *Makâsidü'l-felâsife* eserine (Filozofların Tutarsızlığı) başlayacağını ifade eder.

- ٣ -

(أما الرياضيات) : ينبغي نظر في الحساب والهندسة ، وليس في مقتضيات الهندسة والحساب ما يخالف العقل ، ولا هي بما يمكن أن يقابل بانكار وجحد ، وإذا كان كذلك فلا غرض لنا في الاشتغال بإيراده .

(وأما الإلهيات) : فأكثر عقائدهم فيها على خلاف الحق والصواب نادر فيها .

(وأما المنطقيات) : فأكثرها على منحج الصواب والخطأ نادر فيها وإنما يخالفون أهل الحق فيها بالاصطلاحات والارادات دون المعاني والمقاصد إذ غرضها تهذيب طرق الاستدلالات وذلك عما يشترك فيه النظارة .

(وأما الطبيعيات) : فالحق فيها مشوب بالباطل . والصواب فيها مشوب بالخطأ فلا يمكن الحكم عليها بخالف ومغلوب ، وسيصح في كتاب الثبوت بطلان ما ينبغي أن يعتقد بطلانه ولنفهم الآن ما نحن نورده على سبيل الحكاية مهملات مرسلات من غير بحث عن الصحيح والفاقد حتى إذا فرغنا منه استأنفنا له جدا وتشميرا في كتاب مفرد نسميه : (تهافت الفلاسفة) إن شاء الله .

ولتقع البداية بفهم المنطق وإيراده .

Dece Sete uor in den Handchristen der Algeza et Philosophia Algeriensis d.R. u. s. t. Augusti d. A. b. r. i. e. t. v. Salman

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي عصمتنا من الضلال ، وعرفنا منزلة أقدام الجبال والصلاة والسلام على المخصوص من ذى الجلال بالقبول والاقبال محمد المصطفى خير خلقه وعلى آله خير آل .

(أما بعد) : فانك التمسث كلاما شافيا في الكشف عن تهافت الفلاسفة وتناقض آرائهم ومكامن تلبسهم وإغوائهم ، ولا مطمع في إسفافك إلا بعد تريفك مذهبهم ، وإعلامك متقدم ؛ فان الوقوف على فساد المذاهب قبل الإحاطة بتدراكها محال بل هو ردى في النهاية والضلال ، فرأيت أن أقدم على بيان تهافتهم كلاما وجيزاً مشتملا على حكاية مقاصدهم من علومهم المنطقية والطبيعية والالهية من غير تميز بين الحق منها والباطل بل لا أقصد إلا تفهيم غاية كلامهم من غير تطويل يذكر ما يحجرى بحرى الحشو والزوائد الخارجة عن المقاصد وأورده على سبيل الاختصاص والحكاية مقرونا بما اعتقدوه أدلة لهم ومقصود الكتاب حكاية :

(مقاصد الفلاسفة) : وهو اسمه وأعرفك أولا أن علومهم أربعة أقسام : الرياضيات ، والمنطقيات ، والطبيعيات ، والالهيات

Resim 60: Makâsidü'l-Felâsife'nin Önsözü

Kaynak: Qatar National Library

Dominicus Gundissalvi tarafından yapılan çeviride, orijinal metinde yer alan önsöz kısmı yer almamakta, birinci bölüme geçmeden önce çok kısa bir önsöz yer almakta ve bu eserin, 1506 yılı şubat ayında Venedik'te, büyük gayretler sonucu insanların yararına günyüzüne çıkarılıp hazırlandığı ifade edilmektedir.

**Petrus Liechtenstein Colonienfis
Germanus: ex oris Erweruelde oriūdis
Ad laudem ⁊ bonorem dei sūmi tonan-
tis: et ad cōmane bonum seu vrilitatem
sūmis cum vigilijs laboribusq; hoc pre-
clarū in lucem opus prodire fecit Anno
Uirginei partus. M.D.VI. Idibus Fe-
bruarijs sub bemispherio Veneto.**

Resim 61: Makâsidü'l-Felâsife'nin Latince Çevirisinin Önsöz Kısmı

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

Makâsidü'l-felâsife'nin son söz olduğu düşündüğümüz kısmında, yazarın künyesi, iki cilt olan birinci kısmında ve ikinci kısmında hangi konulardan bahsedildiği açıklanmıştır.

أطلبوا منا :	— ٧٨ —
فلسفة ابن رشد	فهرس
يحتوي على كتابي	القسم الثالث إجمالاً من
فصل المكتبة الكائن عن محتاج الأدلة	مقادير الفلسفة
التأني الفاضل محمد بن أحمد بن رشد قاضي خزانة الاندلس وأشهر	(لجنة الاسلام الغزالي)
فلسفة الاسلام على الاطلاق وأعظم شراح فلسفة أرسطو في العالم	صفحة
نقله أثناء عصره ومنوا كتبه لاشتهارهم بالفلسفة — وعلى شروحه	٠٢ الفن الثالث في الطبييات وفيه أربع مقالات
الفلسفة بين الأوربيون فلسفتهم في القرون الوسطى ، وكان اسمه	٠٣ المقالة الأولى فيها يفسر آثار الأجسام وفيها بيان القول في الحركة والمكان
مشهوراً عندهم شهرة أرسطو توفي سنة ٥٩٥ هجرية رحمه الله	١٣ المقالة الثانية في الأجسام البسيطة والمكان خاصة وفيها سبع دعو
بمجموعة فيها كتابين جليلين :	٢٨ المقالة الثالثة في المزاج والمركبات الخ
الأول - فصل المقال فيها بين الحكمة والشرعة من الاتصال : وذيله	٣٧ المقالة الرابعة في النفس الثباني والحيواني والانساني
الثاني - الكشف عن مناهج الأدلة في عقائد الملة ، وترتيب ما وقع	٤٠ القول في النفس الثباني
فيها بحسب التأويل ، من الشبه المزينة ، والعقائد المضلة	٣٨ القول في النفس الحيواني
مذيلة صفحاتها بتأنيقات وردود شيخ الاسلام ، ومغنى الأئمة في الدين أحمد	٤٠ القول في تحقيق الادراكات الظاهرة
ابن عبد الحليم بن تيمية المتوفى سنة ٧٢٨ هـ	٤٦ القول في الحواس الباطنة
الطبعة الثانية سنة ١٢٥٣ هجرية — ١٩٣٥ ميلادية	٤٨ القول في النفس الانساني
طبع هذه النسخة وصححت وعطى عليها بمعرفة المكتبة الجمهورية التجارية	٦٠ المقالة الخامسة فيها يفيض على النفوس من العقل الفعالي . الخ
بميدان الجامع الأزهر الشريف صندوق بوسنة رقم (٥٠٥) بمصر ونخبها ٦ قروش	٧١ الكلام في أصول المجزئات والكرامات ثلاث خواص
	٧٢ الخاصة الأولى في قوة النفس
	٧٣ الخاصة الثانية لقوة النظرية
	٧٥ الخاصة الثالثة لقوة التخيلية

Resim 62: *Makâsidü'l-Felâsife'nin* Orijinal Metninin Sonsöz Kısmı

Kaynak: Qatar National Library

Sonsöz olarak değerlendirdiğimiz bu sayfanın sağ kısmında fihrist bölümü yer almaktadır. Çeviri metnin son söz kısmında Çeviri metnin arka iç kapağında Tanrıya ve İsa'ya övgü ve selam ifadesinin ardından tekrar yüce Tanrıya övgü ifadesi yer almakta, Gazâlî'nin 1506 yılında Venedik'te basılan *Logica et Philoposhia* adlı eserinin halkın yararına olmak üzere tekrar basıldığı ifade edilmekte ve "Her Hakkı Saklıdır" anlamında "Cum Privilegio" ifadesi yer almaktadır.

Laus sit nato dei celi terreq3 rectori.

Laus tibi sit chryste qm liber explicit iste.

QAD Laudem dei alittonantis summi crea
toris omnium: 7 ad comune bonum seu vtili
tatem. Explicit opus logice 7 philosophie Al
gazelis arabis nuperrime impressum ingenio
7 impensis Petri Liechtensteyn Colonien
fis Anno virginei partus. 1 5 26. Idibus fe
buaris sub hemispherio Veneto.

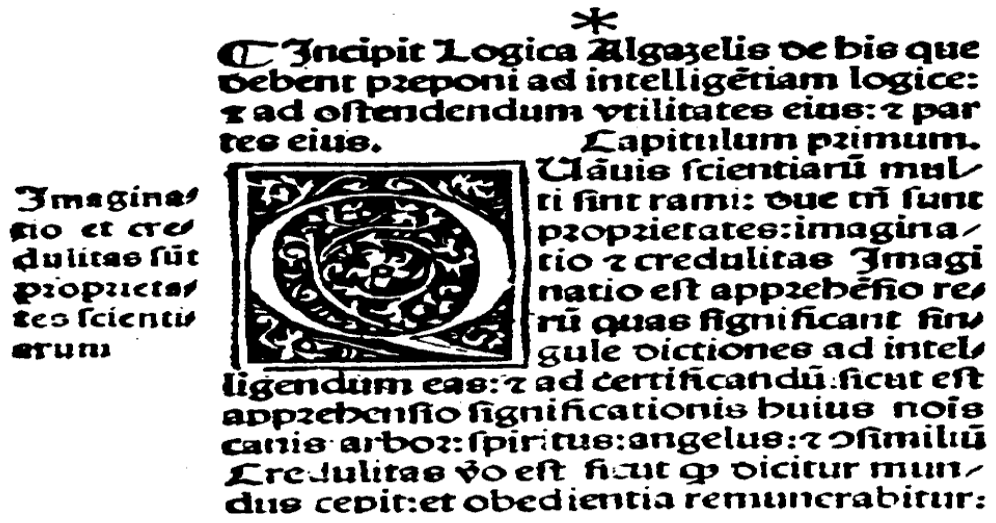
Cum Privilegio

Resim 63: *Makâsidü'l-Felâsife'nin* Latince Çevirisinin Sonsöz Kısmı

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

5.1.2.3.4. Çevirmen Dipnotları

Genette (1997b: 319), dipnot, yannot, satır arası notu ve sonnotu dipnot kapsamında değerlendirir. Metinlerde kullanılan notlar, az çok metnin belirli bir bölümüyle ilgili olup, söz konusu bölümle karşılıklı olarak veya bu bölümün yanında yer almakta, uzunluğu çeşitlilik göstermekle beraber bazen tek bir kelime olabilmektedir. *Makâsidü'l-felâsife*'nin orijinal metninde herhangi bir dipnot bulunmamasına rağmen, çeviri metinde çok sayıda yannotlara yer verildiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki örnek, birinci sayfada olup, metinde yer alan yan metin, karşısında yer alan metnin özeti niteliğindedir.

Resim 64: *Makâsidü'l-felâsife*'nin Birinci Sayfasında Yer Alan Yanmetin Örneği

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

Yan metinde, “Tasavvur ve tasdik, bilime mahsus niteliklerdir” ifadesi ile, karşısında yer aldığı metnin özetini vermektedir.

eorū poniť alterum eorū aliorū quorū sed
 neiciť qđ vt si dicas qđ nō est eq̃l s ergo
 sequitur qđ est maior: aut minor: si vero
 enunciatio fuerit pluriū priū vt nūerus
 hic vel est iiii. vel xx. vel talis vel talis:
 sed ad positionē vni⁹ eorū remouent cē
 teri. Ad remotionē vō vnius eorū. non
 cōcludit vnū aliorū determinate. Hec sūt
 principia syllogismorū. Sed ad cōplens
 dū hūc tractatū adiicimus ēť q̃tuor que
 sunt rōcinatio īdirecta: 7 īductio: 7 exem
 plū. Rōcinatio cōposita rōcinatiōis indi
 recte forma est probare p̃positiones des
 truyendo ōriū dicendo illū ad inconue
 niētiā scđ adiungere illi alias p̃positiones
 manifeste verā: 7 cōcludere ex eis mani

De ratio
 natione.

Resim 65: *Makâsidü'l-Felâsife'nin* Latince Çevirisinde Yanmetin Örneği İçeren Bir Sayfa

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

Yukarıda yer alan örnekte yer alan ve tek kelimededen oluşan yannot (“De rationatione”), karşısında yer aldığı metnin “kıyas” üzerine olduğunu ifade etmektedir. Yine aşağıdaki örnekte yer alan yannot (“De materia syllogismi”), paragrafın başında yer alan ifade olup, metnin, “kıyasın maddesi” üzerine olduğunu belirtmektedir.

De materia syllogismi.
De materia syllogismi. De materia syllogismi. Lapl's q̃ntū.
Materia syllogismi sunt propoſi
 tiōes que ſi fuerint credibiles 7
 vere erunt cōcluſiones credibiles 7 vere:
 ſi vero fuerint p̃poſitiōes credibiles 7
 falſe non cōcludent credibiles 7 vere:

Resim 66: *Makâsidü'l-Felâsife'nin* Latince Çevirisinde Yanmetin Örneği İçeren Bir Sayfa

Kaynak: Minerva G.M.B.H., Frankfurt

5.1.2.4. *Makâsidü'l-felâsife* adlı eserin çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı felsefesi üzerindeki etkileri

Bu bölümde Gazâlî tarafından yazılan ve Dominicus Gundissalvi tarafından çevrilip 1506 yılında Venedik'te basılan *Makâsidü'l-felâsife* adlı eser ve devamı niteliğindeki *Tehâfütü'l Felâsife*'nin, kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı felsefesi üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. Gazâlî'nin *Makâsidü'l-felâsife*'nin Batı üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi için *Tehâfütü'l Felâsife* ile birlikte ele alınması gerekir zira bu iki eser birbirinin devamı niteliğindedir. Bu nedenle bu noktada *Tehâfütü'l Felâsife* (Filozofların Tutarsızlıkları) hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

Kaya (2011: 313-314), Gazâlî'nin, filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymadan önce felsefe alanında kendini kanıtlamak için 487 (1094) yılında *Makâsidü'l-felâsife*'yi kaleme aldığını ardından 1095 yılında *Tehâfütü'l Felâsife* (Filozofların Tutarsızlıkları)'yi yazdığını belirterek eserin bir giriş, dört mukaddime ve yirmi konunun incelendiği “İlâhiyyât” ve “Tabîiyyât” başlıklı iki bölümle kısa bir hâtimeden oluştuğunu, konuların on altısının ilâhiyat ve metafizik, dördünün de tabîiyyâta dair olduğunu ifade eder. *Tehâfütü'l Felâsife*'nin Kayıhan Yayınlarından çıkan çevirisinin tanıtım bülteninde, Gazâlî'nin bu eser için, “Bu cahillerin nabzının ahmaklıkla attığını gördüğüm zaman eski filozofların görüşlerini reddetmek için *Tehâfütü'l Felâsife*'yi yazmayı bir vazife bildim. Bununla onların ilahiyata dair akidelerinin tutarsız ve sözlerinin çelişik olduğunu açıklayarak reddetmek, akıllı insanlar için alay konusu olan görüşlerin iç yüzünü ve felaketlerini ortaya koymaktır. Bunun avam arasından çeşitli akide ve görüşleriyle temayüz eden zeki kimselere ibret olmasını sağlamaktır”, dediği dile getirilmekte, on altısı metafizik, dördü tabiat ilimlerine dair olmak üzere eserde toplam 20 meselede filozofların çelişkilerinin incelendiği, bunlardan on meselede bid'at ve sapıklığa düştükleri, yedisinde ispatlamaktan aciz oldukları, üç tanesinde de küfre düştüklerinin söylendiği ifade edilir. Yine aynı tanıtım bülteninde, Gazâlî'nin felsefeyi tamamen reddetmediği ve filozofların İslâm inancı ile çelişmeyen, akla ve mantığa uygun olan görüşlerini alıp kabul ettiği ve burada, “İbn Sînâ ile Fârâbî'nin aktarmalarından edindiğimiz kanaate göre Aristo felsefesi üç kısma ayrılır: Bir kısmı küfrü gerektirir. Bir kısmı bidatçiliği gerektirir. Üçüncü bir kısmı da var ki hiçbir şekilde onu inkâr etmemek gerekir” dediği belirtilir.

Tehâfütü'l Felâsife'nin çeşitli dillere çevrildiğine işaret eden Kaya (2011: 313-314), II. Abdülhamid'in isteği üzerine Serküttâb Süleyman Hasbi tarafından Türkçe'ye çevrilmişse de yayımlanmadığını, Süleyman Dünyâ neşrini esas alan Bekir Karlığa'nın çevirisini (İstanbul 1981) Bekir Sadak'ın tercümesinin izlediğini (İstanbul 2002), son olarak Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu'nun, Süleyman Dünyâ ile Marmura neşirlerini karşılaştırmak suretiyle hazırladıkları metni Türkçe tercümesiyle birlikte yayımladıklarını (İstanbul 2005); C. Calonymos'un İbrânîceden Latinceye yaptığı çevirinin iki defa basıldığını (Venedik 1527, 1562); Augustinus Niphus'un da eseri Latinceye tercüme ettiğini (Padua 1497); Bar-Hiya Levi ben İsaac'ın İbrânîce'ye çevirdiğini ancak bu çevirinin basılmadığını ve Fransızca çevirisinin tamamlandığına dair bir bilgi bulunmadığını dile getirir.

Resim 67: *Tehâfütü'l Felâsife*'nin İlk ve Son Sayfaları

Kaynak: Râgıb Paşa Ktp., nr. 827

Minnema (2014: 9), *Makâsidü'l-felâsife*'nin *Tehâfütü'l Felâsife* ile birlikte okunduğunda daha faydalı olacağını Gazâlî tarafından vurgulandığını ve giriş bölümünün birçok modern biliminsanını, *Makâsidü'l-felâsife*'nin *Tehâfütü'l Felâsife* için hazırlık mahiyetinde bir çalışma olduğu hükmüne ulaştırdığını belirtir.

Endülüs devrinin, tarihte nadir görülen hoşgörü ve medeniyet devirlerinden biri olduğunu ve bilim ve felsefenin bu memlekette çok hızlı gelişmesinin ve Doğuda başlayan İslâm

bilim ve felsefesinin Batıya geçmesinin bundan ileri geldiğini belirten Ülken (1967: 323), bir zamanlar Anadolu Selçukluları devrinin büyük bilim ve felsefe şöhretlerini toplayan ve koruyan bir devir olması gibi Endülüs'ün de daha uzun bir süre (10-13. yüzyıllar) bilim çalışmaları ve fikir tartışmaları için en elverişli ortam olduğunu ifade eder. Kültürlerarası ilişkilerin temeli olan kültürlerarası iletişimin sağlanmasında ortamın son derece uygun olduğu Endülüs'te İslâm bilim ve felsefesindeki gelişmeler Batıya geçmiş ve birçok Batılı düşünür ve bilim insanını etkilemiştir.

Ülken (1967: 135), Gundissalvi'nin yaptığı Latince çevirilerle İslâm felsefesinin ilk defa Hristiyan felsefesi ile tanıştığını ve Gazâlî, İbn Rüşd, Fârâbî gibi düşünürlerden yapılan çevirilerin Batı felsefesi üzerinde etkisinin büyük olduğunu vurgulayarak, Miguel Asin Palacios'un işaret ettiği gibi Ramon Marti'nin, metinden bir şey değiştirmeden ve yazarın adını anmadan *Pugio Fidei*'sinde Gazâlî'den birçok parçalar aldığını, Pascal'ın da bu rahibin adını söylemeden *Pensées* eserinde ondan faydalandığını ve Gazâlî ile Pascal arasındaki fikir akrabalığının buradan geldiğini, Saint Thomas'ın da Gazâlî'nin birçok fikirlerini ya asıl Latince çevirilerinden faydalanarak ya da Ramon Marti aracılığıyla kullandığını belirtir ve Ortaçağ'ın sonuna doğru Gazâlî etkisinin daha büyük olduğunu 14. yüzyılda üç kuşucu filozof, Peter d'Ailly, Nicolaus d'Autricourt, Guillaume d'Occam'ın nedensellik sorusunda Gazâlî'den ilham aldığını dile getirir.

Onuncu ve onbirinci yüzyıllarda Batıda yaşayan ve Arapça ile Latince ve yerel dilleri bilen Yahudilerin, Sicilya'daki Palermo ve İspanya'daki çeviri okullarında Arapça yapıtların Latinceye çevrilmesinde çok etkili olduklarını ve Avrupa'daki ikinci çeviri dönemi olan 12. ve 13. yüzyıllarda ise Batılıların Arapça eserleri Latincenin dışında İbrânîce, İspanyolca, eski Fransızca ve hattâ Yunancaya çevirdiklerini belirten Tez (2001: 260), Batılıların 12. yüzyılda Arapçadan yaptıkları sistemli ve programlı çeviri yoluyla görüşlerini öğrendikleri Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd gibi düşünürlerden büyük ölçüde yararlandıklarını ve önce 13. yüzyılda Aquino'lu Thomas (1225-1274) ile bir felsefe-din bireşimine ve uzlaşımına, sonra da 14. yüzyılda bir felsefî düşünceye özgür yaşam hakkı tanıma aşamasına ulaştığını ifade eder. Tez (2001: 261), İslâm bilim ve felsefesinin, Avrupa'ya yeni bir dünya görüşü kazandırdığını, İslâmdaki bilimsel çalışmalardan, geniş bir kozmolojik ve metafizik düşünce dünyası ortaya çıktığını ve dinbilimin kozmoloji üzerine kurulmamış olması nedeniyle, insanların kendi kozmolojisi ile dinî inançları arasındaki uyumsuzluğa uzun süre katlanamadığını dile getirerek bundan

dolayı Avrupalı dinbilimcilerin, Hristiyan inancı ile yeni bilimleri bağdaştırmaya çalıştıklarını, Aquino’lu Thomas ve benzer düşünürlerin, bu düşünsel birikimden yararlanarak bilim, felsefe, ve dinî inancın birbiriyle uyumlu bir şekilde kaynaştırıldığı bir düşünce sistemi kurmayı başardıklarını belirtir.

Gazâlî’nin en önemli eserlerinden birinin *Makâsidü’l-felâsife*’nin devamı niteliğinde olan *Tehâfütü’l Felâsife* olduğunu ve Yunan felsefe ekolüne karşı kaleme alındığını belirten Bammat (1975: 244), Gazâlî’nin bu eserde filozofların düşüncelerini iki gruba ayırdığını, bir kısmının yanlış olduğunu belirterek bunları ispat etmekte, bir kısmının da doğru olduğunu ancak bunu ileri süren yazarların doğruluğunu ispat edemediklerini ifade ederek Gazâlî’nin, aklı tahtından indirmiş olmasının bütün filozofların ve onların peşinden gidenlerin onu affedemediklerinin bir gerçek olduğunu dile getirir. Bammat (1975: 250), Gazâlî’nin Avrupa’daki düşünce akımlarına dolaylı olarak etki ettiğini, kendisinden çok farklı bir görüşe sahip olan Renan’ın “İbn Rüşd” adlı eserinde Gazâlî’yi cesaretle savunarak, “Kuşkusuz Arap dünyasının en orijinal şahsiyeti Gazâlî’dir. Çok insanı meraka düşüren bir eseriyle bize, yaşadığı dönemin değişik düşünce akımlarında yaptığı gezintiyi anlatır. Devrinin hiçbir sistemi onu tatmin edemediğinden septisizmde karar kılmıştır. Bu da onu tatmin edemeyince tasavvufa dalmış ve böylece kendisini avutmaya çalışmıştır. Bilindiği gibi felsefede aradığını bulamayanların, tasavvufta karar kılmaları çoğunlukla onları felsefe düşmanı yapar” dediğini ifade eder.

Minnema (2014: 153), *Makâsidü’l-felâsife*’nin 12. yüzyıl ortasında Latinceye çevrilmesiyle, skolastik yazarların, Aristo felsefesinin Arap geleneğiyle tanıştıklarını, bununla birlikte, tarihçilerin İbn Sînâ ve İbn Rüşd’ün Latin entelektüel geleneği üzerindeki etkisi konusunda detaylı bir şekilde incelemeler yapmalarına rağmen, genellikle *Summa theoricæ philosophiæ* olarak bilinen bu çevirinin gölgede kaldığını dile getirir. *Makâsidü’l-felâsife*’nin Arap dünyasında Gazâlî’nin en ünlü ya da en etkili eseri olmadığını ve Gazâlî’nin birçok çalışmasında bu eserden bahsetmediğini, bunun nedeninin de belki orijinal bir eser olmasından çok İran’lı İbn Sînâ’nın *Dânişnâme* (Danesh-Names)’sinin ‘yorumsal çevirisi’ olmasından kaynaklandığını belirten Minnema (2014: 155), Gazâlî’nin, *Makâsidü’l felâsife*’nin giriş bölümünde, bu eserin filozofların doktrinlerine objektif bir giriş olduğunu iddia ettiğini ve mantıklarındaki tutarsızlıkları ortaya koyma girişiminde bulunmadığını, daha sonra yazacağı *Tehâfütü’l*

Felâsife için, filozofların doktrinleri konusunda eleştirel bir inceleme hazırladığını iddia ettiğini ifade eder.

Kaya (2011: 313-314), din-felsefe ilişkisi konusunda yeni bir çıkış açan *Tehâfütü'l Felâsife*'nin dünya felsefe klasikleri içinde yer aldığını, İslâm düşünce tarihinde “tehâfüt tartışmaları” adı altında yeni bir tartışma alanının açılmasına, İbn Rüşd başta olmak üzere bu alanda on civarında eserin yazılmasına öncülük ederken aynı zamanda ulemâ ve entelektüeller arasında felsefe kültürünün canlı bir şekilde devamını sağladığını belirtir. İstisnalar olsa da Latin bilim insanlarının Gazâlî'nin derin bilgisinden ve Arap felsefe geleneği içindeki konumundan habersiz kaldıklarını ve Gazâlî hakkındaki fikirlerinin sadece Ortaçağ'da çevirisi yapılan tek eseri *Makâsidü'l felâsife* kanalıyla oluştuğunu dile getiren Minnema (2014: 156), etkili ve çok tartışılan *Tehâfütü'l Felâsife*'nin 15. yüzyılın sonlarına kadar Latin bilginlerine ulaşmadığını, daha da önemlisi *Makâsidü'l felâsife*'nin giriş bölümünün eser çevrildikten kısa bir süre sonra kaybolduğunu; Latin bilginlerin, Gazâlî'nin felsefe tenkitçisi olarak konumu ortaya koymak amacıyla söz konusu giriş bölümü veya *Tehâfütü'l Felâsife* olmadan, onun *Makâsidü'l felâsife*'de yer alan doktrinlerle aynı düşüncede olduğunu varsaydıklarını ifade eder.

Makâsidü'l felâsife 12. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Toledo'da çevrilmiş olup, çeviri yöntemi dolaylı anlatımdan çok sözcüğü sözcüğüdür zira 1506 yılında Venedik'te her ne kadar *Logica et Philosophia* adlı altında basılmış olsa da ilk çevirisinin adının *De philosophorum intentionibus* (Filozofların Maksatları) olması, çeviride sözcüğü sözcüğüne bir yol izlendiğinin bir kanıtıdır (Burnett, 1997: 55-78). Gazâlî tarafından eserin nasıl okunması gerektiğinin açıklandığı ve görüşlerini yansıtmadığı konusunun yer aldığı giriş bölümü sadece Paris, Bibliothèque nationale de France MS Lat. 16096 f.74r'de bulunan tek bir elyazmasında yer almaktadır (Minnema, 2013: 16).

M'Bow (1986: 8), Gazâlî'nin hem İslâm dünyasında hem de Ortaçağ Avrupası'nda oldukça etkili olduğunu, 13. yüzyılda altı eserinin İbrânîceye çevrildiğini ve *Makâsidü'l felâsife* de dahil bazı eserlerinin birçok kez çevrildiğini belirterek *Makâsidü'l felâsife*'yi çeviren İsaac Albalag, aynı eser üzerine kapsamlı bir şerh yazan Narbonne'lu Moses, Jehudah Halevi ve İbn Meymûn'un eserlerinde Gazâlî'nin en önemli ilham kaynağı olduğunu ileri süren David Yehuda Léon gibi Yahudilerin Gazâlî'den etkilendiklerini dile getirir.

Gazâlî'nin Batı üzerindeki etkisinin hem teolojik hem de felsefî açıdan görüldüğünü dile getiren Zuberi (1992: 142), *Tehâfütü'l Felâsife*'nin 12. yüzyılda, *Makâsidü'l felâsife*'nin *Logika philosophia Algazelis Arabic* adı altında Dominicus Gundssalvi tarafından Latinceye çevrilip 1506 yılında Venedik'te yayımlandığını belirtir ve Asin Palacios'un, *La espiritualidad de Al-Gazel su sentido Cristiano* ve *La Mystique d'Al-Ghazali* adlı eserlerinde Hristiyan dünyası üzerindeki etkisini ortaya koyduğunu ifade eder. Zuberi bu konuda ayrıca şu açıklamaya yer verir:

“Barcelona’da önemli bir süre yaşamış ve yaklaşık 1284 civarı ölmüş olan Katalan başpiskopos Raymond Martin de İslâm öğretisi konusunda özel çalışma yapan erken dönem Hristiyan yazarlar arasında yer alıyordu. Yazmış olduğu *Explanatio Simbol* ve *Pugio Fidei* adlı eserlerinde iddiasını kanıtlamak için Gazâlî'nin *Makâsidü'l felâsife*, *İhyâü Ulûmi'd-DÎN* ve *Mizanü'l-Amel* adlı eserlerinden doğrudan alıntı yapmış ve eserlerinde Gazâlî'nin Allah'ı tanıma ve cemalini seyretme zevkinin tüm zevklerin en muhteşem ve en mükemmeli olduğunu nasıl ortaya koyduğunu göstermiştir.” (Zuberi, 1992: 143).

Makâsidü'l felâsife'nin 1506 yılında basılmadan önce Latin Hristiyan dünyasında *Summa theoricæ philosophiæ* adıyla üçyüz yıldan fazla bir süre okuyucu kitlesi olduğunu dile getiren Minnema (2014: 165), Alonso'nun bu konuda çalışma yaptığını ve yüzyıllara göre bu eserle ilgilenen bilginlerin sayısını ortaya koyduğunu ifade eder.

Tablo 2: Alonso'nun Listesi

Yüzyıl	Yazarlar (Alonso'nun oluşturduğu liste)
Oniki	2 (1)
Onüç	41 (24)
Ondördüncü Yüzyıl Başı	38 (20)
Ondördüncü Yüzyıl Sonu	12 (1)
Onbeş	11 (1)
Onaltı	43 (1)
TOPLAM	147 (48)

Kaynak: Minnema, Antony H. (2014). “Algazel Latinus: The Audience of the ‘Summa Theorica Philosophiæ’, 1150-1600”, *Traditio*, Vol. 69 (2014), Cambridge University Press, ss. 153-215

Minnema (2014: 166) bu listenin kesin olmadığını ve oransız bir sonuç ortaya koyduğunu belirtir. Ancak yine de uzun bir süre bu eserin önemli bir sayıda okuyucusu olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Yine tabloyu incelediğimizde on üçüncü yüzyıl ile on dördüncü yüzyıl başında ve on altıncı yüzyılda hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine ulaştığı, zaman zaman esere karşı ilgi artarken bazı dönemlerde düştüğü görülmektedir.

Harvey (2001: 361) *Makâsidü'l felâsife*'nin, Gazâlî'nin en önemli eserlerinden biri olup İbrânîce çevirisinin muazzam popülaritesinin oldukça şaşırtıcı olduğunu belirtirken, Minnema (2014: 167), Latin Hristiyan dünyasında Albertus Magnus'un bu esere, teolog Denis the Carthusian, Roger Bacon ve Aquino'lu Thomas gibi Gazâlî'yi zikreden diğer bilginlerden çok daha fazla kıymet verdiğini; Gazâlî'nin ilk takipçilerinin bu eserden, on üçüncü yüzyıl üniversite bilimadamlarının faaliyetleri ile ilişkili çeşitli metinlerde zikrettiğini, Gazâlî'nin isminin üç tür eserde görüldüğünü ve bunların ruh üzerine ilmî eserler, Aristo üzerine yorumlar ve felsefî *summae* olduğunu belirterek, Gazâlî'ye yapılan atıfların, Albertus Magnus'un *Metaphysica*, Vincent of Beauvais'nin *Speculum naturale* ve İngiltere'li Bartholomew'in *De proprietatibus rerum* adlı kapsamlı incelemelerinde ve daha az sıklıkla *quodlibeta* ve *Sentences* üzerine yorumlar da dahil erken skolastik proje ile ilişkili başka metinlerde de yer aldığını ifade eder.

Tarihçilere göre *Makâsidü'l felâsife* Latinlerin Aristo felsefesini öğrenmelerini sağlayan eserlerden biridir. Minnema (2013: 304), tarihçilerin İbn Rüşd ve İbn Sînâ'ya özel bir yer ayırsalar da birçoğunun Aristo'yu anlayabilmek için Arap filozofların eserlerini çevirip okuduklarını belirterek, Ortaçağ bilginlerinin bu açıdan büyük bir öneme sahip olan Gazâlî'nin eserini Paris ve Oxford gibi öğrenim merkezleri ile Zwettl ve Ter Doest gibi uzak yerlerde okuduklarını ifade eder. Zuberi (1992: 144), Pascal'ın çağdaşı Descartes'ın Batıda modern felsefenin öncüsü olarak görüldüğüne ve herhangi bir Müslüman düşünüre doğrudan veya dolaylı olarak bir atıfta bulunmadığına işaret ederek, Batıdaki üniversitelerde ve entelektüel çevrelerde İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd'ün Latince çevirilerini okuyup bunlara atıfta bulunulurken, Latince önemli iki felsefî eser, *Meditationes de prima philosophia* ve *Principia Philosophiae*'yı yazmış olan Descartes'ın bu eserleri bilmiyor olamayacağını; yaklaşım, tartışma ve sonuca ulaşma konusundaki görüşlerinin Gazâlî ile birbirine çok benzediğini, bunun da Gazâlî'nin eserlerini okuduğunu ve bildiğini ortaya koyduğunu belirtir.

5.1.3. Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûri* (Mansûr Tıbbı / Mansûr Kitabı) adlı eserinin Toledo Çevirmenler Okulu'nda yapılan çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı tıbbı üzerindeki etkileri

Bu bölümde, Batılıların Rhazes olarak isimlendirdikleri, Hipokrat ve Galen'den sonra tıp ilmine yaptığı katkılardan dolayı “Arapların Galeni” ünvanıyla anılan hekim-filozof Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî ve eserleri hakkında bilgi verilecek ve 1481 yılında Cremona'lı Gerardo tarafından *Liber Almansori* adıyla Latinceye çevrilen *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eseri hakkında bilgi verildikten sonra eserin çevirisi yanmetinler ve işlevleri açısından incelenecek ve Batı tıbbı üzerinde etkileri hakkında bilgi verilecektir.

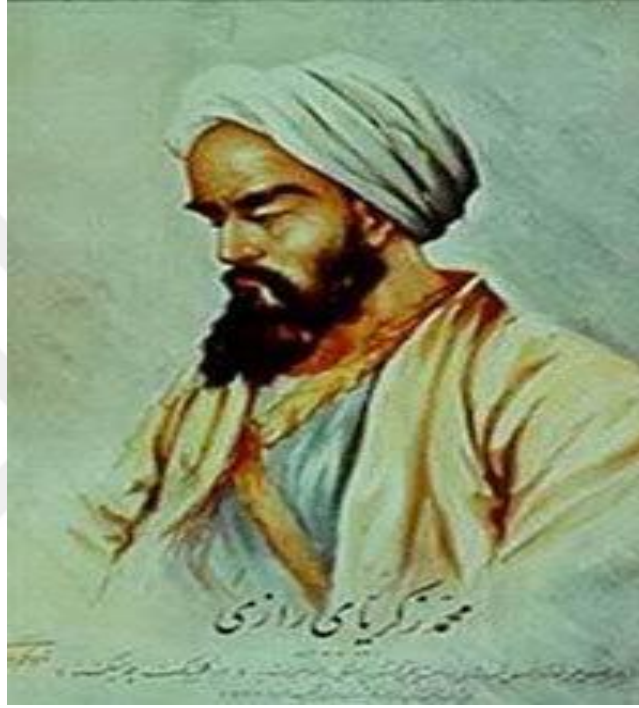
5.1.3.1. Ebû Bekr er-Râzî ve eserleri

Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya b. Yahya er-Râzî olan ve İslâm dünyasında daha ziyade Ebû Bekir er-Râzî olarak bilinen bu ünlü hekim-filozof, 251/865 yılı Şaban ayının başında, Tahran yakınlarında hastaneleri ve ilmî müesseseleri ile Ortaçağın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Rey şehrinde doğmuş ve o dönemde Rey'de yeni doğan çocuklara doğdukları yerden dolayı “Râzî” nisbesi verilmekte olduğu için Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya b. Yahya er-Râzî'ye de aynı nisbe verilmiştir (Karaman, 2004: 101).

Batı ilim dünyasında “Rhazes, Razes, Raghensis, Bubcaris, Fili zachariae, Ar-Razis”, tabipliğinden dolayı “Medicus” ve künyesinin “Ebû Bekir” olmasından dolayı da “Alubator” gibi farklı şekillerde isimlendirildiğini vurgulayan Karaman (2004: 104), Ebû Bekir er-Râzî'nin milliyeti ile hangi mezhebe bağlı olduğu konusunda kaynaklarda farklı görüşler olduğunu, Mehdi Mogaghegh, Henri Corbin, Macit Fahri ve Orhan Hançerlioğlu'nun, herhangi bir delil göstermeksizin İranlı olduğunu söylediklerini, Sigrid Hunke'nin ise, Râzî'nin, Arapların “Rey'in al atlıları” ismini verdikleri sarı saçlı İskit Türkleri'nin yaşadığı Rey'de doğduğunu ve onlardan olduğunu belirttiğini ifade eder.

Browne (1921: 44) tarafından bütün Müslüman hekimler içinde muhtemelen en büyük ve en orijinali ve ayrıca yazar olarak en verimlişi şeklinde nitelendirilen er-Râzî'nin, Karaman (2004: 104)'a göre, İbn Kuteybe (ö.276h)'nin *Te'vil-u muhtelifi'l-hadis* isimli eserinde Horasan'da yaşayan, humma ve verem gibi hastalıkları dağlama yoluyla tedavi

eden bir Türk hekiminden bahsedilmesi ve o devirde Horasan’da yaşayan başka bir hekimden söz edilmemesi nedeniyle ve ayrıca Râzî’nin dağlama yoluyla yakı yapan tek hekim olması dikkate alındığında onun Türk olduğu sonucu ortaya çıkmakta ve bunun yanı sıra o dönemde Rey şehrinin Türklerin oturduğu bir kent olması ve kendisinin Sünnî bir düşünür olmasının onun Türk olduğu tezini güçlendirmektedir.

Resim 68: Ebû Bekir Er-Râzî

Kaynak: Bilim ve Gelecek Dergisi’nde yayınlanan “Ebu Bekr er- Râzî: Bir Aşk Düşmanının Aşka İlişkin Düşünceleri” makalesinden alınmıştır (2013)

Kaya (2007: 479-485), TDV İslâm Ansiklopedisi’nin Ebû Bekir er-Râzî maddesinde, onun başta tıp ve felsefe olmak üzere, çağının geometri dışındaki bütün ilimlerinde eser veren, antik ve Helenistik dönemde ve kendi çağdaşları arasında önde gelen birçok bilgin, düşünür ve ilâhiyatçı ile hesaplaşan ve onları eleştiren Râzî’nin cesur, hür fikirli ve üretken bir filozof olduğunu belirterek, din hakkında inkârcı görüşlerinin yanı sıra âlemin yaratılışı ve kozmik varlığın oluşumuna yönelik geliştirdiği sistemin içerdiği çelişkiler yüzünden bir gelenek kuramadığını, bilim dünyasının kendisini daha çok tıp alanındaki başarılarıyla tanıdığına işaret eder.

Ebû Bekir er-Râzî'nin tabip ve filozof olarak meşhur olmadan önceki hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmadığına işaret eden Karaman (2004: 105), kaynaklarda bu dönemle ilgili olarak birbiriyle çelişen, menkıbeyi çağrıştıran ve muhalifleri tarafından uydurulmuş olma ihtimalini akla getiren çeşitli bilgiler bulunduğunu ve kaynaklardan anlaşıldığına göre, gençliğinde bir yandan kuyumculuk, ve sarraflık yaparak hayatını kazanırken diğer yandan şiir, edebiyat ve musiki ile ilgilendiğinin ancak 18-20 yaşlarından sonra müzikle uğraşmayı doğru bulmayarak simya, kimya, tıp ve felsefe gibi ilimlere yöneldiğinin anlaşıldığını ifade eder.

İslâm dünyasında, ilmin hemen her alanında orijinal çalışmaların yapıldığı IX. ve X. yüzyıllar arasında yetişmiş olan Ebû Bekir er-Râzî'nin, döneminin bu köklü ve zengin ilim geleneğinden etkilenerek tıp ilminden psikolojiye, kelimadan felsefeye ilmin çeşitli alanlarında önemli ve orijinal çalışmalar ortaya koyduğunu belirten Kenan (2001: 187), gözlerinden rahatsız olması ve hatta ömrünün sonlarına doğru gözlerinin görme özelliğini tamamen kaybetmesinin, filozofun çok kitap okuyup yazmasından kaynaklandığının anlaşıldığını ifade eder. Ebû Bekir er-Râzî'nin sadece kitap okuyup yazmak ve kimya deneyleri yapmakla yetinmediğini, çeşitli etüt ve gözlemlerde bulunmak amacıyla seyahatler yapmasının onun ilmî şahsiyetinin farklı bir yönünü ortaya koyduğunu dile getiren Kenan (2001: 189), tahsilini tamamlamak için dolaştığı merkezlerde Yunan, Hind, İran ve İslâm tıbbını incelediğini, doğduğu şehir Rey'e döndüğünde, oradaki hastanenin (bimaristan) başhekimliğine getirildiğini, birçok alandaki geniş bilgi ve tecrübesi, tıptaki üstün başarısı ve sağlam bir ahlâkî karaktere sahip olması nedeniyle, halife ve hükümdarların saraylarında hem hekim, hem de devlet işlerinde danışman olarak önemli görevler üstlendiğini belirtir.

Hunke (2008: 159) Ebû Bekir er-Râzî'nin, hastanede verilen hizmetin kusursuz bir şekilde nöbetleşe yürütülebilmesi için dahiliye, hariciye, nöroloji, ortopedi ve göz hekimlerinden oluşan yirmidört kişilik bir uzman kadrosu oluşturduğunu belirtirken, Kaya (2007: 479-485) da onun, geliştirdiği çok ileri bir yöntemle kliniklerde hastaları önce asistanlara, sonra baş asistanlara muayene ettirdiğini, onların teşhis konusunda güçlük çektikleri vak'a olursa o zaman kendisinin müdahale ettiğini ve hastanelerde muayene, teşhis, ilaçların etkileri ve vak'anın bütün seyrinin defterlere geçirildiğini belirterek, gerçekte deney ve klinik bulgularından hareketle dünya tıp tarihine getirdiği yenilikler açısından İbn Sînâ'dan çok ileride olduğunu dile getirir.

İş ahlâkı konusunda son derece hassas olan Râzî, gençlik döneminde halkın sağlığını istismar ederek para kazanan sahte hekimlere ve üfürükçülere gittiğini, bu sebeple onların bütün düzenbazlıklarından ve şarlatanlıklarından haberdar olduğunu ve bu konuda halkı uyarmak için Hekimlik Ahlâkı'nı (*Ahlâku't-tabib*) kaleme aldığını vurgulayarak insanları sahte hekimlere karşı dikkatli olmaya çağırarak şöyle der: “Aç kaldığı veya muhtaç olduğu için hırsızlık yapmak zorunda kalan adam, ihtiyacı olmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak ve ‘falan adam tıp ilminde otorite’ dedirtmek için hareket edenden daha iyidir. Bunların çoğu, bu davranışlarını dindarlığa ve hayatı kurtarma gayretine yorarlar. Oysa bundan vazgeçseler, hem din, hem dünya hem de ahiretleri için bir mükâfat olur” (Kenan, 2001: 190).

Ebû Bekir er-Râzî'nin simya ile tıp arasında ilişki kurarak simyadaki bilgilerini tıbbı uyguladığını, tıbbî ilaçlarda kimyevî karışımları kullandığını ve böylece simyayı tıbbın hizmetine sunan ilk kişi olduğunu vurgulayan Karaman (2004: 106), onun bu konuda birçok eser yazdığını ve bu alandaki eserlerinin en önemlisi ve en büyüğünün *Kitabu's-sırru'l-esrar* olup bu eserin günümüze kadar ulaştığını ve Julius Ruska tarafından Almancaya tercüme edildiğini ve bu eserin yıllarca Avrupa'da başvuru kitabı olup modern kimyanın temellerini attığını dile getirir.

Aşırı çalışma ve yorgunluk sebebiyle hayatının sonlarına doğru parkinsonu andıran bir hastalığa yakalandığını ve gözlerine de perde indiğini belirten Kenan (2001: 191), gözlerini tedavi etmesi için talebelerinin getirmiş olduğu hekime, “Beni dünyadan tiksindiren çok şeyler gördüm” diyerek ameliyata müsaade etmediğini ve bu ifadesiyle, bir anlamda Bağdat'ta ve Rey'de uzun süredir devam eden hükümdar danışmanlığı ve hekimliği görevinden uzaklaştırılmasına sebep olan, haset ve kıskançlıklarla dolu muhteris çevresine karşı kırılganlığını dile getirdiğini ve Bağdat'tan döndükten sonra 320/932 yılında Rey'de vefat ettiğini ifade eder.

Kenan (2001: 191), daha çok teorik tıptaki çalışmaları ile öne çıkmış olan Calinus (Galenos, İ.S. 131-201)'un ve pratik gözlem ve tedavi yöntemlerinde Hipokrat (İ.Ö. 460-377)'ın takipçisi olan Ebû Bekir er-Râzî'nin geride bıraktığı eserlerin, onu İslâm düşünce tarihinde gerek adet ve içerik, gerekse farklı alanlarda oluşu bakımından müstesna bir yere oturttuğunu vurgulayarak, günümüze kadar ulaşan eserlerinin sayısı çok olmamakla

birlikte eser sayısının belirlenmesi konusunda bazı güçlükler bulunduğunu, ancak tespit edilebilenlerin listesinin ihtilaflı da olsa elimizde bulunduğunu belirtir.

Biruni, İbn Nedim, İbnu'l-Kıfti ve İbn Ebi Useybia'nın verdiği farklı eser başlıklarını bir araya toplayarak Râzî'ye nisbet edilen 271 eser tespit ettiğine dikkat çeken Kenan (2001: 191), Brockelman'ın, Râzî'nin eserlerinden günümüze intikal eden ve çoğu tıp konusunda yazılmış 59 eser gösterdiğini, tıp konusundaki birçok eserinin başta Latince olmak üzere diğer Batı dillerine tercüme edildiğini ve 19. yüzyıla kadar ders kitabı olarak okutulduğunu, hatta İslâm tıbbına rağbetin olmadığı daha sonraki dönemlerde bile adının dillerde dolaştığını belirtir.

Kaya (2007: 479-485)'nın bildirdiğine göre, Râzî tıp alanında elli altı, tabiat ilimlerinde otuz iki, mantıkta yedi, matematik ve astronomide on, felsefe ve tıp alanındaki eserlerin yorumu, kısaltma ve özetlemeleri şeklinde yedi, felsefede on yedi, metafizikte altı, ilâhiyatta on dört, kimyada yirmi iki, küfriyatla ilgili iki ve çeşitli konularda on kitap yazmış olup bunlardan günümüze ulaşanların çoğu tıpla ilgilidir. Ebû Bekir er-Râzî'nin geride bıraktığı eserlerin hem sayı hem muhteva, hem de farklı alanlarda olmaları açısından altmış yıllık bir insan ömrüne sığmayacak derecede çok ve çeşitli olduğuna vurgu yapan Karaman (2004: 122), ancak bu eserlerden çoğunun taassup ve tekfir suçlamaları gibi çeşitli nedenlerden dolayı kaybolduğunu ve çok azının günümüze gelebildiğini belirtir.

Kaya (2007: 479-485) TDV Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde Ebû Bekir er-Râzî tarafından yazılan önemli eserler ve bu eserler hakkındaki bilgileri şu şekilde açıklar:

1. *et-Tıbbü'r-rûhânî*. İlk defa Paul Eliezer Kraus tarafından *Resâ'il felsefiyye* içinde yayımlanmış olan bu eser Arthur J. Arberry tarafından *The Spiritual Physick of Rhazes* başlığıyla 1950 yılında İngilizceye, Hüseyin Karaman tarafından da *Ruh Sağlığı* adıyla 2004 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

2. *es-Sîretü'l-felsefiyy*. Paul Kraus tarafından 1939 yılında *Resâ'il felsefiyye* içinde yayımlanmış olan bu eser Mahmut Kaya tarafından 1990 yılında *Filozofça Yaşama* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

3. *Makale fîmâ ba'de't-tabî'a*. Eser eksik olup Paul Kraus tarafından 1939 yılında *Resâ'il felsefiyye* içinde yayımlanmıştır.

4. *Makale fî emârâtî'l-ikbâl ve'd-devle*. Paul Kraus tarafından 1939 yılında *Resâ'il felsefiyye* içinde yayımlanmış olan bu kısa yazı, Mahmut Kaya tarafından “İkbal ve Devlete Kavuşmanın Belirtileri” başlığıyla Türkçeye çevrilmiş ve 2003 yılında *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde yayımlanmıştır. *Resâ'il felsefiyye*'deki metinlerin tamamı Mehdî Muhakkık tarafından *Feylesûf'ı Rey* adıyla 1352 yılında Farsçaya çevrilmiştir.
5. *Ahlâku't-tabîb*. Abdüllatîf el-Abd tarafından yayımlanan eser, Mahmut Kaya tarafından “Ünlü Hekim-Filozof Ebû Bekir er-Râzî ve Hekimlik Ahlâkı ile İlgili Bir Risalesi” başlığı altında 1987 yılında yayımlanmıştır.
6. *el-Hâvî*. Râzî'nin tıp ansiklopedisi mahiyetindeki bu en büyük eseri *el-Câm'i'ul-kebîr* adıyla da anılmakta, 1279'da Ferec b. Sâlim (Farragut) tarafından Latinceye çevrilmiş ve 1448-1542 yılları arasında beş ayrı baskısı yapılmıştır. Arapça metnin ilk baskısı Haydarâbâd'da 1955'te gerçekleşmiş, aynı baskı 1974 ve 1979'da tekrarlanmıştır.
7. *et-Tıbbü'l-Mansûrî*. Çalışmamız içinde yer alan bu eser hakkında ayrıntılı bilgi takip eden bölümde verilecektir.
8. *Kitâbü't-Tecârib* (nşr. Hâlid Harbî, İskenderiye 2002)
9. *Kitâb Sırru sînâ-ati't-tıb* (nşr. Hâlid Harbî, İskenderiye)
10. *Kitâbü'l-Kavlenc* (nşr. Subhî Hammâmî, Halep 1403/1983)
11. *Makale fî'n-nikrîs* (nşr. Yûsuf Zeydân, İskenderiye 2003)
12. *Tekasîmü'l-ilel*. Subhî Hammâmî'nin tahkik ederek Fransızca'ya çevirdiği bu eser (İskenderiye 1412/1992) *Kitâbü't-Taksîm ve't-teşcîr* adıyla da tanınmaktadır.
13. *Kitâb Cerâbü'l-mücerrebât ve hizânetü'l-etıbbâ'* (nşr. Hâlid Harbî, İskenderiye 2002)
14. *Kitâbü's-Şükûk 'alâ Câlînûs* (nşr. Mehdî Muhakkık, Tahran 1993)
15. *Kitâbü'l-Esrâr ve sırrü'l-esrâr*. Dânişpejûh tarafından Farsça tercümesyle birlikte yayımlanmıştır (Tahran 1343)
16. *Kitâbü'l-Mürşid*. Tıp öğrencileri için kılavuz niteliğindeki bu eser *Kitâbü'l-Fusûl* adıyla da anılmaktadır (İbnü'n-Nedîm, s. 433; nşr. Albîr Zekî İskender, Kahire 1380/1961).

17. *Bür'ü's-sâ'a*. Râzî'nin Müktefi Billâh'ın veziri Kâsım b. Ubeydullah için yazdığı eseri önce Guigues (Beyrut 1903), ardından İzzet el-Attâr (Kahire 1936) neşretmiştir.
18. *Kitâbü'l-Cüderî ve'l-hasbe*. Koning'in Fransızca tercümesiyle birlikte yayımladığı metni (Leiden 1766) Van Dyck neşretmiş (Beyrut 1872), Necmâbâdî ise Farsça tercümesiyle beraber yayımlamıştır (Tahran 1344).
19. *el-Hasa'l-mütevellide fi'l-kilâ ve'l-mesâne*. Fransızca çevirisiyle birlikte basılmıştır (Paris 1896).
20. *Kitâb me'l-fârik evi'l-furûk ev kelâm fi'l-furûk beyne'l-emrâz* (nşr. Selmân Katâye, Halep 1978).
21. *el-Medhâlû's-sagir ilâ 'ilmi't-tıb* (nşr. Abdüllatîf el-Abd, Kahire 1977).
22. *Kitâbü'l-Medhal ile't-tıb* (İspanya 1979).
23. *Risâle fî mihneti'b-tabîb* (nşr. Elbîr Zekî İskender).
24. *Men lâ yahduruhu tabîb* (Lekno, 1886; Tahran).
25. *Risâle tecâribü'l-bîmâristân* (nşr. Elbîr Zekî İskender)
26. *Kitâb Menâfi'u'l-agziye ve def'u madârrihâ* (Kahire 1305).
27. *Kısas ve hikâyâtü'l-merzâ*. *El-Hâvî*'den seçilmiş ilginç klinik vak'alardan oluşan risâleyi Mahmûd Necmâbâdî Farsçaya çevirerek metniyle birlikte yayımlamıştır (Tahran 1964).

Râzî tarafından yazılmış eserler bunlarla sınırlı değildir zira Ahmet Ağırakça 2016 yılında yayımlanan *İslâm Tıp Tarihi* adlı eserinde Râzî'nin tıp üzerine 109, tıp dışında 65 eser adı vermektedir ancak konumuzun dışında olması nedeniyle *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde geçen ve en çok bilinen eserlerin adlarını vermekle yetindik.

Erdemir (2019: 101-102), Râzî'nin tıbbâ getirdiği yenilikleri;

1. Hasta başında ilk klinik dersi veren İslâm hekimidir;
2. Çiçek ve kızamığın ayrımını yaparak bunların tanımını vermiş ve ilk defa çiçek hastalığının bulaşıcı özelliğine belirsiz bir şekilde değinmiştir;
3. Tedavide basit ilaç kullanılmasını belirtmiş ve diyetle önem vermiştir;

4. Deneye ve hayvan deneylerine yer verdi; sülfürik asit, formik asit, sinameki, demirhindi gibi bitkisel ve madeni maddelerin tanımını yapmış, distilasyon usulünü tanımlamış, ayrıca cıvayı maymunlarda deneyerek, bir drog olarak kullanılmasını sağlamıştır;
5. Vebalı evlerde kızgın çakıllar üzerine sirke döktürmek suretiyle formaldehit gazı elde edilerek evlerin dezenfeksiyonun yapılmasını sağlamıştır;
6. Cıvanın bir drog olarak kullanılabileceğini kanıtlamıştır;
7. Yaraların **harp** denen müzik aletinin telleriyle dikilmesini önermiştir;
8. Yüksek ateşli hastaların ılık suya batırılmış çarşaflara sarılarak ateşinin fizikî olarak düşürülmesini öneren ilk hekim olmuştur.

5.1.3.2. *et-Tıbbu'l-Mansûri*, eserin Latince çevirmeni Cremona'lı Gerardo ve çalışmaları

Bu bölümde çalışmamızda yer alan *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eser ve Latince çevirmeni hakkında bilgi verilecektir.

5.1.3.2.1. *et-Tıbbu'l-Mansûri* hakkında bilgi

el-Künnâşü'l-Mansûrî, *el-Künnâşetü'l-Mansûrî*, *Kifâyetü'l-Mansûrî*, *el-Mansûrî fî't-tıbb*, *el-Kitâbu't-Tıbbi'l-Mansûrî* adıyla da bilinen *et-Tıbbu'l-Mansûrî*'nin Tıp tarihinde ilk müstakil anatomi ve aynı zamanda canlı varlıkların organ ve dokularının niteliklerini ve işlevlerini inceleyen bir tıp dalı olarak fizyolojiyi konu alan bir eser olduğunu belirten Ağırakça (2016: 165), hacmi küçük fakat önemi ve ilmi içeriği büyük bir kitap olduğuna işaret eder. Ağırakça ayrıca bu kitapla ilgili şu bilgileri verir:

“Er-Râzî bu eserini, Sâ mânî prensi ve Rey valisi Mansur İbn İshak’a takdim etmiştir. Muhtemelen er-Râzî bunu, Bağdad ile Rey arasında sık sık gidip geldiği dönemlerde veya Bağdad’ta yazıp Rey’e döndükten ve Rey Hastanesi baştabipliğine tayin edildikten sonra vali Mansur İbn İshak’a takdim etmiştir. Çünkü bu eseri takdim ettiği sırada vali ile arasının iyi olduğu görülmektedir. Ancak bundan sonra tekrar Bağdad’a dönüp ikinci kez Rey’de vali Mansur ile yaptığı görüşmede kimya ile ilgili olarak sunduğu eseri hakkında aralarında geçen konuşmaların ardından cezalandırıldığını ifade etmemiz mümkündür.” (Ağırakça, 2016: 165).

On bölümden oluşan eserin Sâ mânîlerin Rey valisi Mansûr b. İshak adına yazıldığı için bu isimle bilindiğini belirten Kaya (2007: 479-485), tıbbın teori ve pratiğine ilişkin bütün meseleleri içerdiği için büyük bir üne sahip olduğunu ve Latin Ortaçağı'nda çok beğenildiğini ifade eder.

On ayrı makaleden oluşan bu eserin klinik tıpta önemli bir eser olduğunun bilindiğine dikkat çeken Ağırakça (2016: 165), el-Hâvî'de yer almayan bazı hususlara ve özellikle külliyyât ile ilgili meselelerde daha temel konulara el attığını belirterek kitabın, önemine göre uzunluğu ve kısalığı değişen on makaleden meydana geldiğini ifade eder. Râzî tarafından yazılan bu eserin içeriği hakkında en kapsamlı bilgiye, Prof. Dr. Ahmet Ağırakça tarafından hazırlanan *İslâm Tıp Tarihi – Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar* adlı eserinde ulaşabildik. Dolayısıyla kitabın içeriği hakkındaki bilgileri Ağırakça (2016: 165-167)'dan naklediyoruz:

Eserin **birinci makalesi**, tıbbı giriş olarak kabul ettiği anatomi ile ilgili olup insan azalarının oluşması ve yaratılış hakkındadır. Bu makalede kemikler, kaslar, sinirler, atar ve toplar damarlar, göz, kulak, burun, boğaz, beyin, kalp, mide, bağırsak, akciğer, karaciğer, dalak, öd kesesi, böbrekler, mesane, cinsel organlar hakkında anatomik yer almaktadır. Makalede, bu organların nasıl oldukları, dünyada insanların bildiği ve kullandığı eşyadan hangisine daha çok benzediği anlatılır.

Resim 69: *Et-Tıbbu'l-Mansûrî*'nin Katar Dijital Kütüphanesi Dijital Arşivinde Yer Alan İlk Sayfası

Kaynak: Qatar Digital Library

İkinci makalede; insanın psikolojik durumları ele alınıp insanın karakteri ve ahlâkî yapısı incelenmekte, bedenlerin özelliği ve genel durumu, mizaçlar, heyecanlı, soğukkanlı şahsiyetler, cesaret ve korkaklığın özellikleri, ince ruhlu veya tam aksine kaba insanların özellikleri, göz ve saç renklerinin insanların karakterini nasıl etkilediği, aşırı cinsel düşkünlüğü olanlarla kadın tiğnetli erkeklerin durumları üzerinde durulmaktadır. Bunlara ilave olarak makalede ayrıca melankolinin belirtileri ve kurdeşen hastalığı hakkında bilgi verilir.

Gıda maddelerinin gücü ve ihtiva ettikleri ilaçlar hakkındaki **üçüncü makale** on dört fasıldan meydana gelmektedir. Bu makalede, tahıllar, su ve diğer içecekler, dalak,

karaciğer, böbrek gibi gıda maddeleri ile tatlılar, süt, yumurta, et, balık, peynir ve tereyağı gibi yiyecekler hakkında bilgi verilmektedir. Bunlara ilave olarak makalede, sebzeler, meyveler, güzel kokulu bitkiler, iklimlerin sağlık üzerindeki etkileri ve giydiği elbiselerle yedikleri yemeklerin hastalıklarla ilgiler anlatılmaktadır.

Dördüncü makale otuz bir fasıldan meydana gelmektedir ve genel sağlığı koruma ve koruyucu hekimlikle ilgilidir. Bu makalede insanın hareketliliği, sakinliği, yemesi, içmesi, doyması ve yediklerini hazmetmesi, uykunun önemi, vakti, faydalı ve zararlı durumları, insanın barınacağı yerler ve çalışacağı mekânların güzel ve sağlığa elverişli olmaları gerektiği hakkında bilgiler verilmektedir. Kan aldırma, ishal, kusma, cinsel ilişkide bulunma, hamama gitmenin fayda ve zararları ele alınmakta, misvak kullanmanın yan ağız temiz tutmanın faydaları, dişlerin, göz ve kulağın korunması, bulaşıcı hastalıklardan korunmak, lohusa kadının, bebek ve çocukların bakımı ve tabiplerin meslekî sıkıntıları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Yetmiş beş ayrı fasıldan meydana gelen **beşinci makalede**, insanın doğal güzelliğini bozan eksiklik ve hastalıkların giderilmesi ve güzelliğin korunması üzerinde durulur. Süslenmek, saçları yağlamak, saçların dökülmesini önlemek, saçların uzatılması, taranması, saçlara kına yakılması, saçların beyazlamaması için önlem almak, saçlara renk vermek, uzadığında kısaltmak, saçları beslemek için diplerini ilaçlamak, cilt bakımı yapmak, yüzde çıkan sivilceler, çiller, alaca hastalığı, çiçek hastalığının izleri, şaşılık, göz kapaklarında görülen sertleşmeler, ağız kokularının giderilmesi usulleri gibi konular hakkında bilgiler verilmektedir. Genel olarak doğal güzellik üzerine konuları içeren bu makalede ayrıca diş bakımı, koltuk altı temizliği, vücut teri ve kokularını önleme, tırnak bakımı, yüz, el, ayak ve dudaklarda görülen çatlakların önlenmesi, fazla kilo almama yolları, hamilelik konusu, düşük önleme ve alkol tedavisi gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Altıncı makale on dokuz fasıldan oluşmaktadır ve yolcuların karada ve denizde alacağı sağlık önlemleri üzerine bilgiler vermektedir. Bu makalede yolculuk esnasında görülebilecek her türlü sıkıntıyı gidermek ve bu sıkıntılara karşı önlem almak, bedenini yolculuğa hazır olmasını sağlamak, yolculuğa dayanabilmek için beslenmek, yolculuk sırasında içilecek bozuk ve kirli suların zararlarını azaltmak gibi konulara yer verilmektedir. Bu konuların yanı sıra deniz yolculuğunda özellikle alınması gereken

tedbirler, yolculuk sırasında bitlenmeyi önlemek, güneş etkisiyle yüzün kızarmasını önlemek, yayaların ayak çatlamasını önlemek, baş çarpmaları ve her türlü yaraya karşı önlem almak ve bunların tedavisi konularını içermektedir.

Cerrâhî tıp ile ilgili olan **yedinci makale** yirmi yedi fasıldan meydana gelmektedir. Bu makalede kırıkların kaynaştırılması, ameliyatlar ve yaralar, alçıya alma, iltihaplanmalar, alçıdan sonra sertleşen dokuların eski halini alması için gerekli tedavilerin yapılması, ateş, sıcak su ve yağ yanıklarının tedavisi, yanık yaralarının su ve cerahat toplaması, vücuda batan diken vb. cisimlerin nasıl çıkarılacağı ve kafatası kırıklarının tedavi yöntemleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Yirmi yedi fasıldan meydana gelen **sekizinci makale** zehir ve panzehirler üzerine bilgiler içermektedir. Sürünge, uçan ve yerde yürüyen haşarât sokmaları ve bunlar için verilecek ilaçlar, yırtıcı hayvan, köpek ısırmalarına karşı arpa ve buğday başaklarının hastaya içirilmesi konularının yanı sıra dağ üzümü, afyon, pamuk çekirdeği suyu içirilmesi, nişadır, bozuk süt ve soğuk su içen, bayat balık, sütleyen otu, pas ve yağ yiyen kişiler uygulanacak tedaviler hakkında bilgiler verilmektedir.

Birçok hastalık hakkında ayrıntılı bilgilerin yer aldığı **dokuzuncu makale** doksan beş fasıldan meydana gelmektedir. Bu makalede, migren, baş dönmesi, sekte, felç, el ve ayak titremesi, unutkanlık, melankoli, nezle, göz ağrıları ve göz nezlesi, göz ve çevresinde meydana gelen bütün şişlik ve hastalıklar, her tür kulak problemi, ağır işitme, ağız ve boğaz çevresinde görülen bütün rahatsızlıklar, burun yaraları, diş ağrıları, zatülcenb ve zatürre, verem, çarpıntı, hazımsızlık ve mide ağrıları ile akciğer ve karaciğer hastalıkları, kolik, idrar yolları hastalıkları, böbrek ve mesane taşları, tenya, barsak kurdu, hemoroid, fistül, rahim kanserleri, fitıklar, gut, siyatik, eklem ağrıları, fil hastalığı konularında bilgiler yer almaktadır.

Onuncu makale hummiyât üzerine olup otuz üç fasıldan meydana gelmektedir. Bu makalede birçok ateşli hastalık ve tedavi yöntemleri, alınması gereken ilaçlar, malarya ve diğer ateşli hastalıklar, çiçek, kızamık, deri hastalıkları, kriz ve kriz nöbetleri, idrar ve gaita, nabız ve ağır hastalıkların geçirilmesi sonrasında alınması gereken önlemler, ameliyat sonrası iltihaplanma ve kusmalar, hastalığın nekahet döneminde alınacak tedbirler ve klinik tedavi yöntemleri yer almaktadır.

Görüldüğü gibi Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûri* eseri tıp ve halk sağlığını ilgilendiren hemen hemen bütün konuları içermekte, bir hekimin ihtiyaç duyacağı hemen hemen bütün konuları kapsamaktadır.

5.1.3.2.2. *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin Latince çevirmeni Cremona'lı Gerardo ve çalışmaları

Er-Râzî tarafından yazılan *Kitâbu'l-Mansûrî*, diğer bir çok tıp eseri gibi Cremona'lı Gerardo (1114-1187) tarafından *Liber (Rhazes) ad Al-Mansorem* veya *Liber Medicinalous Ahmandren* adıyla Latinceye çevrilmiş ve Avrupa'nın değişik yerlerinde defalarca yayımlanmıştır. 4.1.1.2.2. maddesinde Cremona'lı Gerardo ve eserleri hakkında kapsamlı bilgi verildiği için burada tekrar verilmesine gerek görülmemiştir.

5.1.3.3. *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin çevirisinin yanmetinler ve işlevleri açısından incelenmesi

Bu bölümde *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin Latince çevirisi yanmetinler ve işlevleri açısından incelenecek ve Gérard Genette'in *Paratexts – Thresholds of Interpretation* (1997) adlı eserinde ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde kitap dış kapakları ve iç kapakları, kitap bölüm başlıkları, önsöz/sonsöz ve çevirmen dipnotları bağlamında ele alınacaktır.

5.1.3.3.1. Kitap Dış Kapakları ve İç Kapakları

Yukarıda (4.1.2.3.1. nolu madde) daha önce belirttiğimiz gibi, matbaa bulunmadan önce kaleme alınan elyazması eserlerde veya matbaanın yeni bulunduğu ilk dönemlerde basılan kitaplarda, günümüzde olduğu gibi çok fazla fotoğraf, şekil, çizim veya farklı yazı karakterlerine rastlanmamaktadır. Dış kapaklarda veya iç kapaklarda genellikle yazarın adı ve kitapla ilgili temel bilgiler yer almaktadır. Er-Râzî tarafından *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin hem Katar Online Kütüphanesi üzerinden ulaşabildiğimiz Arapça metninde, hem de Latince çevirisinin dış kapaklarında herhangi bir yazı, şekil veya resmin yer almadığı tespit edilmiştir. Arapça metnin hem ön hem de arka dış kapakları kırmızı düz bir zemin şeklinde olup, uç kısımları üçgen şeklinde olan dış kapakları ile cilt kısmı daha koyu bir renkte hazırlanmıştır.

Resim 70: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Arapça Orijinalinin Ön ve Arka Kapakları

Kaynak: Katar Dijital Kütüphanesi dijital arşivi

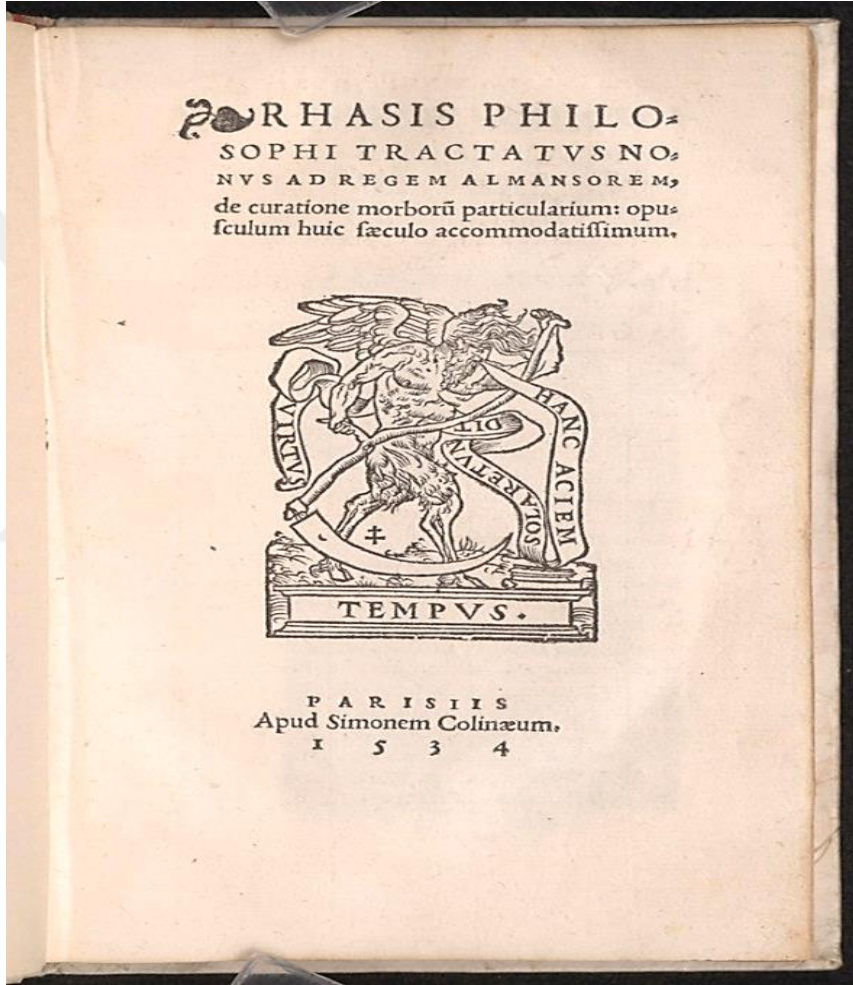
et-Tıbbu'l-Mansûri adlı eserin Latince çevirisini incelediğimizde, ön ve arka dış kapaklarının açık saman renginde olup, üzerinde herhangi bir yazı, işaret veya resim olmadığı tespit edilmiştir.

Resim 71: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Latince Çevirisinin Ön ve Arka Dış Kapakları

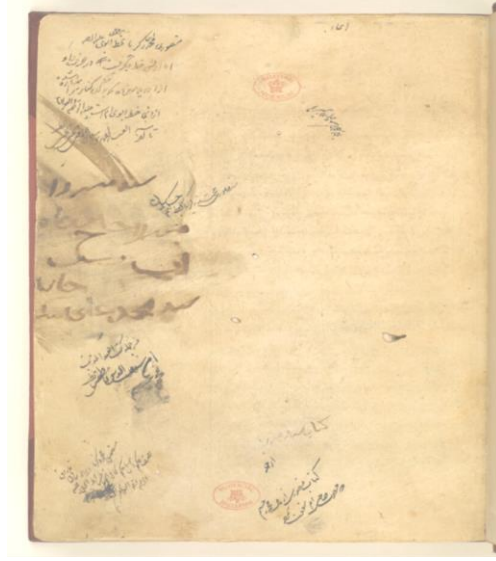
Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A Vol.1

Orijinal eserin iç kapağı incelendiğinde, üst kapağın hemen ardında üç sayfa boş bırakıldığı ve 4. sayfasının iç kapak olarak oluşturulduğu görülmektedir. Genette (1987: 24), ön ve arka iç kapakların genellikle boş olduğunu, ancak bunun istisnadan uzak olmadığını dile getirir. Aşağıdaki ön iç kapak resminde görüldüğü gibi, *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin iç kapağının sol üst köşesinde eserin yazarı Ebû Bekr Muhammed bin Zekerriyyâ er-Râzî olduğu, kapağın sol alt köşesinde tane eserin yazarının ismi ve sağ alt köşesinde kitabın isminin yer aldığı görülmektedir.

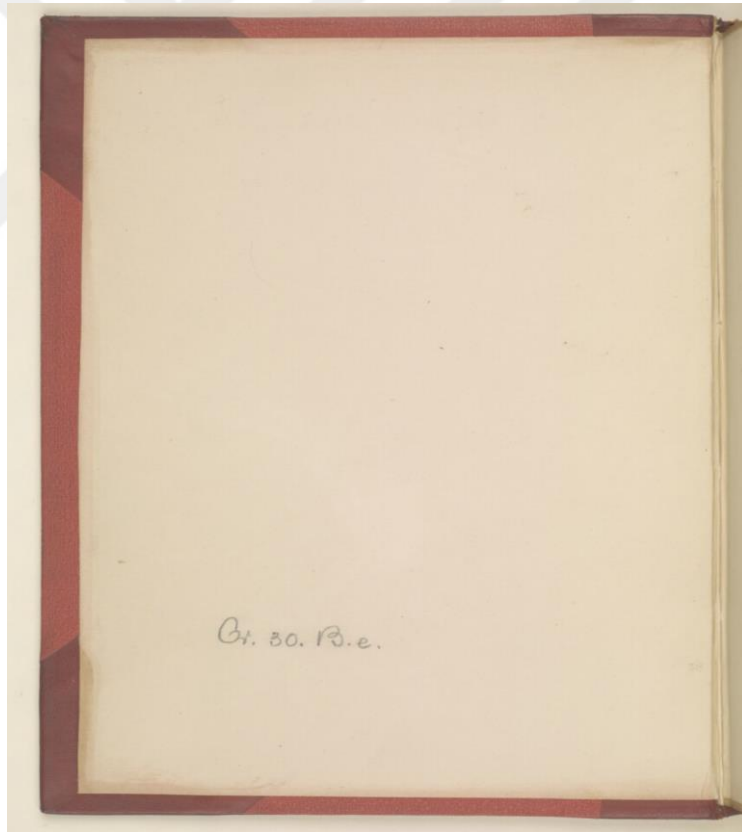
Resim 72: *Et-Tıbbu'l-Mansûri*'nin 1534 Yılında Basılan Latince Çevirisinin Dış Kapağı

Kaynak: islamquranscience.org Erişim Tarihi: 13/04/2021

Resim 73: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Ön İç Kapağı

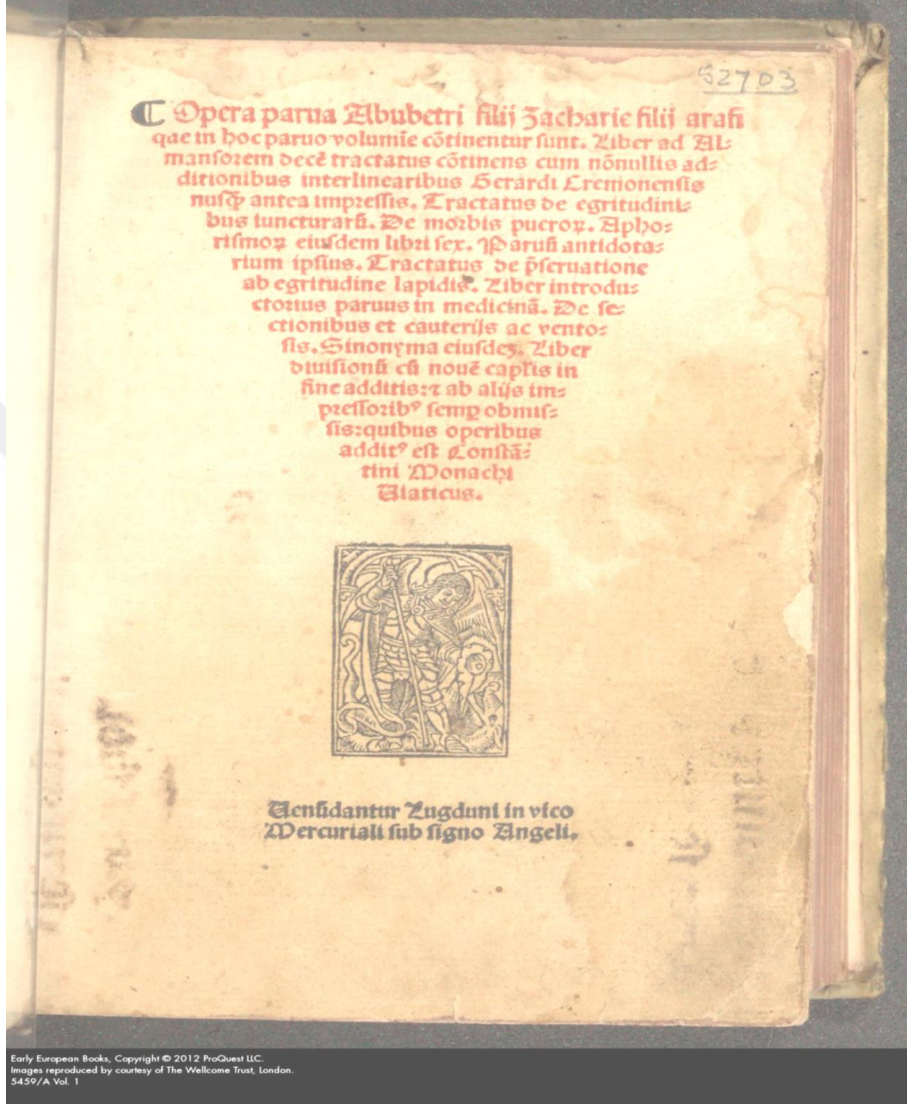
Kaynak: Katar Dijital Kütüphanesi dijital arşivi

Resim 74: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Orijinalinin Arka İç Kapağı

Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A
Vol.1

Cremona'lı Gerardo tarafından çevrilen eserin üst kapağının ardından üç sayfa boş bırakılmış ve ardından eserin ön iç kapağı ve yine boş bir sayfadan sonra içindekiler sayfası yer almaktadır.

Resim 75: Cremona'lı Gerardo Tarafından Latinceye Çevrilen Eserin Ön İç Kapağı

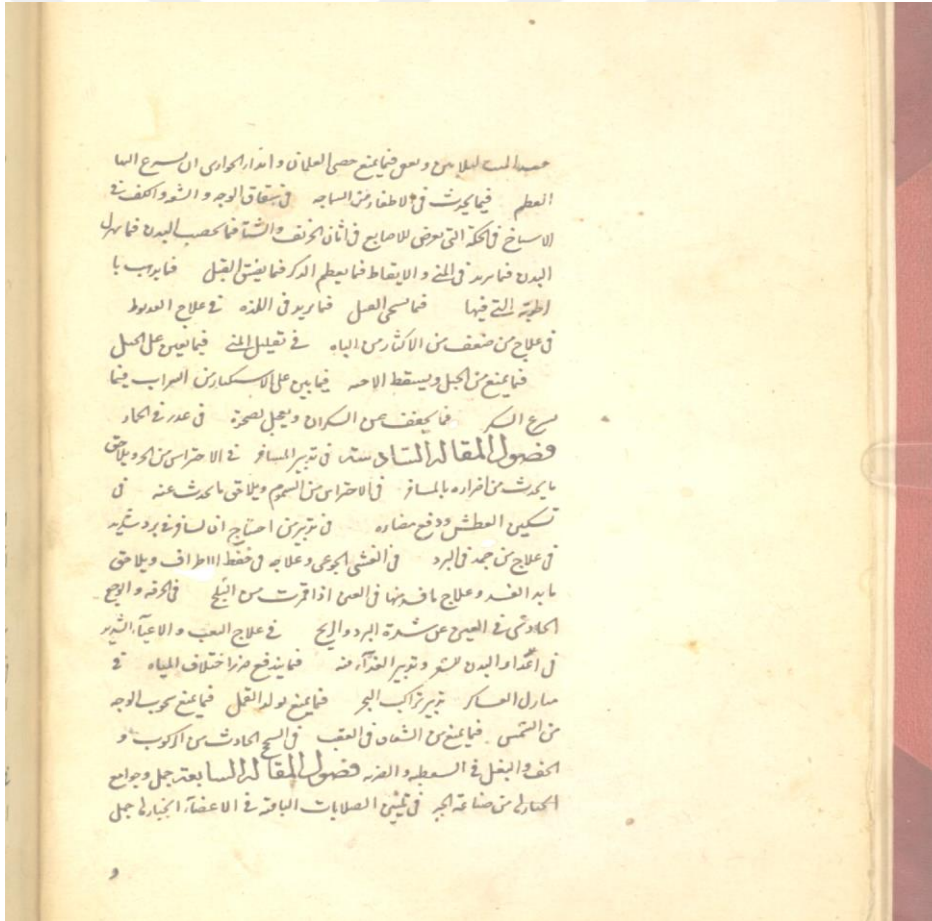
Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A Vol.1

Eserin ön iç sayfası incelendiğinde, ters üçgen şeklinde, Lombardic yazı karakterinde, “Zekeriya oğlu Ebû Bekir tarafından yazılmış olan eser bu cilt içinde yer almaktadır. Liber ad Almansorem, Gerardi Cremonensis tarafından satırarası eklemelerle on makaleden oluşmaktadır. Hastalıklar üzerine eser. Çocuk hastalıkları. Seks kitabı ile aynı özlü sözler. Bütün panzehirler. Vücutta oluşan taşlarla ilgili hastalıklar. Tıpla

ilgili tanıtım kitabı. Yolculuk hastalıkları ve önlemler üzerine. Eşanlamalar. Ekli kitap bölümleri: Ustalar tarafından basılmış; Dindar keşişler tarafından kabul edilmiş ekler” ifadeleri yer almaktadır. Sayfanın alt kısmında ise bir resim yer almakta ve resmin altında kitabın “Angeli adı altında Lyon’da satılmıştır” ifadesi yer almaktadır.

5.1.3.3.2. Kitap Bölüm Başlıkları

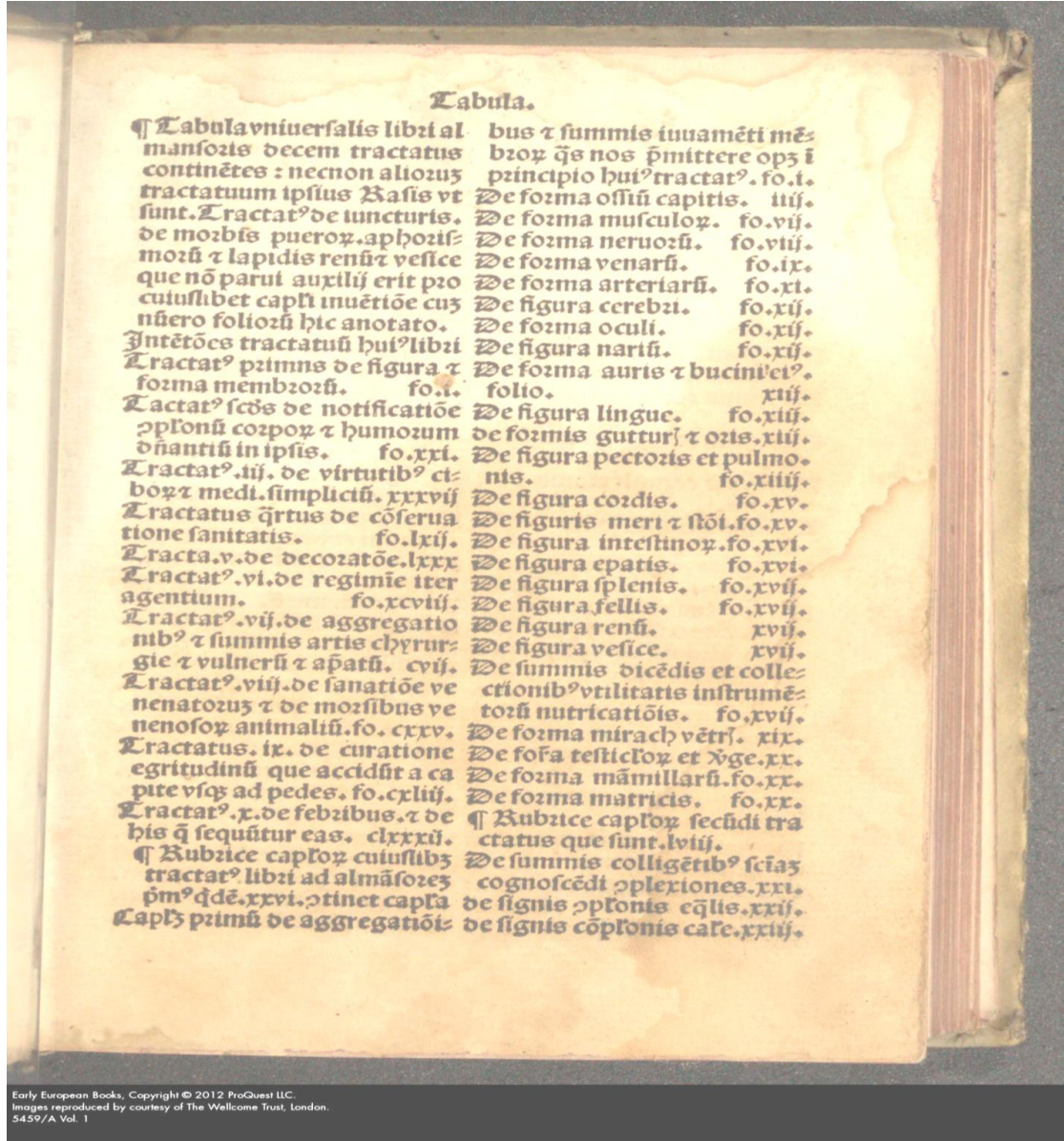
et-Tıbbu’l-Mansûri’nin orijinal metninde ayrı bir “içindekiler” kısmının yer almadığı, kitabın önsöz bölümünde hangi fasıllardan meydana geldiği ve herbir faslın hangi konuları kapsadığının açıklandığı ve ayrıca bölüm başlıklarının metnin içinde ve kırmızı renkte yazıldığı tespit edilmiştir. Örneğin aşağıdaki sayfanın dokuzuncu satırının başında “Altıncı makalenin fasılları” başlığı yer almaktadır.

Resim 76: *Et-Tıbbu’l-Mansûri* Adlı Eserde 6. Makalenin Fasılları Başlığının Olduğu Sayfa

Kaynak: Katar Dijital Kütüphanesi Dijital Arşivi

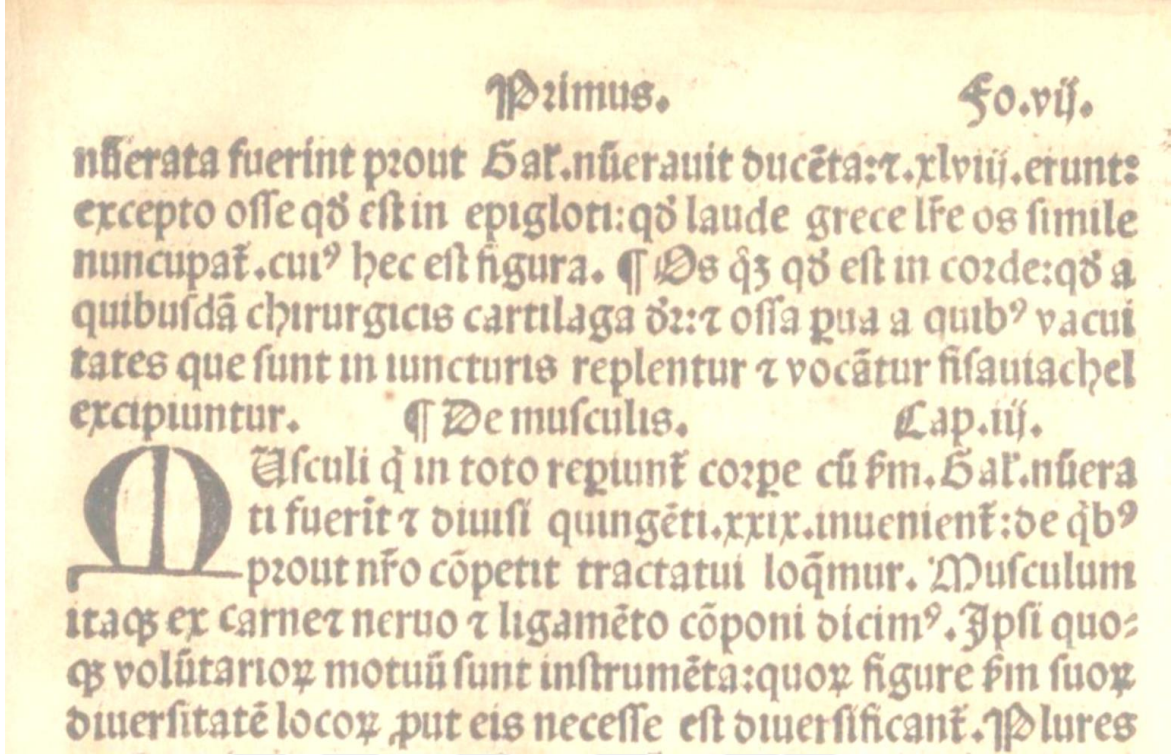
Eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinde “içindekiler” kısmı ayrıca verilmiş olup, eser içinde de başlıklar ayrıca belirtilmiştir. Aşağıdaki sayfada *et-Tıbbu'l-Mansûri*'nin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisinin “içindekiler” bölümünün ilk sayfası yer almaktadır.

Resim 77: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Cremona'lı Gerardo Tarafından Yapılan Latince Çevirisinin Önsöz Kısmı

Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A Vol.1

Örneğin aşağıdaki sayfada yer alan başlıkta (De musculis) hakkında bilgi verilecek olan konunun “Kaslar üzerine” olduğu belirtilmektedir.

Resim 78: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Cremona'lı Gerardo Tarafından Yapılan Latince Çevirisinin 'Kaslar Üzerine' Bölümünü Gösteren Sayfa

Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A Vol.1

5.1.3.3.3. Önsöz / Sonsöz

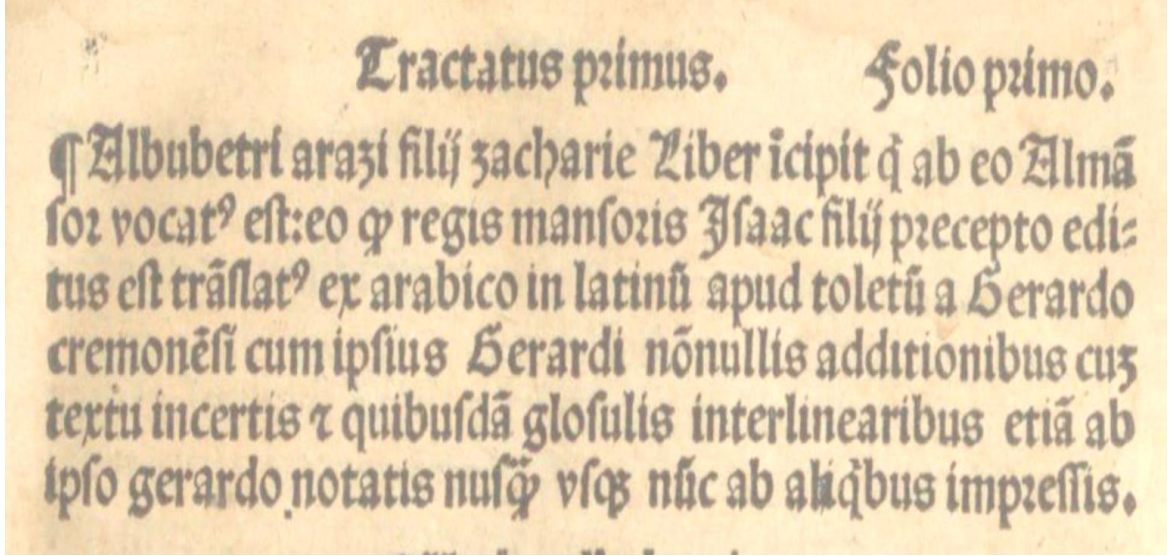
Genette (1997: 200)'in ifadesine göre önsözün en önemli işlevi, metnin yazarının yorumunu ve niyetini ortaya koymak olup, yazar tarafından yazılan önsöz, çalışmanın konusu, hangi şartlarda yazıldığı, yazılma aşamaları ve yazılış amacı hakkında bilgi verir. *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin orijinal metnini incelediğimizde, önsöz bölümünde kitabın kendisine ithaf edilen el-Mansûr'a övgü ve senâda bulunulmakta ve ardından kitabın on fasıldan meydana geldiği ve hangi konu üzerine olduğu belirtilmektedir.

Resim 79: Et-Tıbbu'l-Mansûri'nin Önsözü

Kaynak: Katar Dijital Kütüphanesi dijital arşivi

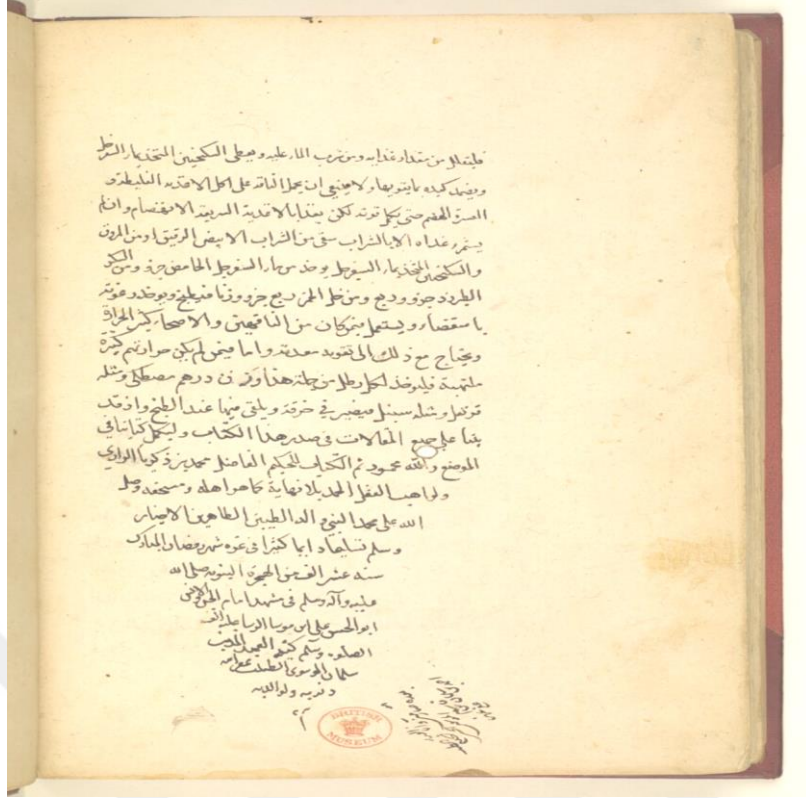
Eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisini incelediğimizde, orijinal metinde yer alan ifadelerin sözcüğü sözcüğüne çevrilmediği, eserin çevirmeni Cremona'lı Gerardo tarafından, çeviri metnin birinci sayfasında kısa bir önsöz yazıldığı tespit edilmiştir. Altı satırdan oluşan ve çevirmenin kendisi tarafından yazılan bu önsözde, eserin halife (kral/regis) Mansur'un teşvikiyle Zekeriya oğlu Ebû Bekir er-Râzî tarafından yazıldığı ve bizzat Cremona'lı Gerardo'nun kendisi tarafından Toledo'da Arapçadan Latinceye tercüme edildiği ancak belirsiz olan bazı yerlerde Gerardo tarafından küçük notlar ilave edildiği ve bir sözlük eklendiği belirtilmiştir.

Resim 80: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Cremona'lı Gerardo Tarafından Yapılan Latince Çevirisinin Önsöz Kısmı

Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A Vol.1

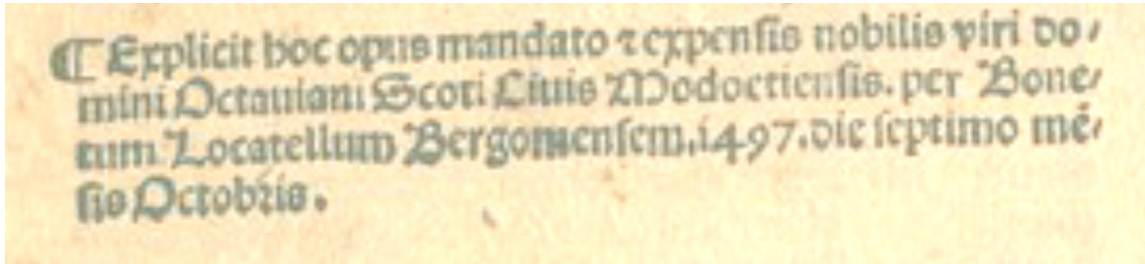
Günümüzde yazılan eserlerde sonsöz kısmı genellikle eserin içeriğini özetleyen bir nitelik taşımasına rağmen Ortaçağ'da yazılan elyazması eserlerde, sonsöz yerine geçen kısımlarda daha çok eserin yazarının künyesi yer almaktadır. *et-Tıbbu'l-Mansûri*'nin sonsöz yerine sayılabilecek son sayfasını incelediğimizde, kitabın Zekeriya oğlu Ebû Bekir er-Râzî tarafından tamamlandığı belirtildikten sonra, Hz. Muhammed (sav.)'e salât ve selâmda bulunulduğu, eserin ne zaman tamamlandığı hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e de övgüde bulunulduğu tespit edilmiştir.

Resim 81: *Et-Tibbu'l-Mansûri*'nin Son Sayfası

Kaynak: Katar Dijital Kütüphanesi dijital arşivi

et-Tibbu'l-Mansûri'nin Latince çevirisi *Liber ad Almansorem*'in sonsöz yerine son sayfasının alt kısmında yer alan ve sonsöz yerine geçtiğini düşündüğümüz dört satırlık kısmı incelediğimizde, “bu eserin çeviri ve masrafları soylu Octavianus Scori Livius ile Bonatum Locatellum Bergomensem tarafından yetkilendirilmiştir. 1497 yılı, Ekim ayının yedinci günü” ifadesinin yer aldığı tespit edilmiştir.

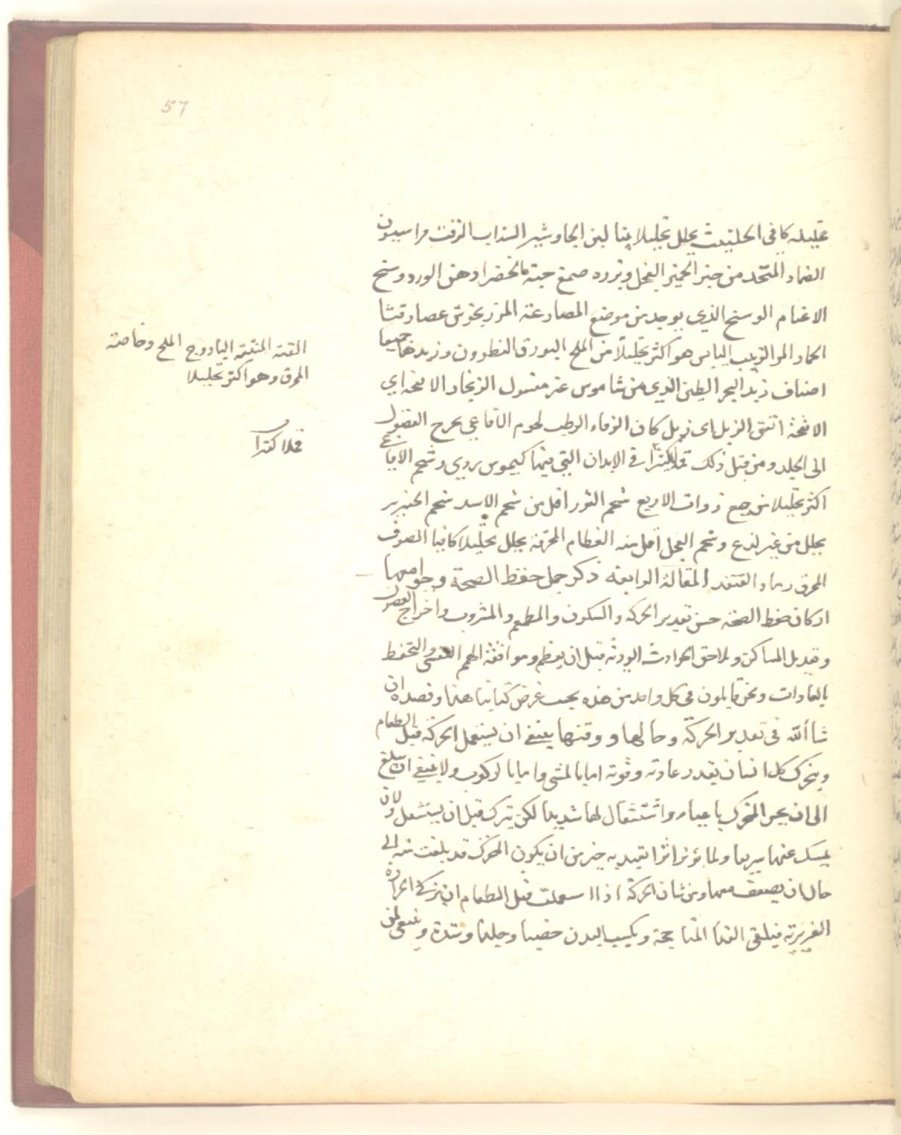

Resim 82: *Et-Tibbu'l-Mansûri*'nin Latince Çevirisi *Liber Ad Almansorem*'in Sonsöz Kısmı

Kaynak: 2012 ProQuest LLC Images reproduced by courtesy of the Wellcome Trust, London 5459/A Vol.1

5.1.3.3.4. Çevirmen Notları

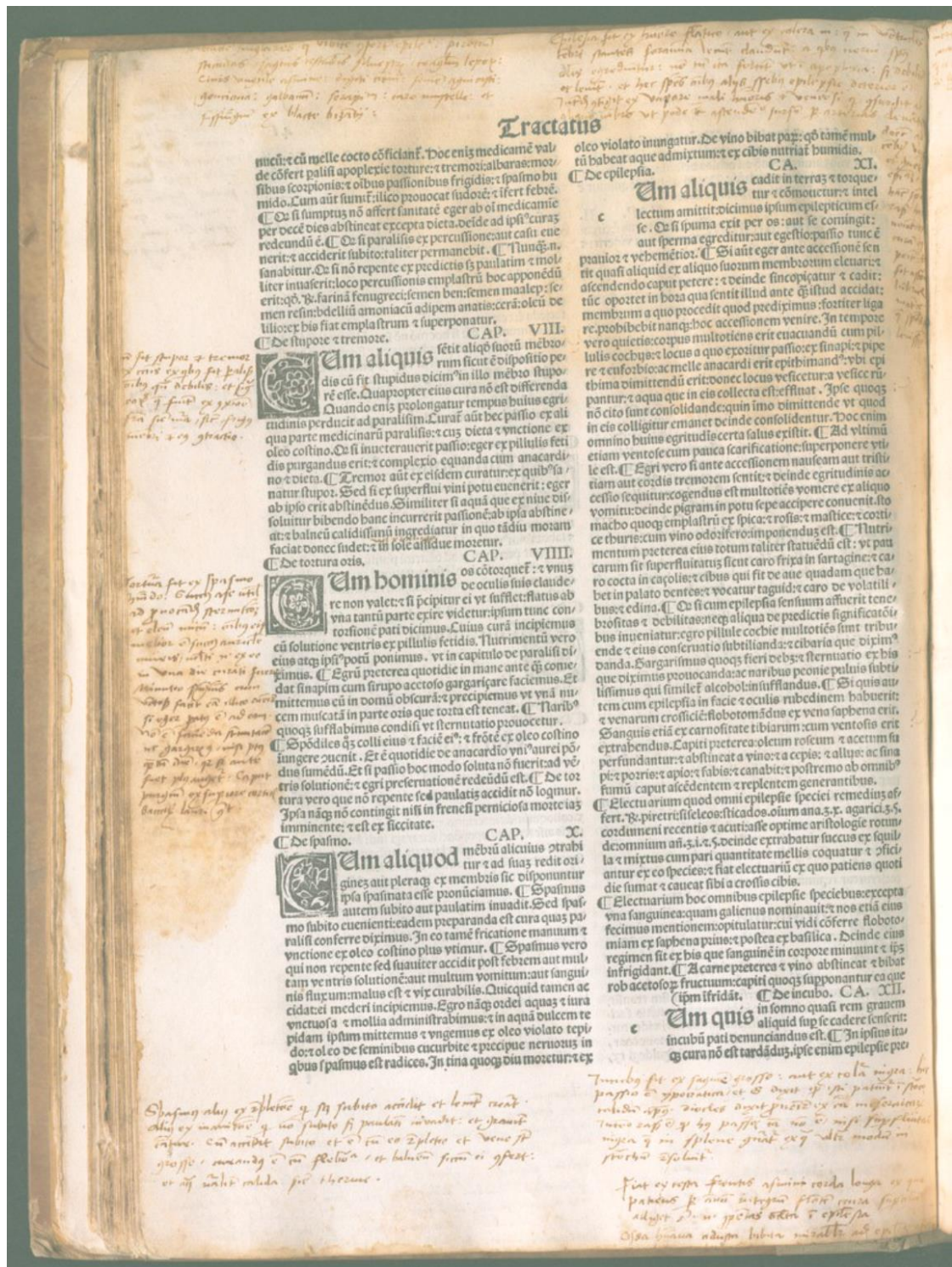
Genette (1997: 319), not kullanımının, sayfa ortasına metin yerleştirme şeklinde uygulandığı Ortaçağlara kadar uzandığını, bazen daha küçük harflerle yazılmış açıklamalarla çeşitli şekillerde zenginleştirildiğini ve bu uygulamanın onbeşinci yüzyılda da devam ettiğini, onaltıncı yüzyılda daha küçük boyutuyla ayrışmaya başladığını ve bu yüzyılda yan notların, diğer ifadeyle marjinal notların görünmeye başladığını belirterek onsekizinci yüzyılda notların sayfa sonuna koyulmasının geleneksel bir hale geldiğini ancak günümüzde sayfa veya bölüm sonu, sayfa kenarı, satır arasına veya daha farklı bir şekilde yerleştirildiğini ifade eder. *et-Tıbbu'l-Mansûri*'nin orijinal metnini incelediğimizde bazen konu başlığına vurgu yapmak, bazen de sayfada ele alınan konu hakkında genel bilgi vermek amacıyla yannotlara, üstnotlara ve bazen de dipnotlara başvurulduğu tespit edilmiştir. Ancak bu notlar günümüzdeki kullanımından biraz farklı olarak, açıklama mahiyetinde olmayıp genellikle sayfada geçen bir başlığın hatırlatılması, bazen ilk satırın tekrarı bazen de bir kelime veya harf şeklinde olduğu görülmektedir. Aşağıda *et-Tıbbu'l-Mansûri*'nin orijinal metninin 124. sayfasında yanmetin örneği görülmektedir.

Resim 83: *Et-Tıbbu'l-Mansûrî*'nin Orijinal Metninin 124. Sayfasında Yanmetin Örneği

Kaynak: Katar Dijital Kütüphanesi dijital arşivi

Eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan *Liber ad Almonsorem* başlıklı çeviri metni incelendiğinde, üstnot, yannot ve dipnotlara sıkça başvurulduğu görülmektedir, ancak bu notların elle yazılmış olması ve net olmaması nedeniyle okunamamaktadır.

Resim 84: Cremona’lı Gerardo Tarafından Yapılan Çeviri Metnin 87. Sayfası: Üstnot, Yannot Ve Dipnotlar

Kaynak: Wellcome Collection

5.1.3.4. *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserin çevirilerinin kültürlerarası ilişkiler açısından önemi ve Batı tıbbı üzerindeki etkileri

Er-Râzî'nin Cremona'lı Gerardo (1114-1187) tarafından *Liber (Rhazes) ad Almansorem* veya *Liber Medicinalous Ahmandren* adıyla Latinceye tercüme edilmiş olan *Kitâbu'l-Mansûrî* adlı eseri, Batı tıbbını etkileyen ve Rönesans'ın önünü açan en önemli eserlerden biri olmuş ve defalarca Avrupa'nın muhtelif yerlerinde basılmıştır (Ağırakça, 2016: 167). Er-Râzî'nin bu önemli eserinin XV. yüzyılın sonlarında 1472, 1481, 1490, 1492 yıllarında Milano'da; 1497'de Venedik'te; 1470, 1535 ve 1540 yılında İtalya'nın Padoue şehrinde; 1510 yılında Lyons'da ve 1544 yılında Bale'de Latince olarak yayınlandığını belirten Ağırakça (2016: 167), Arapça metinle birlikte Latince çevirisinin 1483, 1490, 1493 ve 1497 yıllarında Venedik'te yayınlandığını ifade eder.

Galen ve Hipokrat'ın yazdığı en önemli eserlerin, tercüme faaliyetlerinin ilk devrinden sonra Arapçaya kazandırılmaya başlandığı zaman Hristiyanlıktaki tıbbın hükümlerini kaybettiğini, birçok Müslüman hekimin tıp ilminde, bir önceki seleflerinin çok üstüne çıktığını ve Yunanlıların en büyükleriyle aşağı yukarı aynı seviyeye geldiğini ve Müslümanların bu başarılarını, klinik çalışmaları sırasında yaptıkları sağlam gözlemlerini geniş teorik bilgilerle birleştirerek elde ettiklerini dile getiren Watt (1986: 46), burada üç önemli Müslüman hekimden söz edilmesi gerektiğini ve bunların er-Râzî, İbn Sînâ ve Batıda Haly Abbas olarak bilinen Ali b. Abbas olduğunu belirtir.

Dallal (2020: 51), tıbbın pratik ve teorik alanın kesiştiği bir alan olup Arapça tıbbın önemli odak noktalarından biri olduğunu, hastalık ve sağlıkla ilgili kuramsal tefekkür yerine, ampirik tıbbî bilginin -özellikle klinik tıp ya da vaka tıbbında- ve tedaviye yönelik pratik tedavi sürecinin geliştirilmesi üzerine olduğunu ve bu eğilimin en büyük temsilcilerinden birinin Ebû Bekir er-Râzî olduğunu vurgulayarak, er-Râzî'nin yöntem ve tekniğe odaklandığını, yaptığı çalışmaların, hastalıkların ve bunların tedavisine yönelik ortaya koyduğu teorik teşhislerden daha çok gözlemsel teşhis ve terapiye vurgu yaptığını dile getirir.

Müslüman bilginlerin, kültürlerarası ilişkilerde önemli bir role sahip olan tıp alanında da Avrupa düşüncesine kaynaklık ettiğini belirten Bedevî (2002: 23), Batı tıbbının yaklaşık dört asır boyunca tamamıyla Müslümanların kaynaklarına mahkûm yaşadığını,

Müslümanların tıbbî birikimlerinin Avrupa'ya erken bir dönemde taşındığını ve bu anlamda Avrupa'nın birçok merkezinde tıp okulları kurulmuş olup Montpellier, Rans, Bologna, Padua, Orléans, Napoli, Oxford, Cambridge ve Enciye'nin bu merkezlerden bazıları olduğunu dile getirerek bu okullarda hemen tamamen Latinceye çevrilmiş Arapça kaynaklar okutulduğunu ve Müslüman tıp adamları arasında akla ilk gelen ismin Muhammed b. Zekeriya er-Râzî olduğunu ifade eder.

Ağırakça (2016: 167), er-Râzî'nin İtalyan tıp fakültelerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan kıymetli eseri *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserinin sadece ikinci makalesinin *Les Penseurs de l'İslam* (İslâm Düşünürleri) adlı eser içinde Baron Carra de Vaux tarafından 1531 yılında yayımlandığını, bir sonraki asırda da 1641 ve 1674 yıllarında iki defa ve bir sonraki asırda da 1641 ve 1674 yıllarında iki defa basıldığını, Baron Carra de Vaux tarafından çevirinin daha sonra 1776 yılında Halle'de j.j. Reiske tarafından Arapça-Latince olarak yeniden yayımlandığını belirtir. Ağırakça ayrıca şu açıklamayı yapar:

“Eserin anatomi ile ilgili kısmını De Koning “anatomi ile ilgili üç Arapça kitâb” anlamındaki “Trois Traités d'anatomie arabe” adıyla Fransızcaya çevirip 1903 yılında Londra'da ve 1904 yılında Lyons'ta yayınlamıştır. 1900 yılında Berlin Üniversitesinde Bruner doktora tezi olarak eserin göz hastalıklarıyla ilgili kısmının edisyon kritiğini hazırlamış ve neşretmiştir. Yine eserin bir kısmı Haleb'te 1922 yılında yayınlanmıştır. Eser ayrıca G.Collin-M.Renaud tarafından Rabat'ta 1941 yılında yayınladı. Aynı şekilde oryantalist M. Plessnr eserin bir kısmını yayınladı. Son olarak da eserin tamamını Dr. Hazım el-Bekrî yayına hazırladı. Bunun yanı sıra Kahire Fransız Akademisi müdürü Prof. Charles *el-Mansurî*'yi tam bir neşirle ilim hayatına kazandırmıştır. Ayrıca eser Ma'hed Tarih el-Ulûmî'l-Arabiyye el-İslâmiyye tarafından F. Sezgin'in bir önsözü ile birlikte 1986 yılında Frankfurt'ta tıpkı basımla yayınlandı. Ayrıca İbnü'l-Haşşâ, *el-Mansurî*'ye bir haşiye yazmıştır. Bu haşiyenin bir yazma nüshası Leiden Kütüphanesinde no.331/5'te bulunmaktadır.” (Ağırakça, 2016: 167).

Bammat (1975: 161), Ebû Bekir er-Râzî'nin *el-Hâvî* adlı eseriyle Abbâsî halifesi Mansur'a ithaf ettiği *el-Mansûrî* adlı eserinin tıp ilmi üzerinde etkili olarak uzun süre ellerden düşmediğini ve bu kitaplarda genellikle çocuk hastalıklarıyla birlikte deri döküntülerine sebep olan çiçek ve kızamık gibi hastalıkların anlatıldığını vurgulayarak, Râzî'nin tıp tarihinde ilk defa hafif müşhilleri, şişe çekmeyi ve sürekli yüksek ateşle seyreden hastalıklarda soğuk suyu tavsiye ettiğini ve uyguladığını ifade eder.

Râzî'nin 184 kadar değerli eser yazdığını ve bunlardan elliden fazla'sının tıp ve eczacılık, sekiz kadarının da özellikle deontoloji, onikisinin de simya ile ilgili olduğunu vurgulayan Erdemir (2019: 99), en ünlü eserleri arasında yer alan *et-Tıbbu'l-Mansûri* (*Kitâb al-Mansûrî / Liber Medicinalis Almansoris* – “Almansor's Book of Medicine”)’nin Samanoğulları’ndan Emir Mansur adına yazıldığını ve Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinin XVIII. yüzyıla kadar Avrupa Tıp Okulları’nda okutulan klasik eserler arasında yer aldığını ve ayrıca bu kitabın İslâm tıbbı klasiği olduğunu belirtir. Erdemir (2019: 99) ayrıca, bu eserin Râzî’ye **Calinos-u Arab** ünvanı kazandırdığını ve on bölümden oluşan eserin Mansur ibn İshak adına ithaf edildiğini dile getirerek dokuzuncu bölümün *Nonus Almansoris* adı altında Ortaçağda çok ünlü olduğunu ve XV. yüzyılda Tübingen’de tıp müfredatının bir kitabı olduğunu ifade eder.

Üretken bir yazar olmasının yanı sıra ansiklopedist bir bilgin olarak da kabul edilen Râzî’nin, 230’dan fazla eser yazdığını ancak bunların birçoğunun kaybolduğunu belirten Guardo ve diğerleri (2008: 11), Râzî’nin İbn Sînâ ile birlikte İslâm’ın büyük hekimi olarak kabul edildiğini, ayrıca Grek-Latin tıp düşüncesi ile Arap dünyası arasında bir köprü olarak kabul edildiğini, 1486 yılında tekrar yayınlanan *et-Tıbbu'l-Mansûri* (*Liber Medicinalis ad Almansorem / Kitab al-Mansury*)’nin, Rönesans’a kadar Batı bilimini etkileyen ve hastalıklar ile anatomi üzerine özet bir el kitabı olup hastalık belirtilerini ve muhtemel tedavilerini açıklayan bir eser olduğunu ifade eder.

Resim 85: *Recueil Des Traites De Medecine* Adlı Eserde Hasta Birini Tedavi Eden Râzî Betimlemesi

Kaynak: *Recueil des traites de medecine*

Et-Tıbbu'l-Mansûri (yazarın ifadesiyle *Secreto de los secretos* – Sırların sırrı) adlı tedavi kitabında ilaç üretimi ve uygulanışı konusunda kullanılacak elementler ile yöntemlerini ortaya koymuş, kafur ile mide asidi ve diğer salgıların üretimini azaltan antikolinerjik bir ajan olan **hiosciminia** kullanımını getirmiş ve genellikle karmaşık ilaçlar yerine basit ilaçları tercih etmiştir (Guardo ve diğerleri, 2008: 11)

Râzî'nin, *el-Hâvî* ve *et-Tıbbu'l-Mansûri* eserlerinde bahsettiği klinik vaka raporlarında, bir yaranın anatomik lokasyonu ile klinik belirtilerine vurgu yaparak yaraları sınırlama, teşhis etme ve tedavi seçeneklerini tanımlama konusunda seçkin bir klinik yetenek ortaya koyduğuna işaret eden Amr ve Tbakhi (2007: 306), Râzî'nin, uygulamalı nöroanatomi konusunda öncü olduğunu; sinir sistemindeki lezyonları lokalize etmek için kafatası ve omurilik sinir anatomisi bilgisi ile klinik bilginin aydınlatıcı kullanımını birleştirdiğini ifade eder.

Râzî'nin son derece üretken bir yazar olduğunu ve yaklaşık yarısı tıp üzerine 200'den fazla eser yazdığını belirten Acıduman ve diğerleri (2014: 4), bu eserlerden özellikle *Kitâb al-Hâvî fi al-Tıbb (Liber Continens)*, *Kitâb al-Jadari wa'l-Hasba (Liber de Pestilentia)* ve *Kitâb al-Mansûrî (Liber Almsansoris)*'nin en ünlüleri olup Avrupa tıbbı üzerinde etkili olduğunu, Batıda *Liber Medicinalis ad Almasorem* veya kısaca *Liber Almasoris* olarak bilinen *et-Tıbbu'l-Mansûrî*'nin Râzî tarafından yazılan ilk dönem eserlerden biri olduğunu ve ansiklopedik tarzda düzenlenmiş olup Hipokrat, Galen, Oribasius, Aetius ve Paulus Aeginata çalışmalarına dayandığını ifade eder.

Yine Acıduman ve diğerleri (2014: 5)'nin belirttiğine göre, *et-Tıbbu'l-Mansûrî*'nin yedinci ve dokuzuncu bölümleri Batı dünyasında tanınmış, *Nonus Almansoris* olarak bilinen dokuzuncu bölüm Batı üniversitelerinde okutulmuş ve yorumlanmış, Andreas Vesalius, dokuzuncu bölüm üzerine *Paraphrasis in nonum librum Rhazae medici Arabis clariss ad regem Almansorem de affectuum singularum corporis partium curatione* adlı bir tez yazmış ve bu bölümü yorumlamıştır ve bütün bu bilgilerden hareketle, Râzî'nin, nöroloji alanına önemli katkılarda bulunduğu; nöroanatomi ve klinik belirtileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymasının yanı sıra beyin sarsıntısı kavramını ilk defa onun tanımladığı ve bu kavramın daha sonra Rönesans hekimleri tarafından geliştirildiği söylenebilir.

Et-Tıbbu'l-Mansûrî'nin dokuzuncu kitabının onaltıncı yüzyıla kadar üniversitede pratik tıp ders kitabı olarak kullanıldığına işaret eden Siraisi (1990: 131), Rönesans'ın en önemli anatomisti Vesalius'un, eserin 12. yüzyıl çevirisini düzenleme ve yorumlama konusunda yeterli ilgiyi gösterdiğini, kitabın 115 başlığının her birinin başağrısından ayak ağrısına kadar çeşitli konuları ele aldığını; huy ve vücut sıvı nitelikleri ile bağlantılı materyalist psikolojinin, *Almansor* ve benzer şekilde düzenlenmiş eserlerde yer alan ruhsal şikayetlerin (cinnet melankoli) diğer kafa problemleri arasına serpiştirildiğini ortaya koyduğunu ve bu nedenle hekimlerin, tutkulu aşkı fizikî rahatsızlıklar arasına dahil ettiklerini ve üzgün aşığın fizikî semptomları olarak saydıklarını belirtir.

Râzî'nin *Practica Puerorum* adıyla Latinceye çevrilerek 1481 yılında *Liber ad Almansorem* ile birlikte basılan ve tıp tarihi literatüründe çocuk hastalıkları konusunda yazılan ilk müstakil eser olarak kabul edilen *Risāle fî Tıbbi'l-Ef'âl* adlı yapıtında, çocuk hastalıklarını ve tedavilerini “baştan ayağa” ele aldığı *Kitābu'l-Manşûrî*'nin “sağlığın korunması” üzerine olan dördüncü makalesinde gebelerin ve lohusaların sağlıklarının

korunması yanında çocukların da sağlığının korunması konusunu ele aldığına işaret eden Aciduman ve Aşkit (2017: 124), öncüllerinin eserlerinde görülen farklı olarak, çocuk hastalıkları konusunu dışarıda bıraktığının görüldüğünü belirtir.

Resim 86: *Et-Tıbbu'l-Mansûri* Adlı Eserin Dördüncü Makalesi ile Beşinci Makalesinde Yer Alan Konu Başlıklarını Gösteren Sayfalar

Kitâbu'l-Mansûri adlı eserin İstanbul, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No.3751'de bulunan nüshasının fihristi. "Fi Hıfzı's-Sıhha" başlıklı dördüncü makalesinde yer alan konuların başlıkları.

Kaynak: Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Mansûri* Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine (Aciduman ve Aşkit, 2017: 113)

Kitâbü'l-Mansûri'nin "Fi Hıfzı's-Sıhha" başlıklı dördüncü makalesinde yer alan konuların devamı ile beşinci makalesinde yer alan konular [İstanbul, Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No. 3751, v.4b].

Kaynak: Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Mansûri* Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine (Aciduman ve Aşkit, 2017: 113)

Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûri* adlı eserinin özellikle dokuzuncu bölümü Batıda oldukça etkili olmuştur. Meyerhof (1931: 353), 1520 yılında Viyana'da ve 1588 yılında Frankfurt'ta tıp müfredatının çoğunlukla İbn Sînâ'nın *Kânûn* eseri ile Râzî'nin *Ad Almansorem* eserinin dokuzuncu kitabına dayandığını, hatta onyedinci yüzyılda bile Fransa ve Almanya'da bazı bilgilerin Arap bilgelğine bağlı kaldığını belirtir.

Virk (2014), on ciltten meydana gelen ve Grek-Arab tıbbını ele aldığı *et-tıbbu'l-Mansûrî*'nin bazı ciltlerinin ayrı ayrı Almanca ve Fransızca olarak yayınlandığını, 1264 yılında Yahudi hekim ve filozof Shem Tobb tarafından Marseilles'de Latinceye tercüme edildiğini, 1480 yılında İtalyan Cremona'lı Gerardo tarafından çevirisi yapılan eserin dokuzuncu cildinin *Nonus Almansoris* adı altında yayınlandığını belirtir. *Nonus Almansoris*'de bir bölümünün anatomiye ayrıldığını burada duysal ve motor kısımlar da dahil insan vücudunun değişik organlarının ayrıntılı bir açıklamasını yaptığını, omuriliğin tanımını yaptığını ve boyun veya omurilikte meydana gelen bir yaralanmanın, zarar gören sinirlerle ilgili kısımda felce neden olduğunu ortaya koyduğunu dile getiren Virk (2014), bu eserin 16. yüzyıla kadar Montpellier, Bologna, Paris ve Oxford üniversitelerinde standart ders kitabı olarak okutulduğunu ifade eder.

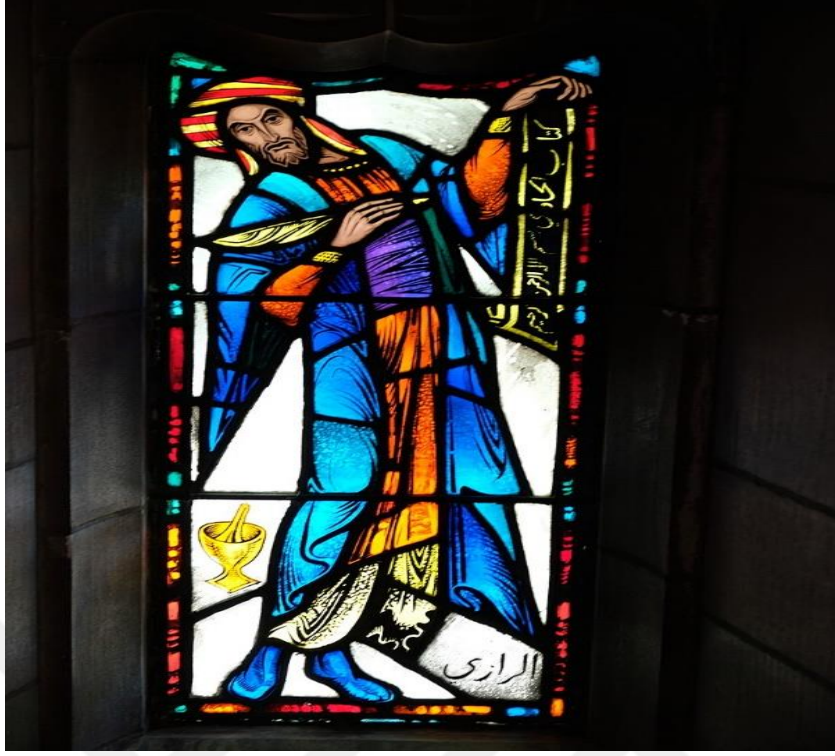
Günümüzde de Râzî'nin bütün dünyada ne derece etkili olduğunu gösteren izlere rastlamak mümkündür. Örneğin İngiliz Ulusal Sağlık Hizmetleri kurumunun bir parçası olan ve Leicester şehrinde yer alan tıp merkezi Râzî'nin adını taşımaktadır.

Resim 87: İngiltere'nin Leicester Şehrinde Ar-Razi Tıp Merkezi

Kaynak: islamquranscience.org Erişim Tarihi: 18/08/2021

Yine Princeton Üniversitesi şapelinde Ebû Bekir er-Râzî'yi simgeleyen bir vitray mevcuttur.

Resim 88: Princeton Üniversitesi Şapelinde Yer Alan Râzî Vitrayı

Kaynak: Researchgate.net Erişim Tarihi: 18/08/2021

SONUÇ

Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri zaman zaman bireysel çalışmalar ya da ilme meraklı bazı hamiler kanalıyla yapılsa da asıl tercüme faaliyetleri değişik dönemlerde kurulan tercüme okulları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Dünyanın değişik yerlerinde faaliyet gösteren çeviri okulları arasında özellikle öne çıkan İskenderiye Okulu, Yunan medeniyeti ile Doğu dünyasını bir araya getirmiş; Cündişapur Okulu, İran ile Yunan ve Hint karşılaşmasını sağlamış; Sicilya ve İspanya'da kurulan tercüme okulları da İslam ve Batı dünyasını birbirleri ile tanıştırmış ve böylece kültürlerarası ilişkilerde tercüme en önemli vasıta olmuştur.

En önemli çeviri okullarından biri olup Bağdat'ta Abbâsîler tarafından kurulmuş olan *Beytü'l-Hikme* okulunda, Yunan felsefesi, İran, Hint, Mezopotamya ve Mısır gibi köklü ilmî ve felsefî gelenekler İslâm düşünce dünyasına taşınmış ve böylece İslâm entelektüel de edici bir rol oynamış olan *Beytü'l-Hikme*, daha sonra başta Toledo'da kurulan çeviri okulu olmak üzere onbirinci yüzyıldan itibaren yaklaşık üç asır boyunca İspanya'nın değişik yerlerinde ve Sicilya'da yapılan çeviri faaliyetlerine yön vermiştir.

Toledo (Tuleytula) şehrinin 1085 yılında VI. Alfonso tarafından ele geçirilip Kastilya devletinin başkenti yapılmasından sonra, Toledo bütün Avrupa'nın tercüme, düşünce ve özellikle de bilim ve felsefe başkenti yapılmıştır. Önemi ilk defa Amable Jourdain tarafından fark edilen ve 1819 yılında araştırmasının ilk sonuçlarının yayınlamasıyla varlığı ortaya konulan *Toledo Okulu* veya diğer ifadeyle *Toledo Çevirmenler Okulu*, burada yapılan çevirilerin Batı üzerinde oldukça önemli tesirler bırakması nedeniyle çeviri tarihi açısından önemli bir araştırma konusu olmuştur. Böyle bir okulun fiziki olarak varlığı konusunda her ne kadar farklı görüşler ileri sürülse de, literatürde, Toledo'da XII. ve XIII. yüzyıllarda farklı mekânlarda gerçekleştirilen çeviri faaliyetlerinin bütün olarak Toledo Çevirmenler Okulu başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Literatürde Toledo Çevirmenler Okulu olarak bahsedilen bu okulun fiziki bir okul olmaktan çok bir süreç olduğu görülmektedir. Literatürde bu okulun çalışmaları olarak ele alınan ancak Toledo dışından katkıda bulunularak yapılmış olan tüm çalışmaların da Toledo Çevirmenler Okulu kapsamında değerlendirildiği tespit edilmiştir.

VIII. Yüzyıl başlarından 1492 yılına kadar Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumlarının bir arada yaşadığı İber yarımadasında, kültürlerarası ilişkilerde çeviri başat

bir rol oynamış ve Toledo Çevirmenler Okulu bu döneme damgasını vurmuştur. XII. ve XIII. Yüzyıllarda İber yarımadasının başlıca entelektüel ve çeviri merkezi olan Toledo'da faaliyet gösteren Toledo Çevirmenler Okulu'nda, tercümeleler vasıtasıyla Arapça ve İbranice eserler Latince ve Kastilya dillerine tercüme edilmiş ve böylece Avrupa'nın Ortaçağ karanlığından çıkıp aydınlanmasının önü açılmıştır.

Kültürlerarası ilişkilerde etkisi yüzyıllarca sürmüş olan Toledo Çevirmenler Okulu'nda gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri sayesinde Batı aydınlanması ve Rönesans'a kapı açılmış, Batının içinde bulunduğ u Ortaçağ karanlığından çıkmasına çok önemli katkılarda bulunmuştur. Yapılan çeviriler sayesinde Aristo ve diğ er Yunan filozofları daha iyi anlaşılmış, başta İslâm felsefesi ve tıbbı olmak üzere dönemin önemli bilim dallarında Batıya çok önemli bir bilgi akışı olmuştur.

Çalışmamızda yer verdiğimiz bir diğ er husus, bu okulun niçin Toledo şehrinde kurulduğ u idi. Toledo Çevirmenler Okulu'nun kurulduğ u Toledo şehri o dönemde stratejik bir öneme sahiptir. 1085 yılında VI. Alfonso tarafından kan dökmeden ve rızaya dayalı olarak fethedilmiş olan Toledo, Hristiyan dünyası ile Arap arasında sınır teşkil eden Tajo kıyısında bulunması nedeniyle oldukça önemlidir. Toledo, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan kültürleri arasında simbiyotik bir ilişkinin oluştuğ u, Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki hoşgörüsüz çevrelerin ortasında eşsiz bir deneyimin yaşandığı bir şehirdir. Ortaçağ'da ve özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplulukların barış içinde bir arada yaşadığı bir yer olan Toledo; Arapça, Roman dili ve İbranice'nin konuşulduğ u çok dilli bir huzur ve barış ortamına sahiptir. Şehrin sahip olduğ u barış ve huzur ortamı, farklı toplulukların birbirlerine yakınlaşmasını sağlamış ve bu iklim sayesinde çok Arapça'dan Latince'ye yapılan bilim, felsefe, astronomi ve diğ er birçok alanda yapılan çok sayıda çevirilerle Doğu'nun zengin mirası Batı'ya aktarılmıştır.

Toledo Çevirmenler Okulu'nun kuruluşunda siyasî, dinî ve bilimsel faktörlerin yanı sıra kitap tutkusu da etkili olmuştur. Bu okulun kurulmasında her ne kadar siyasî ve dinî faktörler söz konusu olsa da en önemli faktörün bilimsel nedenler olduğ u söylenebilir. Zira o dönemde Endülüs çok zengin kütüphanelere sahiptir ve sanat, mimari, teknoloji, tarım ve daha pek çok alanda çok ileri durumdadır. 1085 yılında Toledo'nun fethedilmesiyle birlikte Hristiyanlar bu zenginlikleri görmüş ve bunlara sahip olabilmek

için yoğun bir şekilde çeviri faaliyetlerine yönelmişlerdir. Bilimsel açıdan oldukça ileri konumdaki Müslümanların sahip oldukları bu bilgi zenginliklerine ulaşabilmek için Arapça kitapların çevrilmesi gerekmiştir. O dönemde yağma ve yakılmaktan kurtarılan kitap sayısı 2500 civarında olup bu kitapların Madrid’de bulunan Escorial Kütüphanesi’nin temelini oluşturduğundan söz edilmektedir.

Toledo Çevirmenler Okulu’nun kuruluşu konusunda Fransız başpiskopos Don Raimundo (Raimundo de Sauvetat)’ın adı öne çıksa da, bu okulu kuran kişinin Don Raimundo olduğuna dair literatürde bunu kanıtlayan kesin bir bilgi yer alamamaktadır. Ulaştığımız kaynaklarda belirtildiğine göre, Don Raimundo’nun Toledo’da başpiskopos olarak görev yaptığı dönemde asla bir çeviri okulu kurmadığı ve bunun aksini dile getiren bir belge veya onay bulunmadığı tespit edilmiş, ancak çeviri faaliyetlerine destek olduğu görülmüştür.

Toledo okulu faaliyetlerinin tarihsel açıdan dört dönemde incelenmekte olup yaklaşık olarak 1105-1125 yıllarını kapsayan *birinci dönem*, özellikle astroloji, astronomi ve matematik alanlarında yoğunlaşmış olup çeviri çalışmaları seçimi oldukça kaotiktir; 1126-1151 yıllarını kapsayan *ikinci dönem*, başpiskopos Raimundo ile özdeşleşmiş olup, matematik, astronomi, astroloji ve tıp alanlarını kapsamakta ve daha organize bir nitelik taşımaktadır; 1152-1252 yıllarını kapsayan ve ‘Toledo Okulu’ olarak adlandırılan *üçüncü dönem*, belirli bir organizasyona ve daha merkezi bir sisteme sahip olup çevirmenler arasında bir iletişim söz konusudur ve başpiskoposlar John (1152-1166) ve Rodrigo Jimenez de Rada (1202-1247) yönetiminde ve hamiliğinde yapılan çeviriler Farabi, Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Cebriol gibi Müslüman alimler ve Aristo’nun metafizik ilkeleri ve felsefe konularına odaklanmıştır; *dördüncü dönem* ise, Bilge olarak adlandırılan, oldukça eğitilmiş, çok yönlü, ve fen bilimleri, tarih, hukuk, edebiyat ve dil konularına ilgili X. Alfonso (1252-1284)’nın hüküm sürdüğü dönemi kapsamaktadır.

Bilge X. Alfonso’nun Toledo Çevirmenler Okulu çalışmalarına katkısı oldukça önemlidir zira bizzat kendisi bu okulda yapılan çalışmaları denetlemiş, çeviri yapacak kişileri kendisi seçmiş, çevirisi yapılacak eserleri bulmuş ve çeviri yöntemleri ile ilgili tartışmalara katılmıştır. X. Alfonso döneminde Toledo Çevirmenler Okulu hem bir çeviri merkezi olarak hem de orijinal bilimsel eserler yazımında çok önemli bir merkez haline gelmiştir. X. Alfonso’nun Latinceyi terk etme kararıyla İspanyolca’nın ilk temellerinin

gelişiminde önemli katkıları olmuştur. X. Alfonso'nun yönetimi altında üretilen kitapların konularına göre, bilimsel, tarihî, hukukî ve edebî olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır ve en çok bilinen eseri *Tablas Alfonsíes* (Alfonso Tabloları / İng. Alfonsine Tables) adlı eser olup XI. yüzyıl'da Kordoba'lı astronom el-Zerkali'nin (Arzachel) tablolarına dayanmakta ve gezegenlerin hareketlerini anlatmaktadır. X. Alfonso döneminde yapılan diğer önemli çeviriler arasında *Los libros del saber de astronomía* (Astronomi bilgisi kitapları), *Libro de las estrellas fijas* (Tespit edilmiş yıldızlar kitabı), *Libro del Alcora*, *Lapidario*, *Libro de las cruces*, *Libro de los juicios de las estrellas* (Yıldızlar üzerine düşünceler kitabı) ve *La Estoria de España* (İspanya Tarihi) adlı eserlerin zikredilmesi gerekir.

Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenler üç dönemde incelenmektedir: XII. yüzyıl çevirmenleri, XII. yüzyıldan XIII. yüzyıla geçiş dönemi çevirmenleri ve XIII. yüzyıl çevirmenleri. XII. yüzyılda yapılan çalışmalar elli yıllık bir dönem kaspamakta olup bu dönemde yüzden fazla bilimsel ve felsefî eser çevrilmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak 1152 yılı ve Cremona'lı Grardo'nun öldüğü 1187 yılları arasında yoğunlaşmış ve büyük Yunan metinleri Arapçadan Latinceye çevrilmiştir. XII. yüzyılda İspanya'da filizlenen bu çeviri hareketine dahil olan çevirmenlerin bazılarının çalışmalarını bizzat Toledo'da yapmadığı, bazılarının burada bulunan kişilerle temas kurduğu, bazılarının da İspanya'ya gitmiş olup çalışmalarını başka şehirlerde gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Bu dönemde faaliyet gösteren çevirmenler, Abraham bar Hiyya, Abraham ben Meir ibn Ezra, Bath'lı Adelard, İngiliz Morley'li Daniel, Dalmaçya'lı Hermann, Santalla'lı Hugo, Sevilla'lı John (Juan Hispalense), Pierre Alphonse, Tivoli'li Platon, Chester'li Roberto, Bruges'lü Rodolphe ve bu dönemin ikinci nesil çevirmenlerinden yaklaşık 70 esere imza atmış olan Cremona'lı Gerardo ve Dominicus Gundisalvi olup bu çevirmenler içinde özellikle Cremona'lı Gerardo ve Dominicus Gundissalvi öne çıkmaktadır.

1187 yılından sonra çeviri faaliyetlerinin tamamen durmamış, X. Alfonso himayesinde çalışmalar başlamadan önce XIII. yüzyıl başında yarım yüzyıl boyunca bazı çevirmenler faaliyetlerine devam etmiş olup bu çevirmenlerden dördünün öne çıktığını tespit edilmiştir: Sareshel'li Alfredo, Alman Hermann, Toledo'lu Marcos ve Miguel Escoto (Michel Scot). Bu çevirmenler ülkelerini terk edip bilgilerini zenginleştirmek ve yeni ufukları keşfetmek için Avrupa'ya seyahat etmişler, İspanya'ya gitmişlerdir.

X. Alfonso himayesinde 1252-1284 yılları arasında yapılan çeşitli çalışmalar oldukça önemli bir toplam oluşturduğu ve bunların daha çok Arapçadan Roman diline (*Romance*) yapıldığı ancak bu çevirilerin yanı sıra Arapça kaynaklardan esinlenen orijinal eserler de üretildiği görülmüştür. Bu dönemde Latince tamamen ortadan kalkmamış, Arapça eserlerden yapılan bazı İspanyolca çeviriler daha sonra Latinceye veya Fransızcaya çevrilmiştir. Çeviri çalışmaları özellikle X. Alfonso'nun tahta çıkışının başlarında yani 1252-1260 yılları arasında gerçekleştirilmiş, takip eden on yıllık sürede ise meydana gelen birtakım siyasî olaylar nedeniyle bu tür faaliyetler yavaşlamış, 1271 yılına doğru çalışmalar tekrar başlamış ancak bu tarihten itibaren çoğunlukla Arapça metinlerin Roman diline (*Romance*) uyarlama şeklinde olmuştur ve yine bu dönemde, daha önce halk diline çevrilmiş olan Arapça eserler Latince veya Fransızcaya çevrilmiş, aynı zamanda daha önce çevrilmiş olan eserler Roman diline tekrar çevrilmiştir. X. Alfonso'nun gerçek başarısı, sarayında seçkin bir çalışma grubuyla tarihî, hukukî, edebî ve bilimsel birçok eserin Kastilya diline çevrilmesini sağlamış olmasıdır ve yapılan çeviriler çoğunlukla astronomi ve astroloji alanında olmakla beraber satranç oyunundan Hz. Muhammed'in miraç hadisesini anlatan olaylara kadar çeşitli çeviriler yapılmıştır. Kaynaklar incelendiğinde, bu dönemde çalışmış olan çevirmenlerin, belirli bir organizasyon çerçevesinde görev yaptıkları ve çalışmaların ortak bir şekilde yürütülüp araştırmacıların, çevirmenlerin, okuyucuların ve kopyalayıcıların birlikte çalıştıkları bir süreç söz konusu olduğu ve çevirmenlerin her birinin kendilerine makul çerçevede verilmiş olan görevlerini yerine getirdikleri görülmektedir. Bu dönemde faaliyet gösteren çevirmenler Abraham Alfaquin, Oviedo'lu Álvaro, Arap Bernard, Siena'lı Bonaventure, Parma'lı Egidius de Thebaldis, Toledo'lu Ferdinand, Guillem Arremon Daspa, İshâq ben Sîd (Rabiçag), Jean d'Aspa veya Jean Daspaso, Cremona'lı Jean ve Messina'lı Jean, Judas ben Mosé, Regium (Lombardia)'lu Petrus ve Samuel Leví.

Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenlerin kültürel kimlikleri incelendiğinde önemli bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. İtalya, Almanya, İngiltere gibi farklı ülkelerden İspanya'ya gelen ve yine Toledo'nun yanı sıra İspanya'nın farklı şehirlerinde olup çevirilere katkıda bulunan çevirmenlerin kültürel kimliklerinin önemli bir çeşitlilik göstermesi, hem kültürlerarası iletişimde hem de çevirilerin yapılmasında kendisini hissettirdiği ifade edilebilir. Bir yanda Latince bilen ancak Arapça bilmeyen bir çevirmen, diğer yanda Arapça bilen ancak Latince bilmeyen ve farklı kültürel

kimliklere sahip olup ortak bir dilde (burada halkın kullandığı Roman dili) iletişim kurarak birlikte çeviri yapan çevirmen gruplarının Toledo Çevirmenler Okulu'nda bir araya gelmiş olması çeviri tarihinde nadir örneklerden birini oluşturmaktadır. Toledo Çevirmenler Okulu'ndaki çevirmenlerin birçoğunun çok dilli olması da ayrıca önemli bir husustur. Sahip oldukları bu çokdillilik özellikleri sayesinde hem iletişimde hem de çevirilerin gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlamış, hem de onların yapmış oldukları çeviriler sayesinde kültürlerarası ilişkiler artmış, İslam kültüründen yapılan çeviriler Avrupa üzerinde asırlarca etkisini hissettirmiştir.

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz bir başka husus da Toledo Çevirmenler Okulu'nda izlenen çeviri yöntemleri idi. İncelediğimiz kaynaklara baktığımızda, Toledo çevirmenlerinin, Toledo'da buldukları Arapça yazmalardan hareketle Yunan-Arap bilim ve felsefesini doğru ve sadık bir şekilde aktarmak için özel bir gayret gösterdiklerini ve sözcüğü sözcüğüne (*verbum e verbo*, *verbum pro verbo*, *verbum de verbo*) çeviri yapmaya çalıştıklarını, çok ender durumlarda çevirisi yapılan bilimsel ve felsefî elyazmalarında bulunan terminolojik ve semantik yeniliklerle karşı karşıya kalındığında hedef dilden (Latince) ileri gelen yetersizlik durumlarında Ortaçağ Toledo çevirilerinde yeni kelimeler kullandıkları tespit edilmiştir. .

Tarihi göstergeler, çevirinin ekip olarak yapıldığını ortaya koymaktadır ancak bilimsel otoritelerin eserlerinde çevirmenin isminin yanı sıra eserin yazarının da ismi bulunmaktadır. X. Alfonso'nun, hüküm sürdüğü 1252-1284 yıllarında, önceki dönemde izlenen çeviri politikasıyla karşılaştırıldığında, sanat ve bilimin koruyucusu olarak olağanüstü bir çalışma yürüttüğü ve öncelikle edebî eserlere ilave olarak bilimsel ve felsefî eserlerden bir bütünce (*corpus*) oluşturulması için gayret ettiğini vurgulamak gerekir. X. Alfonso, çevirilerin Latinceye değil, daha önce Arapça ve Latince arasında sadece sözel bir araç olan yerel dil Romancaya yapılması için bir girişim başlatmıştır.

Ortaçağ Toledo çevirmenlerinin büyük çoğunluğunun, “iki çevirmenli tercüme” veya “dört elden tercüme” şeklinde çeviri yaptıkları kaynaklarda yer almaktadır. Söz konusu çevirmenlerden biri Latince bilen ancak Arapça bilmeyen bir Hristiyan (genellikle bir rahip), diğeri de Latince bilmeyen bir mozarab (Arap veya Arapça konuşan bir Yahudi) olup her iki çevirmen de ekip olarak çalışmakta ve Arapça

metinleri, Hristiyanların ve Arapların ortak olarak kullandıkları halk dili (burada Toledo Kastilyacası) aracılığı ile Latinceye çevirmekte oldukları kaynaklarda belirtilmektedir. Bilimsel-felsefî çevirilerin, yazılı şeklini almadan önce, sözlü bir kontrolden geçtiği ve bu çifte uygulamanın oldukça önemli bir şekilde, Toledo çevirmenlerinin ‘iki çevirmenli’ bir yöntem modeli olarak şekillendiği ve bunun da, çevirmenlerin özellikle kurumlaşmış ve organize bir ‘okula’ yaptıkları atıfları haklı çıkardığını ortaya koymaktadır.

Watt’ın belirttiği gibi, İslam’ın Avrupa’yı kültürel olarak etkilemesi, genelde Müslümanların İspanya’yı ve Sicilya’yı işgal etmelerinden sonra olmuştur ve yine Watt’ın ifadesiyle, Avrupa’nın İslam’a kültürel bir borcu var olup bu borcun üzerini örtmeye çalışmanın ve onu inkâr etmek yersiz bir gururdur. Yunanca kaynaklardan neredeyse tamamen kopmuş bulunan Avrupa, XII. ve XIII. yüzyıllarda yapılan çeviri faaliyetleri sayesinde Arapça’ya çevrilmiş olan bu kaynaklarla tanışma fırsatı bulmuştur. Avrupa bu kaynakları tanımının yanı sıra Arapça’dan çevrilen diğer kaynaklar sayesinde de İslam kültürü ile tanışmış, Batı’nın kültür, edebiyat, felsefe, bilim ve diğer alanlarda gelişimi önemli bir hız kazanmıştır.

Martin ve Nakayama’nın kültürlerarası iletişim yaklaşımlarından yorumlayıcı yaklaşıma göre, kültür, iletişim aracılığı ile yaratılır ve sürdürülür. XI. ve XII. yüzyıldan XIII. yüzyılın ortalarına kadar faaliyet gösteren Toledo Çevirmenler Okulu ve burada yapılan çevirilerin Batı üzerinde bu derece etkili olmasının altında yatan en önemli nedenlerden birinin, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumlarının sağlıklı bir iletişim ortamında bir arada yaşamaları (convivencia) olduğu söylenebilir. Toledo Çevirmenler Okulu’nda yapılan çeviriler, bütün Batı dünyasında tıp, felsefe, astronomi, edebiyat, müzik ve diğer alanlarda etkili olmuş ve bu etki yüzyıllarca sürmüştür, Rönesans’ın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada elde ettiğimiz sonuçlara göre, yapılan çevirilerin en fazla tıp ve felsefe alanında etkili olduğu ve etkisinin yüzyıllarca sürdüğü ifade edilebilir. Bu konuda Roger Bacon (Metalogicus, IV, 6) , “Felsefe Araplardan alınmadır. O yüzden hiçbir Latin (Avrupalı), bilgelikleri ve felsefeleri, bunların çevrildikleri dilleri bilmedikçe gerektiği gibi anlayamaz”, der.

Bu çalışmada ele aldığımız ve kültürlerarası ilişkiler açısından etkilerini incelediğimiz İbn Sînâ’nın *el-Kânûn fi’t-Tıbb* ve Ebû Bekir er-Râzî’nin *et-Tıbbu’l-Mansûrî* adlı eserleri

Batı tıbbı üzerinde derin bir iz bırakmış ve etkileri yüzyıllarca sürmüştür. Yine aynı şekilde Gâzâlî'nin *Makâsidü'l-Felâsife* adlı eseri de Batı felsefesi üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Araştırmamıza konu olan bu üç eser öncelikle yanmetinler (kitap dış kapakları ve iç kapakları, kitap bölüm başlıkları, önsöz-sonsöz ve çevirmen dipnotları) açısından incelenmiş ve *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserin orijinal metninin hem ön hem de arka dış kapağının aynı tarzda hazırlandığı ve kapaklarda herhangi bir yazı veya açıklamanın yer almayıp kırmızı zemin üzerinde çerçeve şeklinde sarı yaldızlı bir desen yer aldığı tespit edilmiştir. Aynı eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan ilk Latince çeviri metninde de dış kapaklarında herhangi bir resim veya yazı yer almayıp düz bir zemin olduğu tespit edilmiştir. Aynı eserin iç kapakları incelendiğinde, orijinal metnin iç kapağının üst kısmında eserin Semerkand kâğıdına yazıldığı belirtildiği ve cildi hakkında bilgi verildiği, orta kısmında eser adı ve yazarın tam adının yer aldığı ve son kısmında ise bir duanın yer aldığı tespit edilmiştir. Latince çevirisi incelendiğinde, ilk kapağın sol üst köşesinde genellikle iç kapakta yer alan bilgilerin bulunduğu ve kitabın tanıtımı le bilgilerin yer aldığı görülmüştür.

el-Kânûn fi't-Tıb'bin yanmetinler bağlamında kitap bölüm başlıkları açısından incelediğimizde, orijinal metinde ayrı bir "içindekiler" kısmının yer almadığı ve bölüm başlıklarının konuların içinde kırmızı yazı karakteriyle verildiği; çeviri metinde ise ilk dört sayfada bölüm başlıklarının alt alta sıralandığı tespit edilmiştir. Önsöz-sonsöz açısından incelendiğinde, orijinal metinde yer alan ve çeviri metinde sözcüğü sözcüğüne çevrildiği tespit edilen önsözün besmele ile başlayıp, Allah'a şükür ve hamd ile Hz. Muhammed ve ailesine salât ve selam ifadesinin ardından eserin içeri hakkında bilgi verildiği tespit edilmiştir. Çevirmen dipnotları açısından incelendiğinde, özellikle çeviri metinde alt, üst, yan ve orta olmak üzere bolca dipnotlara yer verildiği görülmüştür.

Gâzâlî'nin *Makâsidü'l-Felâsife* adlı eseri yanmetinler açısından incelenmiş ve şu bulgular elde edilmiştir: orijinal metnin dış kapağına ulaşamamış ve eserle ilgili önemli bilgilerin iç kapakta yer aldığı görülmüştür. Dominicus Gundisalvi tarafından yapılan ve *Logica et Philosophia* adlı altında 1506 yılında Frankfurt'ta basılan Latince çevirisinin dış kapağında ise yazarın adı, eserin adı, basım yeri ve yılı ile daha sonraki baskı yılı, yeri ve kim tarafından basıldığı yer aldığı tespit edilmiştir. Orijinal metnin arka iç

kapağında bir fihrist, yazarın künyesi ile kitabın birinci ve ikinci bölümleri hakkında genel bilgiler yer almaktadır. Çeviri metnin arka iç kapağında, Tanrıya ve Hz. İsa'ya övgü ve selam ifadesi ile eserin halkın yararına olmak üzere tekrar basıldığı ifade edilerek, “Her hakkı saklıdır” anlamında “Cum Privilegio” ifadesi yer almaktadır.

Makâsidü'l-Felâsife adlı eser, kitap bölüm başlıkları, önsöz-sonsöz ve dipnotlar açısından incelendiğinde, orijinal metinde “içindekiler” kısmının kitabın başında değil, sonunda verildiği, bölüm başlıklarının ise eserin içinde verildiği tespit edilmiştir. Bölüm başlıkları çeviri metinde de aynı şekilde metnin içinde verilmiştir. Gazâlî, *Makâsidü'l-felâsife*'de “besmele” ile başladığı önsözünde Allah'a hamd ve senâ ifâdesinden sonra Hz. Muhammed ve ehli beytine salât ve selâm ederek eseri yazma amacını, felsefecilerin ilimlerinin, matematik, ilâhiyat, mantık ve tabiat olduğunu belirtmekte ve her bir bilim dalında yapılan hataları ana hatlarıyla belirttikten sonra eserin devamı niteliğinde olan *Makâsidü'l-felâsife* eserine (Filozofların Tutarsızlığı) başlayacağını ifade etmektedir. Dominicus Gundissalvi tarafından yapılan Latince çeviride, orijinal metinde yer alan önsöz kısmı yer almamakta, birinci bölüme geçmeden önce çok kısa bir önsöz yer almakta ve bu eserin, 1506 yılı şubat ayında Venedik'te, büyük gayretler sonucu insanların yararına günyüzüne çıkarılıp hazırlandığı ifade edilmektedir. *Makâsidü'l-felâsife*'nin son söz olduğu düşündüğümüz kısımda, yazarın künyesi, iki cilt olan birinci kısmında ve ikinci kısmında hangi konulardan bahsedildiği açıklanmıştır. *Makâsidü'l-felâsife*'nin orijinal metninde herhangi bir dipnot bulunmamasına rağmen, çeviri metinde çok sayıda yannotlara yer verildiği tespit edilmiştir.

Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûrî* adlı eserini yanmetinler açısından incelenmiş ve şu bulgular elde edilmiştir: Eserin hem Katar Online Kütüphanesi üzerinden ulaşabildiğimiz Arapça metninde, hem de Latince çevirisinin dış kapaklarında herhangi bir yazı, şekil veya resmin yer almadığı tespit edilmiştir. Arapça metnin hem ön hem de arka dış kapakları kırmızı düz bir zemin şeklinde olup, uç kısımları üçgen şeklinde olan dış kapakları ile cilt kısmı daha koyu bir renkte hazırlanmıştır. Eserin Latince çevirisini incelediğimizde, ön ve arka dış kapaklarının açık saman renginde olup, üzerinde herhangi bir yazı, işaret veya resim olmadığı tespit edilmiştir. *Et-Tıbbu'l-Mansûrî* adlı eserin iç kapağının sol üst köşesinde eserin yazarı Ebû Bekr Muhammed bin Zekerriyyâ er-Râzî olduğu, kapağın sol alt köşesinde eserin yazarının ismi ve sağ alt köşesinde kitabın isminin yer aldığı görülmektedir.

Eserin ön iç sayfası incelendiğinde, ters üçgen şeklinde, Lombardic yazı karakterinde, “Zekeriya oğlu Ebû Bekir tarafından yazılmış olan eser bu cilt içinde yer almaktadır. Liber ad Almansorem, Gerardi Cremonensis tarafından satırasası eklemelerle on makaleden oluşmaktadır. Hastalıklar üzerine eser. Çocuk hastalıkları. Seks kitabı ile aynı özlü sözler. Bütün panzehirler. Vücutta oluşan taşlarla ilgili hastalıklar. Tıpla ilgili tanıtım kitabı. Yolculuk hastalıkları ve önlemler üzerine. Eşanlımlar. Ekli kitap bölümleri: Ustalar tarafından basılmış: Dindar keşişler tarafından kabul edilmiş ekler” ifadeleri yer almaktadır. Sayfanın alt kısmında ise bir resim yer almakta ve resmin altında kitabın “Angeli adı altında Lyon’da satılmıştır” ifadesi yer almaktadır.

Et-Tıbbu’l-Mansûri’nin orijinal metninde ayrı bir “içindekiler” kısmının yer almadığı, kitabın önsöz bölümünde hangi fasıllardan meydana geldiği ve her bir faslın hangi konuları kapsadığının açıklandığı ve ayrıca bölüm başlıklarının metnin içinde ve kırmızı renkte yazıldığı belirlenmiştir. Eserin Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan çevirisinde “içindekiler” kısmı ayrıca verilmiş olup, eser içinde de başlıklar ayrıca belirtilmiştir. *Et-Tıbbu’l-Mansûri* adlı eserin orijinal metnini incelediğimizde, önsöz bölümünde kitabın kendisine ithaf edilen el-Mansûr’a övgü ve senâda bulunmakta ve ardından kitabın on fasıldan meydana geldiği ve hangi konu üzerine olduğu belirtilmektedir. Eserin Cremona’lı Gerardo tarafından yapılan Latince çevirisini incelediğimizde, orijinal metinde yer alan ifadelerin sözcüğü sözcüğüne çevrilmediği, eserin çevirmeni Cremona’lı Gerardo tarafından, çeviri metnin birinci sayfasında kısa bir önsöz yazıldığı tespit edilmiştir. Altı satırdan oluşan ve çevirmenin kendisi tarafından yazılan bu önsözde, eserin halife (kral/regis) Mansur’un teşvikiyle Zekeriya oğlu Ebû Bekir er-Râzî tarafından yazıldığı ve bizzat Cremona’lı Gerardo’nun kendisi tarafından Toledo’da Arapçadan Latinceye tercüme edildiği ancak belirsiz olan bazı yerlerde Gerardo tarafından küçük notlar ilave edildiği ve bir sözlük eklendiği belirtilmiştir.

Et-Tıbbu’l-Mansûri’nin sonsöz yerine sayılabilecek son sayfasını incelediğimizde, kitabın Zekeriya oğlu Ebû Bekir er-Râzî tarafından tamamlandığı belirtildikten sonra, Hz. Muhammed (sav.)’e salât ve selâmda bulunduğu, eserin ne zaman tamamlandığı hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e de övgüde bulunduğu tespit edilmiştir. *Eet-Tıbbu’l-Mansûri*’nin Latince çevirisi *Liber ad Almansorem*’in sonsöz yerine son sayfasının alt kısmında yer alan ve sonsöz yerine geçtiğini düşündüğümüz dört satırlık kısmı incelediğimizde, “bu eserin çeviri ve

masrafları soylu Octavianus Scori Livius ile Bonatum Locatellum Bergomensem tarafından yetkilendirilmiştir. 1497 yılı, Ekim ayının yedinci günü” ifadesinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Et-Tıbbu'l-Mansûri'nin orijinal metnini incelediğimizde bazen konu başlığına vurgu yapmak, bazen de sayfada ele alınan konu hakkında genel bilgi vermek amacıyla yannotlara, üstnotlara ve bazen de dipnotlara başvurulduğu tespit edilmiştir. Ancak bu notlar günümüzdeki kullanımından biraz farklı olarak, açıklama mahiyetinde olmayıp genellikle sayfada geçen bir başlığın hatırlatılması, bazen ilk satırın tekrarı bazen de bir kelime veya harf şeklinde olduğu görülmektedir. Eserin Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan *Liber ad Almonsores* başlıklı çeviri metni incelendiğinde, üstnot, yannot ve dipnotlara sıkça başvurulduğu görülmektedir, ancak bu notların elle yazılmış olması ve net olmaması nedeniyle okunamamaktadır.

Batıda Avicenna olarak bilinen ve Toledo Çevirmenler Okulu'nun en üretken çevirmenlerinden Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilen İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıb* adlı eserinin çevirisi Batıda derin bir etki bırakmış, eserin ilk çevirisinin yapıldığı tarihten itibaren geçen uzun dönemde gerek tıp tarihi kitaplarında gerekse genel tarih kitaplarının yanı sıra ilgili birçok eserde hâlâ önemine vurgu yapılmaktadır. İbn Sînâ'nın beş ciltlik bu eseri, Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrilmesiyle Batı tıp kültürü için adeta bir kurtarıcı olmuş, tıp dünyasında öylesine bir etki yapmıştır ki defalarca birçok dile çevrilmiş, başta Fransa ve İtalya olmak üzere birçok üniversitede ders kitabı olarak kullanılmış, hekimler için de bir başvuru kitabı olmuştur. *El-Kânûn fi't-Tıb* çevirisi kültürlerarası ilişkilerde çok önemli bir rol oynamış, Avrupa'nın önemli üniversitelerinde kaynak kitap olarak okutulmuştur. Özellikle İtalya'da özel bir ilgiye konu olan *Kânûn*, Venedik'teki basımevlerinde kitabın çeşitli baskıları yapılmış, *Kânûn*'un etkisiyle İtalya'da tıp araştırmalarında yeni bir ekol ortaya çıkmış, kitabın sistematik yapısı ve tıbbın her alanıyla ilgili bilgiler, kitabın İtalyan üniversitelerinde okutulmasına imkân sağlamış, ayrıca Aristoteles felsefesi ile Galen tıbbının birleşimini sağladığı için Aristoteles'e özel ilgi gösteren Batılıların genel düşünce eğilimlerine uymuş ve 15. ve 16. yüzyıllarda en çok basılan tıp kitaplarından biri olmuştur.

Çevirinin kültürlerarası bilgi aktarımını kolaylaştırdığı göz önüne alındığında, 12. ve 13. yüzyıllarda *Toledo Çevirmenler Okulu*'nda gerçekleştirilen çevirilerle, başlıca anatomi terminolojisinin Eski Yunan ve İslâm'ın Altın Çağ kültürlerinden Latin Hıristiyan dünyasına aktarıldığını belirtebiliriz. Toledo'da İbn Sinâ'nın Cremona'lı Gerardo tarafından çevrilen *Kânûn* adlı eseri, İslâm'ın Altın Çağ tıbbının en önemli eseri olmuş ve Ortaçağ'da Latince anatomi sözcüklerinin önde gelen yazarları olan Albertus Magnus, Mondino de Luzzi ve Guy de Chauliac, eserlerini Gerardo tarafından yapılan çevirilere dayandırmış, *Kânûn*'da geçen anatomi terimleri Rönesans'a kadar otorite (*auctoritas*) olarak kalmış ve Gerardo tarafından türetilen *diaphragm*, *orbit*, *pupil* veya *sagittal* gibi sözcükler günümüz resmî anatomi terminolojisinde kalıcı hale gelmiştir.

El-Kânûn fi't-Tıb sadece Batı üzerinde değil, dünyanın başka bölgelerinde de etkili olmuş, Ortadoğu ve Avrupa'nın da ötesine yayılmıştır. On dördüncü asırda Çinceye tercüme edilen bu eser, Hintliler tarafından iki asır boyunca okunmuş; Hintli hekimler, İbn Sinâ'nın etkisiyle Yunan tedavi sisteminin tamamını yeniden düzenlemiş ve Hintçede Yunan anlamına gelen "Unani" ismiyle anılan bu yeni sistemde *Kânûn* bir köşe taşı olmuştur. Zaman içinde Unani tıbbı Galen ve Hipokrat'ın ve er-Râzî ile İbn-i Nefis'in eserleriyle zenginleşmiş olup bugün bile Hindistan'da Unani tıbbına eğilen birçok üniversite ve hastane bulunmaktadır.

İbn Sinâ'nın *Kânûn* adlı eseri 14. yüzyıldan itibaren öğrencilerin tıp disiplini öğrenmek için bir el kitabı olarak Batı tıbbında temel bir rol oynamış ve Bologna'da, 1405 yılı eğitim programına göre, baştan ayağa hastalıkları açıklayan *Kânûn*'un üçüncü kitabının tamamının takip edilerek pratik tıp eğitimi öğretilmiş, 14. yüzyılın ortasından itibaren bu eser açıkça tıp öğrenmek için en iyi giriş kitabı olarak kabul edilmiştir. *el-Kânûn fi't-tıb* Montpellier ve Bologna tıp okulları başta olmak üzere Ortaçağ Avrupası'ndaki birçok tıp okulunda ders müfredatlarının içerisinde kendisine yer bulabildiğini vurgulamamız gerekir.

Toledo Çevirmenler Okulu'nun kültürlerarası ilişkiler bağlamında Batı üzerinde ne derece etkili olduğunu gösteren en önemli eserlerden biri olan *el-Kânûn fi't-tıb*, Cremona'lı Gerardo tarafından Latinceye çevrildikten sonra matbaanın bulunmasıyla İncil'den sonra en çok basılan kitap olmuştur. 1776 yılında Osmanlı Padişahı III. Mustafa'nın emriyle Tokat'lı Hekim Mustafa Efendi tarafından *Tebhîz el-Mathûn* adıyla

Osmanlıcaya, 1250 yılında Montpellier, 1510 yılında Padua ve 1544 yılında ise Venedik ve Toledo'da Latinceye çevrilmiş, bu dönemde 87 kez Latince ve İbrâniceye çevrilerek rekor kırmıştır. *El-Kânûn fi't-Tıb*'bın Latince çevirilerinde fiiller Latince, adlar ise Arapça olarak yer aldığını ve 17. yüzyıla dek Roma, Viyana, Münih ve Paris tıp fakültelerinde zorunlu ders kitabı olarak okutulduğunu vurhulamak gerekir.

Gazâlî'nin *Makâsidü'l-felâsife* adlı eseri, *Tehâfütü'l Felâsife*'nin devamı niteliğinde olup, Toledo Çevirmenler Okulu'nun önemli çevirmenlerinden Dominicus Gundissalvi tarafından çevrilip 1506 yılında Venedik'te basılmış ve Batı felsefesi üzerinde etkili olmuştur. Gundissalvi'nin yaptığı Latince çevirilerle İslâm felsefesi ilk defa Hristiyan felsefesi ile tanışmış ve Gazâlî, İbn Rüşd, Fârâbî gibi düşünürlerden yapılan çevirilerin Batı felsefesi üzerinde etkisi büyük olmuştur. Miguel Asin Palacios'un işaret ettiği gibi Ramon Marti'nin, metinden bir şey değiştirmeden ve yazarın adını anmadan *Pugio Fidei*'sinde Gazâlî'den birçok parçalar almış, Pascal'ın da bu rahibin adını söylemeden *Pensées* eserinde ondan faydalanmış ve bu nedenle Gazâlî ile Pascal arasındaki fikir akrabalığı da buradan ileri gelmiştir. Saint Thomas da Gazâlî'nin birçok fikirlerini ya asıl Latince çevirilerinden faydalanarak ya da Ramon Marti aracılığıyla kullanmış, Ortaçağ'ın sonuna doğru Gazâlî Batı üzerinde etkili olmuş ve 14. yüzyılda üç kuşkucu filozof, Peter d'Ailly, Nicolaus d'Autricourt, Guillaume d'Occam'ın nedensellik sorusunda Gazâlî'den ilham almıştır.

Minnema'nın belirttiğine göre, her ne kadar istisnalar olsa da, Latin bilim insanları Gazâlî'nin derin bilgisinden ve Arap felsefe geleneği içindeki konumundan habersiz kalmış ve Gazâlî hakkındaki fikirleri, sadece Ortaçağ'da çevirisi yapılan tek eseri *Makâsidü'l felâsife* kanalıyla oluşmuştur. Gazâlî'nin etkili ve çok tartışılan *Tehâfütü'l Felâsife*'si 15. yüzyılın sonlarına kadar Latin bilginlerine ulaşmamış, daha da önemlisi *Makâsidü'l felâsife*'nin giriş bölümü eser çevrildikten kısa bir süre sonra kaybolmuştur. Burnett'in ifadesiyle, *Makâsidü'l felâsife* 12. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Toledo'da çevrilmiş olup, çeviri yöntemi dolaylı anlatımdan çok sözcüğü sözcüğüdür zira 1506 yılında Venedik'te her ne kadar *Logica et Philosophia* adlı altında basılmış olsa da ilk çevirisinin adının *De philosophorum intentionibus* (Filozofların Maksatları) olması, çeviride sözcüğü sözcüğüne bir yol izlendiğinin bir kanıtıdır. Gazâlî tarafından eserin nasıl okunması gerektiğinin açıklandığı ve görüşlerini yansıtmadığı konusunun yer aldığı

giriş bölümü sadece Paris, Bibliothèque nationale de France MS Lat. 16096 f.74r'de bulunan tek bir elyazmasında yer almaktadır (Minnema, 2013: 16).

Makâsidü'l felâsife'nin 1506 yılında basılmadan önce Latin Hristiyan dünyasında *Summa theoricæ philosophiæ* adıyla üçyüz yıldan fazla bir süre okuyucu kitlesi olmuş, onüçüncü yüzyıl ile ondördüncü yüzyıl başında ve onaltıncı yüzyılda hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine ulaşmış, zaman zaman esere karşı ilgi artarken bazı dönemlerde düşmüştür. Tarihçilere göre *Makâsidü'l felâsife* Latinlerin Aristo felsefesini öğrenmelerini sağlayan eserlerden biridir. Tarihçiler İbn Rüşd ve İbn Sînâ'ya özel bir yer ayırsalar da birçoğunu Aristo'yu anlayabilmek için Arap filozofların eserlerini çevirip okumuşlar, Ortaçağ bilginleri bu açıdan büyük bir öneme sahip olan Gazâlî'nin eserini Paris ve Oxford gibi öğrenim merkezleri ile Zwettl ve Ter Doest gibi uzak yerlerde okumuşlardır. Zuberi'nin belirttiğine göre, Pascal'ın çağdaşı Descartes'ın Batıda modern felsefenin öncüsü olarak görüldüğüne ve herhangi bir Müslüman düşünüre doğrudan veya dolaylı olarak bir atıfta bulunmadığına işaret ederek, Batıdaki üniversitelerde ve entelektüel çevrelerde İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd'ün Latince çevirilerini okuyup bunlara atıfta bulunulurken, Latince önemli iki felsefî eser, *Meditationes de prima philosophia* ve *Principia Philosophiæ*'yı yazmış olan Descartes'ın bu eserleri bilmiyor olamayacağını; yaklaşım, tartışma ve sonuca ulaşma konusundaki görüşlerinin Gazâlî ile birbirine çok benzediğini, bunun da Gazâlî'nin eserlerini okuduğunu ve bildiğini ortaya koyduğunu belirtir.

Toledo Çevirmenler Okulu'nun Batı üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla incelediğimiz üçüncü eser Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Tıbbu'l-Mansûri* olup, Cremona'lı Gerardo (1114-1187) tarafından *Liber (Rhazes) ad Almansorem* veya *Liber Medicinalous Ahmandren* adıyla Latinceye tercüme edilmiştir. Batı tıbbını etkileyen ve Rönesans'ın önünü açan en önemli eserlerden biri olmuş ve defalarca Avrupa'nın muhtelif yerlerinde basılmıştır. Cremona'lı Gerardo tarafından yapılan çevirisi XVIII. yüzyıla kadar Avrupa Tıp Okulları'nda okutulan klasik eserler arasında yer alan *et-Tıbbu'l-Mansûri* İslâm tıbbı klasiği olmuş ve bu eser Râzî'ye **Calinos-u Arab** (Arap Galen'i) ünvanı kazandırmıştır. On bölümden oluşan eser Mansur ibn İshak adına ithaf edilmiş, dokuzuncu bölümü *Nonus Almansoris* adı altında Ortaçağda çok ünlü olmuş ve XV. yüzyılda Tübingen'de tıp müfredatının yer alan kitaplardan biri olmuştur.

Râzî, İbn Sînâ ile birlikte İslâm'ın büyük hekimi olarak kabul edilmiş, ayrıca Grek-Latin tıp düşüncesi ile Arap dünyası arasında bir köprü olarak kabul edilmiştir. 1486 yılında tekrar yayınlanan *et-Tıbbu'l-Mansûri* (*Liber Medicinalis ad Almansorem / Kitab al-Mansury*), Rönesans'a kadar Batı bilimini etkileyen ve hastalıklar ile anatomi üzerine özet bir el kitabı olup hastalık belirtilerini ve muhtemel tedavilerini açıklayan bir eser olarak kullanılmıştır. *et-Tıbbu'l-Mansûri*'nin yedinci ve dokuzuncu bölümleri Batı dünyasında tanınmış, *Nonus Almansoris* olarak bilinen dokuzuncu bölüm Batı üniversitelerinde okutulmuş ve yorumlanmış; Andreas Vesalius, dokuzuncu bölüm üzerine *Paraphrasis in nonum librum Rhazae medici Arabis clariss ad regem Almansorem de affectuum singularum corporis partium curatione* adlı bir tez yazmış ve bu bölümü yorumlamıştır ve bütün bu bilgilerden hareketle, Râzî'nin, nöroloji alanına önemli katkılarda bulunduğu; nöroanatomi ve klinik belirtileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymasının yanı sıra beyin sarsıntısı kavramını ilk defa onun tanımladığı ve bu kavramın daha sonra Rönesans hekimleri tarafından geliştirildiği söylenebilir.

Er-Râzî'nin bu önemli eseri, XV. yüzyıl sonlarında 1472, 1481, 1490, 1492 yıllarında Milano'da; 1497'de Venedik'te; 1470, 1535 ve 1540 yılında İtalya'nın Padoue şehrinde; 1510 yılında Lyons'da ve 1544 yılında Bale'de Latince olarak yayınlanmış, Arapça metinle birlikte Latince çevirisi 1483, 1490, 1493 ve 1497 yıllarında Venedik'te yayınlanmıştır.

Sonuç olarak, kültürlerarası ilişkiler bağlamında ele aldığımızda, Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren çevirmenler ve yapmış oldukları çeviriler, Batıda bilim, tıp, felsefe, edebiyat, astronomi ve diğer alanların gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuş, burada İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıb* gibi Latinceye çevirisi yapılan bazı eserler Avrupa tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmuş, yüzyıllarca araştırmalara konu olmuştur. Kültürün iletişim sayesinde yaratılıp geliştirildiği dikkate alındığında, Toledo Çevirmenler Okulu'nun faaliyet gösterdiği dönemde Endülüs'ün siyasî ve sosyal yapısının özellikle dikkate alınması gerekir zira o dönemde Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin birbirleriyle iç içe yaşadıkları, iletişimin son derece etkin olduğu bir ortam söz konusudur.

Çalışmamız esnasında elde ettiğimiz veriler çerçevesinde, Toledo Çevirmenler Okulu konusunda çok fazla çalışma yapılmadığını tespit ettiğimizi ifade etmek isteriz. Bu

alandaki yapılacak lisans üstü çalışmalarda, Toledo Çevirmenler Okulu'nda faaliyet gösteren her bir çevirmenin tek tek ele alınıp incelenmesinin, burada yapılan çevirilerin yan metinler bağlamında incelenmesinin ve ayrıca çevirisi yapılan önemli eserlerin çeviribilim bağlamında ele alınmasının çeviribilime önemli katkılarının olacağını söyleyebiliriz. Bunlara ilave olarak, Toledo Çevirmenler Okulu'nun faaliyet gösterdiği dönemle sınırlı kalınmayıp, daha sonraki yüzyıllarda çevirisi yapılan ve Batı üzerinde etkili olan eserlerin de incelenmesinin önemli olacağını belirtmeliyiz. Ayrıca adı geçen dönemde yapılan Latince Kur'an çevirileri üzerine kapsamlı bir çalışmanın da bilimsel anlamda oldukça faydalı olacağını ifade edebiliriz. Ebû Bekir er-Râzî tarafından yazılan ve İbn Sînâ üzerinde etkili olan ancak *el-Kânûn fi't-tıbb*'ın gölgesinde kalan *el-Hâvî* adlı eseri, Kral Charles'ın isteği üzerine ilk defa Sicilya'da Yahudi hekim ve mütercim Ferec b. Sâlim tarafından 1279 yılında *Liber Continens* adıyla Latinceye çevrilmiş olup bu eserin çevirileri konusunda da yeterli çalışmanın mevcut olmadığını belirtmemiz gerekir. Toledo Okulu'nun en başta gelen çevirmenlerinden Cremona'lı Gerardo ve Dominicus Gundissalvi ve yaptıkları çeviriler konusunda yapılacak çalışmaların çeviri tarihine önemli katkılarının olacağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Acıduman, Ahmet., Aşkit, Çağatay. & Belen, Deniz (2014). “Medieval Times’ Influencing Figure Rhazes’ Approach to Head Injuries in Liber Almansoris”, *World Neurosurgery* (2014), s. 1-19
- Acıduman, Ahmet & Aşkit, Çağatay (2017). “Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî’nin Kitabı’l-Mansûrî Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine”, *Lokman Hekim Dergisi*, 2017; 7(2), ss. 110-136
- Adamo, Sergia (2006). “Microhistory of Translation”, “*Charting the Future of Translation History – Current Discourses and Methodology*”, Georges L. Bastin, Paul F. Bandia (der.), University of Ottawa Press, Kanada, 81-100
- Afnan, Soheil M. (1958). *Avicenna – His Life and Works*, George Allen & Unwin Ltd., London
- Agibalova, Ye. & Donskoy, G. (2017). *Ortaçağ Tarihi*, Çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul
- Ağırakça, Ahmet (2016). *İslâm Tıp Tarihi – Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar*, Akdem Yayınları, İstanbul
- Ahmad, K. Jamil (1987). *Hundred Great Muslims*, Library of Islam, USA
- Ahmed, Salah Ould Moulaye (2004). *L’Apport Scientifique Arabe à Travers les Grandes Figures de l’Époque Classique*, l’Organisation des Nations Unies pour l’Éducation, la Science et la Culture, Paris
- Akalın, Rahman (2018). *Çeviri Kuramından Çeviri Eğitime – Akademik Çeviri Eğitiminin Temel İlkelerini Belirleme*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara
- Akbulut, Ayşe Nihal (2004). *Söylenceden Gerçekliğe – Çeviri Eğitime İlişkin Düşünce, Gözlem ve Uygulamalar*, Multilingual, İstanbul
- Aksoy, N. Berrin (2002). *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara
- Aktan, Coşkun Can & Tutar, Hasan (2007). “Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür”, *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 20, ss. 1-20
- Alonso, Manuel (1943). “Notas sobre los Traductores Toledanos - Domingo Gundisalvo y Juan Hispano”, *Al-Andalus*, VII, s. 155-188
- Alper, Ömer Mahir (1999). “İbn Sînâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 20, ss. 337-345
- Alper, Ömer Mahir (1999). “İbn Sînâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 20, ss. 353-358

- Alverny, Marie-Thérèse d' (1947). "Deux Traductions Latines du Coran au Moyen Age", *"Archive d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age"*, XVI, s. 69- 131
- Alverny, Marie-Thérèse d' (1982). "Translations and Translators", *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Ed. Robert L. Benson ve Giles Constable, University of Toronto Press, Toronto, 421-462
- Amr, Samir S., & Tbakhi, Abdulgani (2007). "Abu Bakr Muhammad Ibn Zakariya Al Razi (Rhazes): Philosopher, Physician and Alchemist", *Ann Saudi Med* 2007, 27 (4), s. 305-307
- Andre, St. James (2009). "History", *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. Basım, Mona Baker ve Gabriela Saldanha (der.), Routledge, Londra ve New York, 133-136
- Apak, Fundagül (2003). "A Preliminary Study on 'History' and 'Historiography' in Translation Studies", *Journal of İstanbul Kültür University*, 2003/3, pp. 97-125.
- Ardemagni, Enrica, J. (1994). "The Role of Translation in Medieval Spanish and Catalan Literature", *Livius*, no. 06 (13), ss. 71-77
- Arnold, I.V. (1990). "Stilistika sovremennogo angliyskogo yazika: (Stilistika dyekodirovaniya)", *Prosveshcheniye*, Moscow
- Arráez-Aybar, L., Bueno-López, J., & Raio, N. (2015). "Toledo School of Translators and Their Influence on Anatomical Terminology", *Annals of Anatomy*, 198: 21-33, Spain
- Bammat, Haydar (1963). *İslâmiyetin Manevî ve Kültürel Değerleri*, Çev. Bahadır Dülger, Resimli Posta Matbaası, Ankara
- Bammat, Haydar (1975). *İslâm'ın Çehresi*, Çev. Osman Fehmi Giritli, Sancak Yayınları, İstanbul
- Bandia, Paul F. (2006). "The Impact of Postmodern Discourse on the History of Translation", *Charting the Future of Translation History – Current Discourses and Methodology*, Georges L. Bastin, Paul F. Bandia (der.), University of Ottawa Press, Kanada, 45-58
- Barkaï, Ron (dir.) (1994). *Chrétiens, Musulmans et Juifs dans l'Espagne Médiévale*, Éditions du Cerf, Paris
- Basarán, Joaquín Calco (1995). "La Escuela de Traductores de Toledo", *Puntoycoma*, No 36, Octubre de 1995
- Bassnett, Susan (1980). *Translation Studies*, Methuen, Londra ve New York
- Bastin, Georges L. (2006). "Subjectivity and Rigour in Translation History – The Case of Latin America", *"Charting the Future of Translation History – Current*

- Discourses and Methodology*”, Fransızcadan çev. Steven Sacks, Der. Georges L. Bastin, Paul F. Bandia, University of Ottawa Press, Kanada, 111-125
- Baş, Nurhan (2019). “Seyahatname Çevirilerinde Yanmetin Olgusu”, *Diyalog-2019/2*, ss. 383-407
- Bedevî, Abdurrahman (2002). *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslâm'ın Rolü*, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul
- Berk, Özlem (2005). *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çevriblem Terimcesi*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul
- Berman, Antoine (1984). *L'Epreuve de l'Etranger: Culture et Traduction dans l'Allemagne Romantique*, Gallimard, Paris
- Bistuê, Belén (2009). “Multilingual Translation and Multiple Knowledge(s) in Alfonso X's Libro de la Ochava Esfera (1276)”, *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies*, ss. 99-122
- Bolay, Hayri (1996). “Endülüs'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri”, *“Endülüs'ten İspanya'ya”*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Bonilla, Adolfo & Martín, San (1908). *Historia de la Filosofía Española – Desde los Tiempos Primitivos hasta el Siglo XII*, L.G. de Victoriano Suárez, Madrid
- Browne, Edward G. (1921). *Arabian Medicine*, Cambridge University Press,
- Burke, Peter & Hsia, R. Po-chia (2012). *Erken Modern Avrupa'da Kültürel Çeviri*, Çev. Ferit Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Burnett, Charles S.F. (1978). “Arabic into Latin in Twelfth Century Spain: The Works of Hermann of Carinthia”, *Mittelasiatisches Jahrbuch*, 15, ss. 100-134
- Burnett, Charles (2001). “The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century”, *Science in Contexte*, 14(1/2), Cambridge University Press, ss. 249-288
- Burnett, Charles (1990). “Adelard of Bath and the Arabs”, *Rencontres de Cultures Dans la Philosophie Médiévale, Traductions et Traducteurs de l'Antiquité Tardive au XIV. Siècle*, Louvain-la-Neuve/Cassino, ss. 90-107
- Burnett, Charles (1997). “Translating from Arabic into Latin in the Middle Ages Theory, Practice, and Criticism”, *Éditer, Traduire, Interpreter: Essais de Méthodologie Philosophique*, Ed. Steve Lofts and Philipp Rosemann (Louvain: Peeters), ss. 55-78
- Busard, H.L.L. (ed.) (1983). “The First Latin Translation Euclid's Elements Commonly Ascribed to Adelard of Bath”, *Pontifical Institute of Mediaeval Studies*, Toronto

- Büyükantarcıoğlu, Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Calderón, Juan Felipe González (2011). “The Natural Philosophers of the XIII Century: An Attempt to Reconcile Faith and Reason”, *Pensamiento y Cultura*, Vol. 14-2, December 2011, ss. 123-132
- Campbell, Donald (1926). *Arabian Medicine and Its Influence on The Middle Ages*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London
- Can, M. Zahit (2015). *İdeolojik Çeviri: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Örneğinde*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chandelier, Joël (2014). “Avicenne fut-il un Modèle pour les Médecins Italiens de la Fin du Moyen Âge?”, *Cahier de Recherches Médiévales et Humanistes*, 27: 21-38, Classiques Garnier, Paris
- Çağrı, Mustafa (1996). “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, s.530-534
- Dallal, Ahmad (2020). *Tarihin Meydan Okuması Karşısında İslam ve Bilim*, Çev. Serap Turgut Umut), Küre Yayınları, İstanbul
- Demirci, Mustafa (2016). *Beytü’l-Hikme – Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*, İnsan Yayınları, İstanbul
- Demircioğlu, Cemal (2016). *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı – Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul
- D’hulst, Lieven (2001). “Why and How to Write Translation Histories?”, *Crop* 6, özel sayı, “Emerging Views on Translation History in Brazil”, John Milton (ed.), 21-32.
- D’hulst, Lieven (1995). “Pour Une Historiographie des Théories de la Traduction: Questions de Méthode”, *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, cilt VIII, no. 1, 13-33.
- Ebû Bekir er-Râzî (2012). *Kitâbü’l-Mansûrî* (Latince), Early European Books, The Wellcome Trust, London
- Erdem, Gazi (2013). “İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü’l-Hikme”, *Dinî Araştırmalar*, Ocak-Haziran 2013, Cilt: 16, Sayı: 42, s. 57-77.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan (2019). *Orta Çağ’da Tıp*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul
- Eruz, Sakine (2003). *Çokkültürlülük ve Çeviri – Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*, Multilingual, İstanbul

- Fernández-Ordóñez, Inés (2004). “Alfonso X en la Historia del Español”, *Historia de la Lengua Española*, Ariel, Barcelona, ss. 381-422
- Foz, Clara (1957). *Le Traducteur, l'Église et le Roi (Espagne, XIIe et XIIIe Siècle)*, Les Presses de l'Université d'Ottawa, Ottawa
- Foz, Clara (1988). “La Traduction-appropriation: le Cas des Traducteurs Tolédans des 12e et 13e Siècles”, *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, Volume 1, numéro 2, 2e semestre, ss. 57-64
- Garrido, Daniel Muñoz (2016). “Felicidad, Bienestar, Gloria y Honor – La Imagen Pública que Samuel ha-Leví Proyectó en la Sinagoga del Tránsito”, *Sefarad*, vol. 76:1, enero-junio 2016, ss. 97-120
- Gazâlî (2020). *Mekâsîdü'l Felâsife (Filozofların Maksatları)*, Çev. İsmail Karagözoğlu, Kayihan, İstanbul
- Genette, Gerard (1997). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Fransızcadan çeviren: Jane E. Lewin, Cambridge University Press, Cambridge
- Gibson, Margaret (1987). *Adelard of Bath*, “Adelard of Bath – An English Scientist and Arabist of the Early Twelfth Century”, The Warburg Institute, London, ss. 7-16
- Gil-Bardají, Ana (2016). “La Traducción del Árabe en España: Panorámica Histórica”, *Quaderns. Revista de Traducció*, 23, ss. 59-78
- Gil, José (1974). *Los Colaboradores Judíos en la Escuela de Traductores de Toledo*, The Catholic University of America, Washington DC
- Gómez-Menor, José (1985). *Alfonso X El Sabio – Un Toledano, Emperador de la Cultura Medieval*, Ediciones Toledo, S.L., Toledo
- González, Luis (1995). “El Español en el Periodo Alfonsí: de Lengua Puente a Primera Lengua Románica de la Ciencia y la Tecnología”, *Puntoycoma*, No. 36, Octubre de 1995
- González, Vegas Serafín (1997). *La Escuela de Traductores en la Historia del Pensamiento*, Imprenta Serrano, S.L., Toledo
- González, Daniel H. (2007). “Escuela de Traductores de Toledo”, *Infodiversidad*, número 011, Sociedad de Investigaciones Bibliotecológicas, Buenos Aires, Argentina, ss. 77-88
- González, Serafín Vegas (2005). “Significado Histórico y Significación Filosófica en la Revisión de los Planteamientos Concernientes a la Escuela de Traductores de Toledo”, *Revista Española de Filosofía Medieval*, 12 (2005), ss. 109-134
- González, Ricardo Rodríguez (1954). “La Convivencia Basada en la Cultura: El Ejemplo de la Escuela de Traductores de Toledo”, *La Realidad Histórica de España*, México

- Göktürk, Akşit (2011). *Çeviri: Çeviri Dillerin Dili*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Grant, C.A. & G. Billings (1997). *Dictionary of Multicultural Education*, Greenwood Press, Westport, CT, USA
- Guardo, Antonio J., Martín, Gustavo San., De Gracia, Alejandro. & Palma, Juan B (2008). “El Despertar de la Medicina Árabe en la Edad Media: Algunos de Sus Médicos”, *Revista de la Asociación Médica Argentina*, Vol. 121, Número 2 de 2008, s. 10-18
- Gül, Muammer (2021). *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul
- Güneş, Merdan (2012). “Gazâlî’nın Batı Dünyasına Etkisi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, Cilt 1, Sayı 1, ss. 61-85
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir (2005). *Kapılar – Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, Scala Yayıncılık, İstanbul
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir (2011). *Çevirinin ABC’si*, Say Yayınları, İstanbul
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir (2013). “Translation History”, *The Routledge Handbook of Translation Studies*, Ed. Carmen Millán ve Francesca Bartrina, Routledge, Londra ve New York, 131-143
- Hacci, Abdurrahman Ali (2017). *İslamî Fetihden Gırnata’nın Düşüşüne Kadar Endülü’s Tarihi*, Çev. Kadir Kımar, Harf Yayınevi, İstanbul
- Haskins, Charles Homer (1924). *Studies in the History of Medieval Science*, Harvard University Press, Cambridge
- Harvey, L.P. (1977). “The Alfonsine School of Translation: Translations from Arabic into Castilian Produced Under the Patronage of Alfonso the Wise of Castile”, *Journal of the Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland*, (1), ss. 109-117
- Harvey, Steven (2001). “Why Did Fourteenth-Century Jews Turn to Al Ghazali’s Account of Natural Science?”, *The Jewish Quarterly Review*, XCI, Nos. 3-4, (January-April, 2001), s.359-376
- Hasse, Dag Nikolaus (2016). “Stylistic Evidence for Identifying John of Seville with the Translator of Some Twelfth-Century Astrological and Astronomical Texts from Arabic into Latin on the Iberian Peninsula”, *Ex Oriente Lux – Translating Words, Scripts and Styles in Medieval Mediterranean Society, Selected Papers*, Ed. Charles Burnett & Pedro-Mantas España, Serie Arabica Veritas, Vol. 2, Córdoba University Press, Córdoba
- Hayyek, Simon (1990). “Escuela de Traductores – Toledo Despensa Cultural de Occidente”, *Encuentro Islamo-Cristian*, Num. 219-220, Julio-Agosto 1990, ss. 1-26

- Hinkle, Roscoe C. (2009). “Medieval Islamic Spain (al-Andalus) as a Civilizational Bridge Between Later Antiquity and Early Modernity”, *Comparative Civilizations Review*, Fall 2009, 61, ProQuest Central, ss. 87-104
- Hoof, Henri Van (1996). *Esquisse Pour Une Histoire de la Traduction en Espagne*”, “*Hieronymus Complutensis – Ventro Virtual Cervantes*, Ed. San Jerónimo & Antonio Amaíeo Giovanni, Núms. 6-7, ss. 7-23
- Hunke, Sigrid (2008). *Batı'yı Aydınlatan Doğu Güneşi*, Çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Irueste, Fernando Girón (2019). “La Medicina Árabe Medieval”, *Panace*, Vol. XX., no. 50, Segundo Semestre
- İsa, Ahmed (2012). *Müslümanların Rönesansa Katkısı*, Mahya Yayınları, İstanbul
- Jourdain, Amable (1819). *Recherches Critiques sur l'Age et l'Origine des Traductions Latines d'Aristote et sur des Commentaires Grecs ou Arabes Employés par les Docteurs Scolastiques*, Joubert, Librairie-Éditeur, Paris
- Kahya, Esin (2001). “El Kânûn fi't-Tıb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. 331-332
- Karagözoğlu, İsmail (2020). *Mekâsıdü'l Felâsife (Filozofların Maksatları)* , Giriş Bölümü, Kayıhan, İstanbul
- Karaman, Hüseyin (2004). “Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, c.III, sayı 6, ss. 101-128
- Karlsson, Ingmar (2020). *Bağdat'tan Kalan Miras – Yunan Bilimi Nasıl Korundu ve Geliştirildi?*, Çev. Ufuk Çoksürer, Runik Kitap, İstanbul
- Kartarı, Asker (2014). *Kültür, Farklılık ve İletişim – Kültürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kaya, Mahmut (1992). “Beytülhikme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, ss. 88-90
- Kaya, Mahmut (2007). “Râzî, Ebû Bekir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, ss. 479-485
- Kaya, Mahmut (2011). “Tehâfütü'l-Felâsife”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, ss. 313-314
- Kaya, Veysel (2016). “İbn Sînâ'nın Batı Dünyasındaki Etkileri”, *Sabah Ülkesi*, Sayı 49, 10/2016, ss. 66-69
- Kenan, Seyfi (2001). “Hekim-Filozof Ebu Bekr er-Razi Bir Mülhid miydi?”, *Divân* 2001/1, s.187-19331-3327
- Kroeber, A. L. and C. Kluckhohn, (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge, MA: Peabody Museum.

- Lambert, José (1993). "History, Historiography and The Discipline. A Programme" Der. Yves Gambier ve Jorma Tammola, *Translation and Knowledge: Proceedings of the 1992 Scandinavian Symposium on Translation Theory*, Turku, Centre for Translation and Interpreting, s. 3-25
- Lefevre, André (1992). *Translation History Culture: A Sourcebook*, Routledge, Londra ve New York
- Le Goff, Jacques (2015). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. Hanife Güven – Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- Lemay, Richard (1963). "Dans l'Espagne du XIIe Siècle, les Traductions de l'Arabe au Latin", *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, No.4, ss. 639-665
- León, Paulo Vélez (2017). "Sobre la Noción, Significado e Importancia de la Escuela de Toledo", *Disputatio Philosophical Research Bulletin*, Vol. 6, No. 7, ss. 537-579
- Maataoui, Mohamed El-Madkouri (2006). "Escuelas y Técnicas de Traducción en la Edad Media", *Revista Electrónica de Estudios Filológicos*, Numero 11 – Julio 2006, ss. 1-26
- Martin, M. A. (1978). "Abu 'Ali al-Husayn bin 'Abdallah bin Sina (Avicenna)", *The Genius of Arab Civilization – Source of Renaissance*, Ed. John R. Hayes, MIT Press, USA and Canada
- Martin, Judith N. & Nakayama, Thomas K. (2000). *Intercultural Communication in Contexts*, Mayfield Pub, California
- Martin, Judith N., & Nakayama, Thomas K. (2010). *Intercultural Communication in Contexts*, McGraw-Hill, New York
- M'Bow, Amadou-Mahtar (1986). "Image and Imagination", *The Courier*, November 1986
- Menéndez Pelayo, M. (1947). *Historia de las Heterodoxos Españoles*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid
- Menocal, María Rosa (2020). *Dünyanın İncisi Endülüs – Ortaçağ İspanyası'nda Örnek Bir Medeniyet*, Çev. Sinan Çoşkun, Ketebe, İstanbul.
- Mercier, Raymond (1987). *Astronomical Tables in the Twelfth Century*, "Adelard of Bath. An English Scientist and Arabist of the Early Twelfth Century", The Warburg Institute, London, ss. 87-118
- Meyerhof, Max (1931). "Science and Medicine", *The Legacy of Islam*, Ed. Thomas Arnold & Alfred Guillaume, The Clarendon Press, Oxford, ss. 311-355
- Miguel, N. Salvador (1992). "La Escuela de Traductores de Toledo", *Pabellón de España*, núm. -3 (20 de enero de 1992), ss. 44-47

- Minecan, Ana Maria C. (2012). “El renacimiento del Pensamiento Filosófico Occidental: Domingo Gundisalvo e Ibn Dawud”, *Fronteras en Discusión. La Península Ibérica en el Siglo XII*, Ed. Martos Quesada, Juan y Bueno Sánchez, A.C. Almudayne, Madrid, ss. 115-132
- Minnema, Antony H. (2014). “Algazel Latinus: The Audience of the ‘Summa Theoricae Philosophiae’, 1150-1600”, *Traditio*, Vol. 69 (2014), Cambridge University Press, ss. 153-215
- Minio-Paluello, Lorenzo (2020). *Complete Dictionary of Scientific Biography*
- Minnema, Anthony H (2013). *The Latin Readers of Algazel, 1150-1600*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Tennessee, Knoxville
- McGinnis, Jon (2010). *Avicenna*, Oxford University Press, Oxford
- Montero, María del Carmen Sánchez (1998). *Lineamenti di Storia della Traduzione in Spagna*, Università degli Studi di Trieste – Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori, Trieste
- Moreva, Anastasia (2014). “Communicative Potential of the Title as a Paratextual Element (Based on German Travel Literature of 18th Century)”, “*Procedia – Social and Behavioral Sciences*”, 154 (2014), ss. 417-419
- Nasr, Seyyed Hossein (1976). *Three Muslim Sages – Avicenna-Suhrawardi-İbn Arabi*, Caravan Books, Delmar, New York
- Nichols, Stephen G. (2015). “What is a Manuscript Culture? Technologies of the Manuscript Matrix”, *The Medieval Manuscript Book – Cultural Approaches*, Ed. Michael Johnston & Michael Van Dussen, Cambridge University Press
- Oğuz, Esin Sultan (2011). “Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, Aralık 2011, ss. 123-139
- Otabek, Makhmudov (2020). “The Role of the Toledo as a Center for the Transfer of Scientific Knowledge of Medieval Eastern Scientists to Europe”, *Евразийский Союз*
- Özer, Mehmet Akif (2016). “Gazali”, *Türk-İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri*, Ed. M. Akçakaya, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, ss. 147-204
- Özdemir, Mehmet (1995). “Endülüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 11, ss. 225-232
- Özdemir, Mehmet (2014). *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Mehmet (2017). *Endülüs Müslümanları – Kültür ve Medeniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Özdemir, Mehmet (2019). *Endülüs Müslümanları – Siyasî Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 530, Ankara.

- Öztürk, İlyas (2000). *Tarihsel Süreçte Çeviri (Übersetzung in den geschichtlichen Perioden)*, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yayın No. 38, Sakarya
- Palencia, Á. González (2009). *İspanya'da Gayr-ı Müslimlerin Endülüs İslâm Kültürüne Katkıları*, Çev. Prof. Dr. M. Faruk Toprak, İstem, Yıl:7, Sayı: 14, ss. 377-382
- Palmero, Juan Riera & Romero, Guadalupe Albi (2004). "El Avicenismo Renacentista en el Universidad de Salamanca", *ILUIL*, vol. 27, 2004, 705-745.
- Parekh, Bhikhu (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. Kültürel Çeşitlilik ve Sosyal Teori*, Çev. B. Tanrıseven, Phonix, Ankara
- Pichon, Geneviève (2018). "Enjeux et Méthodes de Traductions au Moyen Age – Quelques Exemples en Espagne (12e-15e) et en France (2ème Moitié 14e)", *Translatio indd*, 208/09, ss. 267-278
- Pidal, Paulo Menéndez (1951). "Cómo Trabajaron las Escuelas Alonsies", *Nueva Revista de Filología Hispánica*, Oct.-Dec., 1951, Año 5, No. 4, ss. 363-380
- Pidal, D. Ramon Menendez (1952). *Espana y La introduccion de la ciencia arabe en occidente*, Cursos para Extranjeros en Segovia, Segovia
- Pirenne, Henri (2005). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- Pollon, Nicola (2017). *Domingo Gundisalvo. Una Introducción*, Editorial Sindéresis, Madrid-Porto
- Procter, Evelyn (1945). "The Scientific Works of the Court of Alfonso X of Castille: The King and His Collaborateurs", *Modern Language Review*, 40, s. 12-29
- Procter, Evelyn (1980). *Alfonso X of Castile*, Greenwood Press, Westport, Connecticut
- Pym, Anthony (1998). *Method in Translation History*, St Jerome, Manchester
- Pym, Anthony (2000). *Negotiating the Frontier – Translators and Intercultures in Hispanic History*, Routledge, Londra ve New York
- Quadrado, Luis Teófilo Gil (2002). "La Influencia Musulmana en la Cultura Hispano-Cristiana Medieval", *Anaquel de Estudios Árabes*, Vol. 13 (2002), ss. 37-65
- Renan, Ernest (1866). *Averroès et l'Averroïsme*, Michel Lévy Frères Librairies Éditeurs, Paris
- Rose, Valentin (1874). "Ptolemaeus und die Schule von Toledo", *Hermes* 8 (3), ss. 327-349
- Roth, Norman (1985). *Jewish Translators at the Court of Alfonso X*, Thought, Fordham University Press, 60 (239), New York, s. 439-455

- Ruano, Eloy Benito (2000). “Ámbito y Ambiente de la Escuela de Traductores de Toledo”, *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie III, H. Medieval, t. 13. ss. 13-28
- Rucqoi, Adeline (1993). *Histoire Médiévale de la Péninsule Ibérique*, Éditions du Seuil, Paris
- Sanagustin, Floreal (2002). “Le Canon de la Médecine d’Avicenne: texte de rupture épistémologique?”, *Avicenna and His Heritage*, Ed. Jules Janssens and Danel de Smet), Leuven University Press, 2002
- Santoyo, Julio-César (2004). “La Edad Media”, *Historia de la Traducción en España*, Fransizco Lafarga ve Luis Pegenaute (Eds.), Editorial Ambos Mundos, Salamanca
- Santoyo, Julio César (2011). “Cuando Oriente Llegó a Occidente: La Traducción en España, Siglos XII y XIII – Mitos y Realidades”, *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 2, ss. 41-56
- Sarı, Engin (2004). “Kültürlerarası İletişim: Temeller, Gelişmeler, Yaklaşımlar”, *folklor/edebiyat*, 2004/3, cilt: x, sayı: 39, s. 1-31
- Sarıçam, İbrahim & Erşahin, Seyfettin (2019). *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Serdar, Murat (2020). “İbn Sînâ ve El-Kânûn Fi’t-Tıb Eserinin Orta Çağ Avrupası Tıp Fakülteleri Ders Müfredatlarına Etkisi”, *USAD*, Bahar 2020 (12): 71-100
- Siraisi, Nancy G (1990). *Medieval & Early Renaissance Medicine – An Introduction to Knowledge and Practice*, The University of Chicago Press, Chicago and London
- Siraisi, Nancy G (1992). “The Faculty of Medicine”, *A History of the University in Europe*, Ed. Walter Rüegg, Cambridge University Press, Cambridge
- Starr, S. Frederick (2019). *Kayıp Aydınlanma –Arap Fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı*, Çev. Yusuf Selman İnanc, Kronik Kitap, İstanbul
- Stockinger, Peter (2004). *Intercultural Communication and Translation*”, *Semiotics of Culture and Communication*, Escom, Paris.
- Şeyban, Lütfü (2014). “Endülüs Kültür Havzasından İberya-Avrupa Kültürlerine Geçen Kelime ve Kavramlar-II”, *Doğu Araştırmaları*, 13-14, 2014/1-2014/2, ss. 51-110
- Şeyban, Lütfü (2016). *Reconquista: Endülüs’te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul
- Şeyban, Lütfü (2019). *Endülüs Alimleri – Bilginin Toplumsal Rolü*, Ketebe Yayınları, İstanbul
- Şimşek, Fatih (2017). *Kültür Aktarımı Kuramının Eleştirisi*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya

- Tejeda, F.I.A., Acosta, Y. D., Ramos, A.T.M., Corría, B.R., & Pérez, C.B. (2016). “Avicena y la Trascendencia de la Medicina y la Cultura Islamicas en el Mundo Occidental”, *Edumecentro*, 8 (suppl 2): 32-47, Santa Clara
- Tekeli, S., Kâhya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H., Unat, Y., & Aydın, A. (2018). *Bilim Tarihine Giriş* (10. b.), NOBEL, Ankara
- Terzioğlu, Arslan (1984). “İbni Sînâ’nın Hekimliği ve Tabâbetin Gelişmesine Etkileri”, *Türk Tarihi Araştırmaları*, s.1-26
- Tez, Zeki (2010). *Tıbbın Gizemli Tarihi – Semboller, Büyüler ve Ritüeller Eşliğinde Şifa*, Hayyikitap, İstanbul
- Tez, Zeki (2001). *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Thorndike, Lynn (1965). *Michel Scot*, Thomas Nelson and Sons Ltd., London
- Tokadî Mustafa Efendi (2018). *Tahbîzü’l-Mathûn (el-Kânûn fi’t-Tıb Tercümesi)*, Haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, Ankara.
- Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translaton Studies and Beyond*, John Benjamins, Amsterdam ve Philadelphia
- Unat, Yavuz (2019). “Ortaçağ İslâm Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri”, *Kaşf-i Kadîmden Vaz’ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi*, Ed. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk & Sıracettin Aslan, İstanbul, ss. 137-165
- Ülken, H. Ziya & Amin, Samir (2009). *Doğu Uygarlığının Yükseliş Nedenleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Ülken, H. Ziya (1967). *Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslâm Felsefesi – Kaynakları ve Etkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul
- Ülken, H. Ziya (2016). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Cemal (2012). *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Yücel, Faruk (2016). *Çevirinin Tarihi*, Çeviribilim Yayınları, İstanbul.
- Vallicrosa, J. M. Millàs (1960). *Nuevos Estudios sobre Historia de la Ciencia Española*, CSIC, Madrid
- Vardar, Berke (2001). *Dilbilim Yazıları*, Multilingual, İstanbul
- Vernet, Juan G. (1985). *Ce que la Culture Doit aux Arabes d’Espagne*, Sindbad, Paris

- Vernet, Juan G. (1978). *La Cultura Hispanoárabe en Oriente y en Occidente*, Arel, Barcelona
- Vegas, Serafín (2004). “La Escuela de Traductores de Toledo en la Historia de la Filosofía como Disciplina”, *Revista de Filosofía*, Vol. XVI, No. 1, ss. 101-132
- Virk, Zakariya M. (2014). “The Arab Galen”, *Academia*
- Watt, Montgomery (1986). *İslâm'ın Avrupa'ya Tesiri*, Çev. Hulûsi Yavuz, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- Watt, W. Montgomery (2013). *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, BilgeSu, Ankara
- Woodsworth, Judith (1998). “History of Translation”, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Mona Baker (ed.), Routledge, Londra ve New York, 100-105
- Yalçın, Perihan (2015). *Çeviri Starejileri – Kuram ve Uygulama*, Grafiker Yayınları, Ankara
- Yazıcı, Mine (2011). *Çeviribilimde Araştırma – Disiplinlerarasılıktan Disiplinlerötesiliğe*, Multilingual, İstanbul
- Yazıcı, Turgay (2014). *Gazzâlî'de İnsanı Tanımlayan Temel Kavramlar (Ruh, Kalp, Akıl, Nefs)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize
- Zuberi, Masarrat Husain (1992). *Aristotle and Al Ghazali*, Noor Publishing House, Delhi

İnternet Kaynakları

- Avicenna “Canon”, <https://archive.org/details/4027800.med.yale.edu/page/n3/mode/2up> “Erişim Tarihi: 26/12/2020”
- Ebû Bekir er-Râzî “Kitâbu'l-Mansûrî” (Arapça) <https://foulabook.com/ar/book/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B7%D8%A8-D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%8A%D8%A3%D9%8F%D9%87%D8%AF%D9%8A%D9%84%D9%84%D9%85%D9%86%D8%B5%D9%88%D8%B1-pdf> “Erişim Tarihi: 26/12/2020”
- Gazâlî *Makâsidü'l-Felâsîfe*, https://books.google.com.tr/books?id=L-UjZQSTIycC&pg=PP3&hl=tr&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false “Erişim Tarihi: 26/12/2020”
- Gazâlî . *Makâsidü'l-Felâsîfe*, <http://www.ghazali.org/books/mdskurdi-mf.pdf> “Erişim Tarihi: 12/10/2021”

Guillermou, Tiphaine (2017). “A Short Story of Book Covers”
<https://www.grapheine.com/en/history-of-graphic-design/history-of-book-covers-1> “Erişim Tarihi: 23/12/2021”

İbn Sînâ, *el Kânûn fi't-tıbb*, https://www.loc.gov/resource/gdcwdl.wdl_09718/?st=gallery
“Erişim Tarihi: 28/12/2020”

Maatoui, Mohamme El-Madkouri (2000). “Las Escuelas de Traductores en la Edad Media”, file:///C:/Users/LENOVO/Downloads/Las_escuelas_de_traductores_en_la_Edad_Media%20(1).pdf, ss. 96-127 “Erişim Tarihi: 21/01/2020”

World Conference on Cultural Policies, Mexico City, 26 July – 6 August 1982, Final Report, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000052505> “Erişim Tarihi: 20/06/2021”

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Recep HATİPOĞLU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Atatürk Üniversitesi - Uludağ Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi - Eğitim Fakültesi
Bölümü	Fransız Dili ve Edebiyatı - İngilizce Öğretmenliği
Yüksek Lisans	
Üniversite	Anadolu Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölümü	İngiliz Dili Eğitimi
Makale ve Bildiriler	
1. Antik dönemde yapılan çeviri faaliyetleri: Çevirilerin niteliği ve çevirmenlerin konumu üzerine bir inceleme (RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (25), 1258-1280. DOI: 10.29000/rumelide.1032587)	
2. Çeviri eleştirisi bağlamında Albert Camus’nün “Düşüş” adlı eserinin Türkçe çevirileri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme (Social Science Development Journal – Vol. 6, Issue 28, ss. 72-90)	